

KOULUMENESTYJÄT

Markku Vanttaja

Millaisista lähtökohdista tulevat koulumenestyjät ja miten he sijoittuvat työelämään? Mikä merkitys hyvällä koulumenestyksellä on huippuoppilaiden elämässä ollut? Tämän väitöskirjatutkimuksen tarkoituksena on etsiä vastauksia edellä mainittuihin kysymyksiin. Tutkimuksessa seurataan laudaturylioppilaiden urapolkuja tilastojen ja elämäkertojen avulla. Tutkimuksen ensimmäisessä osiossa kerrotaan, millaisille koulutus- ja työurille laudaturin yleisarvosanan kirjoittaneet ylioppilaat ovat suuntautuneet lukion jälkeen. Toisessa osiossa koulumenestyjien elämänvaiheita seurataan kuuden laudaturin ylioppilaiden kirjoittamien tarinoiden avulla. Kertomukset tuovat esiin sen, kuinka yhdenmukaisten tilastollisten tunnuslukujen takaa löytyy aina hyvin erilaisia elämänhistorioita. Tarinat tekevät näkyväksi myös sen, miten esimerkiksi koti-tausta, sattumat ja erilaiset elämän käännekohtat sekä yhteiskunnalliset muutokset vaikuttavat olennaisesti yksilön työ- ja koulutusuran muotoutumiseen.

KOULUMENESTYJÄT

SUOMEN KASVATUSTIETEELLINEN SEURA
SAMFUNDET FÖR PEDAGOGISK FORSKNING I FINLAND
FINNISH EDUCATIONAL RESEARCH ASSOCIATION

KOULUMENESTYJÄT

TUTKIMUS LAUDATURYLIOPPILAJEN
KOULUTUS- JA TYÖURISTA

MARKKU VANTTAJA

SUOMEN KASVATUSTIETEELLINEN SEURA

KASVATUSALAN TUTKIMUKSIA

Julkaisija: Suomen Kasvatustieteellinen Seura

Toimituskunta

professori Risto Rinne, pj. Turun yliopisto,
professori Hannele Niemi, Helsingin yliopisto
professori Jouni Välijärvi, Jyväskylän yliopisto
yliassistentti Juhani Tähtinen, siht. Turun yliopisto

Sarjassa ilmestyneet julkaisut ovat läpikäyneet referée-arvioinnin

Myynti: Kasvatustieteellisen Seuran kotisivut
www.kasvatus.net (julkaisusarja)
Puh. (02) 333 8820 (Sirkka-Liisa Sula)

Turun yliopisto
Kasvatustieteiden laitos
Assistentinkatu 5
puh. (02) 333 8820
e-mail: sirkka-liisa.sula@utu.fi

© Markku Vanttaja ja Suomen Kasvatustieteellinen Seura

Kansi: Markku Vanttaja ja Tero Kylä-Junnila
Taitto: Jouni Vilhonen
Kannen kuva: Turun Sanomien arkisto
Painopaikka: Painosalama Oy, Turku 2002
ISBN: 952-5401-07-3
ISSN: 1458-1094

Electronic version produced by University of Jyväskylä,
Open Science Centre 2021
ISBN 978-952-7411-05-6
ISSN 2489-768X

ESIPUHE

Ajatus koulumenestyjien urapolkujen tutkimisesta syntyi jo vuoden 1997 loppupuolella, mutta varsinaisen kirjoittamistyön aloitin vuoden 1999 alussa. Hämärästä ideasta valmiiksi tutkimusraportiksi kehittyminen on hidas prosessi, jonka aikana tutkija ehtii moneen kertaan kyllästyä aiheeseensa ja katua uravalintaansa. Koulumenestyjien elämäntarinoihin tutustuminen onkin ollut samanaikaisesti antoisa ja raskas kokemus. Satoja erilaisia ja mielenkiintoisia kertomuksia lukiessani tunsin usein ottaneeni liian suuren tehtävän suorittaakseni. Työtä ei yhtään helpottanut se, että kertomusten lisäksi olin päättänyt tarkastella koulumenestyjien urapolkuja myös laajan tilastoaineiston avulla. Nyt kun urakka on saatettu päätökseen, on aika jättää lukijoiden arviotavaksi se, kuinka hyvin olen tehtävässäni onnistunut.

Vaikka väitöskirjan tekeminen on pääosin yksinäistä puuhaa, ei sekään onnistu ilman toisten ihmisten tukea ja kannustusta. Ensimmäiset kiitokset tämän työn valmistumisesta kuuluvat professori Risto Rinteelle, joka on jo useiden vuosien ajan osoittanut luottavansa tutkijantaitoihini. Suuret kiitokset olen velkaa myös professori Joel Kiviraumalle. Risto ja Joel ovat itse asiassa ”syyllisiä” siihen, että aikoinani päädyin tutkimustyön pariin. 1990-luvun alussa he palkkasivat minut tutkimusharjoittelijaksi ja tuolloin alkanut yhteistyö on jatkunut näihin päiviin saakka.

Työni esitarkastajina ovat toimineet professorit J. P. Roos ja Kari Uusi-kylä. Olen tyytyväinen saadessani työni tarkastajiksi parhaat mahdolliset asiantuntijat. Molemmille haluan esittää suuret kiitokset kiinnostuksesta työtäni kohtaan sekä myönteisistä ja kannustavista kommentteista, jotka ovat antaneet uskoa siihen, ettei vuosien työ ole mennyt hukkaan.

Edellä mainittujen henkilöiden lisäksi on syytä kiittää muutamia ihmisiä ja instituutioita, jotka ovat olleet jotenkin osallisina työni eri vaiheissa. Tärkeä rooli on ollut työtoverillani Tero Järvisellä, joka on monilla kommenteillaan ja parannusehdotuksillaan edistänyt tutkimuksen valmistumista. Mielenkiintoisista keskusteluista ja sähköpositiivisistä kiitokset kuuluvat Juha Koivistolle ja Tuomo Norvannolle. He ovat omalta osaltaan huolehtineet siitä, etteivät ajatukseni ole juuttuneet kokonaan yhden tutkimusaiheen ympärille. Professori Ari Antikaista haluan kiittää sähköpostitse annetuista asiantuntevista kommentista. Tilastokeskuksessa yhteyshenkilönäni toimineelle Nicola Brunille osoitan kiitokseni siitä, että hän jaksoi vastata kaikkiin tilastoaineistoa koskeviin kysymyksiini. Hannu Isoahoa ja Juhani Tähtistä kiitän tilastollisen aineiston käsittelyssä tarjoamasta avusta. Kirsi Klemelälle kiitokset käsikirjoitukseni huolellisesta lukemisesta ja tekstin korjauksista. Kasvatusalan tutkijakoulu, Opetushallitus ja Suomen Kulttuurirahasto ansaitsevat kiitokset taloudellisesta tuesta, joka on taannut mahdollisuuden keskittyä päätoimisesti tutkimustyöhön. Turun yliopiston kasvatustieteiden laitos on puolestaan vuosien mittaan tarjonnut erinomaiset puitteet tutkimuksen tekemiselle. Kiitän kaikkia tutkijakollegoja ja työyhteisön jäseniä rennosta ja hyvästä työilmapiiristä. Erityiskiitokset kuuluvat tietysti kaikille tutkimukseen osallistuneille kuuden laudaturin ylioppilaille, jotka lähettivät oman tarinansa minulle. Ilman heidän panostaan tutkimuksen toteuttaminen tässä muodossa olisi ollut mahdotonta.

Työ- ja kotiasiat kannattaisi aina pitää erillään toisistaan, mutta väitöskirjan tekemisestä tahtoo väkisinkin tulla koko perhettä koskettava asia. Tutkimukseen liittyvät kysymykset pyörivät usein mielessä vielä työpäivän jälkeenkin, eikä omiin ajatuksiinsa uppoutunut perheenisä ole välttämättä ollut aina kaikkein miellyttävintä seuraa muille perheenjäsenille. Lopuksi haluan esittää suuret kiitokset vaimolleni Jaanelle, joka on jaksanut kuunnella pohdintojani työn eri vaiheissa ja osannut aina asettaa asiat oikeisiin mittasuhteisiin. Lapsilleni Miralle ja Vilelle kuuluvat kiitokset siitä, että he olemassaolollaan muistuttavat elämässä olevan tutkimuksen tekemistä tärkeämpiäkin asioita.

Turussa 28.2. 2002

Markku Vanntaja

SISÄLLYSLUETTELO

I.	TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT	7
	JOHDANTO	7
	ÄLYKKYYS, LAHJAKKUUS JA KOULUMENESTYS	10
	KOULUMENESTYS JA YHTEISKUNNALLINEN UUSINTAMINEN	14
	KODIN RESURSSIT JA KOULUN KULTTUURI	21
II.	LAUDATURYLIOPPILAAT TILASTOJEN VALOSSA	29
	TILASTOAINEISTON KUVAUS JA TUTKIMUSKYSYMYKSET	29
	LAUDATURYLIOPPILAIDEN KOTITAUSTA ISÄN AMMATIN, KOULUTUKSEN JA TULOTASON MUKAAN	33
	KOULUTUKSEEN JA TYÖELÄMÄÄN SIOJITTUMINEN	38
	ERI KOULUTUSASTEILLE SIOJITTUMINEN	39
	SUOSITUIMMAT KOULUTUSALAT, TUTKINNOT JA AMMATIT	43
	SOSIOEKONOMISIIN ASEMIIN SIOJITTUMINEN	47
	TULOTASO	51
	YHTEENVETOA JA POHDINTAA	56
III.	KUUDEN LAUDATURIN YLIOPPILAIDEN ELÄMÄKERRAT	67
	ELÄMÄKERRAT TUTKIMUSAINESTONA	67
	ELÄMÄKERTATUTKIMUKSEN HISTORIALLISIA LÄHTÖKOHTIA	69
	TYYPITTELY JA TEMATISOINTI	73
	ELÄMÄKERTOJEN JA LAADULLISEN TUTKIMUKSEN LUOTETTAVUUS	76
	ELÄMÄKERTA-AINEISTON KUVAUS JA TUTKIMUSKYSYMYKSET	84
	KUUDEN LAUDATURIN YLIOPPILAIDEN KOULUTUS JA AMMATTI	88
	URATYYPPIEN MUODOSTAMINEN	91
SUORIUTUJAT		95
	KOULUSSA MENESTYMISTÄ EDISTÄVÄ KASVUYMPÄRISTÖ	96
	KOULUTYÖN HELPPOUS	100
	LUKIO, YLIOPPILASKIRJOITUKSET JA KOULUTUSURAN VALINTA	105
	URASUUNTAUTUNEIDEN TYÖURA	110
	TASAISEN TYÖURAN KULKIJAT	114

SELVIITYJÄT	119
KÖYHISTÄ OLOISTA KOULUMENESTYJÄKSI	119
KOULU TURVALLISUUDEN JA JÄRJESTYKSEN TYYSSIJANA	121
IRTIOTTO KULTTUURISISTA JUURISTA	125
LUKION JÄLKEISEN KOULUTUSURAN VALINTA	129
TYÖELÄMÄÄN SIIRTYMINEN JA TYÖURALLA ETENEMINEN	138
ETSIJÄT	147
URAVALINNAN EPÄVARMUUS	149
KAPINOINTIA JA HARHAILUA	154
ONGELMAT KASAUTUVAT	160
ETSIJÄ LÖYTÄÄ PAIKKANSA	164
SINNIITTELIJÄT	171
AHKERIA JA HILJAJAISIA OPPILAITA	172
KOULUMENESTYS JA JULKISUUDEN KIROUS	175
VAIKEUDET URAVALINNASSA JA OPINNOISSA	178
TYÖELÄMÄÄN SIOJITTUMISEN JA TYÖSSÄ JAKSAMISEN ONGELMAT	185
POIKKEUKSELLISEN URAN KULKIJAT	191
KUUDEN LAUDATURIN KOTIÄIDIT	192
VIHREÄN ELÄMÄNTAVAN VALINNEET	200
KÖTITILAN JATKAJAT	208
TYÖTTÖMYYDEN JA PÄTKÄTÖIDEN SÄVYTTÄMÄ ELÄMÄ	215
TYÖNTEKIJÄAMMATTIIN PÄÄTYNEET	221
TYÖELÄMÄN VETOVOIMA	222
"EI TULLUT LÄÄKÄRIÄ TULI VAIN PUUTARHURI"	226
AKATEEMINEN TAUSTA JA DUUNARIN SIELU	229
IV. KOKOAVA TARKASTELU	235
KUUSI URATYYPPIÄ	238
EPÄTYYPILLISET URAPOLUT	245
VIIMEISET SANAT	249
SUMMARY	257
LÄHTEET	263
LIITTEET	281

I. TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT

JOHDANTO

Muutamia vuosia sitten etsin vanhoista Opettaja-lehdistä artikkeleita, joissa käsiteltiin oppilaiden koulussa pärjäämistä. Tarkoitukseni oli löytää vastauksia siihen, miksi toiset menestyvät koulussa ja toisten osana on päätyä epäonnistujien joukkoon. 1920-luvulta 1990-luvulle ulottuvalta ajanjaksolta löysin yli 250 aiheeseen liittyvää artikkelia. Käytännön kokemuksiin, tutkimuksiin tai pelkästään vahvaan uskoon perustuvia näkemyksiä olivat lehden sivuilla esittäneet niin opettajat, lääkärit, psykologit, kouluhallintomiehet kuin tutkijatkin. Kahdeksan vuosikymmenen aikana kirjoitettujen asiantuntija-artikkelien perusteella ”lopullista totuutta” oppilaiden välisten suoriutumiserojen syistä ei löytynyt. Sen sijaan artikkelien analyysi osoitti totuuden historiallisesti muuttuvan luonteen. Kukin aikakausi näytti tuottavan erilaisia koulusuoriutumisen selitysmalleja, jotka poikkesivat toisistaan lähinnä sen mukaan, korostettiinko niissä yksilöllisiä periytyviä ominaisuuksia vai ympäristötekijöiden merkitystä.

1920-luvulta 1940-luvun lopulle saakka koulusuoriutumista koskevaa diskurssia hallitsi perinnöllisyysajattelu. Oppilaiden koulumenestyksen nähtiin riippuvan lähinnä perityistä henkisistä ominaisuuksista, joiden uskottiin lisäksi olevan tiukasti yhteydessä yksilön ruumiilliseen olemukseen. Vahva perinnöllisyysajattelu alkoi 1950-luvulla vähitellen murtua ja lehteen ilmestyivät ensimmäiset biologista determinismistä kritisoivat ja kasvatusoptimismia korostavat kirjoitukset. 1960- ja 1970-luvuilla henkisten ominaisuuksien periytyvyyttä puolustavat kannanotot katosivat lehden sivuilta lähes kokonaan.

Koulusuoriutumisen erojen selitettiin johtuvan lähinnä oppilaan ympäristötekijöistä ja etenkin kotitaustaan liittyvistä seikoista. Kirjoittajien näkemyksissä korostui voimakas kasvatusoptimistinen sanoma, jonka mukaan oppilaiden välisiä koulusuoriutumiseroja oli mahdollista ja tarpeellista kaventaa erilaisin opetusjärjestelyin. Kouluväen yhteisenä tehtävänä oli oppimisvaikeuksien voittaminen. 1980-luvulla tapahtui jälleen diskursiivinen käänne. Merkittävä muutos aikaisempiin vuosikymmeniin verrattuna oli koulumenestystä koskevien tutkimusten ja tulkintojen runsaus. Yhden hegemonisen diskurssin sijasta esiin alkoi nousta monia erilaisia ja vastakkaisia näkökantoja. 1980-luvulta 1990-luvun puoleenväliin saakka suoriutumiserojen selityksissä olivat esillä samanaikaisesti sekä oppilaan perityt ominaisuudet että ympäristötekijät.

Artikkelien runsaslukuisuus osoitti omalta osaltaan, kuinka tärkeänä koulussa menestymistä suomalaisessa koulutuskeskustelussa on aina pidetty. Oppilaiden koulumenestyksen edistämiseksi nähtiin kiteytyvän koko koulutusjärjestelmän ydin ja olemassaolon perusta. Koulumenestys on ollut jo vuosikymmenten ajan myös yksi kasvatustieteen suosituimmista tutkimusteemoista ja tutkimuksiin on usein liittynyt vahva pyrkimys kehittää pedagogisia sovellutuksia, joilla heikosti menestyviä voitaisiin ohjata opin tielle.¹ Koulutusoptimismin taustalla ovat vaikuttaneet ajatukset edistyksestä ja koulutuksen tasa-arvosta. Edistyksen käsitteeseen on sisältynyt uskomus jatkuvasta kehittämisestä ja kasvusta, ylös- ja eteenpäin suuntautuvasta liikkeestä, joka johtaa entistä parempaan elämään ja tuottaa hyvinvointia. Tasa-arvon ajatus on puolestaan perustunut käsitykseen siitä, että jokaisella tulee olla yhtäläiset mahdollisuudet edetä koulutuksessa ja työelämässä omien kykyjensä ja ahkeruutensa mukaan.

Koska koulumenestys näytti olleen varsin laajan kiinnostuksen kohteena, uskoin tutkimusten antavan vastauksia myös siihen, mitä vaikutuksia ja seurauksia hyvällä koulumenestyksellä on ollut ihmisen elämänkulkuun. Suomalaisessa koulutustutkimuksessa on kuitenkin tarkasteltu hyvin vähän koulumenestystä ja sen merkitystä ihmisen elämänkulussa sosiaalisena ja historiallisena ilmiönä (ks. Rinne 1989, 126). Psykologista ja pedagogista näkökulmaa korostavissa tut-

¹ Linda-tietokannasta tekemäni haun perusteella Suomessa on tehty viimeisen kolmen vuosikymmenen aikana noin 250 tutkimusta, jotka liittyvät jollakin tavalla koulussa pärjäämiseen.

kimuksissa koulumenestyksen laajempi vaikuttavuus on näyttänyt jääneen vähälle huomiolle eikä tutkijoiden katse ole ulottunut koulujärjestelmän ulkopuolelle. Sosiologista näkökulmaa edustavissa valikoitumistutkimuksissakin kyseinen teema on usein sivuutettu. Vuodesta toiseen niissä on osoitettu kotitaustalla olevan keskeinen merkitys koulutus- ja työurille suuntautumisessa, mutta oppilaiden koulumenestystä tutkimuksissa ei ole yleensä otettu huomioon.² (Ks. Isoaho & Kivinen & Rinne 1990; Kivinen & Rinne 1995; Ahola 1995; Nevala 1999.) Tämä antaa aiheen kysyä, ovatko valikoitumistutkimusten havainnot päteviä myös silloin, jos kohteena ovat koulussa hyvin menestyneet oppilaat? Millaisista lähtökohdista tulevat yleissivistävässä koulussa menestyneet oppilaat ja miten eri kotitaustoista tulevat oppilaat sijoituvat työelämään? Kykeneekö koulu edes ideaalilanteessa kompensoimaan lähtökohdista juontuvia eroja? Millaisia urapolkuja kulkevat huippuoppilaat ja mikä merkitys hyvällä koulumenestyksellä on ylipäätään ollut heidän elämässään? Tämän tutkimuksen tarkoituksena on etsiä vastauksia edellä mainittuihin kysymyksiin ja paikata omalta osaltaan koulutuksen vaikuttavuutta koskevia tiedollisia aukkoja.

Seuraavassa luvussa esitän aluksi lyhyesti tutkimuksiin ja teoria-kirjallisuuteen perustuvia näkemyksiä koulumenestyksen ja älykkyyden/lahjakkuuden välisestä yhteydestä. Sen jälkeen luon katsauksen keskeisiin koulumenestyksen ja kotitaustan välistä yhteyttä käsitteleviin sosiologisiin teorioihin. Luvun tarkoituksena on toimia johdatuksena ja perusteluna tutkimuskysymyksille ja antaa aineksia tutkimuksen empiiristen aineistojen pohjalta tehtäville tulkinnoille. Lopullista totuutta koulumenestyksen syistä ja seurauksista ei tässäkään tutkimuksessa toki esitetä. Pikemminkin päämääränä on esittää yhdenlainen kertomus koulumenestyksestä, koulumenestyjistä ja heidän koulutus- ja työuristaan. Kohdistamalla katse koulumenestyjien elämänuriin pyritään osaltaan laajentamaan kuvaa mm. koulutuksellisesta valikoitumisesta sekä koulutuksen ja koulumenestyksen merkityksestä suomalaisessa yhteiskunnassa.

² Muutamia jossain määrin aiheeseen liittyviä suomalaisia tutkimuksia toki löytyy vuosikymmenten takaa. 1960- ja 1970-luvulla Y-P Häyrynen tutki tilastollisin menetelmin mies ja naisylioppilaiden opintouria Helsingin yliopistossa. (Esim. Häyrynen 1967, 1970.) Jo vuosikymmeniä aiemmin A. Hinkkanen (1944) puolestaan selvitteli Turun suomalaista klassillista lyseota vuosina 1888–1917 käyneiden oppilaiden työelämään sijoittumista heidän arvosanojensa perusteella. Ylioppilaiden sosiaalinen tausta ei kuitenkaan ollut Hinkkasen tutkimuksen keskeisenä kiinnostuksen kohteena.

ÄLYKKYYS, LAHJAKKUUS JA KOULUMENESTYS

Ihmisten oppimista, koulutettavuutta ja ylipäättään sosiaalista käyttäytymistä koskevassa tutkimuksessa on jatkuvan kiistelyn kohteena ollut perinnöllisten tekijöiden tai vaihtoehtoisesti ympäristötekijöiden vaikutus ja merkitys yksilön elämänsäkulussa. Erityisesti mielenkiinto on kohdistunut älykkyyden tai lahjakkuuden periytyvyyteen. (Ks. esim. Eysenck 1973; Häyrynen & Hautamäki 1973; Winch 1990; Herrnstein & Murray 1994; Uusikylä 1994, 17; Ahmavaara 1998.)³ Perinteisesti juuri koulumenestyksen on selitetty johtuvan yksilöllisistä ja perinnöllisistä ominaisuuksista, kuten älykkyydestä tai lahjakkuudesta.⁴ Jos koulumenestys olisi kiistatta vain älykkyyden seurausta, edellyttäisi se tietysti sitä, että kaikilla koulussa hyvin menestyneillä oppilailla olisi korkea älykkyydosamäärä. Empiiriset tutkimustulokset eivät kuitenkaan tue kyseistä oletusta. Jo 1960-luvulla tehdyissä tutkimuksissa havaittiin, ettei koulumenestystä ja koulutusuran pituutta voitu selittää pelkästään lahjakkuus- tai älykkyyseroilla. (Teese 1997, 92; Humphries 1984, 19–27.) Ruotsissa 1960-luvulla tehdyn pitkittäistutkimuksen mukaan koulutusuran pituus oli yhteydessä enemmän sosiaaliseen taustaan kuin älykkyyteen. Älykkyydestissä menestyminen ei taannut myöskään korkeaa tulotasoa, sillä ylimpään sosiaaliryhmään kuuluvat ”lahjattomat” ansaitsivat yleensä enemmän kuin alimman sosiaaliryhmän ”älykkäät”. (Husén & al. 1969, 159–160.)

³ Yhdysvaltalaisen tutkijoiden Herrnsteinin ja Murrayn (1994) teos *The Bell Curve* herätti ilmestyessään kotimaassaan vilkkaan keskustelun älykkyyden ja sosiaalisen aseman välisestä suhteesta. Hieman myöhemmin kyseisestä teoksesta ja yleisesti älykkyydestä käytettiin lehtiä palstoilla kiivasta väittelyä myös Suomessa. (Esim. Vanhanen 1995a, 1995b, Vehmas 1995, Wilhelmsson 1995, Trux 1995.)

⁴ Opettajien ammattilehden kirjoitusten perusteella ainakin 1920-luvulta 1940-luvun lopulle saakka oppilaiden koulumenestyksen uskottiin riippuvan suurelta osin perityistä henkisistä ominaisuuksista. Henkisten ominaisuuksien katsottiin lisäksi olevan tiukasti yhteydessä yksilön ruumiilliseen olemukseen. (esim. OL 1922; OL 1932; OL 1938; OL 1941; OL 1949.) Esimerkiksi vuoden 1941 *Opettajain -lehdessä* professori A. R. Kurki muistutti, että ”opettaja voi ylimalkaisesti luokkansa oppilaita silmäillessään koettaa jo heidän ulkonäkönsä ja kasvojen piirteitten nojalla päätellä heidän älynlahjoistaan”. Kurjen näkemykset muistuttivat 1700-luvun lopulta 1800-luvun lopulle Euroopassa ja Yhdysvalloissa vallinneen, frenologiaksi nimetyn opin käsityksiä. Itävaltalaisen Franz Joseph Gallin (1758–1828) kehitelemän opin mukaan ihmisen kallon muodosta voitiin tehdä päätelmiä hänen henkisistä ominaisuuksistaan ja persoonallisuudestaan. (Revonsuo 1998, 12–13.)

Suomessa on myöhemmin saatu samansuuntaisia tutkimustuloksia koulumenestyksen ja lahjakkuuden välisestä suhteesta. Kuusisen (1986, 195–196) tutkimuksessa ylimmän sosiaaliryhmän lahjakkaat oppilaat menestyivät peruskoulussa hyvin, eikä yksikään heistä sijoittunut heikoimmin menestyvien koululaisten ryhmään. Lahjakkuuden puute ei ylimmässä ryhmässä ollut koulumenestyksen esteenä, sillä ainoastaan yhdellä lahjakkuustestissä heikosti menestyneellä oli myös heikko koulumenestys. Sen sijaan alimmassa sosiaaliryhmässä lahjakkuuden puute merkitsi mitä todennäköisimmin myös huonoa koulumenestystä. Toisaalta lahjakkuus ei heidän kohdallaan riittänyt takaamaan hyvää koulumenestystä.⁵ Alimman sosiaaliryhmän lahjakkaat tytöt ja pojat sijoituivat useammin heikosti menestyvien kuin parhaiten menestyvien ryhmään. Lahjakkuus vaikutti ainoastaan keskimmaisessä sosiaaliryhmässä siten, että lahjakkaat menestyivät ja lahjattomat eivät. Kuusisen tutkimusten mukaan koulumenestykselle tyypillistä näyttää lisäksi olevan pikemminkin pysyvyys kuin muutokset. Koulunkäynnin alkuvaiheen koulumenestys ennustaa varsin luotettavasti tulevien vuosien koulusaavutuksia. (Kuusinen & Leskinen 1987 ja 1988; Kuusinen 1992.)

Myös Kari Uusikylän (1987) tutkimus nuorten mensalaisten koulukokemuksista osoittaa, ettei korkea pistemäärä älykkyystestissä välttämättä takaa erinomaista koulumenestystä. Tutkimuksessa mukana olleiden mensalaisten (77 henkilöä) koulumenestys oli Uusikylän mukaan yllättävän keskinkertainen. Heidän viimeisimmän koulutodistuksen keskiarvojen keskiarvo oli 8,37 ja keskiarvot sijoituivat 6:n ja 10:n välille. Koulussa heikoimmin menestyneet mensalaiset olivat poikia. (Uusikylä 1998, 72–73.)

Älykkyuden ja lahjakkuuden käsitteiden hämäryys tuo lisäksi oman ongelmansa tutkimukseen. Älykkyystutkimuksissa on perinteisesti käytetty staattista älykkyuden määritelmää, jonka mukaan

⁵ Kuusisen pitkittäistutkimuksessa oppilaiden vanhempien sosiaaliluokka määriteltiin koulutuksen mukaan siten, että ylimmän luokan muodostivat korkea-asteen koulutuksen saaneet henkilöt, toisen luokan muodostivat keskiasteen koulutuksen saaneet ja kolmannen pelkästään perusasteen suorittaneet henkilöt, joiden koulutus oli ammatillisesti eriytymätön tai työssä saatua. Tutkimuksen kohderyhmänä oli 589 jyvaskyläläistä peruskoulun oppilasta. Oppilaiden lahjakkuutta mitattiin ITPA-testillä (The Illinois Test Of Psycholinguistic Abilities), jota voidaan Kuusisen mukaan pitää hyvänä verbaalisen lahjakkuuden mittarina. (Kuusinen 1986, 193.)

älykkyys on synnynnäinen ja muuttumaton ominaisuus, jota voidaan mitata objektiivisten älykkyystestien avulla (Portin 1998, 31). Winchin (1990, 94–95) mukaan kyseisten psykometristen älykkyysteorioiden kehittelijöitä on syytetty siitä, että tieteellisen uteliaisuuden sijaan heitä on ohjannut halu kehittää ideologia, joka legitimoisi olemassa olevan yhteiskuntajärjestyksen. Se antaisi näin tietynlaisen perustelun sille, miksi yhteiskunta on rakentunut siten, että ihmiset sijoittuvat työelämässä eriarvoisiin asemiin. Winchin mukaan empiirisissä tutkimuksissa älykkyystesteissä mitatun älykyyden (ÄO) on todettu kaikesta huolimatta olevan heikosti tai ei lainkaan yhteydessä yksilön ammatilliseen menestykseen.⁶ Sen sijaan koulumenestyksen ja ammatillisen aseman on todettu olevan tiukemmin yhteydessä toisiinsa.

Koulutuspoliittisen päätöksenteon, ihmisen koulutettavuuden sekä koulutuksellisen ja yhteiskunnallisen tasa-arvon kannalta ei ole yhdentekevää, korostetaanko koulussa suoriutumisen riippuvan enemmän ympäristötekijöistä vai esimerkiksi biologisesti määräytyneistä ja perinnöllisistä ominaisuuksista. Jos ominaisuuksien katsotaan olevan lähinnä ympäristön määräämiä, merkitsee se sitä, että yksilön kehitykseen ja koulusuoriutumiseen uskotaan voitavan oleellisesti vaikuttaa tekemällä muutoksia toimintaympäristössä, esimerkiksi muuttamalla koulutusjärjestelmää. (Ks. Järvilehto 1995, 54–55.) Yksilöiden synnynnäisiä ja geneettisiä eroja korostettaessa seuraukset saattavat olla täysin toisenlaisia. Eskolan (1985, 143–144) mukaan

”oppi biologisten seikkojen määräävyydestä asettuu helposti yhteiskunnallisen eriarvoisuuden palvelukseen, koska se tulkitsee yhteiskunnalliset erot geneettisesti lahjakkaiden ja lahjattomien väliseksi luonnollisiksi eroiksi. Myös käytännölliset, ihmistä ohjaavat toimet suunnataan sen mukaisesti. Tieteeltä ei odoteta, että se opettaisi vaikuttamaan ihmiseen yhteisen toiminnan ja siinä kehittyvän tietoisuuden kautta, vaan odotukset kohdistu-

⁶ Yksimielisyyttä eri tutkijoiden välillä ei tosin ole tästäkään asiasta. Esimerkiksi Ahmavaaran (1998, 123) mukaan ”älykkyystestit ennustavat menestymisen korkean tai keskimääräisen kompleksisuuden ammateissa, joissa on 4/5 työvoimasta, paremmin kuin alhaisen kompleksisuuden ammateissa menestymisen, ja paremmin kuin mikään muu käytettävissä oleva ennustusmenetelmä”.

vat hermoston välittäjäaineisiin vaikuttaviin lääkkeisiin, aivojen manipulointiin leikkauksin, geeniteknologiaan – tai sitten huonomman geeniperinnön kurissa pitävään poliisivaltioon.”⁷

Samalla tavoin kuin koulumenestyksessä, myös lahjakkuudessa ja älykkyydessä on aina kysymys sosiaalisesti tuotetuista määrittelystä. Lahjakkaiden kasvatusta tutkineen Kari Uusikylän (1994; 1991) mukaan lahjakkuudesta on esitetty lukuisia erilaisia määritelmiä ja lahjakkuuden lajeja on katsottu olevan kymmeniä tai jopa satoja. Käsitteen hämäryys johtuu siitä, että lahjakkuudella ymmärretään eri aikoina ja eri kulttuureissa eri asioita. Tämän ns. sosiokulttuurisen näkökulman mukaan lahjakkuutta ei voi pitää psyydessä ennalta määrättyneenä olevana ilmiönä. Uusikylä toteaa lahjakkuuden riippuvan ”enemmän sosiokulttuurisista tekijöistä kuin lapsipsykologisista tai fysiologisista muuttujista”. Hänen mukaansa ilmiötä kutsutaan selkeyden vuoksi lahjakkuudeksi, mutta todellisuudessa kysymys on aina monimutkaisten tekijöiden vuorovaikutuksesta. Uusikylä pitää kodin vaikutusta lahjakkuuden kehittämisessä ratkaisevana, joskaan se ei selitä kaikkea, esimerkiksi harvinaisten ihmelisten suorituksia. Tasapainoinen koti ja lapsen omaa motivaatiota tukeva kasvatustilanne ilman alistavaa pakkoa tuottaa Uusikylän mukaan yleensä kuitenkin parhaan lopputuloksen. (Uusikylä 1994, 72, 106.)

Perinteisen objektiivisesti mitattavissa olevan testiälykkyyden käsitteen sijasta nykyisin korostetaan älykkyyden kontekstisidonnaisuutta. Ihmisen ominaisuuksissa on aina kysymys yksilön ja toimintaympäristön välisestä suhteesta. Ihmisen ominaisuudet ja toiminnan tulokset määrittyvät suhteessa muihin ihmisiin ja heidän arvostuksiinsa. Arvostukset puolestaan ovat historiallisesti muuttuvia ja kulttuurisidonnaisia. Esimerkiksi lahjakkaaksi tai älykkääksi voidaan nimittää sellaista henkilöä, joka kykenee tuottamaan tiettyissä puitteissa sellaisia tuloksia, joita yleisesti arvostetaan. Juuri

⁷ Viime vuosina keskustelu biologisten tai sosiaalisten tekijöiden määrävyydestä ihmisen käyttäytymisessä on saanut uusia muotoja. Eräät tutkimustulokset ovat antaneet viitteitä siitä, että ympäristötekijät ovat yhteydessä esimerkiksi aivojen serotoniinitason vaihteluihin tai jopa geenien toiminnan muutoksiin. Toisin sanoen biologisten ja sosiaalisten tekijöiden vaikutuksessa on kysymys monimutkaisesta yhteyksien labyrinthista eikä yksisuuntaisesta determinismistä. (Ks. Portin 1998, 39–41; Laine 2001, 64–65.)

sen vuoksi lahjakkuutta ja älykkyyttä ei voida pitää pelkästään yksilöllisinä ominaisuuksina, vaan niissä on kysymys yksilön ja kulttuuriympäristön välisestä suhteesta. (Ks. Portin 1998, 31; Järvilehto 1995, 145–151.)

Edellä esitetyn perusteella älykkyy- tai lahjakkuuserot eivät selitä riittävästi yksilöiden välisiä koulusuoriutumisen eroja. Ylivertaisesta nokkeluudesta, muistista ja oppimiskyvystä ei ole edes apua, jos oppilas ei syystä tai toisesta motivoitu opiskelemaan ja tavoittelemaan hyviä arvosanoja. Ainakin arkikeskustelussa tämä itsestään selvä asia näyttää usein unohtuvan. Koulusuoriutumisessa on ennen kaikkea kysymys yksilön halukkuudesta ja kyvystä toimia koulun kulttuurin edellyttämällä tavalla. Älykkyyden ja koulumenestyksen yhteyden sijasta on pikemminkin syytä kiinnittää huomio siihen, miten halukkuus koulusuoriutumiseen syntyy ja säilyy. Miten ja millaisissa oloissa koulun käytäntöihin sopiva identiteetti muotoutuu? Mikä saa oppilaan sitoutumaan koulutyöhön, uhraamaan aikaansa läksyihin, jatkamaan opiskeluaan lukiossa, tavoittelemaan hyvää menestystä ylioppilaskirjoituksissa ja hakeutumaan esimerkiksi yliopistoon? Yksilön motivaatio, halut, päämäärät ja tavoitteet muotoutuvat sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja siinä kulttuurisessa kontekstissa jossa hän elää. Sen vuoksi koulumenestystä on perusteltua tutkia ilmiönä, jossa kotitautustalla, kasvuympäristöllä ja muilla elämänhistoriallisilla tekijöillä on keskeinen merkitys ja rooli.

KOULUMENESTYS JA YHTEISKUNNALLINEN UUSINTAMINEN

Kotitautustaan ja koulumenestykseen liittyvät yhteiskuntatieteelliset tutkimukset voidaan erotella esimerkiksi sen perusteella missä määrin niissä korostetaan yksilöllisten tai vaihtoehtoisesti yhteiskunnallisten ja rakenteellisten tekijöiden merkitystä oppilaan koulusuoriutumisessa. Strukturalistisiin yhteiskuntateorioihin perustuvissa tutkimuksissa yksilön toimintaa selitetään yhteisöä tai sosiaalista järjestelmää koskevien makrotason lainalaisuuksien perusteella. Niissä ihmisen toimintaa ja valintoja määrittävät lähinnä yhteiskunnan rakenteelliset tekijät, joiden oletetaan olevan yksilön ylä- tai ulkopuolisia tekijöitä. Jokseenkin vastakkaista näkökulmaa edustavat yksilön rationaalista valintaa korostavat teoriat, joiden mu-

kaan ihmiset toimivat tietoisesti harkiten ja omia päämääriään tavoitellen. Rationaalisen valinnan teorioissa sosiaalisten makrotason ilmiöiden katsotaan perustuvan yksilöiden mikrotasolla tapahtuvaan intentionaaliseen toimintaan. Näiden kahden näkökulman välimaastoon voidaan sijoittaa kulttuurista näkökulmaa korostavat tutkimukset, joissa pyritään rakenteen ja toimijan välisen kahtiajalon purkamiseen. Niissä yksilön ja rakenteen suhdetta tarkastellaan siten, että yksilön katsotaan olevan samanaikaisesti sosiaalisen maailman tuottaja ja tuote. (Ks. Buchmann 1989, 15–17; Kangas 1994, 65; Hatcher 1998; Järvinen 1999, 189.)

Perinteisen funktionalistisen teorian mukaan koulutusjärjestelmän muotoutuminen ja laajeneminen oli luonnollinen seuraus yhteiskunnan teknologisesta kehityksestä ja sen myötä syntyneestä ammattitaitoisen työvoiman tarpeesta. Koulu ymmärrettiin instituutiona, joka välittää kaikkien yhteisesti hyväksymää ja objektiivista tietoa. Koululaitoksen tehtävänä oli yksinkertaisesti lajitella oppilaat kyvykkyyden mukaan oikeille koulutus- ja työurille. Näin koulun katsottiin auttavan luomaan tasa-arvoisten mahdollisuuksien yhteiskunnan, jossa aseisiin sijoittumista ei määrää kotitausta vaan yksilön yritteliäisyys ja kyvykkyys. Empiiriset tutkimukset osoittivat kuitenkin sen, etteivät menestymisen mahdollisuudet olleetkaan samanlaiset kaikille oppilaille. Jostakin syystä tuota koulutuksen määrittämää kyvykkyyttä esiintyi useimmiten ylempiin yhteiskuntaryhmiin kuuluvien vanhempien lapsissa. Työväenluokkaiset lapset menestyivät koulussa usein muita heikommin ja päätyivät myöhemmin työväenluokkaiseihin töihin. Pyrkimys kyseisen ilmiön selittämiseen johti vähitellen uudenlaisten teoreettisten näkökulmien kehittelyyn. (Bennett & LeCompte 1990, 5–11; Pérez Prieto 1992, 13.)

Tasa-arvoatteen yleistyessä 1960- ja 1970-luvuilla yksilökeskeisten selitysmallien ja perinteisen funktionalistisen teorian haastajiksi nousivat reproduktioteoreetikot. Uusintamisteoria suuntasi huomion yksilön sijasta kouluinstituutioon ja sen toimintaan sekä koulun ja työelämän väliseen yhteyteen. (Teese 1997, 92.) Strukturalistista näkökulmaa korostaneen uusintamisteorian mukaan koululaitos ajoi lähinnä yhteiskunnallisen valtaeliitin etuja. Niin kutsuttua taloudellisesti-reproduktiivista teoriaa edustaneiden ja marxilaiseen tutkimusperinteeseen nojautuneiden tutkijoiden mukaan työelämän organisatioiden ja koululaitoksen välillä oli suora vastaavuus. Pisimmälle

koulun ja työelämän rinnastuksissa menivät amerikkalaiset tutkijat Samuel Bowles ja Herbert Gintis (1976, 129), joiden mukaan oppilaan asema koulussa muistutti monin tavoin työntekijän asemaa työpaikalla. Opiskelija ei esimerkiksi voinut vaikuttaa opetussuunnitelman sisältöön, eikä työntekijä juurikaan työnsä sisältöön. Arvosanat ja tutkinnot toimivat koulussa ulkoisesti motivoivina välineinä, samalla tavoin kuin palkka motivoi työntekijää työelämässä. Oppilaiden keskinäinen kilpailu arvosanoista muistutti tutkijoiden mielestä työelämässä käytävää kilpailua palkoista ja muista eduista. Heidän mukaansa koulu valmensi eliittiä hyväksymään asemansa työelämän huipulla ja vastaavasti työväestöä tyytymään huonommin palkattuihin työtehtäviin.

Ranskalaistutkijat Bourdieu ja Passeron (1977) syvensivät amerikkalaistutkijoiden mekaanista selitysmallia koulutuksen ja työelämän vastaavuudesta suuntaamalla analyysia kulttuuristen uusintamisprosessien suuntaan. Kulttuuris-reproduktiivisen teorian mukaan koulun välittämä tieto ja pedagogiset käytännöt eivät ole neutraaleja ja arvovapaita, vaan hallitsevan luokan määrittelemiä ja legitimoimia. Sen vuoksi koulussa menestyvät etenkin ne lapset, jotka ovat jo kotonaan sosiaalistuneet koulun edellyttämään kulttuuriin. Brittiläinen kielen- ja kulttuuritutkija Basil Bernstein (1977) puolestaan korosti erityisesti kodin ja koulun kielikoodien merkitystä oppilaan koulumenestyksen selittämisessä. Hänen mukaansa koulussa odotettiin kaikilta lapsilta hallitsevalle kulttuurille ominaista käyttäytymistä ja kieltä. Ylemmistä sosiaaliryhmistä tulevat lapset astuivat kouluun tullessaan kielellisesti tuttuun ympäristöön. Alempien sosiaaliryhmien jälkeläisille koulun käyttämä muodollinen kielikoodi oli vaikeammin omaksuttavissa ja siten oleellisesti vaikeutti heidän menestymistään. Näin erilaista perheistä tulleet lapset olivat jo lähtötilanteessa eriarvoisessa asemassa.

Uusintamisteorioissa koulutusjärjestelmä kuvattiin koneistona, joka lajittelee oppilaat sosiaalisen taustansa perusteella tuotantoelämän eri tasoille ja sen tyyppisiin ammatteihin, joissa heidän vanhempiensaakin työskentelivät. Yhteiskuntaryhmien koulutuserot olivat uusintamisteoreetikkojen mukaan seurausta koulun käytäntöihin kätkeytyvästä ideologiasta, joka sortaa työväestön lapsia ja johtaa luokkarakenteen uusintamiseen. Koulua ei nähty enää pelkästään tietojen, taitojen ja kaikille yhteisen kulttuuriperinnön välittäjänä, vaan koulu-

tuksessa katsottiin olevan kysymys ennen kaikkea vallasta ja sosiaalisesta kontrollista. (Esim. MacLeod 1987, 11–12; Hurn 1985, 47; Carnoy & Levin 1985, 112–143; Anyon 1981.)

1970-luvun loppupuolella etenkin taloudellis-reproduktiivisen teorian näkemyksiä vastaan esitettiin voimakkaita vastalauseita. Kriitiikin kärki kohdistui teorian deterministisyyteen ja yksilön roolin väheksymiseen. Tutkijoiden katsottiin perustavan tulkintansa liiaksi oppilasvirtojen tilastolliseen tarkasteluun, eivätkä he ottaneet huomioon koulutuksen prosesseja ja käytäntöjä, joiden seurauksena oppilaat lajitellaan erilaisille koulutusreiteille. Esitetyn kritiikin mukaan uusintamisteoreetikot kuvasivat yksilön passiivisena sopeutujana, jonka on alistuen nöyryttävä ulkopuolelta tulevien vaatimusten ja yhteiskunnan rakenteellisten tekijöiden paineessa. Koulun toiminnasta annettiin varsin yksipuolinen ja pessimistinen kuva, jossa oppilaat ovat pelkkiä pelinappuloita ja sosiaalisen taustan mukaan eriytyneen pedagogiikan uhreja. Tutkijoiden todettiin unohtaneen sen tosiseikan, että monet oppilaat vastustavat aktiivisesti koulun käytäntöjä ja opettajien toimintaa. (Mehan 1992, 3; Jones 1989, 21.) Reproduktioteorioiden heikkoutena on pidetty myös sitä, että siinä yhteiskunta näyttäisi jatkuvasti säilyvän rakenteellisesti samankaltaisena. Niiden varassa on vaikea selittää esimerkiksi sosiaalista liikkuvuutta, yhteiskuntaryhmien sisäisiä koulutuseroja ja ylipäätään historiallista muutosta. (Ks. Perez Prieto 1992, 12; MacLeod 1987, 11; Hurn 1985, 47.)

Toisenlaista näkökulmaa koulumenestyksen ja sosiaalisen taustan välisen suhteen tarkasteluun toivat tutkimukset, joissa seurattiin tarkemmin oppilaiden arkielämää ja koulukäytäntöjä. Tutkimuksissa muistutettiin luokkahuonetilanteiden ja koulun käytäntöjen muotoutuvan opettajien ja oppilaiden välisen vuorovaikutuksen seurauksina. (Ks. Okano 1993, 25.) Tunnetuin näistä lienee Paul Willisin (1977) tutkimus, joka kyseenalaisti sen käsityksen, että syynä työväestön jälkeläisten huonoon koulumenestykseen olisi koulun käytäntöihin kätkeytynyt, työväenluokan nuoria sortava ja siten vallitsevaa luokkarakennetta uusintava ideologia. Rakenteellisten tekijöiden sijasta tutkimuksessa korostettiin oppilaiden aktiivista roolia. Willisin tutkimuksessa mukana olleet työläistäustaiset pojat vastustivat koulun käytäntöjä ja hylkäsivät samalla koulun lupauksen sosiaalisesta noususta. He pitivät koulun markkinoimaa henkistä työtä arvostavaa ideologiaa loukkauksena maskuliinista ruumiillista työtä kohtaan, jota

he isiensä mallin mukaan pitivät arvossa. Näin he olivat itse aktiivisesti luomassa ja ylläpitämässä järjestystä, jossa esimerkiksi keski-
luokkainen ja työväenluokkainen kulttuuri asettuivat vastakkain.

Yksilön aktiivista roolia korostaessaan Willis näytti edustavan täysin vastakkaista kantaa kuin yhteiskunnan rakenteellisten tekijöiden ylivaltaa painottaneet reproduktioteoreetikot.⁸ Willisin tutkimuksen puutteena on pidetty sitä, ettei pientä työläispoikien joukkoa koskevia havaintoja voida yleistää koko työväenluokkaa koskeviksi. Poikajoukon reagointitapa koulun vaatimuksiin oli vain yksi mahdollinen. Selittämättä jäi edelleen se, miksi samankaltaisen kulttuurisen taustan omaavat henkilöt saattavat suhtautua koulunkäyntiin varsin eri tavoin. Työväenkulttuurin Willis kuvasi yksipuolisesti maskuliinisenä kulttuurina, jossa vain miehet ovat keskeisiä toimijoita. Tutkimuksen selitysvoiman on lisäksi todettu heikkenevän, kun siirrytään toiseen kulttuuriseen ympäristöön. (Ks. esim. Pérez Prieto 1992, 17; Mehan 1992, 16; Lynch 1989, 18; Tuohinen & Vuorinen 1987, 247.)

Willis jätti tutkimuksessaan vähemmälle huomiolle sen, että monet työntekijätaustaiset oppilaat menestyvät koulussa ja siirtyvät myöhemmin työmarkkinoille keskiluokkaisiin ammatteihin. Willisin tulintoja täydentää hyvin Jay MacLeodin (1987) tekemä tutkimus kahdesta jengistä, joiden jäsenet asuivat samalla alueella, kävivät samaa koulua ja elivät samankaltaisissa olosuhteissa, mutta siitä huolimatta suhtautuivat koulunkäyntiin täysin eri tavalla. Valkoihoisten ryhmässä suhtauduttiin kouluun kielteisesti ja vastustettiin kaikin keinoin koulun normeja. Pääosin mustaihoisista koostunut ryhmä pyrki puolestaan noudattamaan koulun sääntöjä ja menestymään opinnoissaan. MacLeodin mukaan jengien väliset suhtautumiserot johtuivat heidän vanhempiansa erilaisesta asennoitumisesta lastensa koulunkäyntiin. Tämä puolestaan johtui erilaisesta etnisestä taustasta ja niistä kokemuksista, joita perheessä oli koulunkäynnin merkityksestä. Valkoihoisten vanhemmat eivät puuttuneet lastensa koulunkäyntiin, koska eivät kokemustensa perusteella uskoneet koulutuksesta olevan lapsilleen hyötyä. Mustaihoisten lasten vanhemmat sen sijaan uskoivat kansalaisoikeusliikkeen saaneen aikaan sen, että heidän jälkeläisil-

⁸ Tosin Okanon (1993, 25) mukaan mm. Willisin edustamassa resistanssiteoriassa on kysymys reproduktioteorioiden jalostuneemmasta versiosta pikemminkin kuin vastakkaisesta näkökulmasta.

lään olisi mahdollisuus koulutuksen avulla toteuttaa amerikkalainen unelma taloudellisesta menestyksestä ja sosiaalisesta noususta.⁹

MacLeodin tutkimus osoittaa sen, että ulkoisesti samanlaisista olosuhteista huolimatta ihmiset voivat hahmottaa maailmaa eri tavoilla. Brownin (1987, 31) mukaan työväenluokan kulttuuria onkin tarkasteltava erilaisten kulttuuristen resurssien varastona, jota eri yksilöt hyödyntävät eri tavoin. Brownin tutkimuksessa työväenluokkaiset nuoret jakautuivat kouluun ja aikuistumiseen suhtautumisen perusteella kolmeen ryhmään. Ensimmäisen ryhmän oppilaat pitivät koulua tylsänä ja merkityksettömänä paikkana, josta on siirryttävä mahdollisimman nopeasti oman kulttuurisen taustan mukaiseen työhön. Toisen ryhmän oppilaat pyrkivät koulutuksen avulla irtautumaan luokkataustastaan ja pääsemään keskiluokkaihin töihin. Kolmanteen ja suurimpaan ryhmään kuuluivat ne oppilaat, jotka menestyivät keskinkertaisesti koulussa ja uskoivat koulutuksen joka tapauksessa auttavan selviytymään paremmin työelämässä, vaikka he eivät kovin suuria tavoitteita itselleen asettaneetkaan.

Oppilaiden koulutyöskentelyn havainnointiin perustuvat etnografiset tutkimukset osoittivat myös sen, että hyviin kouluarvosanoihin saatettiin päästä varsin erilaisin työtavoin, joilla saattoi olla yhteys oppilaan kulttuuriseen taustaan. Jones (1989, 24-27) havaitsi kahta uusiseelantilaista tyttöluokkaa koskevassa tutkimuksessaan, että työn-tekijävanhempien ja professioammateissa toimivien vanhempien työllä oli selvästi toisistaan poikkeavat käsitykset siitä, millaista koulutyöskentelyn tuli olla ja mikä oli opettajan rooli. Työnväenluokkaiset tytöt suosivat kaavamaisia työskentelytapoja, joissa opettaja jakoi tietoa ja oppilaat olivat passiivisen kuulijan osassa. Omalla käyttäytymisellään tytöt saivat opettajan välttämään kyselevää ja keskustelevaa työtapaa, joka oli heidän mielestään ajan haaskausta. Keskiluokkais-

⁹ Yhdysvalloissa 1960-luvulla tehdyn laajan survey-tutkimuksen mukaan mustaihoiset oppilaat tunsivat yleensä huomattavasti valkoihoisia oppilaita harvemmin kykenevänsä kontrolloimaan omaa kohtaloaan. Kiintoisa tulos oli kuitenkin se, että ne mustaihoiset, jotka vastauksissaan uskoivat voivansa vaikuttaa omaan kohtaloonsa, menestyivät paremmin koulussa kuin ne valkoihoiset, jotka kokivat vaikutusmahdollisuutensa tulevaisuuteensa nähden vähäisiksi. Tämä asennoituminen oli tiukemmin yhteydessä koulusaavutuksiin kuin oppilaan sosiaaliseen taustaan tai kouluun liittyvät tekijät. Kansalaisoikeusliike näytti ainakin jossain määrin luoneen mustien keskuudessa uskoa, että menestyksen esteet ovat voitettavissa. (Coleman 1990, 126.)

ten perheiden tytöt pyrkivät sen sijaan itse aktiivisesti osallistumaan keskusteluun, kertomaan mielipiteensä julkisesti ja käyttämään opettajaa eräänlaisena resurssihenkilönä pikemminkin kuin valmiin tiedon jakajana. Heidän mielestään tietojen kopiointia vaativien tehtävien teettäminen oli turhaa työtä ja lähinnä osoitus opettajan epäpätevyydestä.

Erilaisista kotioloista tulevat oppilaat suhtautuivat koulutyöskentelyyn eri tavoin ja antoivat asioille erilaisia merkityksiä. Jonesin mukaan käsitykset ”oikeasta työskentelytavasta” olivat yhteydessä oppilaiden vanhempien asenteisiin ja elämäkokemuksiin. Työväenluokkaisten tyttöjen vanhemmat, jotka olivat Polynesiasta muuttaneita siirtolaisia, halusivat lapsilleen paremman tulevaisuuden ja sen vuoksi kannustivat koulunkäyntiin. Vanhempien mielestä hyvät koulutodistukset saavutettiin parhaiten kuuntelemalla kiltisti opetusta. He neuvoivat lapsiaan olemaan kritisoi-matta opettajaa, koska lasten tehtävänä koulussa oli oppia ja tehdä niin kuin opettaja käskee. Vanhempien käsitys oppimisesta perustui mitä ilmeisimmin heidän oman kulttuurinsa mukaiseen näkemykseen siitä, että vanhempien ihmisten ja auktoriteettiasemassa olevien sana on laki, jota ei sovi kyseenalaistaa. Keskiluokkaisten tyttöjen kotona arvostettiin tunnollisuuden, ahkeruuden ja opettajan määräysvallan alle alistumisen sijaan enemmän yksilöllistä opiskelua, kriittisyyttä ja asioiden itsenäistä tutkimista. (Jones 1989, 27–28; ks. myös Lareau 1989.)

Willisin (1977) tutkimuksessa työväenluokkaiset isät olivat arki-käytännöissään tietoisesti ja tiedostamattaan onnistuneet vakuuttamaan pojilleen, että raskas fyysinen työ on ”oikeaa” ja miehekästä työtä. Samalla he tulivat rohkaiseeksi poikiaan vastustamaan koulutyöskentelyä, joka näytti ”akkamaiselta” ja ”hyödyttömältä” puuhastelulta. Jonesin (1989, 28) tutkimuksen työväenluokkaisilla tytöillä ei ollut vastaavanlaista ammatistaan ylpeän naisen mallia, johon he olisivat voineet samaistua. Tytöt pyrkivät pikemminkin välttämään äitinsä kohtalon tekemällä ahkerasti läksyjä ja suhtautumalla vakavasti koulunkäyntiin. He suosivat kovaa työtä korostavaa opiskelutapaa, joka on ymmärrettävissä heidän kodissaan vallitsevien arvostusten ja kulttuurin kautta.

Luokkahuonekäytäntöihin kohdistuneet tutkimukset toivat esille sen, että eri sukupuolta, etnistä taustaa ja sosiaaliluokkaa edustavat oppilaat saattavat kehittää erilaisia koulukäytäntöjä. Ne ovat autta- neet myös ymmärtämään paremmin sen, että koulu saattaa omalta

osaltaan jopa myötävaikuttaa työntekijätaustaisten oppilaiden heikompaan koulumenestykseen ja päätymiseen työntekijäasemaan työelämässä. Ulkomaisista tutkimustuloksista ei kuitenkaan ole perusteltua tehdä suoria päätelmiä suomalaisista kouluoloista, vaikka tutkimukset ovat meilläkin osoittaneet koulumenestyksen ja oppilaiden kotitaustan olevan yhteydessä toisiinsa. Suomessa ei ole esimerkiksi selvärajaisia kulttuurisesti eriytyneitä asuinalueita, jolloin koulujen oppilaat olisivat pääosin kotitaustaltaan samanlaisia. Suomessa ei ole myöskään yksityisiä ”eliittikouluja”, joissa olisi erilaiset pedagogiset käytännöt kuin muissa kouluissa.¹⁰

McFadden & Walker (1997, 100) ovat todenneet monien empiiristen tutkimusten osoittavan, etteivät koulussa menestyminen ja kouluun suhtautumisen tavat ole niin selvästi luokkataustaan sidottuja ilmiöitä, kuin uusintamisteoriassa tai Willisin tutkimuksessa on esitetty. Joidenkin tutkimusten mukaan koulunkäyntiin suhtautumiseen ja ammatillisiin päämääriin vaikuttivat keskeisemmin mm. sukupuoli ja erilaiset harrastukset. Toisissa tutkimuksissa on puolestaan todettu oppilaiden vastarinnan olevan kontekstisidonnaista. Sukupuolestaan, etnisestä taustastaan tai sosiaaliluokastaan riippumatta oppilaat yleensä vastustavat sellaista, mitä he pitävät ikävyyttävänä.

KODIN RESURSSIT JA KOULUN KULTTUURI

Bourdieu on myöhemmässä tuotannossaan kehittänyt edelleen koulutuksen ja kotitaustan välisen yhteyden analyysia. Bourdieun mukaan kotitaustan, koulussa menestymisen ja koulutuksellisen valikoitumisen yhteyden ymmärtäminen edellyttää perheiden tarkastelua yksikköinä, jotka eroavat toisistaan erilaisten resurssiensa perusteella. Bourdieu (esim. 1995, 148–149; 1986, 243) jakaa perheen resurssit kolmeen erilaiseen pääoman lajiin: taloudelliseen, sosiaaliseen ja kulttuuriseen pääomaan. Taloudellisella pääomalla tarkoitetaan yksinkertaisesti rahaa ja omaisuutta. Sosiaalinen pääoma viittaa

¹⁰ Nykyisin sovellettava vapaa kouluvalinta voi tosin ajanmittaan johtaa siihen, että tietyistä erikoistuneista kouluista muodostuu oppilaitoksia, joissa on sosiaaliselta taustaltaan yhtenäinen oppilasjoukko ja sen mukainen koulun kulttuuri. Tämän kaltaiseen kehitykseen viittaavat Turun yliopistossa tehdyn, oppilaiden kouluvalintoja ja kotitaustoja koskevan opinnäytetyön (Hirvenoja 1998) tulokset.

puolestaan ihmissuhdeverkoston laajuuteen ja laatuun, jäsenyyteen erilaisissa ryhmissä sekä kykyyn luoda suhteita ja käyttää niitä tarvittaessa hyväkseen. Jälkeläisten koulutuksen kannalta keskeisin on kuitenkin perheen kulttuurinen pääoma, joka voi ilmetä kolmessa muodossa; ruumiillistuneena, objektivoituneena ja institutionalisoituneena.

Kulttuurisen pääoman ruumiillistuneella muodolla tarkoitetaan esimerkiksi yksilön tietoja, taitoja, makutottumuksia ja ylipäätään suhteellisen pysyviä luonteenpiirteitä, jotka ovat muokkautuneet elämänhistorian aikana. Objektivoituneilla kulttuuripääomilla tarkoitetaan lähinnä esineitä, kuten kirjoja, taideteoksia, soittimia sekä erilaisia koneita ja laitteita. Institutionalisoituneessa muodossa kulttuurinen pääoma voi näkyä esimerkiksi koulutustutkintoina. Ruumiillistunut kulttuurinen pääoma on tiukimmin yhteydessä omistajaansa, joten sitä ei voi omaisuuden ja rahan tavoin siirtää suoraan toiselle. Kulttuurisen pääoman materiaalin puoli, kuten soittimet, kirjat jne. voidaan tietysti luovuttaa toiselle, mutta siirrettävissä on vain niiden omistamisen oikeus. Esineiden tarkoituksenmukainen käyttö ja kuluttaminen edellyttävät Bourdieun mukaan yleensä ruumiillistunutta kulttuuripääomaa.¹¹ (Bourdieu 1986, 243–248.)

Kaikki pääoman lajit voivat omalla tavallaan olla yhteydessä jälkeläisten koulunkäyntiin ja myöhempään elämänvaiheisiin. Koska Suomessa on julkisin varoin ylläpidetty yhtenäiskoulujärjestelmä, ei perheen taloudellisilla resursseilla ole täällä yhtä suurta merkitystä lasten koulu-uran kehitykseen kuin monissa muissa maissa. Varallisuus vaikuttaa kuitenkin siihen, missä määrin perheillä on mahdollisuuksissa kustantaa lapsilleen esimerkiksi ylimääräistä opetusta, erilaisia kielikursseja, valmennuskursseja, vaihto-oppilaspaikkoja jne. Perheen sosiaalinen verkosto voi puolestaan toimia eräänlaisena informaatiokanavana, jonka kautta saadaan tietoa erilaisista koulutusmahdollisuuksista ja tukea koulutusvalintoja tehtäessä. Jos perheen tuttavapiiriin kuuluu esimerkiksi opettajia ja ylipäätään korkeasti koulutettuja ihmisiä, ovat koulutusasiat tuttuja ja niistä käyty keskustelu osa luonnollista kanssakäymistä. Vähän koulutusta saaneilla vanhemmilla on usein

¹¹ Perintönä saatua flyygeliä voidaan pitää arvokkaana ”huonekaluna”, mutta sen varsinainen käyttö edellyttää tietysti soittotaitoa. Samoin esimerkiksi filosofien kirjoittamia teoksia voidaan omistaa, mutta niiden lukeminen ja ymmärtäminen edellyttää lukutaidon lisäksi myös pitkällistä asiaan perehtyneisyyttä ts. ruumiillistunutta kulttuurista pääomaa.

etäisempi suhde koulutusasioihin, eivätkä ne tunnu välttämättä yhtä tärkeiltä. Sosiaalisen pääoman merkitystä on pidetty keskeisimpänä ennen kaikkea siinä vaiheessa, kun siirrytään työelämään. (Ks. Järvinen 1999, 45; Erikson & Jonsson 1998; Okano 1993, 26–29; Lareau 1989.)

Kulttuurisella pääomalla on ajateltu olevan merkitystä erityisesti koulunkäynnin alkuvaiheessa, koska tuolloin lapsi siirtyy ympäristöön, jossa kotona opituista asioista ja käyttäytymismalleista on joko etua tai haittaa. Kun erilaisissa kasvuympäristöissä kasvaneiden lasten ja koulun kohtaamista tarkastellaan Bourdieun teorian varassa, tarvitaan myös habituksen ja kentän käsitteiden selventämistä. Bourdieu puhuu habituksesta tarkoittaen asenteiden ja suhtautumistapojen järjestelmää, toiminnan periaatetta, joka integroi yksilön elämänsä historian aiemmat kokemukset ja suuntaa ihmisten valintoja eri tilanteissa. Habituksen käsitteen avulla Bourdieu on pyrkinyt välttämään sosiaalisen determinismin ja täydellisen yksilöllisen vapauden välisen erottelun. Hänen mielestään yhteiskuntatieteen ei tarvitse valita näiden ääripäiden välillä, sillä sosiaalisen todellisuuden olennainen aines – toiminta, rakenne ja niiden kietoutuminen yhteen historiaksi – on suhteissa. Habituksessa ei kuitenkaan ole kysymys kohtalosta, jota on mahdotonta muuttaa. Ihminen on oman elämänsä tuote ja jatkuvasti altis uusille kokemuksille, jotka vahvistavat tai uudistavat habitusta. (Bourdieu & Wacquant 1995, 165; Wacquant 1995, 36–38; Bourdieu 1977, 82–83; ks. myös Okano 1993, 29.)

Bourdieuun mukaan ”habitus, kenttä tai pääoma voidaan määritellä ainoastaan sen teoreettisen systeemin sisällä, jonka ne konstituovat” (Bourdieu & Wacquant 1995, 123). Tämä voidaan ilmaista myös siten, että pääomat ovat kontekstisidonnaisia, ne ovat käypää valuuttaa vain tietynlaisissa ympäristöissä. Kysymys on lähinnä siitä, että kulttuurinen pääoma aktivoituu vasta sitten, kun on olemassa sen kaltainen toimintaympäristö (kenttä), jossa selviytyminen edellyttää juuri kyseiseen pääomaan kuuluvia tietoja taitoja, valmiuksia ja suhtautumistapaa (habitusta). (Ks. Lareau & McNamara Horvat 1999.) Yksilö sopeutuu erityisen hyvin sellaisiin olosuhteisiin, jotka ovat samankaltaisia kuin ne olosuhteet, joissa hänen habituksensa on muotoutunut. Bourdieun termin ilmaistuna habitus on tuolloin kenttään sopiva, ilman tietoista pyrkimystä sopeutua olosuhteisiin. Sopeutumisen ongelmia syntyy erityisesti silloin, jos yksilön habitus poikkeaa jyrkästi kentän vaatimuksista. (Bourdieu & Wacquant 1995, 161–162.)

Pääomien, kentän ja habituksen välistä suhdetta voidaan kuvata esimerkiksi korttipelivertauksen avulla. Korttipelissä (toiminnan kenttä) pelaajille (yksilöt) jaetaan kortit (pääomat), joiden arvo riippuu aina pelattavan pelin säännöistä. Hyvät kortit pokerissa eivät ole hyviä jossakin toisessa pelissä. Hyvien korttien lisäksi pelissä pärjääminen edellyttää myös hyvää pelitaitoa ja halua käyttää kykyjään (oikeanlaista habitusta ja pääoman aktiivointia). Yhdessä pelissä taitava pelaaja voi osoittautua heikoksi pelin vaihtuessa toiseksi. Samoin kuin kortin arvo riippuu pelin säännöistä, riippuu pääoman arvo kulloinkin kyseessä olevan kentän vaatimuksista. Kaikilla yksilöillä on tietysti jonkinlaista kulttuurista pääomaa, jota voidaan käyttää erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa tai kentillä. Ihmisten toimintaa analysoitaessa tulisikin aina ottaa huomioon, millaisesta pääomasta kyseisellä kentällä palkitaan ja miten yksilö käyttää pääomaansa. Koulu voidaan ymmärtää yhdeksi kentäksi tai sosiaalisiksi tilaksi. Koulussa pärjäämisen kannalta on edullista, jos oppilaan elämänsä historian aikana muotoutunut ja perheen kulttuuristen resurssien perusteella muotoutunut habitus on koulun vaatimusten mukainen. (Bourdieu & Wacquant 1995, 125–126; Lareau & McNamara Horvat 1999, 39.)

Habituksen perusta muodostuu jo lapsuuden koti- ja kulttuuriympäristössä, primaarisosialisaatiassa, kuten Berger ja Luckmann (1998) sanoisivat. Bergerin ja Luckmannin (1998, 147–153) mukaan lapsi omaksuu primaarisosialisaatiassa vanhempiensa edustaman kulttuurin näkökulman sosiaaliseen maailmaan. Lapsi ei sisäistä vanhempiensa maailmaa ja kulttuuria yhtenä monista mahdollisista, vaan ainoana kuviteltavissa olevana. Primaarisosialisaatiassa yksilö kokee väistämättömäksi ja mielekkääksi sen, mikä on itse asiassa sattumanvaraista ja riippuvaista siitä erityisestä kasvuympäristöstä johon hän syntyy. Tällä tavoin sisäistetty käsitys maailmasta on juurtunut yksilöiden tietoisuuteen paljon lujemmin kuin myöhemmän sosialisointia aikana sisäistetyt käsitykset. Sen vuoksi näitä kerran sisäistettyjä toiminnan periaatteita ja tiedollisia rakenteita on vaikea myöhemmin muuttaa.¹²

¹² Kasvatuksen ja varhaisen kasvuympäristön merkitystä ihmisen elämänsä suuntaamisessa korosti jo Max Weber 1900-luvun alkupuolella selittäessään sitä, miksi katolisissa käsityöläiskisällöistä tuli suhteellisesti useammin käsityöläismestareita, kun taas protestanttiset käsityöläiskisällit päätyivät yleisemmin teollisuuden palvelukseen. Weberin mukaan ”näissä tapauksissa kausaalisuhde on epäilemättä sellainen, että kasvatuksen kautta kehittynyt henkinen erikoislaatu, tässä nimenomaan kotiseudun ja vanhempainkodin uskonnollisen ilmapiirin määrittämä kasvatuksen suunta on osoittanut tien ammattiin ja myöhempään vaiheisiin ammattialalla”. (Weber 1990, 27–28.)

Habituksen käsitteellä näyttää olevan tiettyjä yhtymäkohtia myös psykologisessa tutkimuksissa sovellettuun skeeman käsitteeseen. Kognitiivisessa psykologiassa ihmisen ajatellaan lapsesta alkaen kokoaavan tiedollisia ja käsitteellisiä rakenteita, skeemoja, jotka auttavat ymmärtämään ympäröivää maailmaa ja kokemuksia. Skeemojen avulla ihminen suodattaa pois epäolennaisen aineksen ja kykenee muodostamaan järkevän kokonaisuuden myös puutteellisen informaation perusteella. Skeemat myötävaikuttavat suhtautumistapoihin, jotka muodostavat habituksen. Uusien kokemusten myötä skeemat muuttuvat ja samalla muuttuu ympäröivän maailman tulkinta. Tämän dialektisen prosessin edetessä muotoutuu yksilön elämänhistoria. Valitessaan eri tilanteissa toimintamallin yksilö käyttää skemaattista varastoaan tulkintakehikkonaan. Kukaan ei voi astua tulkintakehikkonsa ulkopuolelle, joten toimintatavan valinta ja päätöksenteko ei voi koskaan olla kontekstista ja omasta elämänhistoriasta riippumattonta. (Hodkinson & Sparkes 1997, 34; Brown 1987; Neisser 1982.)

Neisserin (1982, 49–50) mukaan pelkkä asioiden havaitseminen ei muuta maailmaa, mutta se muuttaa kuitenkin havaitsijaa. Skeeman mukautuessa myös havaitsija mukautuu.¹³ Menneisyydessä tehdyt havainnot vaikuttavat siihen millainen ihmisestä on tullut ja yhä edelleen hän luo ja muuttaa itseään sen kautta, mitä hän nyt havaitsee ja tekee. Ihmisen yksilöllisyys toteutuu sen kautta, että mahdollisuudet havaita ja toimia ovat jokaisella ihmisellä ainutlaatuiset. Kenelläkään ei voi olla tarkalleen samanlaista elämänhistoriaa ja asemaa maailmassa.

Sekä Neisser että Bourdieu korostavat yksilön ja ympäristön vuorovaikutusta ajattelun, tietoisuuden, toiminnan ja elämänhistorian muotoutumisessa. Sosiologina Bourdieu kiinnittää kuitenkin yksilöllisen tiedonkäsittelyn sijasta huomionsa siihen kulttuuriseen toimintaympäristöön, jossa ihmisen ajattelumallit ja habitus muotoutuvat. Vaikka jokainen ihminen tarkastelee maailmaa omasta ainutkertaisesta positioista, on perusteltua ajatella, että samankaltaisissa olosuhteissa, kulttuurisessa ympäristössä ja saman historiallisen ajanjakson eläneiden yksilöiden habituksissa on aina tiettyä samankaltaisuutta. (Ks. Buchmann 1989, 33.)

¹³ Biologisesta näkökulmasta katsottuna skeema on osa hermojärjestelmää. Se ei kuitenkaan ole mikään tietty keskus aivoissa, vaan kokonainen järjestelmä, johon kuuluu aistinsoluja, keskushermostoon päin tietoa välittäviä hermosäikeitä jne. (Neisser 1982, 50)

Empiirisen tutkimuksen kannalta ongelmallisena on pidetty habituksen, kentän ja pääoman käsitteiden operationaalistamista. Käsitteet ovat sisällöllisesti hämäriä ja vaikeasti hahmottuvia. (Ks. esim. Nash 1999.) Nähdäkseni Bourdieu on pyrkinyt välttämään käsitteiden täsmällistä ja etukäteen tehtyä määrittelyä, koska jokaista historiallista tapausta on tutkittava erikseen. Bourdieun termejä on pikemminkin käytettävä eräänlaisina ajattelun apuvälineinä, jotka voivat auttaa ymmärtämään sosiaalista maailmaa ja ihmisten välisten erojen ja erottelujen tuottamista. (Bourdieu & Wacquant 1995, 136-138.)

Bourdieu tarjoaa varsin uskottavalta vaikuttavan vastauksen koulutussosiologian vanhaan kysymykseen siitä, miksi koulussa menestyminen on usein yhteydessä oppilaan kotitautaan ja kodin kulttuuriin. Maanviljelijä- ja työläistaustaiset oppilaat ovat heikommassa asemassa, koska he ovat varttuneet koulujärjestelmän ylläpitämästä kulttuurista poikkeavissa oloissa. Heidän habituksensa ei sen vuoksi ole koulun toimintaympäristöön sopiva. Bourdieun mukaan koulutusjärjestelmä antaa vääristyneen vaikutelman tasa-arvoisesta, meritokraattisesta yhteiskunnasta, jossa johtoasemat ja valta jakaantuvat yksilön omien kykyjen, lahjakkuuden ja saavutusten mukaan. Bourdieun teoria jättää kuitenkin avoimeksi kysymyksen siitä, miksi samanlaisen pääoman – olipa sitten kyseessä taloudellinen, sosiaalinen tai kulttuurinen pääoma – omaavat toimijat eivät välttämättä toimikaan samalla tavoin. Hän ei esimerkiksi kiinnitä paljoa huomiota niihin oppilaisiin, jotka menestyvät koulussa erinomaisesti, vaikka heidän vanhempansa ovat köyhiä ja vähän koulutettuja työntekijöitä tai maanviljelijöitä. Bourdieu pitää heitä lähinnä poikkeustapauksina, jotka luovat ja ylläpitävät uskoa järjestelmän tasa-arvoisuuteen. (Jenkins 1992; Mäkelä 1994, 252; Antikainen, Rinne & Koski 2000, 379.) Nashin (1990, 441) mukaan monet Bourdieun teoriaa arvostelleet kirjoittajat ovat myös huomauttaneet, että samankin perheen jäsenet päätyvät usein hyvin erilaisille koulutus- ja työurille. Tätä havaintoa on pidetty osoituksena siitä, ettei kotitautalla ole siinä määrin merkitystä yksilön koulutus- ja työuran muotoutumisessa kuin Bourdieu antaa ymmärtää. (Ks. myös Nash 1999, 177-178.)

Bourdieuun näkemyksiä kodin sosiaalisten ja kulttuuristen pääomien ohjaavasta vaikutuksesta onkin kritisoitu sen vuoksi, että hän näyttäisi jättävän sivuun monet muut yksilön valintoihin vaikuttavat tekijät. Johan Förnäsin (1998, 126-127) mukaan ”Bourdieualla esiin-

tyy joskus ongelmallisia strukturalistisia taipumuksia: ainoastaan luokan ja statuksen huomioon ottavaa reduktionismia, sisäiset erot sivuuttavaa totalismia, uusintamista painottavaa ja muutokset sivuuttavaa determinismia; toimivat subjektit ohittavaa objektivismia sekä kaiken surkuttelua, jossa ei ymmärretä vastarinnan potentiaaleja.”

Monia koulutuksen ja yhteiskuntaluokan välistä suhdetta tarkastelevia tutkimuksia ja teorioita yhdistää painotuseroista huolimatta edellä kerrottu oletus siitä, että erityisesti työntekijätausta ennakoi heikkoa koulumenestystä, lyhyttä koulutusuraa ja työntekijäasemaan päätymistä. Tutkimuksissa ei ole oltu juurikaan kiinnostuneita ihmisistä, jotka toimivat ”ennusteen” vastaisesti ja taustastaan huolimatta menestyvät tai epäonnistuvat koulussa.¹⁴ Heitä pidetään ääritapauksina, joita löytyy aina suuria ihmisjoukkoja tarkasteltaessa. Kyseisten teorioiden perusteella on vaikea selittää, miksi jotkut mukautuvat koulun vaatimukseen lähtökohdistaan huolimatta. (Ks. Nash 1990, 441; Murphy 1990, 45.) Tämän tutkimuksen tavoitteena on osaltaan kiinnittää huomiota ”ennusteen” vastaiseen käyttäytymiseen ja ulottaa tarkastelu myös koulumaailman ulkopuolelle seuraamalla koulu-menestyjien myöhempiä elämänvaiheita.

¹⁴ Edellä mainittu McLeodin (1987) tutkimus kuuluu harvoin poikkeustapauksiin, mutta hänenkään tutkimuksessaan ei seurattu koulussa menestyneiden jengiläisten myöhempiä elämänvaiheita ja työuraa.

II. LAUDATURYLIOPPILAAT TILASTOJEN VALOSSA

TILASTOAINEISTON KUVAUS JA TUTKIMUSKYSYMYKSET

Länsimaista koulutuspolitiikkaa on toisen maailmansodan jälkeen ohjannut usko koulutuksen hyvinvointia ja tasa-arvoa edistävään vaikutukseen. Mahdollisuus hyvään koulumenestykseen ja pitkään koulutukseen on haluttu tarjota jokaiselle sukupuolesta, asuinpaikasta ja vanhempien yhteiskunnallisesta asemasta tai varallisuudesta riippumatta. Laajan koulutustarjonnan on uskottu auttavan rakentamaan yhteiskuntaa, jossa kyvykkyys ja yritteliäisyys pikemminkin kuin synyperästä johtuvat etuoikeudet määrittäisivät ihmisen koulutusuraa, elämäntilannetta ja sijoittumista erilaisiin työtehtäviin. (Husén 1985; Hurn 1985; Kivinen & Rinne 1995.) Suomalaisten vahvan koulutususkon ja viime vuosikymmeninä harjoitetun koulutuspolitiikan seuraukset näkyvät selkeästi ylioppilastutkinnon suorittaneiden määrän huimana nousuna. Kun vuonna 1950 alle viisi prosenttia väestöstä oli suorittanut ylioppilastutkinnon, niin vuonna 1980 osuus oli jo yli 10 prosenttia ja vuoteen 1995 mennessä osuus oli noussut yli 20 prosenttiin. 1990-luvun Suomessa ylioppilastutkinnon suoritti jo noin puolet ikäluokasta. (Rinne & Salmi 1998, 38–39.)

Suomessa ei ole kuitenkaan laajemmin selvitetty sitä, millaisista lähtökohdista ylioppilaskirjoituksissa menestyneet oppilaat tulevat ja miten he sijoittuvat työelämään. Tämän tutkimuksen tarkoituksena on osaltaan paikata näitä koko ylioppilastutkinnon ja yleissivistävän koulutuksen vaikuttavuutta koskevia tiedollisia aukkoja. (Vrt. Valtonen 1997.) Koulumenestyjien elämäntilannetta seurataan kahden hyvin eri-

laisen aineiston avulla. Tutkimuksen ensimmäisessä osiossa tukeudutaan laajaan tilastoaineistoon ja toisessa osiossa kuuden laudaturin ylioppilailta kerättyyn elämäkerta-aineistoon. Tilastoaineiston avulla selvitetään aluksi ketkä ovat menestyneet ylioppilaskirjoituksissa parhaiten, minne he suuntautuvat lukion jälkeen ja onko ylioppilastutkinnon huippuarvosanoin suorittamisen merkitys työhön sijoittumisen kannalta muuttunut vuosikymmenten kuluessa. Kohderyhmäksi on valittu kaikki vuosina 1971, 1975, 1982, 1985, 1991, ja 1995 ylioppilaskirjoituksissa laudaturin yleisarvosanan kirjoittaneet ylioppilaat (n=30864).¹⁵ Laudaturylioppilaat edustavat ikäryhmänsä vähemmistöä, jotka ovat täyttäneet kiitettävästi yleissivistävän koulutuksen vaatimukset. Kuten seuraavasta taulukosta näemme, vuosittain vajaa viidennes ylioppilaista suorittaa ylioppilastutkinnon yleisarvosanalla laudatur.

TAULUKKO 1. LAUDATURIN YLEISARVOSANAN KIRJOITTANEIDEN OSUUS YLIOPPILASTUTKINNON SUORITTANEISTA VUOSINA 1971–1995

VUOSI	Ylioppilastutkinnon suorittaneet ¹⁶	Yleisarvosanan laudatur saaneet	
	N	N	%
1971	19 891	3 294	17
1975	24 828	4 159	17
1982	30 481	5 642	19
1985	31 615	5 937	19
1991	26 724	5 325	20
1995	33 853	6 507	19
Yht.	167 392	30 864	18

¹⁵Aineisto on koottu Tilastokeskuksessa yhdistämällä ylioppilastutkintoaineistot väestölaskeenan pitkittäistiedostoihin ja työssäkäyntitilastoihin. Ylioppilaista on koottu seuraavat taustatiedot: sukupuoli, äidinkieli, asuinlääni kirjoittamisvuonna, kymmenen vuoden kuluttua ja vuonna 1995, isän korkein koulutus, ammatti ja valtionveronalaiset tulot kirjoittamisvuonna, henkilön suorittamat tutkinnot, henkilön pääasiallinen toiminta, ammatti, valtionveronalaiset tulot ja asuinlääni kymmenen vuoden kuluttua ylioppilaskirjoituksista sekä vuonna 1995. Mukaan on valittu ylioppilasikäluokat, joista tilastokeskuksella oli mahdollisimman kattavat tiedot.

¹⁶ Lähde: STV 1996.

Lukion jälkeiselle koulutusuralle siirryttäessä korkeimmat arvostukset saaneet ylioppilaat ovat niitä, joille portit eri oppilaitoksiin ovat auki tai ainakin puolittain raollaan. 1970-luvulla ylioppilastutkinnon suorittaneet olivat viime vuosikymmenen puolivälissä jo vakiintuneissa asemissa työelämässä. 1980-luvulla kirjoittaneet olivat puolestaan juuri ehtineet suorittaa lukion jälkeisen tutkintonsa ja olla muutaman vuoden työelämässä. Eri vuosikymmeninä kirjoittaneiden työuraa vertailemalla voidaan tarkastella, onko ylioppilaskirjoituksissa menestymisen merkitys vuosien saatossa jollakin tavalla muuttunut. Tarkastelujaksoon mahtuu monenlaisia koulutuspoliittisia ja työelämän muutoksia sekä lamavuosia, jotka omalta osaltaan ovat yhteydessä eri ikäluokkien elämänmahdollisuuksiin ja valintoihin. Tilastoista etsitään vastauksia seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

1. Millaisista lähtökohdista laudaturtason ylioppilaat ovat tulleet?

Miten koulumenestyjät jakaantuvat sukupuolen ja kotitaustan mukaan?

2. Millaisille koulutusaloille, työurille ja tuloryhmiin koulumenestyjät päätyvät lukion jälkeen?

Onko koulutusurissa, työelämään sijoittumisessa ja ansiotasossa eroja oppilaiden sukupuolen ja kotitaustan mukaan?

3. Onko ylioppilastutkinnon huippuarvosanoin suorittamisen merkitys työhön sijoittumisen kannalta muuttunut vuosikymmenten kuluessa?

Eroavatko eri vuosikymmeninä tutkinnon suorittaneiden koulumenestyjien työ- ja koulutusurat jollakin tavalla toisistaan?

Kotitaustan yhteyttä koulumenestykseen arvioidaan huoltajan sosioekonomisen aseman, koulutuksen ja tulotason perusteella.¹⁷

¹⁷ Nyt käytettävissä olleiden tilastojen kautta oli mahdollista tarkastella vain huoltajan verotettavaa tuloa, joka ei välttämättä kerro koko totuutta perheen taloudellisista resursseista. Tarkastelussa ei ole esimerkiksi voitu ottaa huomioon kaikkia perheen käytössä olevia tuloja tai perhekokoa, joka vaikuttaa oleellisesti taloudellisten resurssien tarpeeseen. Huoltajalla tarkoitetaan tässä tutkimuksessa yleensä (94 prosentissa tapauksista) isää. Isän ammatti-, koulutus- ja tulotietojen puuttuessa on haettu tiedot huoltajasta siten, että ensin on haettu biologista äitiä, sen jälkeen ottoisää ja viimeisenä mahdollisuutena ottoäitiä.

Koska tilastoluokituksissa huoltajaksi on yleensä merkitty isä, verratetaan tuloksia 40–54 -vuotiaiden suomalaisten miesten tietoihin. Vertailuryhmän tiedot on koottu virallisista väestö-, työmarkkina- ja koulutustilastoista. Laudaturylioppilaiden myöhempää koulutusuraa, ammattiasemaa ja tulotasoa tarkastellaan ainoastaan 1970- ja 1980-luvulla kirjoittaneiden ikäluokkien osalta, koska he ovat ehtineet jo vakiinnuttaa asemansa työelämässä. Ylioppilaiden kotitaustaa koskevassa tarkastelussa ovat mukana myös 1990-luvulla ylioppilastutkintonsa suorittaneet henkilöt.

Tutkimuksen ensimmäisessä osiossa voidaan esittää laudaturylioppilaille tyypilliset koulutus- ja työurat. Samalla voidaan testata edellä esiteltyjen koulutussosiologisten teorioiden soveltumista nykypäivän suomalaiseen yhteiskuntaan. Saatujen tulosten pohjalta on mahdollista arvioida sitä, onko ranskalaisessa, brittiläisessä ja amerikkalaisessa kulttuurissa vuosikymmeniä sitten kehiteltyjä teorioita mielekäästä soveltaa Suomessa, jossa on maksuton yhtenäiskoulujärjestelmä, suhteellisen kattava sosiaaliturva ja moniin maihin verrattuna vähäiset tuloerot?¹⁸ Mikäli teoriat ovat selitysvoimaisia, sosiaaliryhmien välisten erojen pitäisi näkyä aineistossa selvästi.

Yksittäisten ihmisten elämänvalintojen ja elämänkulun kuvauksessa tilastot eivät ole riittävän valaiseva aineisto. Koulumenestyksen ja työuran välisen suhteen yksityiskohtaisempi ja moniulotteisempi tarkastelu edellyttää toisenlaista aineistoa ja tutkimusmenetelmää. Sen vuoksi tutkimuksen toisessa osiossa sovelletaan laadullista tutkimusotetta ja siirrytään joukkojen tarkastelusta lähemmäksi yksittäisiä elämänuria. Erityistarkastelun kohteeksi on valittu ylioppilaskirjoituksissa menestyneiden oppilaiden terävin kärki eli kuuden laudaturin ylioppilaat. Kuusi laudaturia kirjoittaneiden ylioppilaiden elämäkertojen avulla tarkennetaan tilastojen kautta piirtyvää koulumenestyjän profiilia. Tarinoiden perusteella kuvataan yhtäältä kuu-

¹⁸ Esimerkiksi Bourdieun kulttuurireproduktioteorian soveltuvuutta Suomen kaltaisen pohjoismaisen hyvinvointivaltion oloihin on pidetty kyseenalaisena sen vuoksi, että maassamme on pystytty tasoittamaan lapsiperheiden välisiä tuloeroja erilaisin yhteiskunnan tukitoimin (ks. Moore 2000, 29). Uusitalon (1999; 2000) mukaan Suomi onkin kuulunut 1980-luvulta saakka tulonjaoltaan tasaisimpien maiden joukkoon. Toimeentuloerot ovat tosin laman jälkeen eli vuodesta 1995 alkaen olleet Suomessa kasvussa, koska suurituloisin kymmenyksen kansalaisista on omaisuustulosten kasvusta johtuen kasvattanut etumatkaansa muihin nähden.

den laudaturin ylioppilaille tyypillistä elämänkulkua ja toisaalta poikkeustapauksia eli henkilöitä, joiden uravalinta ei ole noudattanut koulumenestyksen mukaista ”ennustetta”. Kertomuksista voidaan etsiä vastausta myös siihen, mikä merkitys hyvällä koulumenestyksellä on yksilön elämänkulussa ollut. Kuuden laudaturin ylioppilaiden tarinoista muodostuvan aineiston tarkempi kuvaus ja tutkimuskysymykset esitetään tutkimuksen toisen osion alussa. Sitä ennen seuraavassa luvussa etsitään vastauksia tutkimuksen kolmeen ensimmäiseen kysymykseen ja kerrotaan tilastoaineistosta saatujen tietojen perusteella, millaisista lähtökohdista laudaturin yleisarvosanan kirjoittaneet ylioppilaat ovat tulleet ja minne he ovat päätyneet lukion jälkeen.

LAUDATURYLIOPPILAIEN KOTITAUSTA ISÄN AMMATIN, KOULUTUKSEN JA TULOTASON MUKAAN

Runsas puoli vuosisataa sitten valkolakin sai alle kymmenesosa ikäluokkansa edustajista Pojat olivat tuolloin enemmistönä, mutta 1940-luvun puolenvälin jälkeen sukupuolijakautumassa tapahtui käänne, jonka jälkeen yli puolet tutkinnon suorittaneista on aina ollut tyttöjä. 1970-luvulta 1990-luvun puoliväliin saakka tyttöjen osuus on ollut noin 60 prosenttia.¹⁹ (Rinne & Salmi 1998, 38–39; STV 1996, 452; Kivinen & Rinne 1995, 29; Kivinen 1988, 296.) Myös ylioppilaskirjoituksissa parhaiten menestyneiden joukossa tytöt ovat olleet selvästi enemmistönä ja heidän osuutensa on ollut 1970-luvun puolivälin jälkeen noususuunnassa. 1990-luvun puolivälissä laudaturin yleisarvosanan kirjoittaneista ylioppilaista kaksi kolmannesta oli tyttöjä.

¹⁹ Sadan vuoden aikana naisten kouluttautumisessa on tapahtunut valtava muutos. Hyypän (1995) mukaan monien 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kasvatustieteilijöiden mielestä naisten ei ollut syytä saada korkeampaa opetusta. Tuon ajan tietokirjoissa saatettiin kuvailla, miten naisten kouluttaminen aiheuttaa heille sairauksia ja pahimmillaan suvunjatkamiskyvyn menetyksen. (Hyypä 1995, 19.) Miesten ja naisten kouluttautumisessa tapahtunutta käännettä kuvaa hyvin se, että 1900-luvun lopulla koulutuspolitiikan tekijät olivat erityisen huolestuneita poikien heikosta koulumotivaatiosta ja asettivat mm. keskiasteen kehittämissuunnitelmissa tavoitteeksi poikien osuuden lisäämisen lukiossa. (Blom 1994, 202.)

TAULUKKO 2. TYTTÖJEN JA POIKIEN OSUUS LAUDATURYLIOPPILAISTA VUOSINA 1971–1995

Vuosi	Poikia		Tyttöjä		Yhteensä	
	N	%	N	%	N	%
1971	1257	38	2037	62	3294	100
1975	1614	39	2545	61	4159	100
1982	2034	36	3608	64	5642	100
1985	2096	35	3841	65	5937	100
1991	1889	35	3436	65	5325	100
1995	2205	34	4302	66	5507	100
Yht.	11095	36	19769	64	30864	100

Tyttöjen paremman menestyksen on todettu liittyvän osin ylioppilastutkinnon rakenteeseen. Vuoden 1994 ylioppilaskirjoituksista tehdyn selvityksen mukaan tytöt menestyivät poikia paremmin äidinkielessä, reaaliaineissa ja pitkää englantia lukuun ottamatta kaikissa kielissä. Pojat olivat sen sijaan pärjänneet hieman paremmin matematiikassa ja pitkässä englannissa. Ylioppilastutkinnon yleisarvosanalla mitaten tytöt ovat pärjänneet poikia paremmin, koska tutkinto painottuu nimenomaan kieliaiaineisiin. Tyttöjen lisäksi myös ruotsinkieliset pärjäävät ylioppilaskirjoituksissa keskimääräistä paremmin. Kun vuonna 1994 suomenkielisistä ylioppilasta vajaa viidennes sai yleisarvosanaksi laudaturin, ylsi ruotsinkielisistä runsas neljännes samaan tulokseen. Ruotsinkieliset saavat suhteessa vähemmän alempia arvosanoja ja repputtavat kirjoituksissa harvemmin kuin suomenkieliset. Ruotsinkieliset pärjäsivät suomenkielisiä paremmin etenkin pitkän englanninkielen kokeessa, jota osin selittää kielten samansuuntainen rakenne ja sanasto. (Blom 1994, 203–209, 221.)

Kun nuorten koulutusmahdollisuudet ovat viimeisten vuosikymmenien aikana lisääntyneet, voisi olettaa, ettei koulussa menestyminen ole enää aiempaan tapaan yhteydessä siihen, millaiseen kotiin on sattunut syntymään. Tämä merkitsisi sitä, että koulumenestyjien joukko koostuisi tasaisesti eri ammattiryhmien jälkeläisistä. Näin ei kuitenkaan ole. Taulukossa 3 laudaturylioppilaat on jaettu huoltajan (isän) sosioekonomisen aseman sekä koulutus- ja tulotason mukaan eri ryhmiin. Vertaamalla ryhmien jakautumia suomalaisten 40–54 -vuotiaiden miesten vas-

taaviin lukuihin saadaan ns. osallistumiskerroin ("participation ratio"), josta voidaan päätellä kyseisen ryhmän yli- tai aliedustus. Kun taulukossa suluissa oleva luku on suurempi kuin yksi, osoittaa se kyseisen ryhmän olevan suhteellisesti yliedustettuna. Alle yhden jäävä luku ilmaisee puolestaan suhteellista aliedustusta. (Ks. Määttä 1992; Nevala 1999, 23.)

Tulokset osoittavat, että hyvätuloisten ja korkeasti koulutettujen toimihenkilöiden jälkeläiset ovat olleet kaikkina tarkasteltavina vuosina selvästi yliedustettuina. 1970-luvun alussa yli puolet koulumenes-

TAULUKKO 3. VUOSINA 1971–1995 YLIOPPILAIKSI KIRJOITTANEIDEN LAUDATURYLIOPPILAIDEN KOTITAUSTA HUOLTAJAN SOSIOEKONOMISEN ASEMAN, KOULUTUSASTEEN JA TULOTASON MUKAAN (%)²⁰

HUOLTAJAN SOSIOEKONOMINEN ASEMA	YO 1971 N=2589	YO 1975 N=3321	YO 1982 N=4790	YO 1985 N=4864	YO 1991 N=4611	YO 1995 N=5446
Ylempi toimihenkilö	30 (3,3)	38 (2,9)	41 (2,7)	45 (2,3)	51 (2,3)	53 (2,1)
Alempi toimihenkilö	22 (1,6)	22 (1,4)	20 (1,2)	22 (1,1)	20 (1,0)	20 (0,9)
Työntekijä	29 (0,5)	25 (0,5)	28 (0,5)	24 (0,5)	22 (0,5)	22 (0,5)
Maanviljelijä	19 (0,8)	15 (0,8)	11 (0,8)	9 (0,8)	7 (0,7)	5 (0,6)
HUOLTAJAN KOULUTUSASTE	N=2914	N=3870	N=5331	N=5610	N=5099	N=6226
Korkea-aste	24 (4,0)	30 (4,3)	33 (3,7)	35 (2,9)	45 (3,2)	45 (3,0)
Keskiaste	22 (1,5)	24 (1,3)	28 (1,2)	32 (1,0)	33 (0,8)	36 (0,8)
Perusaste	54 (0,7)	46 (0,6)	39 (0,6)	33 (0,6)	22 (0,5)	19 (0,5)
HUOLTAJAN TULOTASO	N=2773	N=3789	N=5242	N=5734	N=5085	N=6107
Yliin tuloryhmä	50 (2,2)	47 (2,1)	51 (1,9)	53 (1,8)	58 (1,9)	39 (2,4)
Kesk. tuloryhmä	40 (0,7)	42 (0,7)	38 (0,7)	34 (0,7)	31 (0,7)	46 (0,8)
Alin tuloryhmä	10 (0,5)	11 (0,5)	11 (0,6)	13 (0,6)	11 (0,5)	15 (0,5)

²⁰ Erillistaulukot huoltajien taustatiedoista ja taulukkojen laadinnassa käytetyistä lähteistä löytyvät liitteestä (ks. liite, taulukot 1–4.) Taulukossa huoltajien tulotasoa koskevassa osuudessa on syytä huomata, että tulorajat eri ryhmissä vaihtelevat vuosittain, joten eri tuloryhmistä tulleiden ylioppilaiden suhteellisten osuuksien muutoksesta ei voida lukujen perusteella tehdä luotettavia päätelmiä. Tulovertailu osoittaa kuitenkin sen, että jokaisena vuonna ylimpään tuloryhmään kuuluvat ovat olleet selvästi yliedustettuina.

tyjistä oli toimihenkilöperheiden lapsia. 1990-luvun puoleen väliin tultaessa heidän osuutensa oli kohonnut jo kolmeen neljännekseen. Erityisesti ylempien toimihenkilöiden lapset ovat osoittaneet hallitsevansa koulupelin, sillä he ovat olleet koko ajan reilusti yliedustettuina. Alemmat toimihenkilötkin ovat olleet jossain määrin yliedustettuina 1980-luvulle saakka. Maanviljelijäväestön jälkeläiset ovat olleet 1970-luvun alusta saakka hienokseltaan aliedustettuina. Koulutusmahdollisuuksien lisääntymisestä huolimatta kaikkein selvimmin aliedustettuina ovat jatkuvasti olleet työntekijäperheiden jälkeläiset. Heidän suhteellinen osuutensa on ollut vuodesta toiseen samalla tasolla.

Eri yhteiskuntaryhmistä tulleiden ylioppilaiden osuuksien muutoksessa on tietysti osaltaan kysymys kahden vuosikymmenen aikana tapahtuneesta ammattirakenteen muutoksesta ja toimihenkilöistymisestä. 1970-luvun alussa vain vajaa kymmenesosa suomalaisista 40–55 -vuotiaista miehistä sijoittui ylempien toimihenkilöiden joukkoon. 1990-luvun puolessavälissä jo neljännes vastaavan ikäisistä miehistä oli ylempiä toimihenkilöitä. Maatalousyhteiskunnasta teollisuus- ja palveluyhteiskuntaan siirtyminen näkyy koko väestöä koskevissa luvuissa selvästi maanviljelystä elantonsa hankkivien osuuden vähentymisenä. (Ks. liite, taulukko 1.)

Kaikkien ylioppilastutkinnon suorittaneiden sosiaalisesta taustasta ei ole olemassa valmiita tilastoja tai kattavia erillisselvityksiä (Nevala 1999, 139–141). Laudaturylioppilaiden ja muiden ylioppilaiden kotitaustojen vertailu ei sen vuoksi ole mahdollista kaikkien vuosien osalta. Näyttää kuitenkin siltä, että korkeasti koulutettujen toimihenkilöiden jälkeläiset ovat olleet laudaturylioppilaiden joukossa yliedustettuina vaikka vertailussa käytettäisiin koko ylioppilasikäluokan kotitaustatietoja. Näin voi päätellä, kun verrataan tuloksia Hermusen (1984) tutkimukseen, jossa tarkasteltiin 17-vuotiaiden lukiolaisten sosiaalista taustaa vuonna 1980. Tuolloin noin neljä kymmenestä oli lähtöisin toimihenkilöperheestä ja noin kuudennes (16%) oli korkea-asteen koulutuksen suorittaneiden isien jälkeläisiä. Kyseiset oppilaat suorittivat ylioppilastutkintonsa vuonna 1982. Saman ikäluokan laudaturylioppilaista kuusi kymmenestä oli lähtöisin toimihenkilöperheestä ja peräti kolmannes isistä oli suorittanut korkea-asteen koulutuksen. (Ks. liite, taulukko 5.)

Ylemmän toimihenkilötason työtehtävät edellyttävät useimmiten suhteellisen pitkää ammatillista koulutusta, joten on ymmärrettävää,

että koulumenestyjät tulevat usein perheistä, joissa on runsaasti myös koulutus pääomaa. Korkeasti koulutettujen jälkeläiset ovatkin olleet koko tarkastelujakson ajan selvästi yliedustettuina ja vastaavasti enintään perusasteen koulutuksen saaneiden lapset aliedustettuina. Vuonna 1995 jo lähes puolet ylioppilaskirjoituksissa laudaturin yleisarvosanalla suoriutuneista oli korkea-asteen koulutuksen saaneiden isien lapsia. Koko väestön koulutustasoon suhteutettuna yliedustus oli tuolloin edelleenkin kolminkertainen, vaikka heidän suhteellinen osuutensa olikin laskenut hieman 1970-luvulta alkaen. Pelkän perusasteen koulutuksen saaneiden vanhempien jälkeläiset olivat sen sijaan entistäkin selvemmin aliedustettuina 1990-luvulle tultaessa.

Sosioekonomista asemaa ja koulutustasoa koskevien tulosten mukaisesti laudaturylioppilaiden huoltajat poikkeavat selvästi myös tulotasoltaan vastaavan ikäisestä väestöstä. Koulumenestyjien isät ovat usein keskimääräistä suurituloisempaa väkeä. Huoltajien tulotaso on jatkuvasti ollut noin puolitoistakertainen vastaavan ikäisten suomalaismiesten keskimääräiseen tulotasoon verrattuna (ks. liite, taulukko 6.) Vertailu osoittaa hyvätuloisten olleen koulumenestyjien huoltajien joukossa selvästi yliedustettuina 1970-luvun alusta 1990-luvun puoliväliin saakka. (ks. taulukko 3.)

Laudaturylioppilaiden lähtökohtia kuvaavat tulokset ovat monien aikaisempien koti- ja ulkomaisten tutkimustulosten mukaisia (ks. esim. Boalt & Husén 1965; Coleman 1966;1990; Kuusinen 1985;1986; Stenström ym. 1987; Mehan 1992). Toisaalta tulokset osoittavat myös sen, että tilastollisesta alieduksesta huolimatta koulumenestyjien joukossa on monia pelkän peruskoulutuksen saaneiden työntekijöiden lapsia. Kotitausta ei ole estänyt heitä menestymästä koulussa. Hyvästä koulumenestyksestään huolimatta eri yhteiskuntaryhmistä tulleet ylioppilaat saattavat kuitenkin päätyä lukion jälkeen täysin erilaisille koulutus- ja työurille. Kotitaustan mukainen valikoituminen olisi silloin ainoastaan siirtynyt myöhäisempään vaiheeseen. Jos tarkastelun lähtökohdaksi otetaan vakiintunut käsitys yhteiskunnallisesta tasa-arvosta, voidaan koulumenestystä keskeisempänä kysymyksenä pitää sitä, miten eri kotitaustoista tulevat laudaturylioppilaat ovat sijoittuneet työelämään. Kompensoiko koulumenestys tosiasiassa lähtökohtien eroja vai erkanevatko eri taustoista tulevien ylioppilaiden koulutus- ja työurat lukion jälkeen?

KOULUTUKSEEN JA TYÖELÄMÄÄN SIOITTUMINEN

Perinteisesti liikkuvuustutkimuksissa on tarkasteltu sitä, miten eri yhteiskuntaryhmien jälkeläiset sijoittuvat sosioekonomisiin asemiin. Yleensä on verrattu mahdollisuutta päätyä ylempään toimihenkilö-asemaan. (Ks. esim. Erikson & Goldthorpe 1992; Pöntinen 1983.) Koko väestöä tarkasteltaessa miesten liikkuvuudelle on ollut tyyppilistä se, että ylempien toimihenkilöiden jälkeläiset päätyvät muita todennäköisemmin yleemmiksi toimihenkilöiksi. Työntekijöiden ja maanviljelijöiden pojille ylempään toimihenkilöasemaan sijoittuminen ei ole ollut yhtä todennäköistä. Ilmiö osoittautui päteväksi vielä 1990-luvulle tultaessakin, mutta erot ryhmien välillä eivät olleet tuolloin erää yhtä jyrkkiä kuin aikaisemmin. (Pöntinen 1983, 169; 1991.)

Myös tässä tutkimuksessa yhtenä keskeisenä kiinnostuksen kohteena on, miten erilaisista kodeista tulleet koulumenestyjät ovat sijoittuneet ammattien kartalla. Kotitaustaa kuvaavan muuttujan määrittelyssä päädyin kuitenkin hieman poikkeukselliseen ratkaisuun. Aineistoa analysoitaessa osoittautui, että ylioppilaiden sijoittumisesta eri koulutusasteille, sosioekonomisiin asemiin ja tuloluokkiin saadaan jokseenkin samanlainen kuva riippumatta siitä, tarkastellaanko asiaa isän koulutuksen, sosioekonomisen aseman vai tulotason suhteen.²¹ Sen vuoksi pisteytin huoltajan koulutustasoa, sosioekonomista asemaa ja tulotason koskevat muuttujat ja yhdistin ne yhdeksi summamuuttujaksi, jota nimitän ”kodin resursseiksi”. (Ks. liite, taulukko 7.) Näin pyrin ottamaan huomioon keskeiset kotitaustaan liittyvät tekijät ja samalla tekemään aineiston käsittelystä selkeämmän.

Kodin resursseilla tarkoitan voimavaroja, jotka ovat monissa tutkimuksissa osoittautuneet koulussa menestymisen ja työelämässä toimihenkilötehtäviin sijoittumisen kannalta olennaisiksi. Tarkoitukseeni ei ole väittäää, että kyseiset resurssit olisivat jotenkin ”objektiivisesti” arvokkaampia ja tärkeämpiä kuin muut. On selvää, että perheissä on monenlaisia resursseja, jotka saattavat olla käypää valuuttaa

²¹ Samansuuntaisiin tuloksiin ovat omassa tutkimuksessaan päätyneet myös Erikson ja Jonsson (1993). Heidän mukaansa vanhempien koulutustaso on tosin keskeisin nuorten koulutusvalintoihin yhteydessä oleva tekijä, mutta vanhempien varallisuudella ja sosioekonomisella asemalla on myös oma riippumaton vaikutuksensa. (Ks. myös Nurmi 1997, 163.)

jossakin muussa kontekstissa kuin suomalaisessa työelämässä tai koulumaailmassa.²² Seuraavissa luvuissa tarkastelen laudaturylioppilaiden koulutusta, ammattiasemaa ja tulotasoa ainoastaan 1970- ja 1980-luvulla kirjoittaneiden ikäluokkien osalta. 1990-luvulla kirjoittaneiden tilannetta ei ole mielekästä tarkastella, koska suurin osa heistä oli 1990-luvun puolellavälissä vielä suorittamassa opintojaan tai vasta kiinnittymässä työelämään.²³

ERI KOULUTUSASTEILLE SIJOITTUMINEN

Laudaturylioppilaista valtaosa oli jatkanut lukion jälkeen opintojaan korkeakouluissa. 1970-luvun kirjoittaneista peräti kahdeksan kymmenestä oli suorittanut jossakin vaiheessa korkeakoulututkinnon. 1980-luvulla kirjoittaneistakin lähes kaksi kolmesta oli ehtinyt saattaa korkeakouluopintonsa loppuun 1990-luvun puoleenväliin mennessä. Ainoastaan yksi sadasta 1970-luvun laudaturylioppilaista oli lukion jälkeen hankkinut ammattikoulutasoisen tutkinnon ja noin joka kymmenes oli suorittanut opistotason tutkinnon. 1980-luvun ylioppilaiden keskuudessa ammattikoulu- tai opistotason tutkinnon korkeimpana tutkintonaan suorittaneiden osuus on huomattavasti suurempi kuin 1970-luvun ylioppilaiden kohdalla. (Ks. liite, taulukko 8.)

Osaltaan ilmiötä selittänee se, että 1970-luvun ylioppilaat ovat ehtineet suorittaa jo useita tutkintoja. 1980-luvun ylioppilaista monet ovat voineet hankkia ensin jonkin opistoasteen tutkinnon ja jatkavat mahdollisesti myöhemmin opintojaan yliopistossa. Kysymys voi tosin olla myös koulutuskilpailun kovenemista. Hyvästä ylioppilasto-

²² Kodin resurssien kontekstisidonnaisuudesta esimerkkinä ovat mm. siirtolaiset. Maahanmuuttajaperheet ovat usein vaikeuksissa, koska heidän ”kulttuurinen pääomansa” ja ”resurssinsa” eivät ole käyttökelpoisia uudessa ja vieraassa kulttuurissa. Maahanmuuttajien omaan kulttuuriin liittyviä tapoja saatetaan heidän uudessa kotimaassa pitää hyvän tavan vastaisina tai jopa laittomina, jolloin sopeutuminen uuteen kulttuuriin on entistä vaikeampaa.

²³ Vuonna 1991 kirjoittaneista laudaturylioppilaista vuonna 1995 67 % opiskeli, vajaa 30 % oli työssä ja noin 2 % työttömänä. Vuonna 1995 kirjoittaneista laudaturylioppilaista vuoden kuluttua noin 70% opiskeli, 15 % oli työssä, 5 % työttömänä ja 7 % suorittamassa varusmiespalvelustaan.

distuksesta huolimatta yliopistoon pääsy on saattanut epäonnistua. Korkeakoulutukseen valikoitumisesta tehdyn tutkimuksen (Nurmi 1997, 103) mukaan ylioppilaskirjoituksissa hyvin menestyneet eivät näet yleensä suorita ensin opistoasteen tutkintoa, vaan hakeutuvat suoraan korkeakoulutukseen. Sama huomio koskee myös korkeakoulutettujen perheiden nuoria heidän opintomenestyksestään riippumatta.

Naisten ja miesten koulutusvalintojen vertailu osoittaa, että naiset ovat hakeutuneet usein alemmalle koulutusasteelle kuin miehet (vrt. Kataja 1997, 51). 1980-luvulla kirjoittaneista naisista noin neljännes oli suorittanut korkeimman tutkintonsa koulu- tai opistoasteen oppilaitoksessa. Myös korkeakoulututkinnon suorittaneiden joukossa naiset näyttivät usein asettaneen tavoitteensa matalammalle tasolle kuin miehet, kuten seuraava taulukko osoittaa.²⁴

TAULUKKO 4. LAUDATURYLIOPPILAIDEN KORKEIN KOULUTUSTUTKINTO YLIOPIPI-LASTUTKINNON JÄLKEEN VUOTEEN 1995 MENNESSÄ SUKUPUOLEN MUKAAN (%)

HENKILÖN KOULUTUSASTE	1971 n=3294			1975 n=4159			1982 n=5642			1985 n=5937		
	M	N	yht.	M	N	yht.	M	N	yht.	M	N	yht.
Alempi keskiaste	0	1	1	1	1	1	1	3	2	1	3	2
Ylempi keskiaste	2	7	5	2	6	5	4	13	10	4	14	10
Alin korkea-aste	2	5	4	2	8	5	4	9	7	4	9	7
Al. Kandidaattiaste	10	29	22	8	22	17	2	3	3	3	4	4
Yl. Kandidaattiaste	57	45	49	58	46	51	61	54	56	56	50	52
Tutkijakoulutus	19	5	10	18	8	12	8	3	5	5	1	3
Tiedot puuttuvat	10	8	9	11	9	9	20	15	17	27	19	22
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

²⁴ KOTA-tietokannan mukaan vuonna 1999 suoritetuista alemmista korkeakoulututkinnoista 73 % ja ylemmistä korkeakoulututkinnoista 56 % oli naisten suorittamia. Samana vuonna lisensiaatin ja tohtorin tutkinnon suorittaneista vain 43 % oli naisia.

Vuoden 1971 miesylioppilaista kolme neljästä oli suorittanut vähintään ylemmän korkeakoulututkinnon. Samana vuonna kirjoittaneista naisista vain puolet oli hankkinut vastaavantasaisen koulutuksen. Korkeakouluissa opiskelleet naiset olivat huomattavasti miehiä useammin suorittaneet alemman korkeakoulututkinnon. Luvut ovat samaa suuruusluokkaa myös vuonna 1975 kirjoittaneiden osalta. Alemman kandidaattiasteen suorittaneiden määrän romahtaminen 1980-luvun ylioppilaiden kohdalla johtuu 1970-luvun lopulla tehdystä korkeakoulujen tutkinno uudistuksesta, jossa alemmat korkeakoulututkinnot poistettiin. 1980-luvulla kirjoittaneiden kohdalla sukupuolten erot ovat jonkin verran tasoittuneet, mutta edelleenkin selvästi nähtävissä. Myös tutkijakoulutuksen hankkiminen on ollut huomattavasti harvinaisempaa naisille kuin miehille. 1970-luvun miesylioppilaista peräti viidennes oli suorittanut tutkijakoulutuksen, naisista vain muutama prosentti. Erot tutkijakoulutuksen osalta näkyvät selvästi myös 1980-luvun mies- ja naisylioppilaiden kohdalla.

Vaikka valtaosa ylioppilaskirjoituksissa menestyneistä hankkii korkeakoulututkinnon, näyttää kotitaustalla ja sukupuolella olevan selvä yhteys tehtyihin koulutusvalintoihin. Ylimmän resurssiryhmän edustajat kasvattavat jatkuvasti osuuttaan, mitä korkeammalle tutkintohierarkiassa nousee. (Ks. liite, taulukko 9.) Koska suuntaus on samanlainen kaikissa ikäryhmissä, otan seuraavassa taulukossa esimerkiksi ainoastaan vanhimman ikäluokan sisäisen jakautuman. Vuonna 1971 kirjoittaneista ja ylimmästä resurssiryhmästä tulleista miehistä lähes jokainen (98%) oli suorittanut korkeakoulututkinnon. Yli neljännes oli jatkanut aina tutkijakoulutukseen (tai vastaavaan) saakka. Vain pieni vähemmistö (2%) oli suorittanut ammattikoulutai opistotason tutkinnon. Alimmasta ryhmästä tulleista miehistäkin yhdeksän kymmenestä oli suorittanut korkeakoulututkinnon, mutta tutkijakoulutuksen oli hankkinut alle viidennes. Viidennes alimmasta ryhmästä tulleista oli päättänyt koulutusuransa alempaan korkeakoulututkintoon tai ammattikoulu-/opistotason tutkintoon.

TAULUKKO 5. VUODEN 1971 LAUDATURYLIOPIILAIDEN (N=2334) KODIN RESURSSIT JA OMA KOULUTUSASTE SUKUPUOLEN MUKAAN (%)²⁵

KODIN RESURSSITASO	HENKILÖN KOULUTUSASTE											
	Amm.k/opisto			Alempi kand.			Ylempi kand.			Tutkijakoulutus		
	M	N	yht.	M	N	yht.	M	N	yht.	M	N	yht.
Ylin ryhmä	2	7	5	6	28	18	66	55	60	26	10	17
Keskiryhmä	4	13	10	11	30	23	68	52	58	17	5	9
Alin ryhmä	7	18	14	13	34	26	63	43	51	17	5	9

Myös naisten koulutusvalinnoissa näkyy vastaavanlainen ero alimman ja ylimmän resurssiryhmän välillä. Ylimmästä ryhmästä tulleet naiset ovat hakeutuneet tutkijakoulutukseen selvästi muita ryhmiä useammin ja toisaalta hankkineet muita harvemmin koulu- ja opistoasteen tai alemman kandidaatin tutkinnon. Ylimpään ryhmään kuuluvista naisista kaksi kolmesta oli hankkinut vähintäänkin ylempään kandidaatin tutkinnon. Alimpaan ryhmään lukeutuvista vastaavantasoisien koulutuksen oli saanut alle puolet.

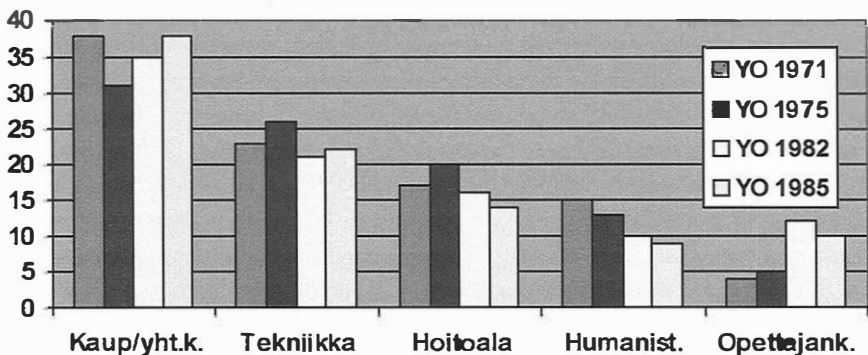
Hyvätuloisten ja korkeasti koulutettujen toimihenkilöiden jälkeläisten intoa hakeutua korkeakoulutukseen on selitetty statushakuisuudella. Nurmen (1998, 163) mukaan vanhempien korkea koulutustaso suuntaa jälkeläisten koulutusvalintoja ja antaa myös keskeisiä resursseja, joilla pärjätään koulutusjärjestelmän karsintavaiheissa. Tämä näkyy esimerkiksi siten, että korkeakouluihin hakeneiden todennäköisyys osallistua valmentaville kurseille kaksinkertaistuu, jos heidän vanhempansa ovat korkeasti koulutettuja. Valmennuskurssin suorittaminen puolestaan parantaa huomattavasti sisäänpääsymahdollisuuksia. Laudaturylioppilaiden kohdalla kotitaustan merkitys näkyy selvimmin siinä, että hyväituloisten ja koulutettujen toimihenkilöiden jälkeläiset jatkavat muita innokkaammin tutkijakoulutukseen ja opiskelevat muita harvemmin koulu- ja opistotason ammatillisissa oppilaitoksissa.

²⁵ Taulukossa ovat mukana ainoastaan ne, jotka ovat suorittaneet ylioppilastutkinnon jälkeen ainakin yhden koulutustutkinnon. Vuoden 1971 ylioppilaiden ottaminen erillistarkasteluun on perusteltua sen vuoksi, että heidän kohdallaan on kyse yli 20 vuoden mittaisesta seurantajaksoista, jolloin monet ovat ehtineet suorittaa myös tieteellisiä jatko-opintoja.

SUOSITUIMMAT KOULUTUSALAT, TUTKINNOT JA AMMATIT

Lukion jälkeen laudaturylioppilaat olivat suuntautuneet pääasiassa kaupallisille ja yhteiskuntatieteellisille aloille, tekniikan ja luonnontieteellisen alan koulutukseen sekä hoitoalalle. Kolmen suosituimman koulutusalan järjestys oli pysynyt samana vuodesta toiseen. 1970-lukulaisista monet hakeutuivat myös humanistisille aloille, mutta 1980-luvun ylioppilaita on vetänyt humanistia aloja enemmän opettajan-koulutus.

Ylioppilaiden suosimien koulutusalojen tarkastelu kokonaisuutena hämärtää kuitenkin sukupuolten välillä olevat huomattavat erot. Tarkempi tarkastelu osoittaa miehillä ja naisilla olevan omat suosikkialansa ja tutkintonsa. (ks. liite, taulukot 10 ja 11.) Miehistä oli usein tullut diplomi-insinöörejä ja lääkäreitä tai matemaattis-luonnontieteellisellä koulutusallalla tutkintonsa suorittaneita filosofian maistereita. 1970-luvun miesylioppilaista moni oli päätenyt myös juristiksi. 1980-luvulla miesten suosimien koulutustutkintojen listalle oli oikeustieteellisen tutkinnon tilalle noussut ekonomin tutkinto. Selvästi suosituin oli kaikkina vuosina ollut diplomi-insinöörin tutkinto, jonka oli suorittanut lähes kolmannes miehistä.

KUVIO 1. LAUDATURYLIOPPILAIDEN SUOSIMAT KOULUTUSALAT (%)

Yliopistoihin ja korkeakouluihin hakeutuneiden naisten suosikilistalla olivat olleet opettajan, ekonomin ja lääkärin tutkinnot sekä maisterin tutkinnot humanistisilla ja yhteiskuntatieteellisillä aloilla. Kuten ylioppilaiden koulutusastetta koskeva tarkastelu osoitti, naiset olivat kuitenkin huomattavasti miehiä useammin suorittaneet alemman kandidaattitason tai opistotason tutkinnon. 1970-luvulla kirjoittaneiden naisten kohdalla suurimman ryhmän muodostivat kaupallisella ja yhteiskuntatieteellisillä aloilla alemman kandidaattitason tutkinnon suorittaneet. 1980-luvulla kirjoittaneista naisista monet olivat jättäytyneet yliopistojen ulkopuolelle ja hankkineet kaupallisen alan ammattikoulu- tai opistotasaisen tutkinnon.

Laudaturylioppilaiden suosimien ammattien luettelosta näemme, että opettajan ammatti on ollut kaikkina vuosina selvästi yleisin. Yhtä selvänä kakkosena on ollut lääkärin ammatti. Myös atk-alan johtosuunnittelu- ja ohjelmointitehtävät ovat olleet vuodesta toiseen kolmen yleisimmän ammatin joukossa. Neljänneksi eniten laudaturylioppilaita on sijoittunut sihteerin tehtäviin. Monet laudaturylioppilaat ovat päätyneet myös yliopistojen opetustehtäviin.

TAULUKKO 6. LAUDATURYLIOPPILAIEN SUOSIMIEN AMMATTIEN KUUDEN KÄRKI VUONNA 1995 (%)

	YO 1971 (n=3015)	YO 1975 (n=3901)	YO 1982 (n=5345)	YO 1985 (n=5699)
Opettajat	15	Opettajat 12	Opettajat 10	Opettajat 8
Lääkärit	9	Lääkärit 10	Lääkärit 6	Atk-päälliköt, ym. 5
Atk-päälliköt, ym.	4	Atk-päälliköt, ym. 4	Atk-päälliköt, ym. 5	Lääkärit 5
Sihteerit	4	Sihteerit 3	Sihteerit 3	Sihteerit 3
Julk. hall. johtajat	4	Hammaslääkärit 3	Yliopistojen opettajat 3	Yliopistojen opettajat 3
Yliopistojen opettajat	4	Yliopistojen opettajat 3	Kaupalliset johtoh. 2	Teletekn. Insinöörit 3

Suosituimpien ammattien luettelo näyttää hieman toisenlaiselta, kun miehet ja naiset erotellaan omiksi ryhmiksi. Vaikka opettajan ja lääkärin ammatit ovatkin aina olleet molempien sukupuolten suosimia, näkyy koulutus- ja työmarkkinoiden lohkoutuminen miesten ja naisten sektoreihin suosituimpien ammattien listassa selkeästi. (Ks. taulukko 7.) Miehet ovat päätyneet naisia useammin yliopistojen ja korkeakoulujen opetustehtäviin, teknisen alan johto- ja suunnittelu tehtäviin sekä julkisen hallinnon ja liike-elämän johtaviin aseisiin. Naiset ovat puolestaan päätyneet usein myös suhteellisen matalapalkkaiseen alemman toimihenkilötason tehtäviin, kuten sihteerin ja sairaanhoitajan ammatteihin, joihin miehet eivät juurikaan hakeudu.

TAULUKKO 7. LAUDATURYLIOPPILAIDEN SUOSIMIEN AMMATTIEN KUUDEN KÄRKI SUKUPUOLEN MUKAAN (%)

Vuoden 1971 ylioppilaat n= 3015			Vuoden 1975 ylioppilaat n= 3901				
Miehet		Naiset	Miehet		Naiset		
Lääkärit	13	Opettajat	19	Lääkärit	12	Opettajat	15
Opettajat	8	Lääkärit	7	Atk-päälliköt, ym.	7	Lääkärit	9
Atk-päälliköt, ym.	7	Sihteerit	6	Opettajat	7	Sihteerit	5
Yliopistojen opettajat	6	Julk. hall. johtajat	4	Kaupalliset johtoh.	4	Hammaslääkärit	4
Julk. hall. johtajat	4	Atk-päälliköt, ym.	3	Yliopistojen opettajat	4	Sairaanhoitajat	3
Liikerytysten joht.	3	Psykologit	3	Teletekn. Insinöörit	4	Sos.alan erityistyönt.	3

Vuoden 1982 ylioppilaat n=5345			Vuoden 1985 ylioppilaat n=5699				
Miehet		Naiset	Miehet		Naiset		
Atk-päälliköt, ym.	9	Opettajat	13	Atk-päälliköt, ym.	9	Opettajat	10
Lääkärit	6	Lääkärit	5	Teletekn. Insinöörit	6	Lääkärit	5
Opettajat	5	Sihteerit	5	Lääkärit	4	Sihteerit	5
Teletekn. Insinöörit	4	Atk-päälliköt, ym.	3	Yliopistojen opettajat	4	Atk-päälliköt, ym.	2
Yliopistojen opettajat	4	Sairaanhoitajat	2	Opettajat	3	Sairaanhoitajat	2
Kaupalliset johtoh.	3	Kirjanpitäjät	2	Koneinsinöörit	2	Yliopistojen opettajat	2

Sukupuolen lisäksi myös kotitaustalla näyttää olleen jossain määrin yhteyttä tehtyihin valintoihin. Vaikka tietyt ammatit ovat suosituimpien joukossa vuodesta toiseen ja kotitaustasta riippumatta, vaihtelee ammattien järjestys ja osuus jonkin verran eri ryhmien välillä. Ryhmien välisiä eroja voidaan tarkastella esimerkiksi kahteen suosituimpaan ammattiin eli lääkäreiksi ja opettajiksi hakeutuneita vertaillen. Lääkäriin ammatti on ollut erityisesti ylimmästä resurssiryhmästä tulleiden miesten ja naisten suosiossa. Opettajan ammattiin ovat puolestaan hakeutuneet etenkin 1970-luvulla kirjoittaneet ja alimmasta resurssiryhmästä tulleet laudaturylioppilaat. Esimerkiksi vuonna 1971 kirjoittaneista alimman ryhmän naisista lähes neljännes työskenteli opettajana 1990-luvun puolivälissä. Samana vuonna kirjoittaneista ylimmän ryhmän naisista opettajan uralle oli päätynyt vain runsas kymmenesosa. (Ks. liite, taulukot 12 ja 13.) 1980-luvulla kirjoittaneiden ylioppilaiden kohdalla erot ovat selvästi tasoittuneet ja opettajan ammattiin on hakeuduttu tasaisesti kaikista ryhmistä. Osaltaan tähän vaikuttanee se, että 1970-luvun loppupuolella luokanopettajankoulutus siirrettiin yliopistoihin. Kun aikaisempaa ylioppilaspohjaista koulutusta ei rinnastettu edes alempaan korkeakoulututkintoon, johti luokanopettajan koulutusohjelman suorittaminen 1970-luvun tutkinnonuudistuksen jälkeen ylempään korkeakoulututkintoon, nostaen ehkä ammatin arvostusta. (Ks. Vanttaja & Ketonen 1995, 177.)

Naisten sijoittumisessa kotitaustan merkitys tulee esille myös siinä, että ylimmästä ryhmästä lähtöisin olevilla naisilla kuuden suosituimman ammatin joukossa on vuosittain ainoastaan yksi alemman toimihenkilötason ammatti (sihteeri tai sairaanhoitaja). Kotitaustaltaan alimpaan ryhmään kuuluvien naisten joukossa kuuden suosituimman ammatin joukossa on vuodesta riippuen kaksi tai kolme alemman toimihenkilötason ammattia (sihteeri, sairaanhoitaja ja kirjuri). (Ks. liite, taulukot 12–13.)

SOSIOEKONOMISIIN ASEMIIN SIOJITTUMINEN

Koulutusuraa koskevien tulosten mukaisesti ylioppilaskirjoituksissa menestyneet sijoittuvat työelämässä useimmiten ylempiin toimihenkilötehtäviin. Tämä pätee etenkin miesten kohdalla. 1970-luvulla kirjoittaneista miehistä peräti 85 prosenttia työskenteli 1980-luvulla ylempään toimihenkilötason tehtävissä²⁶ ja vain joka kymmenes alempana toimihenkilönä. Ainoastaan pieni vähemmistö on päätenyt työntekijätason töihin. Vuonna 1985 kirjoittaneista miehistä ylempiä toimihenkilöitä oli vuonna 1995 noin kolme neljästä ja alempia toimihenkilöitä noin kaksi kymmenestä.

TAULUKKO 8. LAUDATURYLIOPPILAIDEN SOSIOEKONOMINEN ASEMA SUKUPUOLEN MUKAAN NOIN 10 VUODEN KULUTTUA²⁷ YLIOPPILASKIRJOITUKSISTA (%)

Sosioekonominen asema	1971			1975			1982			1985		
	n = 2707			n = 3318			n = 4430			n = 4417		
	M	N	yht.	M	N	yht.	M	N	yht.	M	N	yht.
Ylempi toimihenk.	85	65	73	84	69	75	80	66	71	73	61	65
Alempi toimihenk.	10	32	23	13	28	22	14	29	24	19	33	28
Työntekijä	5	3	4	3	3	3	5	4	4	7	5	6
Maanviljelijä	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

²⁶ Ajan mittaan ylempien toimihenkilöiden osuus näyttää lisäksi kasvavan edelleen, sillä 1990-luvun puoliväliin tultaessa jo yhdeksän kymmenestä 1970-luvun miesylioppilaista ja naisylioppilaistakin kolme neljästä sijoittui ylempien toimihenkilöiden ryhmään (ks. liite, taulukko 14).

²⁷ Vuoden 1971 ylioppilaiden sosioekonomista asemaa koskevat luvut kuvaavat vuoden 1980 tilannetta. Vuoden 1982 ylioppilaiden sosioekonomista asemaa koskevat tiedot ovat vuodelta 1995.

Vaikka sosioekonomisen aseman mukaisessa jakautumassa on jossain määrin eroja 1970- ja 1980-lukulaistenkin välillä, nousee selvästi keskeisemmäksi erottavaksi tekijäksi sukupuoli. Naisista noin kaksi kolmesta on löytänyt työelämässä paikkansa ylempään toimihenkilötason tehtävistä. Naiset sijoittuvat miehiä useammin alemmiksi toimihenkilöiksi. Lähes kolmannes heistä on koko tarkastelujakson ajan sijoittunut alemman toimihenkilötason tehtäviin. Koulumenestyjiä näyttää sukupuolesta riippumatta yhdistävän se, ettei työntekijätason tehtäviin tai maanviljelijän ammattiin ole juurikaan löytynyt halukkaita. Naiset ovat yleensä sijoittuneet työntekijätason tehtäviin miehiäkin harvemmin.

Koulutus ei ole ollut naisille yhtä merkittävä työmarkkinavaltti kuin miehille. Miehet saavuttavat usein ylempään toimihenkilön aseman vähemmälläkin koulutautumisella. Esimerkiksi vuoden 1971 miesylioppilaista kaksi kolmesta (65%) päätyi ylempäksi toimihenkilöksi pelkällä opistoasteen koulutuksella. Opistoasteen suorittaneista naisista vastaavan aseman saavutti vain runsas neljännes (28%). Erot ovat samansuuntaisia myös 1980-luvun mies- ja naisylioppilaiden välillä. Pääosin tämä johtuu koulutusalan valinnasta. Naiset koulutautuvat miehiä useammin aloille, joissa uranäkymät ovat vähäiset. (Vrt. Pöntinen 1990, 602.)

Työttömien joukkoon laudaturylioppilaat olivat päätyneet huomattavasti harvemmin kuin muut samanikäiset suomalaiset. Laudaturylioppilaista ainoastaan 4–6 prosenttia oli työttömänä vuonna 1995. Vastaavan ikäisillä suomalaisilla luvut olivat samaan aikaan noin kolminkertaiset. (Ks. liite, taulukko 15.) Miesten työllisyystilanne oli vielä naisiakin parempi. Esimerkiksi vuoden 1971 miesylioppilaista 91% oli työllisiä vuonna 1995. Naisilla työllisten osuus oli samana vuonna 86 prosenttia. Koulutuskilpailussa pärjääminen ja työllisyyden varmistaminen oli tosin edellyttänyt monilta ylioppilailta muuttoa kotipaikkakunnalta pääkaupunkiseudulle. Ylioppilaiden kotipaikkaa kuvaavat luvut osoittavat sen, miten Uusimaa vetää koulutettua väkeä puoleensa. (Vrt. Pöntinen 1990, 601.) Kun runsas neljännes kaikista laudaturylioppilaista oli alkujaan lähtöisin Uudeltamaalta, asui vuonna 1995 jo lähes puolet laudaturylioppilaista Uudenmaan läänissä. Kaikki muut läänit olivat kokeneet enemmän tai vähemmän muuttotappiota. (Ks. liite, taulukko 16.)

Yhteiskunnallisen tasa-arvon kannalta keskeisenä kysymyksenä voidaan pitää sitä, miten eri kotitaustoista tulevat ihmiset sijoittuvat

työelämään. Seuraavassa taulukossa on tarkasteltu kodinresurssien ja laudaturylioppilaiden sosioekonomisen aseman välistä yhteyttä. Ylioppilaiden sosioekonomista asemaa koskevat luvut kuvaavat ti-
lannetta noin kymmenen vuoden kuluttua ylioppilaskirjoituksista. Tuossa vaiheessa useimmat ovat suorittaneet loppuun luki-
on jälkeisen koulutuksen ja kiinnittyä työelämään.

TAULUKKO 9. LAUDATURYLIOPPILAIDEN SIOJOTTUMINEN SOSIOEKONOMISIIN ASE-
MIIN KODIN RESURSSIEN JA SUKUPUOLEN MUKAAN NOIN 10 VUO-
DEN KULUTTUA YLIOPPILASKIRJOITUKSISTA (%)²⁸

KODIN RESURSSIT	Vuoden 1971 ylioppilaat n = 2163								Vuoden 1975 ylioppilaat n = 2677							
	YTH		ATH		TT		MV		YTH		ATH		TT		MV	
	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N

Ylin ryhmä	88	72	10	26	2	2	0	0	88	76	10	22	2	2	0	0
Keskiryhmä	81	63	12	34	6	3	1	0	84	70	14	28	1	2	1	0
Alin ryhmä	83	66	11	31	6	3	0	0	78	67	16	29	5	4	1	0

KODIN RESURSSIT	Vuoden 1982 ylioppilaat n = 3738								Vuoden 1985 ylioppilaat n = 3608							
	YTH		ATH		TT		MV		YTH		ATH		TT		MV	
	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N

Ylin ryhmä	82	76	14	21	4	3	0	0	79	70	16	26	6	4	0	0
Keskiryhmä	80	64	15	31	3	4	2	1	68	57	23	38	7	4	1	1
Alin ryhmä	79	61	12	33	7	4	2	2	68	59	20	34	10	5	2	2

²⁸ Kodin resurssien ja henkilön sosioekonomista asemaa kuvaavasta taulukosta tiedot puuttuvat noin joka kolmannelta henkilöltä. "Kato" on suhteellisen suuri, koska mukana ovat vain ne laudaturylioppilaat, joista löytyi hänen oman sosioekonomisen asemansa lisäksi myös huoltajan sosioekonomista asemaa, koulutustasoa sekä tulotasoa koskevat tiedot. Jos yksikin tietoista puuttuu, on kyseinen tapaus suljettu tarkastelun ulkopuolelle. Summamuuttujan käyttäminen ei kuitenkaan vinnouttanut aineistoa. Jakaumat ovat samansuuntaisia, vaikka kotitaustaa kuvaavana muuttujana käytettäisiin kodin resurssien sijasta huoltajan sosioekonomista asemaa, koulutusta tai tulotasoa.

Hyvä koulumenestys näyttää selvästi tasoittaneen eri lähtökohdista tulleiden ylioppilaiden mahdollisuuksia. Etenkin 1970-luvulla ylioppilaaksi kirjoittaneet miehet olivat useimmiten päätyneet ylempiin toimihenkilöasemiin kotitaustastaan riippumatta. Ryhmien välillä on kuitenkin jossain määrin eroja. Ylempään toimihenkilöryhmään siirtyminen on ollut kaikkein todennäköisintä ylimpään resurssiryhmään kuuluvien perheiden pojille, mutta eroja ryhmien välillä ei voi pitää kovin suurina.

Valtaosa 1980-luvulla kirjoittaneista miehistäkin oli kotitaustastaan riippumatta päätyneet yleemmäksi toimihenkilöksi. Heidän kohdallaan ylempien toimihenkilöiden osuus on tosin ollut selvästi laskusuunnassa. 1980-luvun puolivälissä kirjoittaneille laudaturylioppilaille ylempään toimihenkilötason tehtäviin sijoittuminen ei ole enää ollut yhtä yleistä kuin edellisen vuosikymmenen ylioppilaille. Erityisesti tämä tulee esille keskimmäiseen ja alimpaan resurssiryhmään kuuluvien miesten kohdalla, joista enää kaksi kolmesta sijoittui yleemmäksi toimihenkilöksi. Alimpaan resurssiryhmään kuuluvista miehistä viidennes työskenteli alempana toimihenkilönä ja joka kymmenes työntekijätason tehtävissä. 1970- ja 1980-luvun ylioppilaiden väliset sosioekonomisen asemat erot ovat toisaalta yhteneväisiä ryhmien välisten koulutustason erojen kanssa. 1970-luvun ylioppilaista kahdeksan kymmenestä oli suorittanut vähintään alemman korkeakoulututkinnon, mutta 1980-luvun ylioppilaista ainoastaan kuusi kymmenestä. (Ks. edellä taulukko 4.)

Kotitaustaa merkittävämpi erotteleva tekijä on sukupuoli. Kaikissa ryhmissä naiset ovat sijoittuneet selvästi miehiä harvemmin ylemmiksi toimihenkilöiksi. Myös naisten sijoittumisessa näkyy kodin resurssien merkitys. Ylimmästä resurssiryhmästä tulleet naiset sijoituivat ylemmiksi toimihenkilöiksi huomattavasti useammin kuin muut naiset. Sosioekonomisiin asemiin sijoittumisen suhteen ääriryhminä ovat olleet ylimpään ryhmään kuuluvat pojat sekä alimpaan ja keskimmäiseen ryhmään kuuluvat tytöt. Ensin mainituista reilu enemmistö oli päätyneet ylemmiksi toimihenkilöiksi. Jälkimmäisistä noin kaksi kolmannesta on sijoittunut ylemmiksi toimihenkilöiksi ja loput pääasiassa alemmiksi toimihenkilöiksi.

Hieman yllättävää on se, että kotitaustan mukaiset erot ovat jonkin verran kasvaneet 1980-luvun puoliväliin tultaessa, vaikka koulutusmahdollisuuksien lisääntymisen voisi olettaa johtaneen pikem-

minkin päinvastaiseen kehitykseen. Samaan aikaan miesten ja naisten välinen ero on kaventunut jonkin verran. Erojen tasoittuminen näkyy hyvin vuoden 1985 ikäluokassa, jossa ylimmän resurssiryhmän naisista ylemmäksi toimihenkilöksi oli sijoittunut jo hieman suurempi osa kuin keskimmäisen ja alimmaisen ryhmän pojista.

TULOTASO

Sosioekonomisen aseman tai suoritettun koulutustutkinnon perusteella ei voi luotettavasti päätellä sitä, millaiset tosiasialliset mahdollisuudet ihmisillä on toimia nykyisessä kulutusyhteiskunnassa. Esimerkiksi ylempien toimihenkilöiden ryhmään sijoittuminen tai korkea koulutustaso ei välttämättä takaa korkeaa tulotasoa. Huomattavasti luotettavampi kuva ihmisten elintasosta saadaan tulotietojen perusteella, vaikka verotettava tulo ei välttämättä kerrokaan koko totuutta käytössä olevista taloudellisista resursseista.

Taulukossa 10 on verrattu laudaturylioppilaiden tulotasoa 25–34-vuotiaiden suomalaisten tulotasoon. Tulokset osoittavat laudaturylioppilaiden sijoittuvan tulovertailussa varsin korkealle muuhun samankäiseen väestöön nähden. He ovat selvästi yliedustettuina ylimässä tuloryhmässä. Ylimpään tuloryhmään sijoittuminen on ollut tyypillistä etenkin miesylioppilaille. He ovat sijoittuneet huomattavasti useammin parhaiten ansaitsevien joukkoon kuin vastaavan ikäryhmän miehet koko väestössä. Miesten hyvä sijoittuminen tulee erityisen hyvin esille vuoden 1975 ylioppilaiden kohdalla. Tuolloin kirjoittaneista miesylioppilaista joka toinen on saavuttanut tulotason, johon vertailuryhmän miehistä on yltänyt vain joka seitsemäs.

Vuosien mittaan laudaturylioppilaat näyttävät entisestäänkin parantaneen taloudellista asemaansa suhteessa muuhun väestöön. Vuonna 1971 kirjoittaneista miehistä peräti 80 prosenttia on saavuttanut tulotason, johon ainoastaan vajaa kolmannes 35–44-vuotiaista suomalaisista miehistä on yltänyt. Naisistakin runsas puolet on sijoittunut ylimpään tuloryhmään, johon vertailuaineiston naisista ylsi vain joka kymmenes. Alimpaan tuloryhmään sijoittuu vertailuryhmästä noin joka neljäs, mutta laudaturylioppilaista vain joka kymmenes. (Ks. liite, taulukko 17.)

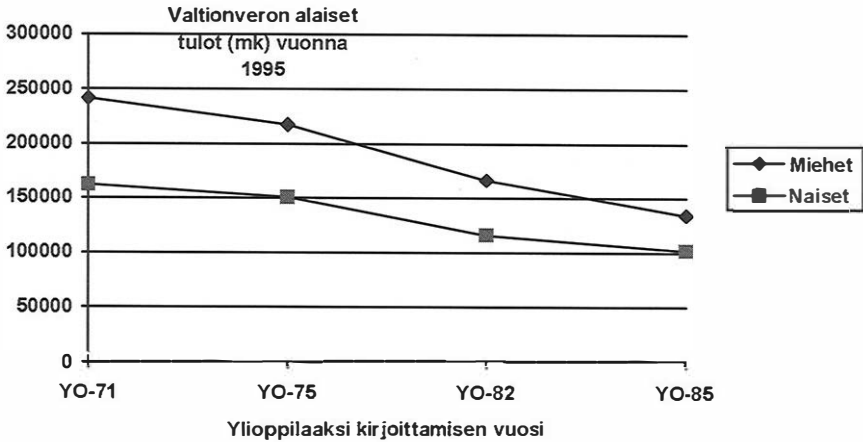
TAULUKKO 10. LAUDATURYLIOPILAIDEN SJOITTUMINEN ERI TULOLUOKKIIN NOIN 10 VUODEN KULUTTUA YLIOPIILASKIRJOITUKSISTA (%)²⁹

HENKILÖN TULOTASO	YO 1971 n=2915		YO 1975 n=3873		YO 1982 n=5238		YO 1985 n=5556	
	M	N	M	N	M	N	M	N
Ylin tuloryhmä	65 (35)	33 (7)	50(15)	24 (3)	69(30)	45(11)	55(30)	35(11)
Kesk.tuloryhmä	21 (51)	48(64)	37(66)	58(65)	20(47)	41(59)	27(47)	44(59)
Alin tuloryhmä	14 (14)	19(29)	13(19)	18(32)	11(23)	14(30)	18(23)	21(30)
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100	100

Naiset eivät yleensä ole saavuttaneet lähimaillekaan samaa tulo-
tasoa kuin miehet. Miesten ja naisten tulojen³⁰ vertailu osoittaa nais-
ten jääneen kaikkina vuosina selvästi jälkeen miesten tulotasosta.
Lisäksi tuloerot jonkin verran kasvavat tai vähintäänkin säilyvät työ-
vuosien karttuessa. Vuoden 1971 naisylioppilaiden valtion veron-
alaiset tulot vuosina 1980 ja 1995 olivat vain kaksi kolmasosaa mies-
ten tuloista. Vuoden 1975 naisylioppilaiden verotettavan tulon suu-
ruus oli vuonna 1985 75 % miesten tuloista ja vuonna 1995 osuus oli
laskenut jo alle 70 prosenttiin. 1980-luvun nais- ja miesylioppilaiden

²⁹ Vertailuryhmän tiedot on saatu Tilastokeskuksen julkaisemattomista tilastoista. Tuloluokat on muodostettu siten, että väestötilastoista on poimittu erikseen kulta-
kin vuodelta 25–34 -vuotiaiden suomalaisten tulotiedot ja jaettu joukko kolmeen
tuloryhmään siten, että keskimmäiseen tuloryhmään sijoittui noin 50–66 prosenttia
koko joukosta ja alimpaan- sekä ylimpään tuloryhmään molempiin noin 20–25
prosenttia koko joukosta. Poikkeuksena on vuoden 1975 ylioppilaiden vertailuui-
neisto, jossa ylimmän tuloryhmän tulo- ja jouduttiin tilastoluokituksista johtuen
asettamaan niin korkeaksi, että siihen sijoittui vain vajaa kymmenesosa 25–34-vuo-
tiaista suomalaisista. Vuoden 1971 ylioppilaiden tulotasoa vuonna 1980 on verrattu
25–34-vuotiaiden suomalaisten tulotasoon vuonna 1980. Vuoden 1975 ylioppilai-
den vertailuvuosi on 1985. Vuoden 1982 ja 1985 ylioppilaiden tulotasoa vuonna
1995 verrataan 25–34-vuotiaiden suomalaisten tulotasoon vuonna 1995.

³⁰ Tulovertailussa on tarkoituksenmukaista käyttää keskiarvon sijasta mediaania,
koska aineistossa olevat suuri- ja pienituloisten ääripääät saattaisivat vääristää tulo-
sia. Tosin tässä tutkimuksessa aineiston suuresta koosta johtuen keskiarvot ja me-
diaanit olivat useimpina vuosina varsin samansuuruisia.

KUVIO 2. 1970- JA 1980-LUVULLA KIRJOITTANEIDEN MIESTEN JA NAISTEN VALTIONVERON ALAISET TULOT VUONNA 1995

väliset tuloerot ovat vain hieman pienemmät, joten kovin merkittävää tuloerojen kaventumisesta ei voida puhua. (Ks. liite, taulukko 18.)

Keskeisinä selityksinä naisten heikommalle tulotasolle ja sijoittumiselle on pidetty työmarkkinoiden sukupuolen mukaista lohkoutumista ja eriytyneitä koulutusrakenteita. Miesten ja naisten eriarvoisuutta työmarkkinoilla kuvaa hyvin se, että samankin ”koulutusammatin” saaneet valikoituvat sukupuolesta riippuen usein erilaisiin asemiin työelämässä. Miehet päätyvät naisia useammin johtaviin ja paremmin palkattuihin työtehtäviin. (Ks. Naumanen 1994, 26–27; Nurmi 1998, 70–72; Lyon 1996; Walby 1991.) Sukupuolten eriarvoisuus työmarkkinoilla näkyy selvästi tässäkin aineistossa esimerkiksi opettajan ja lääkärin ammattia harjoittavien miesten ja naisten tulotaso vertailtaessa. Molemmissa ammateissa miesten tulotaso on selvästi naisten tulotaso korkeampi. Lääkäreinä ja opettajina työskentelevät naiset ovat saavuttaneet vain noin 80% samoissa ammateissa toimivien miesten tulotasosta.

Miesten ja naisten väliset tuloerot voivat tietysti olla yhteydessä vaikkapa työhön käytettyyn aikaan. Naiset eivät välttämättä ole valmiita uhraamaan aikaansa työlle esimerkiksi perheen kustannuksel-

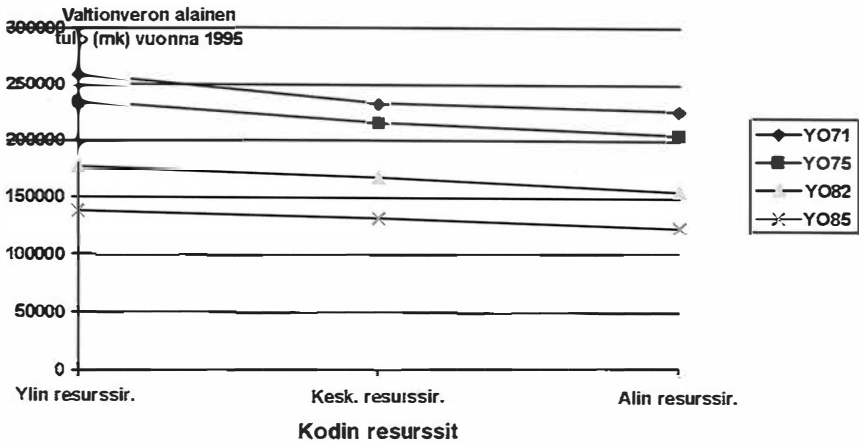
la. Miehillä kotitöistä ja lasten kanssa vietetystä ajasta tinkiminen on ollut kulttuurisesti hyväksyttävämpää. Uran rakentaminen ja perheen taloudellisesta hyvinvoinnista huolehtiminen on perinteisesti kuulunut miesten tehtäviin. Kodin ulkopuoliselle työlle omistautuessaan miehen katsotaan täyttävän perinteistä tehtäväänsä. Naisen tekemänä sama ratkaisu saatetaan tulkita pikemminkin tradition rikkomiseksi ja perheen laiminlyönniksi.³¹ Eri maissa tehdyt tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet naisten tulojen jäävän 10–30% miesten tuloja alhaisemmiksi, vaikka otettaisiin huomioon koulutuksen ohella myös monet muut palkkatasoon olennaisesti vaikuttavat tekijät, kuten työkokemus, ikä, tehtävä, asema tai ala. (Nurmi 1998, 71–72; Immonen 1990, 8; Holland 1989, 168–169.)

Sosioekonomisiin asemiin sijoittumista koskevan tarkastelun perusteella hyvä koulumenestys tasoittaa selvästi eri lähtökohdista tulleiden ylioppilaiden mahdollisuuksia, vaikka se ei kokonaan poistaakaan ryhmien välisiä eroja. Henkilöiden tulotasoa tarkasteltaessa lähtökohtien erot näkyvät vastaavalla tavalla. Laudaturylioppilaat päätyvät taustastaan riippumatta yleensä keskivertoa paremmin ansaitsevien ihmisten joukkoon. Kotitausta näyttää kuitenkin olevan selvästi yhteydessä siihen, miten ylioppilaat sijoittuvat keskinäisessä tulovertailussa. Kuviosta 3 nähdään miesten tulotason kasvavan johdonmukaisesti kodin resurssitason noustessa.

Kotitaustan perusteella korkeimpaan tulotasoon ovat yltäneet toimihenkilötasolla työskentelevien, varakkaimpien ja koulutetuimpien huoltajien jälkeläiset.³² Kotitausta, joka tukee koulussa pärjäämistä näyttää tuottavan etua myös työmarkkinoilla. Sama ilmiö tulee esille myös naisten tulotasoa tarkasteltaessa. Naisten keskinäiset tu-

³¹ Inhimillisen pääoman teorian mukaan naisten heikompi asema työmarkkinoilla johtuu siitä, että naisilla on miehiä heikompi koulutustaso ja vähäisempi työkokemus. Tyytyminen miehiä vähäisempään koulutukseen johtuu teorian mukaan siitä, että naiset ovat sitoutuneet enemmänkin perheeseen, eivätkä sen vuoksi ole halukkaita sijoittamaan inhimilliseen pääomaan siinä määrin kuin miehet. Rationaalisesti toimiva työnantaja puolestaan rekrytoi vaativiin ja hyvin palkattuihin tehtäviin mieluummin miehiä, koska he sitoutuvat työhönsä vahvemmin kuin naiset. (Holland 1989, 168–169.)

³² Laudaturylioppilaiden tulotasoa koskevat tulokset ovat jokseenkin samansuuntaisia, riippumatta siitä tarkastellaanko huoltajan sosioekonomisen aseman sijasta huoltajan koulutus- tai tulotasoa. (Ks. liite, kuviot 1–3.)

KUVIO 3. VUOSINA 1971, 1975, 1982 JA 1985 LAUDATURIN YLEISARVOSANAN KIRJOITTANEIDEN MIESTEN VALTIONVERON ALAISET TULOT VUONNA 1995 KODIN RESURSSITASON MUKAAN

loerot eivät kuitenkaan ole yhtä suuria kuin miehillä. Tuloerot ryhmien välillä näkyvät jo työuran alkuvaiheessa, mutta tyypillistä on tuloerojen kasvu vuosien mittaan. Tuloerojen vähittäinen kasvu näkyy selvimmin miesten tulotiedoissa.³³

³³ Esimerkiksi vuoden 1971 ylioppilaiden kohdalla alimpaan resurssiryhmään kuuluvien miesten verotettava tulo vuonna 1980 oli 93 prosenttia ylimpään ryhmään kuuluvien tuloista. Vuonna 1995 vastaava luku oli 88 prosenttia. Suuntaus on vastaavanlainen kaikkien tarkasteltavien vuosien osalta. Yleensä alimmasta ryhmästä lähtöisin olevat miehet ovat saavuttaneet noin 88–90 prosenttia ylimmästä ryhmästä lähtöisin olevien miesten tulotasosta. Naisten keskinäiset tuloerot ovat hieman vähäisemmät eri ryhmien välillä. Alimmasta ryhmästä lähtöisin olevat naiset saavuttivat noin 91–95 prosenttia ylimmästä resurssiryhmästä tulleiden naisten tulotasosta. (Ks. liite, kuvio 4.)

YHTEENVETOA JA POHDINTAA

Perinteisten sosiologisten teorioiden oletus vanhempien sosioekonomisen aseman, koulutuksen ja tulotason yhteydestä nuorten koulumenestykseen pätee yleisellä tasolla tässäkin aineistossa. Eri ryhmien jakaumassa ei ole vuosien kuluessakaan tapahtunut oleellista muutosta. Laudaturylioppilaiden huoltajissa on enemmän hyvätuloisia, korkeasti koulutettuja ja ylempiä toimihenkilöitä kuin väestössä keskimäärin. Työntekijätaustaiset ylioppilaat ovat selvästi aliedustettuina.³⁴

Kotitausta, joka edistää koulumenestystä tuottaa jossain määrin etua myös työelämään siirryttäessä. Koulumenestys on kuitenkin selvästi kompensoinut lähtökohtien eroja, vaikka eri ryhmien väliset erot näkyvätkin aineistossa selvästi. Koulussa menestyneet ovat sijoittuneet usein ylemmiksi toimihenkilöiksi kotitaustaan riippumatta. Myös tulovertailussa he ovat sijoittuneet huomattavasti paremmin kuin muut saman ikäiset suomalaiset. Koulussa osoitettu kyvykkyys ei kuitenkaan ole kaikkien kohdalla merkinnyt nousujohteista työuraa ja korkeaa palkkatasoa. Todennäköisintä ylempiin toimihenkilöammatteihin päätyminen on ollut ylimmän resurssiryhmän pojille. He ovat saavuttaneet myös korkeamman tulotason kuin muut laudaturylioppilaat.

Laudaturylioppilaiden kotitaustan ja tulojen yhteyttä koskeville tuloksille vertailupohjaa löytyy norjalaisen Marianne Hansenin (1996, 386, 398) tutkimuksesta³⁵, jossa ilmiötä tarkasteltiin ensinnäkin samanlaisen koulutuksen saaneiden ja toiseksi saman ammatin edus-

³⁴ Tutkimuksen tilasto-osuuden tulokset saattavat tuntua itsestään selviltä ja ennalta arvattavissa olevilta. Kiintoisaa on kuitenkin se, että tutkimusta aloittaessani sain kuulla usein täysin vastakkaisia ennusteita koulumenestyjien mahdollisista työurista ja kotitaustan merkityksestä heidän sijoittumisessaan. Gage (1993) onkin todennut, että ihmiset pitävät yhteiskuntatieteellisten tutkimusten tuloksia usein itsestään selvinä, olivatpa ne sitten millaisia tahansa. Tähän viittaa se, että kun järjestetyssä koetilanteessa ihmisille annettiin erilaisia tutkimustuloksia tulkittaviksi, heillä oli taipumus pitää tuloksia itsestään selvinä ja helposti ennakoitavissa olevina, riippumatta siitä saivatko he luettavakseen tosiasialliset tutkimustulokset vai niille vastakkaiset tulokset.

³⁵ Analyysi perustui Norjan väestölaskentatietoihin vuosilta 1960, 1980 ja 1990. Tutkittavien sosiaalinen tausta määriteltiin isän ammatin perusteella. Tutkittavien tulotiedot hankittiin vuosilta 1980 ja 1990. Tutkittavina ryhminä olivat ensinnäkin yliopistollisen koulutuksen saaneet (6000 henkilöä viideltä eri koulutuslajalta) ja toiseksi tietyillä ammattialoilla korkeimmissa asemissa toimivat (4000 henkilöä). (Hansen 1996, 391.)

tajien joukossa. Hansenin mukaan työläis- ja maanviljelijätaustaiset ”sosiaalisen nousun” kokeneet henkilöt päätyivät useammin alempaan tulotasoon kuin toimihenkilöperheistä lähtöisin olevat. Yliopistollisen koulutuksen saaneetkin jakautuivat yleensä eri tuloluokkiin sosiaalisen taustansa mukaan. Keskeinen syy tähän oli se, että ”ylemmistä sosiaaliryhmistä” tulleet näyttivät usein valitsevan koulutusalan, joista sijoitetaan korkeampiin tuloluokkiin. Tulonjakoon liittyvät erot kuitenkin vaihtelivat eri koulutus- ja ammattiryhmissä. Myös suomalaisissa tutkimuksissa on havaittu korkeakoulutuksen kentän lohkoutuneen opiskelijan sukupuolen ja sosiaalisen taustan mukaisesti erilaisiin väyliin. (Ks. Nevala 1999; Nurmi 1998.)

Eri kotitaustoista tulevien laudaturylioppilaiden välisten tuloerojen ja niiden vähittäisen kasvun voidaan katsoa johtuvan lähinnä koulutuseroista, mutta muitakin selityksiä ilmiölle voidaan esittää. Robert Eriksonin ja Jan Jonssonin (1998, 30–32) Ruotsissa tekemän tutkimuksen mukaan saman koulutuksen saaneiden miesten palkkatulot olivat työuran alkuvaiheessa jokseenkin samansuuruiset sosiaalisesta taustasta riippumatta. Kotitaustan mukaisia tuloeroja näytti kuitenkin syntyvän työuran edetessä samankin koulutustutkinnon suorittaneiden välillä. Heidän tutkimuksessaan ”ylemmistä sosiaaliryhmistä” tulleiden tulotaso oli työuran myöhemmässä vaiheessa jonkin verran korkeampi kuin työväenluokkaisen taustan omaavilla. Hyvillä kouluarvosanoilla näytti olevan vain vähäinen positiivinen vaikutus saman koulutustutkinnon suorittaneiden henkilöiden työtulosten kehitystä vertailtaessa.

Hansenin (1996, 399–400) mukaan sosiaalisesta taustasta on etua tietyillä ammattialoilla erityisesti silloin, jos henkilö seuraa työelämässä isänsä jalanjalkia.³⁶ Hansen toteaa ”ylemmille luokille” tyypillisistä sosiaalisista verkostoista ja kulttuurisista ominaisuuksista olevan hyötyä nimenomaan siinä ympäristössä, jossa ne ovat muodos-

³⁶ Esimerkiksi liike-elämän johtajien jälkeläiset, jotka työskentelivät samalla alalla kuin isänsä, ylsivät korkeampaan tulotasoon kuin vastaavissa tehtävissä toimivien muiden ammattiryhmien jälkeläiset. Toisaalta tietyissä professioammateissa toimivien (lääkärien, hammaslääkärien ja juristien) jälkeläiset eivät liike-elämän johtotehtävissä toimiessaan saavuttaneet sen korkeampaa tulotasoa kuin työläis- tai maanviljelijätaustaiset henkilöt. Jos taas professioammateissa toimivien jälkeläiset olivat seuranneet ammatinvalinnassa isänsä esimerkkiä, heidän tulotasonsa oli peräti viidenneksen korkeampi kuin työläis- tai maanviljelijätaustaisilla professioammattien edustajilla. (Hansen 1996, 399.)

tuneetkin. Sosiaalista ja kulttuurista pääomaa ei siten voida pitää mitenkään yleispätevänä valuuttana, vaan pikemminkin kontekstisidonnaisena. (Ks. Bourdieu 1986.) Esimerkiksi liike-elämän kulttuuristen käytäntöjen tuntemuksesta ja sosiaalisista kontakteista on hyötyä, jos aikoo hakeutua liike-elämän palvelukseen. Jos samanlaisista lähtökohdista siirrytäänkin vaikkapa tieteen tai taiteen alueelle, ei kyseisistä sosiaalisen ja kulttuurisen pääoman muodoista ole välttämättä etua.

Sosiaaliseen taustaan liittyvät tekijät voivat olla yhteydessä yksilön työuran muotoutumiseen monellakin tapaa. Erikson ja Jonsson (1998, 32–33) tarjoavat useita erilaisia ja osin päällekkäisiä selitysmalleja, jotka auttavat ymmärtämään, miksi esimerkiksi varakkaiden ja korkeasti koulutettujen ylempien toimihenkilöiden jälkeläiset saattavat olla paremmassa asemassa työmarkkinoilla. Paremmasta sosiaalisesta verkostosta on kyse silloin, jos henkilön ystäviä tai sukulaisia on sellaisessa asemassa, että he voivat joko työllistää suoraan tai suositella henkilöä jollekin työnantajalle. Suosikkijärjestelmästä voidaan puhua silloin, jos työntekijöiden rekrytoinnista vastaavilla on taipumus palkata henkilöitä, joiden elämäntapa ja ”tyyli” on samankaltainen kuin heillä itselläänkin. Toisaalta he voivat myös suhtautua ennakkoluuloisesti erilaista elämäntapaa, etnistä ryhmää tai eri sukupuolta edustavia kohtaan. Joihinkin tehtäviin rekrytoitaessa saatetaan myös suosia ”ylemmistä sosiaaliryhmistä” tulleita, koska heillä oletetaan ehkä olevan sellaisia kotikasvatuksen myötä saatuja taitoja, jotka auttavat selviytymään erilaisissa edustustehtävissä ja kansainvälisessä ympäristössä. Lisäksi hyvätuloisten ja korkeasti koulutettujen vanhempien jälkeläiset saattavat olla urasuuntautuneempia ja arvostaa tiettyjä työtehtäviä ja korkeaa palkkatasoa muita enemmän. Edellä esiin tuodut kotitaustan mukaiset tuloerot laudaturylioppilaiden välillä saattavat johtua osaltaan siitä, että paremmin ansaitsevat henkilöt ovat tehneet enemmän työtunteja. Verotettavaan tuloon perustuvien tilastojen pohjalta kyseistä oletusta ei tosin ole mahdollista testata.

Kotitaustaa selvästi merkittävämpi laudaturylioppilaita erotteleva tekijä on sukupuoli. Miesten ja naisten erot näkyvät aineistossa selvinä niin koulutuksen, työelämään sijoittumisen kuin tulotasonkin suhteen. Naiset ovat hakeutuneet lukion jälkeen huomattavasti miehiä useammin koulu- ja opistotason oppilaitoksiin tai suorittaneet

alemman korkeakoulututkinnon. Sen sijaan ylempään korkeakoulututkinnon tai tutkijakoulutuksen hankkiminen on kiinnostanut naisia huomattavasti vähemmän kuin miehiä. Osin koulutusvalintojaan johtuen lukiossa menestyneet naiset eivät ole useimmiten saavuttaneet työelämässä vastaavanlaista asemaa kuin miehet. He ovat sijoittuneet miehiä useammin alemmiksi toimihenkilöiksi ja päätyneet alhaisempaan tulotasoon. Naistenkin joukossa ylimmästä resurssiryhmästä tulleet erottuvat selvästi muusta joukosta. Miesten ja naisten erojen tasoittumiseen viittaa se, että vuonna 1985 kirjoittaneet ja ylimmästä resurssiryhmästä tulleet naiset ovat sijoittuneet ylempiksi toimihenkilöiksi useammin kuin keskimmaisesta ja alimmasta ryhmästä tulleet miehet.

Yksi selitys naisten heikommalle tulotasolle ja sijoittumiselle löytyy työmarkkinoiden sukupuolen mukaisesta lohkoutumisesta ja eriytyneistä koulutusrakenteista. Miesten ja naisten eroja kouluttautumisessa ja työmarkkinoille sijoittumisessa on yleensä pidetty seurauksena yhteiskunnan ”miesvaltaisuudesta”. (Ks. Naumanen 1994; Korvajärvi & Markkola 1988.) Kiistaton tosiasia on, että eri maissa valtaa käyttävien tahojen, kuten armeijan, teollisuuden, politiikan, uskonnon, tieteen, taiteen ja talouselämän johtopaikat ovat pääasiassa miesten käsissä. Naiset ovat eläneet riippuvuussuhteessa mieheen kotitöistä ja jälkikasvusta huolehtien.

Yhteiskunnan sukupuolisen kerrostuneisuuden tai maskuliinisen kulttuurin ylivallan syitä on perinteisesti etsitty miesten ja naisten biologisista eroista. Miesten on ajateltu lunastaneen määräysvallan ja johtotehtävät, koska he ovat fyysisesti voimakkaampia. Naisten hakeutumista lasten pariin ja hoiva-ammatteihin on puolestaan perusteltu luontaisella äidinvaistolla ja hoivaamistarpeella.³⁷ (Ks. esim. Saarnivaara 1989; King 1987.) Miesten ja naisten työ-

³⁷ Työnjaon biologista perustaa korostivat aikanaan myös monet sosiologian klassikot. Marx katsoi yhteiskunnallisen työnjaon alkusolun olevan nimenomaan perheessä vallitsevassa luonnonmukaisessa työnjaossa, jossa vain nainen voi synnyttää ja imettää jälkeläisiä (Gronow 1996, 110). 1800-luvun lopun tunnetuimpiin sosiologeihin kuuluvan Ferninand Tönniesin mukaan vain mies kykeni rationaaliseen ajatteluun. Hänen mielestään naisilta puuttui rationaalisen tahdon edellytykset, heidän alaansa oli luonnollinen tahto. Sukupuolten tahtojen erilaisuus oli Tönniesin mukaan elämellistä alkuperää. Naaras huolehtii jälkeläisistä, mikä rajoittaa luonnollista toimintapiiriä ja suuntaa huomion sisäänpäin. Urokselle taas kuuluu ravinnonhaku ja puolustus, mikä tekee siitä aktiivisen ja ulospäin suuntautuneen. (Töttö 1996, 164.)

markkina-aseman erojen selittäminen pelkästään biologisilla eroilla on kuitenkin asioiden yksinkertaistamista. Biologisen selitysmallin korostaminen johtaa myös siihen, että työelämään sijoittumisen ero tulkitaan suhteellisen pysyväksi ja muuttumattomaksi ilmiöksi. Työelämän käytäntöjen ja roolijakojen muuttamisen kannalta optimisempaa näkökulmaa edustaa kulttuurinen selitysmalli, jonka mukaan naisten ja miesten roolit ovat muotoutuneet pitkän historiallisen kehityksen tuloksena. Kulttuurisen selitysmallin mukaan ihmisten ryhmittelyssä esimerkiksi rodun, sukupuolen, älykkyyden, erilaisten poikkeavuuksien tai vaikkapa luokka-aseman mukaan on kysymys myös sosiaalisesti tuotetuista määrittelyistä. Sosiaalista maailmaa tulkitaan ja rakennetaan kielen välityksellä. Tällaiset tulkinnot ja tyypittelyt muodostuvat ja niitä ylläpidetään sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. (Ks. Berger & Luckmann 1998; Conrad & Schneider 1985, 20–21.)

Sillä hetkellä kun lapsi syntyy maailmaan hänestä tulee erilaisen luokittelujen ja arviointien kohde. Sukupuoli on yksi varhaisimmista ihmisiä erottelevista tekijöistä kulttuurissamme. Nykyaikainen lääketieteellinen laitteisto ja teknologia tosin mahdollistaa sikiön sukupuolen määrittelyn jo ennen lapsen syntymää, mutta viimeistään synnytyssalissa jako tyttöihin ja poikiin varmistetaan virallisesti. Collins (1988, 230–234) toteaa ihmisten määrittelevän myös itse itseään sukupuolen mukaan jo hyvin varhaisessa iässä. Kaksi tai kolmi-vuotias lapsi vastaa usein kysymykseen ”kuka sinä olet” toteamalla olevansa tyttö tai poika. Collins arvelee lasten sisäistävän oman sukupuolensa sosiaalisen oppimisen seurauksena pikemminkin kuin biologisten erojen perusteella. Collinsin mukaan tuossa iässä tyttöjen ja poikien välillä ei ole sen kaltaisia fyysisiä eroja, joilla olisi merkittävää vaikutusta käyttäytymiseen. Esimerkiksi erot kehon koossa tai ruumiinvoimissa alkavat tulla esille vasta puberteetti-ään lähestyessä ja lasten seksuaalinen aktiivisuuskin on siihen asti hyvin minimaalista. Itsensä luokittelu tytöksi tai pojaksi johtuu Collinsin mukaan ensisijaisesti siitä, että muut ympärillä olevat ihmiset korostavat tätä erottelua. Tunnistaessaan itsensä tytöksi tai pojaksi pieni lapsi ei ole omaksunut vain yhtä roolia, vaan molempien sukupuolten roolit. Hän on oppinut myös sen, kumman roolin mukaisesti hänen odotetaan käyttäytyvän.

Harold Garfinkelin kehittämän etnometodologian³⁸ näkökulmasta voidaan ajatella, että ylläpitäessään, muokatessaan tai muuntaessaan olosuhteitaan toiminnoillaan, toimijat samalla myös uusivat, kehittävät tai muokkaavat niitä institutionaalisia todellisuuksia, jotka ympäröivät heidän toimintaansa. Hyvänä esimerkkinä siitä, miten ”sukupuolen instituutiota” tai sukupuoli-identiteettiä pidetään huomaamattomasti yllä erilaisissa sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa, voidaan pitää Harold Garfinkelin kuuluisaa tutkimusta Agnesista. Agnes oli biologisesti ajatellen mies, mutta koki olevansa nainen ja sen vuoksi pukeutui, esiintyi ja käyttäytyi ”naisille tyypilliseen” tapaan. Salaisuutensa säilyttääkseen Agnes joutui jatkuvasti sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ollessaan tietoisesti pitämään yllä naiseuttaan. Garfinkel näki tässä oivallisen tilanteen tutkia sitä, miten sukupuoleen liittyviä jokapäiväisiä faktoja koko ajan rakennetaan ja pidetään yllä. Perinteisesti sosiaalista sukupuolta koskevissa tutkimuksissa miehen ja naisen kategorioita pidettiin lähtökohtina, joista käsin kuvattiin sukupuolten erilaisia näkemyksiä ja toimintoja. Garfinkel käänsi perinteisen tutkimusasetelman toisin päin ja tarkasteli kulttuurista jakoa miehiin ja naisiin tutkimuksensa päätepisteenä eikä sen lähtökohtana. (Heritage 1996, 180–181.)

Agnesilla oli itse asiassa kaksi keskeistä ongelmaa hallitessaan naisena olemistaan. Ensinnäkin hänen oli selviydyttävä niiden ihmisten kanssa, jotka ottivat hänet todesta, tietämättä hänen aikaisemmasta miehen elämästään. Näiden henkilöiden kanssa, joita oli suurin osa hänen tuttavistaan, Agnesin oli keskityttävä luomaan uskottavaa naisen identiteettiä ja sen mukaista elämää. Toiseksi hänen oli pystyttävä vakuuttamaan oma naiseutensa myös niille ihmisille, jotka tiesivät ris-

³⁸ Termi etnometodologia viittaa arkitiedon sekä erilaisten menettelytapojen ja ajatuskulkujen tutkimiseen, joilla tavalliset yhteiskunnan jäsenet ymmärtävät elinolojaan, toimivat niissä ja vaikuttavat niihin. Etnometodologien mielestä yhteiskuntaa ja kulttuuria ei pidä tarkastella vakaina ja jäykkänä rakenteina, vaan prosesseina, joita ihmiset omalla toiminnallaan taitavasti ja rutiininomaisesti ylläpitävät ja ohjailevat. Arkipäivän vuorovaikutuksen pohjana olevat otaksumat, säännöt ja käytökset ovat usein huomaamattomia ja tulevat esille vasta silloin kun niistä poikeaan. Etnometodologisen tutkimuksen tekniikkaan kuuluukin yhtenä osana rikkoa tavanomaisia käyttäytymismalleja ja tehdä siten näkyväksi arkipäivän itsestäänselvyyksiä. (Heritage 1996, 18.) Grönforsin (1982, 22) mukaan etnometodologia on amerikkalainen versio eurooppalaisesta fenomenologiasta, mutta se luottaa hieman enemmän ihmisten ajattelun ja käyttäytymisen tarkoituksellisuuteen.

tiriitaisuuksista hänen anatomiassaan ja elämäkerrallisessa taustassaan. Pyrkinessään ylläpitämään aitoa naiseutta Agnesista kehittyi äärimmäisen herkkävaistoinen sukupuolen etnografi, koska hänen oli tiedettävä mitä yhteyksiä sukupuolella oli käyttäytymiseen arkisissa sosiaalisissa tilanteissa. Suojellakseen identiteettiään ja minimoidakseen kiinnijoutumisen riskin hänen oli suunniteltava ja harjoiteltava etukäteen monia arkipäivän tilanteita. Agnes saavutti naisen statuksen ainoastaan lakkaamattoman työn tuloksena. Agnesin tapaus toi esille sen, miten sukupuolten eriytyminen koostuu lukemattomista sosiaalisesti järjestyneistä pienen mittakaavan toiminnoista, jotka toistuvat kaiken aikaa. Toisiinsa kytkeytyneinä nämä yksilön kannalta merkitykseltömiltä tuntuvat toiminnot saavat aikaan sen, että sukupuolten jakoa ja erilaista käyttäytymistä aletaan pitää luonnollisesti järjestäytyneenä elämän tosiseikkana. (Heritage 1996, 182–196.)

Vaikka nykypäivän keskustelussa puhutaankin sukupuolijärjestelmän murroksesta (ks. esim. Heiskala 1999), opitaan arjen askareissa edelleenkin se, mitä pidetään miehen ja naisen rooliin sopivana käyttäytymisenä. Pojat ja työt sisäistävät hoitajiensa ja vertaistensa kanssa vuorovaikutuksessa toimiessaan erilaisia käyttäytymismalleja. Lapsilla sukupuolistereotyyppiat voivat vahvistua esimerkiksi erilaisten leikkien yhteydessä. Sukupuolten välisiä eroja tuotetaan ja pidetään yllä jatkuvasti myös työelämän jokapäiväisissä käytännöissä (Acker 1990; Korvajärvi 1998). Sukupuolten erottelu näkyy selvästi myös median maailmassa, kuten uutisoinnissa, mainonnassa, televisio-ohjelmissa ja elokuvissa. Tämän kaltaiset mielikuvat ja sosiaalistamisen mallit johtavat siihen, että miehille ja naisille asetetaan yhteiskunnassa hyvin erilaisia odotuksia. Tytöille ja naisille asetettujen odotusten ja toiveiden on todettu olevan edelleenkin pääosin miesten asettamia. (Immonen 1990; Nurmi 1998, 53.) Naisten on nähty olevan monessa suhteessa samantilaisessa asemassa työmarkkinoilla kuin erilaiset vähemmistöryhmät. Naisten työmarkkina-aseman ymmärtämisessä onkin pidetty hyödyllisenä tutustua esimerkiksi erilaisista etnisistä vähemmistöryhmistä saatuun tutkimustietoon. Tämä sen vuoksi, että monissa teollisuusmaissa naisten ja erilaisten vähemmistöryhmien työmarkkina-asemissa on samankaltaisia piirteitä, kuten osa-aikaisuus, pätkätyöt, alempi status ja matalapalkkaisuus. (Bennett & LeCompte 1990, 224–225.)

Vaikka naisten työelämään sijoittumista selitetään usein pelkätään rakenteellisilla tekijöillä, kuten työmarkkinoiden lohkoutumi-

sella perinteisiin miesten ja naisten sektoreihin, joissa on selvästi erilainen palkkataso, edellyttää ilmiön ymmärtäminen näkökulmaa, jossa yhdistetään perinteiset rakenne- ja toimijaselitykset. Rakenteelliset tekijät vaativat säilyäkseen tai muuttuakseen aina ihmisten aktiivista toimintaa. Sukupuoliroolit sisäistäneet naiset ja miehet ylläpitivät itse omilla toiminnoillaan ja valinnoillaan kyseisiä rakenteita. Monet naiset eivät välttämättä koe tiettyjä työtehtäviä ja koulutusaloja itselleen mielekkäinä ja realistisina vaihtoehtoina, vaikka heillä olisikin mahdollisuus hakeutua niihin ja saavuttaa sitä kautta korkea tulotaso. He ovat rajanneet kyseiset vaihtoehdot oman toiminnan horisonttinsa ulkopuolelle, kuten Hodginson ja Sparkes (1997) toteaisivat.³⁹ Kysymys sukupuolten tasa-arvosta ja sen saavuttamisen mahdollisuuksista muuttuu näin huomattavasti monisyisemmäksi ilmiöksi. Tyttöjen taipumuksessa hakeutua naisvaltaisille aloille voi tulkita olevan kysymys samankaltaisesta ”valinnasta”, jonka Paul Willisin (1977) tutkimuksen pojat tekivät suuntautuessaan koulumenestyksen ja keski- luokkaisten ammattien tavoittelun sijasta työväenluokkasiin töihin.

Vaikka naiset hakeutuvat nykyisin entistä suurempina joukkoina korkeakouluihin, suuntautuvat he edelleenkin todennäköisimmin perinteisille naisten aloille. Korkeasta koulutustasostaan huolimatta he valitsevat usein tietoisesti ammatin ja työuran, jossa he eivät saavuta vastaavanlaista asemaa ja palkkatasoa kuin miehet. Koulutusinvestointi ei tuota naisille samanlaista taloudellista hyötyä kuin miehille, koska heillä saattaa työuraansa suunnitellessa olla myös muunlaisia tavoitteita. ”Hyvä työura” voi tarkoittaa monille naisille sitä, että he kykenevät hoitamaan sekä työn että kodin. Sukupuolistereotyytiat toimivat näin myös itseään toteuttavina ennusteina. (Lyon 1996, 321.)

Perinteisestä ammattiroolista poikkeamisen voi katsoa olevan helpompaa ja houkuttelevampaa naisille kuin miehille. Sukupuolten tasa-arvoa tavoiteltaessa normina näyttää olevan ”miesten maailmaan”

³⁹ Koulutus- ja ammatinvalintojen moninaisuutta tutkiessaan Hodginson ja Sparkes (1997) ovat päätyneet puhumaan toiminnan horisontista (horizons of action), joka rajaa ne mahdollisuudet, joita ihmiset pitävät itselleen sopivina ja joiden väliltä he valitsevat. Ihmiset toimivat rationaalisesti suhteessa kulttuuriseen taustaansa ja elämänhistoriaansa, jolloin ratkaisujen järkevyyttä määrittää paikallisesti ja historiallisesti. (Ks. Järvinen & Vanttaja 2000, 214.) Bourdieun (1995, 45) mukaan naisten heikompi asema ei useinkaan ole tarkoituksellista alistumista miesten ylivallassa edessä, vaan se johtuu heidän habituksensa ja kulloisenkin kentän tiedostamattomasta yhteensopivuudesta.

sosiaalistuminen. Suurelta osin ammattivalintakampanjat eivät välttämättä onnistu suuntaamaan poikien hakua naisvaltaisille aloille, mutta tyttöjen siirtymistä perinteisille miesten aloille on sen sijaan pidetty huomattavasti helpompana (Lautamatti 1988; ks. myös Rinne & Vuorio-Lehti 1996, 122–123). Miesten elämänalueilla päteminen on naiselta suoritus, joka herättää yleensä kunnioitusta ja arvontaa. Miesten yhteisössä hyväksytyksi tuleminen ja aseman saavuttamisen sanotaan vaativan naiselta moninkertaisia ponnistuksia miehiin verrattuna. (Esim. Saarnivaara 1989, 91.) Naisille tyypilliseen ammattiin hakeutuvalla miehelle vastaavanlaista ”palkintoa” ei useimmiten ole luvassa sen enempää arvostuksen kuin palkkauksenkaan muodossa. Seuraukset saattavat olla pikemminkin päinvastaisia. Tämänkaltaisen ajattelun seurauksena perinteisten miesten alojen arvostus mitä ilmeisemmin kasvaa tai ainakin säilyy. Perinteisesti naisten suosimien alojen arvostus on sen sijaan vaarassa laskea entisestään.

Koulutuksen ja työmarkkinoiden jakautuminen sukupuolen mukaan on nykykäsityksen mukaan ongelma, mutta sen ei välttämättä tarvitsisi olla sitä. Tasa-arvon käsite on mahdollista irrottaa miesten ja naisten samanlaisuutta ja miehen mallia korostavista liitännöistään. Yhteiskunnassa voisi vallita kulttuurisesti määräytynyt sukupuolten välinen työnjako, jonka useimmat hyväksyisivät. Tosin se edellyttäisi sen kaltaista tasa-arvon määrittelyä, joka jättäisi tilaa erilaisuudelle, eikä ottaisi miehisia arvoja ja miehille tyypillisiä aktiiviteetin muotoja yleisinhimillisiksi päämääriksi, joihin kaikkien on pyrittävä.⁴⁰ (Ks. Komulainen 1998, 42.)

Tasa-arvo-ongelma työnjaosta on tullut erityisesti sen vuoksi, että miesten alalle suuntautuminen ennakoi todennäköisemmin aineellista vaurautta kuin naisten ammattiin hakeutuminen, joka tarjoaa huomattavasti niukemman toimeentulon näkymät. Miesten ammatit ovat yleensä johtavia ja paremmin palkattuja niin ylemmissä kuin alemmissä toimihenkilöryhmissä. (Pöntinen 1990, 603.) Keskeinen kysymys sukupuolten tai vaikkapa kulttuuristen- ja ammatillisten

⁴⁰ Joan Acker (1990, 83) kertoo tutkimuksessaan, kuinka työn vaatavuutta ja vastuullisuutta mitattaessa naisvaltaiset työt asettuvat jo lähtökohtaisesti heikompaan asemaan kuin miesten työt. Tietyt naisten työtehtäviin liittyvät erityispiirteet, (kuten vastuu ihmisistä ja heidän hyvinvoinnistaan koneiden tai muun kiinteän omaisuuden sijasta) saattavat puuttua kokonaan erilaisista työnarviointiasteikoista tai vaikuttaa jopa negatiivisesti palkan määräytymiseen.

ryhmien välisiä eroja tarkasteltaessa onkin se, mikä merkitys eroille halutaan antaa. Toisin sanoen halutaanko erot nähdä hierarkioina vai esimerkiksi väriluokitusjärjestelmän kaltaisina neutraaleina eroina. Tästä näkökulmasta ajatellen vähemmän tärkeää on se, mistä erot johtuvat. Tärkeämmäksi nousevat kysymykset erojen uusiutumisesta ja muuttumisesta. Ihmisten välisistä eroista näyttää muodostuvan yhteiskunnallisia ongelmia juuri sen vuoksi, että erot halutaan usein ymmärtää hierarkkisina, vaikka siihen ei olisi välttämätöntä syytä.⁴¹ (Ks. Heiskala 1999, 127; Vanttaja & Järvinen 1998; Korvajärvi & Markkola 1988, 48.)

1970- ja 1980-luvulla ylioppilastutkinnon suorittaneet ikäluokat ovat koulutus- ja ammatinvalintaa tehdessään eläneet aikakautta, jolloin sukupuolistereotyytiat ovat epäilemättä olleet vielä nykyistäkin vahvempia. Koulutusuraansa suunnittelevat nuoret ovat olleet valintatilanteessa, jossa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa sisäistetyillä sukupuolirooleilla ja eri ammatteihin liittyvillä mielikuvilla on todennäköisesti ollut varsin merkittävä vaikutus päätöksentekoon. Koska sukupuoli on merkittävä osa identiteettiä, yksilö valitsee helposti omalle sukupuolelle tyypillisen vaihtoehdon ja samalla luo mallia myös seuraaville sukupolville. Valintatilanteessa tehdyt ratkaisut ovatkin ymmärrettävissä vain siten, että otetaan huomioon sukupuolen lisäksi myös henkilön kulttuurinen tausta ja elämänhistoria sekä olemassa olevat mahdollisuudet koulutus- ja työmarkkinoilla.

Ylioppilaiden koulutus- ja työurien analysointi pelkästään tilastollisten aineistojen varassa antaa varsin yksipuolisen kuvan ihmisten tekemistä valinnoista ja niihin vaikuttaneista tekijöistä. Uravalintojen muotoutumisen ja työelämään sijoittumisen yksityiskohtaisempi analyysi edellyttää toisenlaista tutkimusmetodia ja aineistoa. Kvantitatiivisen lähestymistavan rinnalla on sovellettava laadullista tutkimusotetta ja siirryttävä lähemmäksi ihmisten arkipäivää ja yksit-

⁴¹ Erilaiset erot muuttuvat näkyviksi, merkityksellisiksi ja sosiaalisesti osuviksi vain, jos joku havaitsee ja arvottaa ne jollakin tavoin. Erojen huomaaminen ja tunnistaminen edellyttää aina tietyntlaisia havainnon kategorioita, luokittelevia skeemoja, joita omaksumme jatkuvasti sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja jotka sen vuoksi ovat tiukasti yhteydessä yksilön elämänhistoriaan ja kasvuympäristöön. Sosiaalinen maailma kaikkine jakoineen on jotakin, jota sosiaalisten toimijoiden on jatkuvasti rakennettava ja pidettävä yllä yksin ja yhdessä, yhteistyössä ja kiistellen. (Bourdieu 1998, 19–23; Berger & Luckman 1998, 147–53.)

täisten elämänurien tasoa. Tutkimuksen toisessa osiossa selvitän erilaisille koulutusreiteille ja ammattiurille valikoitumiseen vaikuttaneita tekijöitä ja seurauksia kuuden laudaturin ylioppilaiden kirjoittamia elämäkertoja analysoiden. Tarkoitukseni on elämäntarinoiden kautta hahmottaa mm. sitä, miten eri ihmiset selittävät omaa koulumenestystään, mitä koulussa menestyminen on heille merkinnyt ja millaisin perustein he ovat uravalintansa tehneet. Tarinat voivat omalta osaltaan antaa vastauksia siihen, miksi miehet ja naiset päätyvät samanlaisesta koulumenestyksestä huolimatta usein hyvin erilaisille koulutus- ja työurille. Korkeakoulututkinnon myötä ylempiin toimihenkilötehtäviin päätyminen merkitsee monille ihmisille myös siirtymistä elämäntapaan, joka poikkeaa monin tavoin lapsuuden aikaisista kotioloista ja kulttuurista. Elämäkertojen kautta voidaan saada jonkinlaista kuvaa siitä, mitä koulumenestys ja koulutuksen kautta tapahtuva ”kulttuurisista juurista” irtautuminen on yksilötasolla merkinnyt.

III. KUUDEN LAUDATURIN YLIOPPILAIDEN ELÄMÄKERRAT

ELÄMÄKERRAT TUTKIMUSAINEISTONA

Elämäkerta voidaan määritellä tarinaksi, joka perustuu henkilön omaan elämään, jossa kertoja esiintyy tarinan subjektina, ja jossa hän itse määrittelee tarinan sisällön. Elämäkerrat voivat olla erityisesti tutkimusta varten laadittuja kertomuksia tai jostain muusta syystä tallennettuja tarinoita. Elämäntarinan syntyehdot ovat kysymyksiä, jotka tutkijan tulisi tiedostaa ja huomioida. Esimerkiksi haastattelemalla syntyneen tarinan luonteeseen ja siten tutkimustuloksiin vaikuttaa oleellisesti se, millainen vuorovaikutus haastattelijan ja haastateltavan välille syntyy. Henkilön itsensä kirjoittaman omaelämäkerran etuna on se, että ne ovat itsenäisesti ja vapaasti esitettyjä. Omaelämäkertaan¹ valikoituu aineksia yksilön omien tärkeyskriteerien mukaisesti, ilman tutkijan johdattelua. Siitä huolimatta omaelämäkerroissakin tarinan kulkua ja kerrottavien asioiden valikointia ohjaavat usein tietynlaiset kulttuuriset elämänjäsennykset. (Roos 1988, 140–144; Bryman 1988, 49; Huotelin 1992, 10; Vilkkö 1990, 84; Honkonen 1995, 183; Denzin 1997, 285.)

¹ Elämäkerroista on tutkimuksissa käytetty useita erilaisia nimityksiä, kuten autobiography, biography, life history, life story, case history, personal history, oral history jne. Käsitteiden eroista ja yhtäläisyyksistä kiinnostuneet saavat tietoa esim. Denzinin (1989 ja 1997) kirjoituksista. Omaelämäkerta (autobiography) viittaa useimmiten henkilön itsensä kirjoittamaan elämäntarinaansa ja elämäkerta (biography) on puolestaan jonkun muun kuin henkilön itsensä tekemä elämänkulun kirjallinen kuvaus. (Bertaux 1981a, 7.) Tässä esityksessä en kuitenkaan tee eroa eri käsitteiden välillä, vaan käytän termejä rinnakkain.

Omasta elämästään kertoessaan ihmiset valikoivat tarinaansa niitä asioita, jotka ovat heille merkityksellisiä. Tietyntylaisessa kulttuurisessa ympäristössä kasvaessaan ihmiset omaksuvat kyseisessä kulttuurissa tyypillisiä merkitysjärjestelmiä ja hyväksyttäviä muistelutapoja. Kirjoittajat ovat elämänsä aikana oppineet lukemattomissa arkipäivän tilanteissa, miten elämäkokemuksista ja elämänvaiheista on tavanomaista kertoa muille ihmisille. Elämänsä vaiheitaan toisille tilittäessään ihminen joutuu harkitsemaan myös avoimuutensa ja rehellisyytensä rajoja. Kulttuuri tarjoaa oman mallinsa myös tähän rajankäyntiin. (Helsti 2000, 20–21.) Erilaisissa kulttuurisissa ympäristöissä eläneet ihmiset voivat esimerkiksi määritellä eri tavoin sen, mitä on sopivaa kertoa ja mistä asioista vaietaan.

Elämäkertaa kirjoittaessaan kertoja saattaa palata muistoissaan jopa vuosikymmenten takaisiin tapahtumiin. Sama henkilö saattaisi nuorempana kertoa esimerkiksi lapsuudestaan toisin kuin vanhana, koska tapahtumien tulkinta muuttuu vuosien saatossa jatkuvasti. Tarinaan ja elämänvaiheiden tulkintaan vaikuttaa myös se kenelle kokemuksista kerrotaan. Elämänvaiheiden tulkintojen muuttuminen ei kuitenkaan merkitse sitä, että vanhat tulkinnat olisivat vääriä ja valheellisia tai että menneitä tapahtumia ryhdyttäisiin tavoitteellisesti uudelleentulkittamisella vääristelemään. Ihmiset kertovat samoista tapahtumista eri tavoin eri ikäisinä, koska heidän käsityksensä esimerkiksi eri ihmisten, tilanteiden tai elämänvaiheiden merkityksestä muuttuu uusien kokemusten myötä. Elämäkokemusten karttuessa ihmisen tulkintaa ohjaavat skeemat muuttuvat ja asioita tarkastellaan toisenlaisesta näkökulmasta. Menneisyyttä tulkitaan aina nykyisyyden kautta. (Helsti 2000, 24–25.) Ihmiset saattavat jossakin elämänvaiheessa esimerkiksi tulla uskoon, vaihtaa poliittista kantaansa tai omaksua muulla tavoin uusia arvoja, jotka vaikuttavat siihen, millaisena oma menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus nähdään. Useimmille on tuttua myös se, kuinka jossakin elämänvaiheessa ylivoimaisilta tuntuneet vastoinkäymiset saattavat myöhemmässä elämänvaiheessa tuntua kovin mitättömiltä.

Elämäkerrallista menetelmää on pidetty käyttökelpoisena tutkimuksissa, joissa halutaan tarkastella ihmisen koko elämäkulkua lapsuudesta vanhuuteen. Ainutkertaisten yksilöllisten tapahtumien lisäksi elämäkertojen avulla on mahdollista tutkia erilaisten yhteiskunnallisten instituutioiden merkitystä ja niiden asettamia ehtoja ihmisten elämässä. Vaikka ihmisten voidaan ajatella luovan itse oman

historiansa, joutuvat he kuitenkin tekemään sen olosuhteissa, joita he eivät ole itse valinneet. Elämäntarinoista voidaan lukea miten ihmiset sopeutuvat erilaisten yhteiskunnallisten instituutioiden asettamiin rajoihin. Niissä tulevat usein esille myös erilaiset elämän käännekohtat, jotka voivat äkillisesti muuttaa yksilön elämäntulkua eri suuntaan. Elämäkerrallinen lähestymistapa sopii hyvin esimerkiksi yksilön uravalinnan muotoutumista selvittäviin tutkimuksiin, koska se mikä ihmisestä tulee on hänen koko elämänsähistoriansa tulos. (Denzin 1997; Honkonen 1995, 169–174; Trondman 1993, 102–107.)

ELÄMÄKERTATUTKIMUKSEN HISTORIALLISIA LÄHTÖKOHTIA

Omaelämäkerrat ovat muodostaneet kirjallisuudessa oman lajityypinsä vuosisatojen ajan. Saksalaisia porvariselämäkertoja on kirjoitettu jo 1400-luvulla. Varhaisimmat työläisten omaelämäkerrat ovat peräisin 1700-luvun Englannista, mutta varsinaisesti ne yleistyivät vasta seuraavien vuosisatojen kuluessa. 1800-luvun loppua ja 1900-luvun alkua on nimitetty työläisomaelämäkertojen kulta-ajaksi Saksassa ja Englannissa. Tuolloin elämänvaiheistaan kirjoittivat monien työväenliikkeen johtohahmojen ohella myös tavalliset työläiset. Eriyisesti Saksassa työläisten innostus oman elämänsä taltiointiin oli selvästi yhteydessä työväenliikkeen nousuun ja usein myös sen innoittamaa. Tuolloin heränneen innostuksen seurauksena historioitsijoilla ja yhteiskuntatieteilijöillä on nykyisin käytettävissään ainutlaatuinen aineisto, jossa kuvataan 1800-luvun ja 1900-luvun alun työläisten elämää ja kokemuksia. (Roos 1987, 14–15.)

Tutkimusaineistona elämäkertoja alettiin käyttää yhteiskuntatieteissä vasta 1900-luvun alkupuolella.² Elämäkerrallisen tutkimusotteen historialliset vaiheet erityisesti sosiologiassa on jaettu kolmeen vaiheeseen. 1920-luvulta aina 1940-luvulle saakka ulottunutta ajanjaksoa on kutsuttu *kasvaneen kiinnostuksen kaudeksi*. Tuolloin ns. Chicagon koulukunnan tutkijat nostivat elämäkerrat sosiologisen tutkimuksen keskeiseksi aineistoksi. Merkittävimpänä maamerkinä on yleensä mainittu William Isaac Thomasin ja Florian Znanieckin

² Goodsonin (2001, 89) mukaan tutkimuskäyttöön elämänsähistorioita sovelsivat ensimmäisinä antropologit 1900-luvun alussa kerätessään amerikkalaisten intiaani-päällikköjen omaelämäkertoja.

massiivinen viisiosainen teos *The Polish Peasant in Europe and America*, joka julkaistiin vuosina 1918–1920.³ Thomasin ja Znanieckin mukaan elämäkertoja oli perusteltua pitää sosiologian ihanneaineistona. He uskoivat, että kaikkiin sosiologisesti mielenkiintoisiin kysymyksiin voitaisiin löytää vastaus, jos käytössä olisi kaikkien kansalaisten elämäkerrat. (Roos 1987; 15–16; 1988, 140–144; Huotelin 1996, 13.)

Thomasin ja Znanieckin vaikutuksesta yhdysvaltalaisen sosiologisen tutkimuksen metodologinen suunta muuttui, mutta elämäkertamenetelmän suosio ei kestänyt kauaa. Jo 1930-luvun puolivälistä alkaen elämäkertojen tilalle alkoivat tulla kyselylomakkeet, haastattelut ja asennemittarit. Kysymys oli yleisemmästä tutkimusmenetelmästä kehityskulusta, jossa yksittäiset elämänkohtalot menettivät merkitystään ja tärkeämmäksi tulivat erilaiset muuttajat sekä niiden väliset yhteydet ja merkitsevyydet.⁴ Toisesta maailmansodasta 1960-luvun puoliväliin ulottuvaa jaksoa voidaan elämäkertatutkimuksen osalta perustellusti kutsua *heikkenevän kiinnostuksen kaudeksi*. Useimmissa 1950- ja 1960-luvun metodikirjoissa keskityttiin survey-tutkimusten esittelyyn. Tutkimusperinnettä, jota nykyäsittein kutsuttaisiin laadulliseksi tutkimukseksi, pitivät tuolloin yllä lähinnä symbolista interaktionismia edustaneet tutkijat. (Bulmer 1984, 45–63, 238; Roos 1987; 15–16; 1988, 140–144; Bertaux 1981a; Huotelin 1996, 13.)

Omaelämäkertojen keräämisen ja säilymisen kannalta poikkeuksellinen ja tärkeä maa on Puola. Puolassa elämäkertatraditio alkoi jo 1920-luvulla, kun Yhdysvalloista kotimaahansa palanneen Znanieckin

³ Puolalaisten siirtolaisten asemaa koskeva tutkimus merkitsi siirtymistä abstrakteista teorioista ja ”nojatuloitutkimuksista” lähemmäksi empiiristä maailmaa ja ihmisten jokapäiväistä elämää. Thomas ja Znaniecki käyttivät aineistona mm. yksityishenkilöiden kirjeitä, lehtikirjoituksia ja erään puolalaisen siirtolaisen, Wladek Wiszniewskin yksityiskohtaista omaelämäkertaa. Wiszniewskin kertomusta pidetään yleisesti ensimmäisenä sosiologisena elämäntarinana. Tutkijat katsoivat Wladekin tarinan kuvaavan monen muunkin siirtolaisen elämää ja olevan siinä määrin edustava tapaus, että sen pohjalta voitiin tehdä myös yleistyksiä. Siirtolaisten ottaminen tutkimuskohteeksi puolestaan vahvisti sosiologian asemaa itsenäisenä akateemisenä tieteenalana. Yhdysvaltoihin alkoi syntyä erillisiä siirtolaistutkimukseen erikoistuneita laitoksia, koska millään muulla tieteenalalla ei tutkittu siirtolaisuuden aiheuttamia ongelmia. (Bulmer 1984, 45–46, 52–53; ks myös Cohen & Manion 1994, 58–59.)

⁴ Elämäkerta-aineistojen roolia Chicagon koulukunnan tutkimuksissa on joskus myös kyseenalaistettu, koska niissä on siltäkin verrattain harvoin käytetty täydellisiä elämäkertoja (ks. Mäkelä 1996, 25).

aloitteesta järjestettiin ensimmäinen elämäkertakilpailu. Erityisesti 1960- ja 1970-luvuilla omaelämäkertakilpailuista tuli suoranaisia kansanliikkeitä. Perinteen seurauksena Puolassa on arkistoituna ilmeisesti maailman laajin elämäntarinoiden kokoelma, arviolta noin puoli miljoonaa tavallisten ihmisten omaelämäkertoja. Maan poliittisesta ilmapiiristä johtuen omaelämäkertamateriaali oli kuitenkin vahvasti sensuroitua vielä 1980-luvun alussa.⁵ (Roos 1987, 17–19.)

1970-luvun lopulta nykypäivään ulottuvaa ajanjaksoa voidaan pitää elämäkertatutkimuksen *uutena nousukautena*. Kiinnostus elämäkerrallista lähestymistapaa ja sen käyttöä kohtaan on lisääntynyt valtavasti ja sitä sovelletaan useilla tieteenaloilla. Mielenkiinnon lisääntyminen liittyy ahtaana pidetyn positivismin kritiikkiin ja laadullisten metodien yleistymiseen sosiaalitieteissä 1970-luvulla. Abstrakteihin teorioihin ja hienostuneisiin matemaattisiin menetelmiin kyllästyneet tutkijat eri puolilla maailmaa halusivat palauttaa sosiologiseen tutkimukseen Chicagon koulukunnan elämänmakuisen tutkimusperinteen. Merkittävä tapahtuma elämäkertatutkimuksen henkiin herättämiselle oli Uppsalassa vuonna 1978 järjestetty sosiologian maailmankongressi, jossa syntyi eri maiden elämäkertatutkijoista muodostuva ”Biographie et Societé” -verkosto. Ranskalainen sosiologi Daniel Bertaux, yksi kansainvälisesti merkittävimmistä elämäkertatutkimuksen organisoijista, on nimittänyt verkoston jäseniä ”elämänmetsästäjiksi”. (Bertaux 1995, 52–53; Huotelin 1996, 14; Eskola & Suoranta 1998, 26.)

Elämäkertoja on käytetty yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen aineistona myös Suomessa. Päiväkirjojen ja kirjeiden ohella niitä on pidetty yhtenä tärkeimmistä henkilökohtaisista dokumenteista ja laadullisen tutkimuksen aineistoista. Haastatteluina tehdyt tai henkilön itsensä kirjoittamat elämäkerrat ovat olleet käytännöllisesti katsoen ainoa keino saada tietoa ns. ”tavallisten ihmisen” elämästä, elinolosuhteista ja kokemuksista. Elämäkerrat soveltuvat tutkimusaineistoksi erityisesti silloin, kun tutkitaan ihmisten sosiaalista toimintaa, kulttuurista kokemusta ja yksilöllisiä valintoja. (Roos 1987, 16–21; Huotelin 1992, 14.)

⁵ Kaikesta päätellen Puolan viranomaiset pitivät ihmisten arkielämää ja kokemuksia kuvaavia tarinoita yhteiskuntarauhan säilymisen kannalta vaarallisina. Kielteinen suhtautuminen elämäkertojen julkaisemiseen sellaisenaan viittaa siihen, että he ilmeisesti pelkäsivät ihmisten arkielämän kuvausten olevan ”virallisen totuuden” vastaisia. Ne olisivat ainakin voineet paljastaa jotain oleellista siitä, millaisena kansalaiset kokivat elämänsä tuon ajan puolalaisessa yhteiskunnassa.

Historiallisesti merkittävänä suomalaisena elämäkertoja hyödyn-
täneenä tutkimuksena on usein mainittu Heikki Wariksen vuonna
1932 julkaistu väitöskirja ”Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsin-
gin Pitkäsillan pohjoispuolelle”. Tutkimuksessa näkyy Chicagon
koulukunnan vaikutteet mm. siinä, että Waris käytti historiallista,
tilastollista ja haastatteluin kerättyä elämäkerta-aineistoa rinnakkain
ja loi kokonaiskuvan työläisyhteiskunnan syntymiseen vaikuttaneis-
ta tekijöistä, teollisuuden kehittymisestä, kaupungistumisesta ja kai-
ken tämän vaikutuksesta työväestön elinoloihin. Väitöskirjansa val-
mistumisen jälkeen Waris lähti vuodeksi Yhdysvaltoihin tutustuak-
seen Chicagon koulukuntaan ja sen menetelmiin sekä kerätäkseen
elämäkerta-aineistoa suomalaisia siirtolaisia koskevaan tutkimukseen.
Suunnitelma siirtolaistutkimuksesta ei kuitenkaan koskaan toteutu-
nut. (Waris 1973; ks. Roos 1987, 16–21; Mäkelä 1996, 147–151; Huo-
telin 1992, 15.)

Waris kertoo väitöskirjassaan, kuinka elämäkerrallisella aineistol-
la on erityisen suuri merkitys silloin, kun halutaan saada kuva tutki-
muskohteena olevista ihmisistä ja heidän keskinäisistä suhteistaan.
Esimerkiksi eri kieliryhmien sulautumisesta toisiinsa Helsingissä tai
maalaisten sopeutumisesta kaupunkioloihin voitiin hänen mieles-
tään saada tietoa vain henkilökohtaisten tapauskertomusten avulla.
Wariksen mukaan ”tutkimalla lukuisia ”tapauksia” on ollut mahdol-
lista oppia ymmärtämään koko yhteiskunnan sielullista kehitystä.
Jokaisessa elämäkerrassa, jokaisessa ”tapauksessa” on paljon sellai-
sia piirteitä, jotka laajaa aineistoa vertailtaessa osoittautuvat edusta-
viksi ja tyypillisiksi koko siinä ryhmässä, johon ”tapaus” kuuluu.”
Elämäkerrallinen muistitieto opetti Wariksen mukaan ymmärtämään
yksilöiden sisäistä kehitystä, johon tilastollisin menetelmin ei yleensä
päästä käsiksi. Tapauskertomusten kautta voitiin kertoa, miten
tilastollisesti todettu kieliryhmien lukumäärän suhde vaikutti ihmis-
ten arkipäivän elämässä. (Waris 1973, 270.)

Wariksen tutkimuksen jälkeen suomalaisen elämäkertatutkimuk-
sen historiassa elettiin pitkä hiljainen kausi. Vasta 1970-luvun lopulla
elämäkertatutkimus koki uuden tulemisen elämäntapatutkimuksen
myötä. Keskeinen hahmo suomalaisen elämäkertatutkimuksen lähi-
historiassa on J. P. Roos, joka organisoii vuonna 1979 elämäkertakil-
pailun johtamansa Elämäntavan muutoksen tutkimusprojektin ja Yleis-
radion kanssa. Elämäkertakilpailun tuloksena syntyi eräs Roosin uran

keskeisiä teoksia Suomalainen elämä: Tutkimus tavallisten suomalaisen elämäkertoista. Sen jälkeen Suomessa on järjestetty useampiakin kirjoituskilpailuja, joiden satoa on hyödynnetty tutkimuksissa monilla eri tieteenaloilla.⁶ (Rahkonen 1995, 144; Roos 1985; 1987; 1988). Eriksien tutkimusta varten kerättyjä elämäkertoja on Suomessa käytetty esimerkiksi tutkittaessa ihmisten oppimiskokemuksia ja kouluttautumista (Antikainen & Huotelin 1996; Honkonen 1997), vammaisuuden kokemuksia (Suokas 1992) ja työorientaatiota (Lindroos 1993).

TYYPITTELY JA TEMATISOINTI

Elämäkertatutkimuksen keskeinen ongelma on, miten ihmisten kirjoittamat tarinat saadaan jalostettua tutkimukseksi. Analysointitapa riippuu olennaisesti siitä, mihin kysymyksiin aineistosta haetaan vastausta. Roos (1987, 39-41) on erottanut elämäkertojen analysoinnissa neljä erilaista vaihtoehtoa, joita ovat 1) yksittäisten elämänkertojen analyysi, 2) elämäkertojen esitystavan ja muodon analyysi, 3) elämäkertojen kvantitatiivinen analyysi sekä 4) useiden elämäkertojen kvalitatiivinen analyysi. Elämäkertatutkimuksen alkutaipaleella suuri osa tutkimuksista oli yksittäiselämäkertojen analyysiä, jossa yhden kertomuksen pohjalta saatettiin tehdä hyvinkin pitkälle meneviä tulkintoja ja yleistyksiä. Elämäkertojen muodon analyysissä käsittelytapa voi vaihdella sen mukaan, minkä tieteenalan näkökulmasta tarinoita tutkitaan. Kertomuksia voidaan tulkita esimerkiksi kansatieteen, kirjallisuustieteen tai jonkin psykologisen teorian viitekehyksessä. Kvantitatiivinen analyysi on suhteellisen harvinainen tapa käsitellä elämäkerta-aineistoa, koska määrällistä tietoa voidaan hankkia huomattavasti tehokkaammin ja helpommin erilaisten tilastojen ja kyselylomakkeiden avulla.

⁶Vuonna 1985 Toimihenkilöjärjestöjen sivistysliitto järjesti kirjoituskilpailun, jonka tuottaman aineiston pohjalta on tutkittu mm. naisten elämänkulkua (ks. Vilkkonen 1988; 1990, 88). Tasa-arvoasiainneuvottelukunnan ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto järjestivät vuosina 1992-1993 miehille suunnatun kirjoituskilpailun, jonka tarkoituksena oli koota tutkijoiden käyttöön aineistoa miehen tavasta jäsentää elämäänsä (ks. Siimes 1994). Vuonna 1993 Kansanrunousarkisto yhdessä Toimihenkilöjärjestöjen Sivistysliiton kanssa järjesti Työttömän tarinakilpailun, jossa pyrittiin tuomaan yksilön näkökulma 1990-luvun massatyöttömyyden ongelmaan (Laaksonen & Piela 1993; myös Hänninen 1999, 93-105).

Useimmiten elämäkertatutkimuksissa on sovellettu useiden tarinoiden laadullista analyysiä, jossa pyritään löytämään aineiston olennaiset piirteet ja vastaamaan joihinkin laajoihin sisällöllisiin kysymyksiin. Laadullisen aineiston analyysin tarkoitus on tiivistää ja selkeyttää hajanaista aineistoa ja tuottaa siten uutta tietoa tutkittavasta ilmiöstä. Aineistoa analysoitaessa ja tulkittaessa on mahdollista pitäytyä tiukasti aineistossa, kuten erilaisissa lingvistiikkaan painottuvissa tekstianalyyseissa usein tehdään. Toinen vaihtoehto on pitää aineistoa teoreettisen ajattelun lähtökohtana tai tulkinnan apuvälineenä.⁷ (Roos 1987, 42–43; Eskola & Suoranta 1998, 138.) Nyt käsillä olevassa koulumenestyjien elämänuria koskevassa tutkimuksessa kuuden laudaturin ylioppilaiden tarinoita käytetään lähinnä jälkimmäistä tapaa noudattaen tulkinnan apuvälineinä. Tarkastelussa kiinnitän huomiota mm. siihen, millaisia urakuvauksia erilaisista kotitaustoista ja lähtökohdista tulleet ihmiset esittävät.

Elämäntarinoita analysoitaessa on usein käytetty kahta toisiinsa liittyvää käsittelytapaa; tematisointia ja tyyppittelyä. Aineistosta voidaan poimia keskeiset aiheet ja teemat luomalla erityinen teemakortisto (esim. yksilön työuraan, perhe-elämään tai vapaa-aikaan liittyvät tarinan osiot). Teemoittelua pidetään hyvänä analysointitapana etenkin jonkin käytännöllisen ongelman ratkaisussa. Tarinoista poimitaan tiettyyn tutkimusongelmaan liittyvät tekstin osiot ja saadaan niiden kautta vastauksia esitettyihin kysymyksiin.⁸ Tematisointia voidaan itse asiassa pitää välttämättömänä aineiston käsittelyssä, sillä myös tyyppittelyssä on pystyttävä esittämään, miten eri teemat esiintyvät erilaisten tyyppien yhteydessä. Tyyppittelyssä yhtenä vaihtoehtona on rakentaa monista yksilöllisistä kertomuksista synteesejä ja samalla muodostaa erilaisia ideaalityyppejä todellisuuden kuvauksia. Ideaalityyppejä ei oleteta välttämättä tavattavan sellaisenaan elä-

⁷ Eskola ja Suoranta (1998, 161) esittelevät teoksessaan kuusi erilaista laadullisen aineiston analyysitapaa; kvantitatiiviset analyysitekniikat, sisällönerittely, diskursiiviset analyysitavat, keskusteluanalyysin sekä teemoittelun ja tyyppittelyn. Tässä yhteydessä esittelen lähinnä kaksi viimeksi mainittua, koska ne ovat elämäkertatutkimuksessa usein käytettyjä ja sovellan niitä myös tässä tutkimuksessa.

⁸ Esimerkkinä erillisteemojen analyysistä mainittakoon Tigerstedin tutkimus, jossa hän etsi toimihenkilöiden elämäntarinoista alkoholiin liittyviä mainintoja. Tutkija halusi selvittää, ”millä tavalla ja missä yhteyksissä alkoholimotiivi esiintyy toimihenkilöiksi tunnustautuvien suomalaisten omaelämäkertoissa”. (Tigerstedt 1990, 101.)

vässä elämässä, mutta niitä voidaan verrata empiirisen maailman osiin ja siten selvittää ja analysoida tutkittavaa ilmiötä. (Roos 1987, 42–43; Eskola & Suoranta 1998, 154–186; Järvinen 1999, 29.)

Tyypittelyn avulla loputtomien yksityiskohtien tulva voidaan tiivistää hallittavaan muotoon ja samalla kertoa jotakin oleellista inhimillisestä toiminnasta.⁹ Kertomuksista etsitään yhteisiä ja erottavia piirteitä, joiden perusteella tarinat tai niiden osiot voidaan ryhmitellä. Tyypittelyä tehtäessä pitäisi tiukimpien tulkintojen mukaan toteutua kvalitatiiviseen analyysiin liittyvä absoluuttisuuden vaatimus. Samaan ideaalityyppiin ryhmiteltyjen tapausten tulisi olla kaikkien valittujen luokittelukriteerien osalta yhdenmukaisia. (Ks. Alasuutari 1994, 29.) Tyypittelyä on sovellettu esimerkiksi työpaikkansa menettäneiden kokemuksiin analysoitaessa. Hännisen ja Polson (1991) tutkimuksessa yhdistettiin useita samaa juonenkulkua ja logiikkaa noudattavia tarinoita ideaalityypiksi mallitarinoiksi. Juonenkulun mukaan aineisto jakautui neljään erilaiseen tarinatyypiin; sankaritaraan, tragediaan, komediaan ja ironiaan. Tarinat toivat elävällä tavalla esiin sen, ettei työpaikan menettämisessä ole aina kysymys tragediasta, jossa elämä ajautuu umpikujaan. Tarinoiden avulla voitiin kuvata myös sitä, miten ja millaisin ehdoin vaikeastakin tilanteesta on mahdollista kehittää onnellisesti päättyvä elämän episodi. (Ks. Hänninen 1999, 93–104.)

Tyypittelyssä on mahdollista käyttää myös yksittäisiä elämäntarinoita, joiden katsotaan edustavan erilaisia tyyppejä. Kokonaisten elämäntarinoiden esittäminen sellaisenaan antaa lukijalle mahdollisuuden tehdä alkuperäisestä tarinasta oman tulkintansa. (Roos 1987, 43.) Samalla lukija voi myös arvioida tutkijan tulkintojen uskottavuutta. Ongelmana autenttisten tapausten kuvauksessa on se, että tarinan päähenkilö on tunnistettavissa ja usein kirjoittajat haluavat säilyttää anonyymiteettinsä. Kiintoisa mutta harvemmin käytetty on moninkertaisten omaelämäkertojen menetelmä, jota amerikkalainen antropologi Oscar Lewis sovelsi kuvatessaan erään köyhän meksikolaisperheen elämää 1950-luvulla. Lewisin tunnetussa teoksessa

⁹ Tyypittelymenetelmän ongelmana on toisaalta pidetty ilmiöiden liiallista yksinkertaistamista. Ideaalityyppien myötä inhimillisen toiminnan monimuotoisuus saattaa helposti hämärtyä, vaikka korostettaisiinkin tyyppien erilaisuutta. (Ks. Järvinen 1999, 30; Hänninen 1999, 33.)

Sánchezin lapset jokainen perheenjäsen kertoo elämäntarinansa omin sanoin. Lewisin mukaan näin saatiin monipuolinen kuva perheen elämästä ja samalla voitiin tarkistaa monien tapahtumien paikkansapitävyys. Hänen mielestään menettelytapa on myös omiaan vähentämään ”tutkijan oman henkilön aiheuttamaa vinoutumaa, koska kertomuksia ei ole siivilöity keskiluokkaisen pohjoisamerikkalaisen ajattelun läpi vaan ne on esitetty kohteina olevien ihmisten sanoin”. (Lewis 1975, 7.)

Samankaltaisten tarinoiden tyypittelyn ohella tutkimuksessa voidaan kiinnittää huomio poikkeavien tapausten etsintään. Poikkeavat tapaukset nähdään voimavarana ja kiinnostavana ilmiönä toisin kuin kvantitatiivisessa analyysissä, jossa poikkeukset yleensä joko sivuutetaan merkityksettöminä tai koetaan tutkimuksen eheyttä rikkovana uhkana. Poikkeavien tapausten analysointi voi parhaassa tapauksessa ohjata tutkijaa tarkistamaan tai hylkäämään omia olettamuksiinsa ja siten suunnata tutkimusta uusille urille. (Eskola & Suoranta 1998, 182; Alasuutari 1994, 43.) Poikkeavien tapausten tarkastelu on myös tämän tutkimuksen yhtenä tehtävänä. Tilastollisessa tarkastelussa osoitettiin ylioppilaskirjoituksissa hyvin menestyneiden oppilaiden suorittaneen yleensä korkeakoulututkinon ja sijoittuneen toimihenkilöasemiin. Vain harvat olivat päätyneet maanviljelijöiksi, työntekijöiksi tai työelämän ulkopuolelle. Elämäntarinoiden avulla voidaan kuvata sitä, millaisen elämäntarinan seurauksena ihmiset olivat päätyneet kyseisiin asemiin, jotka koulumenestyjien keskuudessa ovat varsin poikkeuksellisia.

ELÄMÄKERTOJEN JA LAADULLISEN TUTKIMUKSEN LUOTETTAVUUS

Elämäkertatutkimuksen varhaisista vaiheista alkaen keskeisenä kiistakysymyksenä on ollut tutkimusten tieteellisyys ja luotettavuus. Kuvaavatko ihmisten omasta elämästään kirjoittamat tarinat asioita ja tilanteita sellaisina kuin ne todellisuudessa ovat tai tapahtuivat? Voidaanko todellisuutta ja totuutta ylipäätään jollakin menetelmällä tavoittaa? Kysymykset liittyvät laajempaan kvalitatiivisista ja kvantitatiivisista menetelmistä käytyyn keskusteluun. Kärjekkäimmissä kannanotoissa niitä on pidetty täysin vastakkaisina ja kilpailevina näkökulmina siitä, miten sosiaalista maailmaa pitäisi tutkia, jotta siitä voi-

taisiin tehdä luotettavia päätelmiä. Kvalitatiivisia tutkimuksia on usein moitittu luotettavuuskriteerien hämärtymisestä. (Ks. Bryman 1988, 5, 50; Tynjälä 1991; Mäkelä 1996, 150; Eskola & Suoranta 1998, 209.)

Luotettavuutta tarkasteltaessa on viime kädessä kyse tutkimuksen totuudellisuudesta. Tiedeyhteisössä ei kuitenkaan ole yksimielistä näkemystä todellisuuden luonteesta. Tieteenfilosofisessa keskustelussa totuuteen suhtautumisessa on perinteisesti erottunut kaksi peruslinjaa, objektivismi ja relativismi. Objektivismi perustuu näkemykseen yhdestä totuudesta, joka voidaan tieteellisin menetelmin löytää. Tutkimuksen pätevyyttä arvioidaan yksinkertaisesti sen mukaan, kuinka totuudenmukaisen kuvan sen katsotaan antavan tutkitavasta ilmiöstä. Objektivisten faktojen tuottamista pidetään mahdollisena, kun tutkijat noudattavat erityisiä tieteen sääntöjä ja metodeja. Relativismi edustaa täysin päinvastaista näkemystä. Sen mukaan tutkimuksella ei voida tavoittaa yhtä ”objektiivista” totuutta vaan ainoastaan tietty näkökulma ilmiöstä. Relativismissa korostetaan eri yksilöillä olevan omat kokemuksensa ja totuutensa. ”Totuuksia” on yhden sijasta useita. Tieteentutkijat ovat tosin viime vuosina kyseenalaistaneet erilaisten dikotomisten jakojen mielekkyyden esimerkiksi tutkimuksen todenmukaisuutta arvioitaessa.¹⁰ (Tynjälä 1991; Eskola & Suoranta 1998, 214; ks. Niiniluoto 1994, 81–82; Koivisto 1998, 11.)

Kvalitatiivisissa tutkimuksissa on usein irtisanouduttu objektivistisesta yhden totuuden oletuksesta ja korostettu todellisuuden subjektiivista luonnetta ja kontekstisidonnaisuutta. Laadullisen tutkimuksen luotettavuutta arvioitaessa kritiikin kärki on kohdistunut nimenomaan tähän seikkaan. Esimerkiksi elämäkertoja on saatettu pitää kelvottomana aineistona niiden kaksinkertaisen subjektiivisuuden vuoksi. Ensinnäkin niiden on nähty edustavan kirjoittavan naiivia subjektivismia ja toiseksi tutkija vielä valitsee kertomuksista määrättyjä osia subjektiivisesti, oman harkintansa mukaisesti. (Ks. Roos 1987, 18; Tynjälä 1991; ks. myös Dhunpath 2000.)

¹⁰ ”Jos sosiologinen analyysi ottaa annettuna, että jokin tieto on ”totta” ja jokin ”vääriä”, jokin toiminta ”rationaalista” ja jokin ”irrationaalista” tai jokin sosiaalinen järjestys ”oikein” ja jokin ”vääriin”, ei koskaan ymmärretä, miten erottelu on syntynyt. Sen sijaan, että erilaiset kahtiajaot otettaisiin sellaisenaan annettuna ja pidettäisiin luonnostaan olemassaolevina, tulisi tutkia, miten ne ovat syntyneet, ja tarkastella niitä siis tuloksina tai seurauksina. Tällöin nähdään niiden ajallinen ja paikallinen vaihtuvuus.”(Koivisto 1998, 15.)

Ristiriidat eri näkemysten välillä ovat väistämättömiä, koska objektivistisen tiedekäsityksen omaksuneet pitävät heikkoutena laadullisen tutkimuksen vahvinta aluetta. Ihmisten omakohtaisten ja subjektiivisten kokemusten esiin nostaminen on laadullisen tutkimuksen keskeinen tehtävä. Elämäkertojen merkittävimpana antina on pidetty juuri sitä, että niistä nähdään, miten ihmiset itse kokevat elämänsä, sen kolhut ja ongelmat, ilman minkäänlaisia kirjallisia tulintoja tai haastattelijan ja haastateltavan vuorovaikutusta. (Roos 1987, 29; Bertaux 1981b, 39.)

Monet tutkijat ovatkin korostaneet kvalitatiivisten ja kvantitatiivisten tutkimusten arvioinnin yhteismitattomuutta, koska niiden katsotaan perustuvan erilaisiin ontologisiin ja epistemologisiin perusoletuksiin. Kvantitatiivisen yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen on sanottu pohjautuvan luonnontieteistä johdettuihin periaatteisiin ja positivistiseen tutkimusotteeseen. Kvalitatiivinen tutkimus puolestaan yhdistetään mm. fenomenologiaan, symboliseen interaktionismiin ja ymmärtävään tutkimusotteeseen, joissa pyritään tarkastelemaan asioita toimijoiden näkökulmasta.¹¹ (Bryman 1988, 50–53.) Peruslähtökohtien eroista johtuen on pyritty kehittämään erikseen kvalitatiiviseen tutkimukseen soveltuvia luotettavuuskriteerejä. Uranuurtajina tässä työssä ovat olleet Lincoln ja Guba (esim. 1985). Heidän mukaansa perinteiset luotettavuuskäsitteet reliabiliteetti ja valideiteetti soveltuvat huonosti kvalitatiivisen tutkimuksen luotettavuuden arviointiin. Kvalitatiivisten tutkimusten kohdalla he puhuvat luotettavuuden sijasta uskottavuudesta, joka koostuu neljästä eri osatekijästä, vastaavuudesta, siirrettävyydestä, tutkimustilanteen arvioinnista ja vahvistettavuudesta.

¹¹ Kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen tutkimuksen jyrkkä kahtiajako voi johtaa siihen, että näkökulmia aletaan pitää toisensa poissulkevinä ja samaan tutkimukseen soveltumattomina suuntauksina. Käytännöllisempi ja vähemmän ”fundamentalistinen” tapa on kuitenkin valita tutkimusmenetelmät ja lähestymistavat tutkimuskysymysten perusteella. (Bryman 1988, 105–107.) Oletetaanpa, että olisimme perustamassa kaupunkiin näkövammaisten koulua. Oppilaspaikkojen tarvetta arvioitaessa tietoa olisi järkevintä hankkia erilaisten henkilörekisterien ja tilastojen kautta, siis kvantitatiivista menetelmää soveltaen. Sen sijaan näkövammaisten opiskelijoiden erityistarpeiden huomioonottaminen esimerkiksi rakennusta suunniteltaessa tai erilaisia välineitä hankittaessa edellyttäisi tietysti asian tarkastelua toimijan näkökulmasta ts. laadullista tutkimusotetta.

Tutkimuksen vastaavuudella tarkoitetaan sitä, että tutkijan tekemien tulkintojen ja tutkittavien todellisuudesta tehtyjen rekonstruktioiden tulee vastata tutkittavien alkuperäisiä konstruktioita. Konstruktioista puhuttaessa halutaan erityisesti korostaa sitä, että laadullisessa tutkimuksessa ei tutkita ”objektiivista todellisuutta” sinänsä vaan todellisuudesta muodostettuja tulkintoja. Vastaavuuden tarkistamiseksi voidaan omien tulkintojen osuvuutta testata esimerkiksi antamalla tutkimusaineistoa tai sen osia tutkijakollegojen tai tutkimukseen osallistuneiden henkilöiden luettavaksi. Vastaavuutta on joka tapauksessa pohdittava aina kunkin tutkimuksen kohdalla erikseen. (Tynjälä 1991, 390; Huotelin 1992, 39; Järvinen 1999, 33–34)

Kvantitatiivisessa tutkimuksessa on tyypillistä pohtia tulosten yleistettävyyttä (ulkoista validiutta). Kysymys on siitä missä määrin esimerkiksi satunnaisotannalla muodostetusta kohdejoukosta saatuja tuloksia voidaan yleistää koskemaan laajempaa perusjoukkoa, vaikkapa koko väestöä. Yleistettävyyttä voidaan tarkistaa tilastollisin testein. Laadullisessa tutkimuksessa yleistettävyyden sijasta voidaan puhua tulosten siirrettävyydestä, jolla tarkoitetaan tutkimustulosten soveltuvuutta johonkin toiseen kontekstiin. Tutkijan pitäisi kuvata aineistoaan ja tutkimustaan niin perusteellisesti, että lukija voi pohtia siirrettävyyden vaatimuksen täyttymistä. (Bryman 1988, 34–36; Tynjälä 1991, 390.)

Tilastollisessa tutkimuksessa kyetään etukäteen määrittelemään riittävä otoskoko, jotta aineistosta voidaan tehdä tilastollisesti luotettavia päätelmiä. Laadullisessa tutkimuksessa vastaavia mittalukuja ei ole tarjolla. Kohderyhmän edustavuuden ja aineiston riittävyyden arviointi perustuu sen sijaan aineiston saturaatiopisteen määrittelyyn. Saturaatiolla viitataan aineistonkeruun vaiheeseen, jossa uusien tapausten määrä ei lisää informaatiota. Elämäkertatutkimuksessa, josta saturaation ajatus on alkujaan lähtöisin, tämä merkitsee sitä, ettei samankaltaisia elämäntarinoita ole syytä kerätä lisää, jos uudet tarinat eivät tuo aiemmasta aineistosta muodostuvaan kuvaan oleellisesti uutta tietoa. (Bertaux 1981b, 37; Mäkelä 1990, 52; Eskola & Suoranta 1998, 123; Järvinen 1999, 31.)

Saturaatioperiaatteen toteuttaminen saattaa olla käytännössä vaikeaa ja usein se on yhteydessä siihen, miten aineisto kerätään. Jos elämäkerrat kerätään haastattelemalla, voidaan ajatella aineiston analyysin olevan jatkuva prosessi, jolloin haastattelujakso ei ole tutkimuksen erillinen vaihe. Tietyn määrän aineistoa kerättyään voi suo-

rittää analysointia ja pohtia kuinka paljon ja minkälaista lisäaineistoa tarvitaan (ks. Järvinen 1999, 35). Esimerkiksi elämäkertakilpailujen yhteydessä saturaatioperiaatteen noudattaminen on sen sijaan ongelmallisempaa, koska siinä tapahtuu helposti tietynlaista ”itsevalinnaisuutta”. Elämäkertakilpailuihin valikoituvat vain ne, jotka ovat syystä tai toisesta motivoituneita kirjoittamaan elämäkertansa.¹² (Rahkonen 1995, 146.)

Kvantitatiivisen tutkimuksen luotettavuuden tarkastelussa keskeinen termi on myös reliabiliteetti, jolla viitataan siihen, missä määrin tutkimustulokset pysyvät samoina, kun tutkimus toistetaan samoissa olosuhteissa. Samoja menettelytapoja noudattaen tulisi päätyä myös samoihin tuloksiin ja johtopäätöksiin tutkijasta riippumatta. Tämän luonnontieteistä lainatun luotettavuuskriteerin soveltuminen ihmisten toiminnan tutkimiseen on kyseenalaista, koska olosuhteet eivät koskaan voi olla täysin identtiset alkuperäisen tutkimusasetelman kanssa. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa monet ympäröivistä olosuhteista tai tutkijasta johtuvat tekijät aiheuttavat vaihtelua tutkittavassa ilmiössä. Toistettavuuden ja tulosten pysyvyyden sijasta onkin katsottu paremmaksi puhua tutkimustilanteen arvioinnista, jossa nämä tekijät pyritään ottamaan huomioon. Tutkimuksen lukija voi arvioida tutkimustilanteen vaikutuksia vain silloin, jos tutkimusraportoinnissa on tuotu riittävän tarkasti esiin tutkimuksen eri vaiheet. Tutkimustilanteen arvioinnissa korostuvat siis jokseenkin samat luotettavuuskriteerit kuin siirrettävyydessä. Ideaalitilanteessa lukijan tulisi pystyä käytössään olevan informaation perusteella arvioimaan mitä tutkimuksen pohjalta voidaan perustellusti väittää. (Tynjälä 1991, 391; Huotelin 1992, 40; Järvinen 1999, 35.) Straussin ja Corbinin (1990) mukaan samasta teoreettisesta näkökulmasta ja samanlaisia menettelytapoja johonkin tiettyyn tutkimusaineistoon soveltamalla toisen tutkijan pitäisi päätyä samansuuntaisiin tuloksiin.

¹² Esimerkiksi Roosin (1987) elämäkertakilpailun satoon perustuvaa tutkimusta, jossa on tarkoitus kuvata tavallisen suomalaisen ihmisen elämää, voidaan kritisoida juuri tästä näkökulmasta. Vastaavalla tavalla voidaan kritisoida myös nyt käsillä olevan tutkimuksen elämäkerta-aineistoa. Saturaatioperiaatetta ei tässäkään tutkimuksessa ole voitu tiukasti ottaen noudattaa, koska tutkimukseen osallistuvia ei käyty haastattelemassa henkilökohtaisesti, vaan heitä haettiin lehti-ilmoitusten avulla. Saattujen tarinoiden runsaudesta ja monipuolisuudesta johtuen voi kuitenkin olettaa, että aineisto olisi muodostunut jotakuinkin vastaavanlaiseksi myös toisenlaista aineistonhankintamenetelmää käyttäen.

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa lähtökohtana on tuottaa erilaisia näkökulmia tutkittavasta ilmiöstä pikemminkin kuin yhtä totuutta. Tutkijan ei oleteta olevan neutraali ja ulkopuolinen havainnoija, joka kykenee kertomaan miten asiat ”oikeasti” ovat. Tutkijan olisi sen vuoksi oltava tietoinen omista taustaolettamuksista ja arvoistaan. Objektiivisuuden sijasta Lincoln ja Cuba (1985) kiinnittävät huomion tutkimuksen vahvistettavuuteen, joka voidaan saavuttaa erilaisin tekniikoin. Vahvistettavuudessa on kysymys ennen muuta tutkimuksen uskottavuuden varmistamisesta. Varman tiedon sijasta pyritään esittämään perusteltavissa olevaa tietoa. Johtopäätöksille ja tulkinnoille voidaan etsiä tukea ja vahvistusta esimerkiksi käyttämällä useita tutkimusmenetelmiä toistensa tukena (triangulaatiota). Näin voidaan paikata yhden menetelmän heikkouksia toisilla menetelmillä. Tutkimuksesta saatuja havaintoja voidaan myös suhteuttaa muihin tutkimuksiin tai laajempaan teoreettiseen viitekehykseen. (Tynjälä 1991, 396; Huotelin 1992, 41; Järvinen 1999, 35.)

Jos tutkimuksen luotettavuutta arvioidaan objektivistisesta näkökulmasta, on elämäkertojen käyttäminen tutkimusaineistona ongelmallista, koska niissä kerrotaan aina yksilön henkilökohtaisista ja subjektiivisista kokemuksista. Elämäkertojen ei voida katsoa kuvaavan ”todellisuutta sellaisena kuin se on.” Sanojen avulla on aina mahdollista rakentaa onnellisuusmuureja tai perusteettomia kurjuuden kuvauksia. Elämäkertoja voidaan kuitenkin tarkastella myös teksteinä, kulttuurisina tuotteina. Kertomusten ei silloin oletetakaan olevan menneiden tapahtumien tarkkoja kuvauksia tai suoria heijastumia elämästä, vaan tekstejä, joilla on oma logiikkansa ja narratiivinen kaavansa. (Vilkko 1990, 82; Rahkonen 1995, 153; Hänninen 1999; Helsti 2000.)

Uudemmassa elämäkertatutkimuksessa tarinoiden katsotaan olevan kirjoittamishetkellä luotuja tulkintoja menneestä elämästä. tarinat ymmärretään koetun todellisuuden kuvauksina. Tällöin voidaan analyttisesti erottaa toisistaan elämä elettyinä, koettuna ja kerrottuna. Eletyllä elämällä viitataan siihen, mitä ”todella” on tapahtunut ja mistä todellisuus koostuu. Koetusta elämästä puhuttaessa tarkoitetaan sitä, millaisina yksilö kokee tietoisuudessaan tapahtuneet asiat. Kokemukseen kuuluvat esimerkiksi monenlaiset mielikuvat, tunteet ja ajatukset sekä yksilön eri asioille antamat merkitykset. Kerrotusta elämästä voidaan puhua silloin, kun henkilö välittää kielen avulla

kokemuksensa toisille ihmisille.¹³ Elämäntarinoissa on kysymys nimenomaan kirjoittajan kokemusten välittämisestä lukijalle tarinan muodossa. Elämäkertomusten ongelma on siinä, että eletyn elämän moninaisuutta ja rikkautta on usein vaikea ilmaista kielellisin symbolein. Kielen avulla ihminen kuitenkin tulkitsee toimintaansa ja antaa sille erilaisia merkityksiä. Ilman kielen käyttöä inhimillinen ymmärrys ja vuorovaikutus arkielämässä ihmisten välillä olisi luultavasti mahdotonta. (Ks. Huotelin 1992, 72–76; Eskola & Suoranta 1998, 144; Usher 1998, 18; Hänninen 1999, 29; Dhunpath 2000, 547.)

Hänninen (1999, 108–109) on jakanut tutkimuksessaan eletyn elämän, kokemuksen ja kertomuksen välistä suhdetta koskevat käsitykset kolmeen ryhmään. Referentiaalisen käsityksen mukaan elämäkertojen tai suullisten kertomusten oletetaan olevan kirkkaita ikkunoita alkuperäiseen elämään ja yksilön kokemusmaailmaan. Kuten edellä todettiin, tämänkaltainen usko tarinoiden ”viattomaan” kuvaukseen on horjunut ja samalla on vahvistunut käsitys siitä, että kerronta ei ole yksinkertaista todellisuuden kuvausta, vaan sitä ohjaavat erilaiset kerronnan säännöt ja retoriset tavoitteet. Konstruktio- nistisessa näkökulmassa asetelma on käännetty toisin päin. Sen mukaan kertomukset tuottavat sosiaalista todellisuutta. Kyseisessä näkökulmassa ei olla kiinnostuneita siitä todellisuudesta, johon kertomusten esitetään viittaavan, vaan kertomusten seurauksista sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Kolmatta näkökantaa voidaan Hännisen mukaan nimittää ontologiseksi, hermeneuttiseksi tai konstitutiiviseksi käsitykseksi. Sen mukaan niin eletty elämä, kokemus, kuin kerron- takin ovat narratiivisesti jäsenyntyitä. Ihmiselämä nähdään kudoksena, jossa eletty ja kerrotut, todelliset ja kuvitellut, menneet ja ennakoit- ut, omat ja muiden tarinat jäljittelevät ja muotoilevat toinen toisiaan.

Elämäkertatutkimuksessa näyttää olevan vallalla käsitys, jonka mukaan elämässä ei ole yksiselitteisiä totuuksia, jotka voitaisiin aukottomasti todistaa oikeiksi. On olemassa vain erilaisia tulkintoja, näkökulmia ja uudelleentulkintoja. Tämä herättää kysymyksen siitä,

¹³ Denzinin (1989, 30) mukaan kyseinen kolmijako on alkujaan Edward M. Bruner- in (1984) esittämä. Vilma Hänninen (1999) on väitöskirjassaan jakanut tarinallisu- uden ilmenemismuodot hieman vastaavalla tavalla kolmeen käsitteeseen eli elävän elämän draamaan, sisäiseen tarinaan ja kertomukseen. Eletty elämä (draama) on ilmeisesti se, mitä objektivistisen todellisuuskäsityksen omaksuneiden tutkijoiden mukaan pitäisi tieteen keinoin pystyä tutkimaan ja kuvaamaan.

onko mielekästä käyttää tutkimusaineistona elämäkertoja, jos ne eivät auta tutkijaa totuuden etsinnässä. Hännisen (1999, 109) mukaan kysymykseen voidaan vastata useammallakin tavalla. Jotkut voivat esimerkiksi korvata naiivin viattoman uskon tarinoiden totuudellisuuteen kyynisyydellä ja ajatella, että vaikka tutkija ei voikaan saavuttaa totuutta, hän voi yhtenä toimijana osallistua erilaisten merkitysten ja tulkintojen tuottamiseen. Toiset puolestaan ratkaisevat ongelman empiirisellä varovaisuudella. He perustavat tutkimuksensa tarkkaan aineiston analyysiin ja välttävät tekemästä aineiston ulkopuolelle viittaavia johtopäätöksiä. Tutkimuksissa saatetaan pitäytyä esimerkiksi sen tarkasteluun, miten jostakin asiasta puhutaan sen sijaan, että yritettäisiin kertoa jotakin itse ilmiöstä.

Omaa suhtautumistapaani tarinoihin ja niiden ”totuudenmukaisuuteen” voi nimittää lähinnä epäileväksi uskoksi. Elämäkertoissaan ihmiset voivat tuoda esiin vain joitakin puolia elämästään. Kaikkeaa elettyä ja koettua ei voi tarinoihin vangita. Käsitökseni mukaan eletty, koettu ja kerrottu elämä ovat jossain määrin toisistaan riippumattomia, mutta kuitenkin toisiinsa kietoutuneita. (Vrt. Hänninen 1999, 109.)¹⁴ Käytän kuuden laudaturin ylioppilaiden elämäkertoja tutkimusaineistona samaan tapaan kuin mitä tahansa kirjoitettuja dokumentteja. Tarinoiden yhtäläisyyksiä ja eroja etsien luon yhdenlaisen kertomuksen koulumenestyjien elämäkulusta. Tässä suhteessa näkemykseni lähestyy edellä mainittua kyynistä suhtautumistapaa, jonka mukaan tutkija on vain yksi tulkintojen tuottaja monien muiden joukossa. Tutkimuksen ja tulkintojen uskottavuus jää viimekädessä aina lukijoiden arvioitavaksi.

Vaikka elämäkertoissa ei voida kuvata uskollisesti ja tarkasti elettyä elämää, kertovat ne mielestäni jotakin olennaista elämästä ja ihmisistä. Parhaimmillaan elämänhistoriallisessa näkökulmassa on mahdollista ottaa huomioon monet erilaiset yksilön elämäntietoon vaikuttaneet tekijät. Näin voidaan välttää sen kaltaiset yksinkertaistavat selitysmallit, joissa yksilön toimintaa selitetään pelkästään tiettyjen yksittäisten tekijöiden, kuten vaikkapa geneettisen perimän, älykkyydenväestön tai sukupuolen perusteella. Elämäntarinat eivät välttämättä ole ikkuna elettyyn elämään ja ihmisten julkisivun takaiseen

¹⁴ Hänninen (1999, 109) toteaa omassa tutkimuksessaan kannattavansa suhtautumistapaa, jota hän kutsuu kriittiseksi uskoksi. Vaikka näkemykseni on tässä suhteessa jotakuinkin samanlainen kuin Hänniselläkin, kuvaa ilmaisu ”epäilevä usko” mielestäni osuvammin omaa suhtautumistapaani elämäkertoihin.

tai mielen sisäiseen maailmaan (ks. Denzin 1989, 14). Kertomusten kuvaukset ovat pikemminkin kuin suodattimen läpi otettuja valokuvia, joissa monet yksityiskohdat ovat kadonneet. Lisäksi kuvaaja on valinnut kohteen ja kuvakulman rajauksineen. Katsoja voi vain arvella, mitä kaikkea on jäänyt ja jätetty kuvien ulkopuolelle. Kuitenkin ne ovat kuvia elävistä ihmisistä, joilla on monenlaisia kokemuksia sosiaalisesta maailmasta.¹⁵ Elämäkerrat eivät ehkä johdata tutkijaa ”lopullisen totuuden” äärelle, mutta niiden analysointi voi auttaa osaltaan ymmärtämään ihmisten maailmaa ja sitä millaiseksi olemme sen tehneet.

ELÄMÄKERTA–AINEISTON KUVAUS JA TUTKIMUSKYSYMYKSET

Tutkimuksen ensimmäisessä osiossa esitin tilastotietojen perusteella laudaturylioppilaille tyypilliset koulutus- ja työurat. Ihmisten elämäntapa- ja elämäntilanteiden yksityiskohtaisempi kuvaus edellyttää kuitenkin toisenlaisten aineistojen ja tutkimusmenetelmien käyttöä. Tutkimuksen toisessa osassa siirryn tilastollisesta tarkastelusta lähemmäksi yksittäisten elämäntilanteiden tasoa. Erityistarkastelun kohteeksi olen valinnut koulumenestyjien terävimmän kärjen eli kuuden laudaturin ylioppilaat.¹⁶ Tarinoissaan ihmiset kertovat koulukokemuksistaan, ammatinvalinnastaan ja työelämään siirtymisestä sekä siitä, mikä merkitys hyvällä koulumenestyksellä on heidän elämässään ollut.

¹⁵ On tietysti mahdollista, että joku kirjoittaa täysin sepitteellisen tarinan, jossa päähenkilö on kuvitteellinen hahmo, jolle ei löydy minkäänlaista yhteyttä reaali maailmaan. Tämän kaltainen ”aineiston vääristymä” on kuitenkin mahdollista aina ihmisen toimintaa koskevissa tutkimuksissa, menetelmästä riippumatta. Kyselylomakkeeseen voidaan syystä tai toisesta vastata mielivaltaisesti, haastattelussa saatetaan antaa virheellisiä tietoja ja havainnointitutkimuksessa kohteena oleva henkilö voi pyrkiä tahallaan käyttäytymään siten, että tutkija tekee vääriä johtopäätöksiä. Haastateltavan epärehellisyydestä on kokemuksia itsellänikin. Entisten tarkkailuoppilaiden työmarkkinoille sijoittumista koskevassa tutkimuksessamme yksi haastatelluista henkilöistä antoi myöhemmästä koulutuksestaan tietoja, jotka tarkistettaessa osoittautuivat täysin perättömiksi. Kyseistä tapausta ei silti jätetty pois tutkimuksesta, vaan haastattelua tulkittiin toisin kuin muiden henkilöiden antamia haastatteluja. (Ks. Mäkinen & Vantaja 1993.)

¹⁶ Alun alkaen tarkoitukseni oli tarkastella kuuden laudaturin ylioppilaiden koulutautumista ja työelämään sijoittumista myös tilastollisesti. Ajatuksesta oli kuitenkin luovuttava, koska tilastokeskuksen käyttämistä ylioppilas-tutkimustietorekistereistä ei voitu poimia erikseen kuuden laudaturin ylioppilaita, vaan ainoastaan laudaturin yleisarvosanan kirjoittaneet ylioppilaat.

Kertomukset tuovat esiin sen, miten koulumenestyjiksi voidaan päätyä hyvin monenlaisista kotioloista ja varsin monenlaisin motiivein. Perinteisten koulutussosiologisten teorioiden oletukset vanhempien ammatin ja koulutuksen merkityksestä lapsen koulumenestymisessä eivät päde kaikkien yksilöiden kohdalla. Lisäksi tarinat osoittavat, etteivät huippuoppilaidenkaan urapolut ole aina niin suoraviivaisia ja vaivattomia kuin tilastollisen katsauksen perusteella voisi olettaa. Vaikka koulussa pärjänneet ihmiset sijoittuvat usein ylempiin toimihenkilöasemiin ja kohtalaisen hyvin palkattuihin asiantuntija-ammatteihin, saattavat koulutus- ja työurat olla joskus hyvin mutkikkaita ja oman paikan löytäminen kestää vuosia.

Koulumenestyjien kirjoittamien tarinoiden perusteella kuvaan yhtäältä koulumenestyjille tyypillisiä elämänkulkuja ja toisaalta poikkeustapauksia eli henkilöitä, joiden uravalinta ei ole noudattanut koulumenestyksen mukaista ”ennustetta”. Tarkastelen mm. sitä, miten ja miksi tietyt henkilöt ovat koulumenestyksestään huolimatta päätyneet suhteellisen vähäistä koulutusta ja ammattitaitoa vaativiin työtehtäviin, vaikka hyvä koulumenestys tarjoaisi periaatteessa mahdollisuuden hakeutua lähes mille tahansa koulutuslalle ja siten vaikuttaa oman työuransa muotoutumiseen ja ammatilliseen tulevaisuuteensa. Tutkimuskysymykset voidaan esittää seuraavassa muodossa:

- 1. Millaisiin ideaalityyppeihin kuuden laudaturin ylioppilaat voidaan koulutus- ja työuraansa koskevien kuvausten perusteella jakaa?**
- 2. Mikä merkitys hyvällä koulumenestyksellä on kuuden laudaturin ylioppilaiden elämässä ollut?**

Kuuden laudaturin ylioppilaat edustavat pientä vähemmistöä kaikkien ylioppilastutkinnon suorittaneiden keskuudessa. Vuosittain vain 700–800 ylioppilasta (noin 2,5%) kirjoittaa kuusi laudaturia tai enemmän.¹⁷ Kuuden laudaturin ylioppilaiden nimien ja yhteystietojen selvittäminen ylioppilastutkintolautakunnan virallisten rekisterien tai

¹⁷ Luku perustuu ylioppilastutkintolautakunnalta puhelimitse saatuihin tietoihin. 6-laudaturia kirjoittaneiden määrät olivat tiedossa vuosilta 1981–1986 sekä 1994–1995. Tarkkoja vuosittaisia tilastoja heistä ei ollut saatavissa. Ylioppilastutkinnon arvosteluasteikkoon tehtyjen muutosten vuoksi kuusi laudaturia kirjoittaneiden määrä on viime vuosina vähentynyt entisestään.

oppilaitosten kautta osoittautui hankalaksi, joten tiedot oli hankittava muulla tavoin. Käytännössä ainoa tapa saada monipuolinen ja edustava tutkimusaineisto oli houkutella kohderyhmään kuuluvat henkilöt itse ottamaan yhteyttä tutkijaan. Tässä vaiheessa oli turvaututtava tiedotusvälineiden apuun. Kuuden laudaturin ylioppilaita jäljitettiin eri puolilla Suomea ilmestyvien paikallislehtien ilmoitusten välityksellä ja myös muutamien radio-ohjelmien yhteydessä. Lehti-ilmoituksissa heitä pyydettiin kirjoittamaan tarina, jossa kuvataan elämää koulun alaluokilta nykyhetkeen saakka. Kirjoittajien toivottiin kertovan erityisesti omasta koulutus- ja työurastaan sekä siitä, millaiset eväät hyvä koulumenestys oli heidän elämälleen antanut. (Ks. liite, lehti-ilmoitus.)

Annoin kirjoittajille varsin yleisluontoiset ohjeet siitä, mitä heidän tulisi tarinassaan kertoa. Lähtökohtana oli, ettei ihmisiä johdatella vastaamaan tietyllä tavalla, vaan luotetaan siihen, että he itse tuovat kirjoituksissaan esiin merkityksellisiä pitämänsä asiat. Tämä saattoi osaltaan aiheuttaa sen, että monet lähettivät varsin lyhyen viestin, jossa kertoivat ainoastaan perustiedot lukion jälkeisestä koulutuksesta ja nykyisestä ammatistaan. Koulutus- ja ammatinvalintojen syitä ja perusteluja tai koulumenestyksen merkitystä he eivät kirjeisään juurikaan pohdiskelleet. Kyseiset suppeat selonteot ja ansioluettelot ovat mukana seuraavilla sivuilla esitetyissä kuuden laudaturin ylioppilaiden koulutusta ja ammattia koskevissa taulukoissa, mutta varsinaisessa laadullisessa analyysissä en voinut niitä käyttää. Aineiston karsinnasta huolimatta tarkemman analyysin kohteeksi jäi useita kymmeniä kuvaukseltaan rikkaita ja monivivahteisia tarinoita. Mukaan kelpuutettujen tarinoiden pituus vaihteli kahdesta liuskasta aina viiteentoista sivuun saakka. Keskimäärin tarinat olivat kolmen ja puolen sivun mittaisia.

Kaikkiaan tutkimukseen osallistui 313 aikoinaan kuusi laudaturia (tai enemmän) kirjoittanutta ylioppilasta. Selvä enemmistö (76%) tietonsa lähettäneistä oli naisia. Nuorimmat tutkimukseen osallistuneet olivat 1970-luvun lopulla syntyneitä ja juuri ylioppilastutkintonsa suorittaneita nuoria. Vanhimmat kirjoittajat olivat viettäneet ylioppilasjuhliansa 1950-luvulla ja ehtineet 1990-luvun loppuun mennessä siirtyä jo eläkkeelle. Nuorin tarinansa lähettänyt oli 20-vuotias ja vanhin 65-vuotias. Runsas kolmannes vastaajista oli suorittanut ylioppilastutkintonsa 1970-luvulla tai aikaisemmin. Selvästi aktiivisimmin yh-

teyttä ottivat 1980-luvun ylioppilaat, joita oli 40 prosenttia kaikista vastaajista. Neljännes vastaajista oli saanut valkolakkinsa 1990-luvulla.

Kuuden laudaturin ylioppilaiden elämäkerta-aineisto on alueellisesti varsin kattava, sillä tarinoita lähetettiin kaikista lääneistä. Eniten vastauksia tuli odotetusti eteläisestä Suomesta. Tutkimukseen osallistuneista vajaa kaksi kolmasosaa oli suorittanut ylioppilastutkintonsa Uudenmaan, Turun ja Porin, Hämeen tai Vaasan läänissä. Loput jakautuvat melko tasaisesti eri puolille Suomea. Noin joka kymmenes osallistuneista asui kirjoittamisajankohtana ulkomailla.

Tarinoita lukiessani pidin jossakin vaiheessa ongelmallisena sitä, että osa kirjoittajista oli ”unohtanut” mainita mielestäni oleellisia asioita (vrt. Helsti 2000, 23–24). Monet olivat jättäneet esimerkiksi koti-taustansa ja lapsuutensa kuvauksen kokonaan pois tarinastaan.¹⁸ Tästä huolimatta aineistoa voi pitää monipuolisena myös kirjoittajien lapsuuden kotioloja ja vanhempien ammattiasemaa tarkasteltaessa. Niiden joukossa, jotka mainitsivat vanhempiensa ammatin¹⁹, selvästi suurimpana ryhmänä (52%) olivat ylempien toimihenkilöperheiden jälkeläiset. Heistä noin puolet oli varttunut perheessä, jossa ainakin toinen vanhemmista oli työskennellyt opettajana. Noin kolmannes (35%) kirjoittajista oli lähtöisin maanviljelijä- tai työntekijäperheestä. Joka kymmenes vastaajista oli lähtöisin alemmasta toimihenkilöperheestä. Pienimpänä ryhmänä olivat yrittäjäperheistä tulleet ylioppilaat. Kirjoittajissa oli lapsuutensa ja nuoruutensa maaseudulla viettä-neitä, kaupungeissa kasvaneita, yksinhuoltajien jälkeläisiä ja suures-sa perheessä varttuneita. Useimmat olivat lähtöisin kodeista, joissa ei ole ollut huolta toimeentulosta, mutta joukossa oli myös ihmisiä, joiden lapsuutta oli varjostanut aineellinen köyhyys ja turvattomuuden kokemukset.

¹⁸ Kyseisen ”puutteen” voi tietysti tulkita myös merkiksi siitä, ettei kirjoittaja katsonut kotitaustallaan ja vanhemmillaan olleen kovin merkittävää roolia siinä, miten hän suoriutui koulussa.

¹⁹ Vain hieman yli puolet (56%) kirjoittajista on maininnut vanhempiensa ammatti-tiedot.

Kolmanneksi suurimman ryhmän muodostivat tutkijoina (29) tai kielenkääntäjinä (4) työskentelevät ihmiset. Jokseenkin yhtä suuri joukko tutkimukseen osallistuneista oli sijoittunut kaupalliselle alalle johto- tai asiantuntijatehtäviin (29). Muutamat tarinansa lähettäneet tekivät työtään toimittajina sanomalehdissä, radiossa tai televisiossa (13). Mukana oli myös erilaisissa ATK-asiantuntijatehtävissä työskenteleviä (11) sekä asianajajina, lakimiehinä tai eri oikeusasteiden tuomareina toimivia henkilöitä (10). Lisäksi joukossa on pappeja, toimistotyöntekijöitä ja kirjastonhoitajia. Maa- ja metsätalouselämän töihin sijoittuneet toimivat joko asiantuntija- ja neuvontatehtävissä, itsenäisinä viljelijöinä tai työntekijätason tehtävissä alan yrityksissä. Opiskelijoiden ja kotiäitien lisäksi ”muut” ryhmään on luokiteltu työttömät ja sellaiset henkilöt, joita ei voitu sijoittaa edellä mainittuihin ammattiryhmiin tai joiden ilmoittamista tiedoista ei voinut päätellä, millä alalla tai minkä tyyppisissä tehtävissä he toimivat.

TAULUKKO 12. TUTKIMUKSEEN OSALLISTUNEIDEN KUUDEN LAUDATURIN YLIOPILAIDEN JAKAUTUMINEN ERI AMMATTIRYHMIIN

AMMATTIRYHMÄ	N	%
Opettajat, professorit ja muut opetuslalla toimivat	82	26
Lääkärit ja muut terveydenhuoltoalalla toimivat	43	14
Tutkijat ja kielenkääntäjät	33	11
Kaupallisen alan johtajat, asiantuntijat, yrittäjät ja työntekijät	32	10
Toimittajat ja tiedottajat	15	5
ATK-asiantuntijat ja tekniikan alalla toimivat	14	5
Lakimiehet	10	3
Sihteerit ja toimistotyöntekijät	8	3
Kirjasto- ja arkistonhoitajat	6	2
Maa- ja metsätalouselalla toimivat	5	1
Uskonnollisessa työssä toimivat (papit ja lähetystyöntekijät)	5	1
Taiteellisessa ammatissa toimivat	3	1
Muut (mm. opiskelijat, kotiäidit, työvoiman ulkopuolella olevat)	57	18
Yhteensä	313	100

URATYYPPIEN MUODOSTAMINEN

Kuuden laudaturin ylioppilaiden elämäntarinoita lukiessa hahmottui jo parin lukukerran jälkeen selvästi toisistaan poikkeavia elämänkulun tyyppisiä. Joillekin elämä näytti olleen aina kohtalaisen ongelmantonta. Koulussa menestyminen ja opiskelupaikan saanti oli ollut helppoa ja työelämästäkin paikka löytyi nopeasti. Elämä kuvattiin kaikin puolin tasapainoisena. Eräille elämä tuntui sen sijaan näyttäneen lähinnä nurjan puolensa. Elämänkulkua olivat varjostaneet sairaudet tai monenlaiset ongelmat lapsuuden kodissa ja vaikeudet näyttivät jollakin tavoin kasaantuneen.

Tarinoista saamani ensivaikutelman jälkeen syvennyin tarkemmin aineistoon ja luokittelin kertomukset erilaisiin uratyyppisiin. Aineiston runsauden vuoksi oli välttämätöntä valita lähempään tarkasteltuun vain osa tarinoista. Tarkempaa analyysia varten karsin aluksi aineistosta pois päätoimiset opiskelijat ja juuri tutkintonsa suorittaneet ihmiset, joiden työhistoria oli varsin lyhyt. Lisäksi poistin joukosta ”tarinat”, joissa oli kerrottu vain lyhyesti henkilön koulutus ja ammattitiedot. Jäljelle jääneet tarinat (226) jaoin ryhmiin koulutusuran ja työmarkkinoille sijoittumisen perusteella. Tuossa vaiheessa käytin hyväkseni tutkimuksen ensimmäisen osion tilastollisesta aineistosta saatuja tietoja. Tilastollisesti tyyppilliset koulumenestyjät eli toimihenkilöasemaan²⁰ päätyneet ylioppilaat jaoin kahteen ryhmään, joista ensimmäiseen ryhmään sijoitin **vakaan ja suoraviivaisen uran tarinat** (166) ja toiseen **epävakaan ja katkonaisen uran tarinat** (38). Kolmanteen pääryhmään sijoitin **poikkeuksellisen uran tarinat** (22) eli ne henkilöt, jotka olivat päätyneet koulumenestyjien keskuudessa epätyypilliseen ammattiin, elämäntapaan tai elämäntilanteeseen.

Tämän jälkeen jatkoin aineiston luokittelua siten, että pyrin jokaista tarinaa lukiessani pelkistämään sen tietynlaiseksi ydintarinaksi. (Ks. Hänninen 1999, 33; Kortteinen & Tuomikoski 1998, 197.) Tarkastelussa oli siis keskeistä löytää kuuden laudaturin ylioppilaille ominaiset koulutus- ja työurat. Tyypittelyä tehdessäni kiinnitin sen vuoksi huomiota enemmänkin tarinan kokonaisuuteen ja pääjuo-

²⁰ Toimihenkilöammatteihin sijoitin myös muutamat itsenäisinä yrittäjinä ja ammatinharjoittajina toimivat henkilöt, koska he työskentelivät yleensä ylemmille toimihenkilöille tyyppisillä aloilla ja työtehtävissä.

neen kuin sen yksityiskohtiin.²¹ Toistuvia tarinatyyppejä hakien päädyin lopulta ryhmittelyyn, jossa jaoin vakaan uran kulkijat kahteen erilaiseen ryhmään eli **suoriutujiin** ja **selviytyjiin**. Myös epävaakaalla uralla kulkevat jaoin kahteen erilaiseen elämäntyyppiin, jotka nimesin **etsijöiksi** ja **sinnittelijöiksi**.

Lähes puolet (108) luokittelimistani kuuden laudaturin ylioppilaista sijoittui ryhmään, joita nimitän suoriutujiksi. Suoriutujien koulutus- ja työura oli ollut suhteellisen ongelmaton. Heillä oli ollut katkeamaton työhistoria, eikä mitään erityisiä vaikeuksia missään elämänvaiheessa. Toiseksi yleisin joukko oli selviytyjät, joita oli noin neljännes (58) kirjoittaneista. Myös selviytyjien koulutus ja -työhistoria oli ollut varsin yhtenäinen, mutta matkan varrella oli kohdattu enemmän tai vähemmän vastoinkäymisiä. Selviytyjät olivat kuitenkin onnistuneet lopulta kääntämään vaikeudet voitoksi.

Vajaa kymmenesosa (29) henkilöistä kuului etsijöihin, joille ominaista oli katkonainen koulutus- ja työura. He olivat saattaneet opiskella useilla eri aloilla ja työkokemusta oli karttunut lukuisista määräaikaisista työsuhteista. Oman paikan löytäminen työelämästä oli syystä tai toisesta kestänyt kauan. Pienimmän ryhmän muodostivat sinnittelijät (9), joille tyypillistä oli epävakaa uran lisäksi tyytymättömyys omaan koulutus- tai työuraan ja usein myös monenlaiset vaikeudet eri elämänvaiheissa. Sinnittelijöiden tarinat olivat kärjekäimmillään katkeransävyisiä kuvauksia elämästä, jossa usko tulevaisuuteen ja omiin mahdollisuuksiin oli pahasti horjunut.

Poikkeustapausten ryhmään sijoitin ne henkilöt, jotka eivät olleet kulkeneet kuuden ällän ylioppilaille tyypillistä reittiä edeten toimihenkilöasemiin, vaan sen sijaan päätyneet maanviljelijöiksi, työntekijäammatteihin, päätoimisiksi kotiaideiksi, työttömiksi tai valinneet vihreän elämäntavan. Periaatteessa olisin voinut sijoittaa myös poikkeuksellisen uratyypin edustajista useimmat vakaan tai epävakaa uran ryhmiin, mutta heidän kohdallaan olin kiinnostunut lähinnä siitä, miten he olivat päätyneet koulumenestyjien keskuudessa varsin epätyypilliseen ammattiin, elämäntapaan tai elämäntilanteeseen.

²¹ Ryhmittelyä helpottaakseni tein jokaisesta tarinasta lyhyen tiivistelmän, johon kirjasin ylös 1) lapsuuden olojen kuvauksen, 2) koulu- ja opiskelumuistot, 3) työelämän vaiheet, 4) itseä koskevat kuvaukset, 5) suhteet muihin ihmisiin, 6) suhtautumisen elämään kokonaisuutena ja 7) koulumenestyksen selitykset ja merkityksen.

Aineiston tyypittelyä tehdessäni otin tarkasteluun mukaan mahdollisimman suuren määrän tarinoita. Varsinaiseen analyysiin kelpuutin kustakin ryhmästä mukaan lähinnä ne tarinat, joissa oli kerrottu oman elämänkulun vaiheita lapsuudesta kirjoittamishetkeen saakka. Joissakin tapauksissa ja erityisesti epävakaa ja poikkeuksellisen uran tarinoiden kohdalla jouduin tinkimään tästä periaatteesta, koska tarkastelun ulkopuolelle olisi muutoin jäänyt useita mielenkiintoisia tarinoita ja samalla tutkimuksen luotettavuus ja uskottavuus olisi mielestäni kärsinyt. Tapauskuvauksia varten olen valinnut jokaisesta uratyypistä mukaan vain muutaman edustavimman ja kuvaavimman tarinan, joiden perusteella esitän kyseiselle uratyypille ominaisen koulutus- ja työuran piirteitä. Suoriutujien ryhmästä valitsin mukaan 13 tarinaa, selviytyjien ryhmästä 14 tarinaa, etsijöiden ja sinnittelijöiden ryhmistä molemmista 9 tarinaa sekä poikkeukselliselle uralle päätyneiden ryhmästä 14 tarinaa eli yhteensä 59 tarinaa.

Tapauskuvauksissa olisi ollut mahdollista valita jokaisesta ryhmästä vain yksi elämäntarina edustamaan kyseistä ideaalityyppiä. Ratkaisu olisi kuitenkin merkinnyt tyyppikuvausten liiallista yksinkertaistamista ja samaan tyyppiin luokiteltujen tarinoiden monimuotoisuuden katoamista. Yhden elämäntarinan esittäminen kokonaisuudessaan olisi myös helposti paljastanut kirjoittajan henkilöllisyyden ja monet halusivat säilyttää anonymiteettinsä. Sen vuoksi esitän tapauskuvauksissa yhden autenttisen tarinan sijasta tekstikatkelmia useiden samaan tyyppiin luokittelemiemi ihmisten tarinoista. Monissa suorissa lainauksissa olen jättänyt mainitsematta tai muuttanut tiettyjä yksityiskohtia, kuten henkilöiden ja heidän vanhempiansa ammatteja, koulutustietoja sekä kotipaikkakuntien ja työpaikkojen nimiä. Aina en tosin voinut näin menetellä, koska tietyissä tapauksissa kysymys oli mielestäni tarinan tulkinnan kannalta oleellisista yksityiskohdista. Olen kuitenkin pyrkinyt tekemään muutokset siten, etteivät ne vaikuta häiritsevästi tarinan tulkintaan. Esimerkiksi ammatti- ja koulutustietoja muuttaessani vaihdoin tilalle samankaltaisen ammatin, koulutusalan tai tutkinnon. Lisäksi olen jokaisen tarinan ja suoran sitaatin kohdalla tarkoin harkinnut, miten yksityiskohtaista tietoa tekstissä on tarpeen esittää.

SUORIUTUJAT

Suoriutujille koulussa pärjääminen näytti olleen vaivatonta jo ensimmäisistä kouluvuosista alkaen. Kirjoittajat olivat varttuneet ympäristössä, joka tarjosi tavalla tai toisella edulliset lähtökohdat menestykselle koulun-uralle. Kotona oli kannustettu ja suhtauduttu myönteisesti koulutukseen. Monet olivat saaneet erilaisia kouluvalmiuksia ja -taitoja vanhempiensa ja sisarustensa opastuksella jo ennen kouluikää. Lukion jälkeen suurin osa oli suunnannut kulkunsa yliopistoon tai korkeakouluun, vain muutamat olivat hakeutuneet opistotason koulutukseen. Opiskelupaikan valinta ja saanti oli ollut heille helppoa ja opinnot olivat sujuneet suhteellisen nopeasti ja tehokkaasti. Perustutkinnon suorittamisen jälkeen he olivat löytäneet varsin helposti paikan työelämästä. Työssään he olivat päätyneet vähitellen nousujohteiselle tai tasaiselle uralle ja useimmat kokivat pärjänneensä kohtuullisen hyvin. Useimmat olivat perheellisiä, toimeentulo oli turvattu ja tulevaisuuteen suhtauduttiin luottavaisesti. Elämä tuntui tarinan perusteella olevan kaikin puolin järjestyksessä.¹

¹ Jossakin vaiheessa käytin tästä joukosta myös nimiä etenijä, suorittaja tai helpolla menestyjä. Lopulta päädyin neutraalimpaan ”suoriutuja” -nimeen, koska halusin korostaa sitä, että tarinan perusteella kirjoittajan elämänselitys oli ollut suhteellisen vaivatonta ja eteen tulevista tehtävistä niin koulussa kuin työelämässäkin oli selvitty ilman suurempaa uurastamista tai ainakaan kovaa työtä ei erityisesti korostettu tarinassa.

KOULUSSA MENESTYMISTÄ EDISTÄVÄ KASVUYMPÄRISTÖ

Kuuden laudaturin ylioppilaiden kertomuksissa koulutus- ja työuran vaivattomuus näytti usein liittyvän siihen, millaisista lähtökohdista ihmiset olivat joutuneet elämänsä rakentamaan. Suoriutujista useimmat olivat lähtöisin toimihenkilöperheistä. Vain muutamat tähän ryhmään kuuluvista olivat varttuneet työntekijä- tai maanviljelijäperheissä, mutta heidänkin lapsuudenkodissaan koulutusta oli pidetty arvossa ja kouluttautumista yritetty tukea mahdollisuuksien mukaan (vrt. McLeod 1987). Erityisesti koulutusperinnettä omaavista toimihenkilöperheistä tulleiden tarinat toivat esiin sen, kuinka kodin kulttuuriset resurssit ovat yhteydessä koulussa pärjäämiseen jo aivan koulunkäynnin alkuvaiheessa ja saattavat toimia myöhemmin yhtenä elämänvalintoja suuntaavana tekijänä. Heidän tarinoissaan tuli esille mm. se, kuinka akateeminen kulttuuri ja sen arvostus voidaan sisäistää jo varhain ennen kouluikää. Varhaisessa kasvuympäristössään lapset olivat oppineet monenlaisia koulutyöskentelyä helpottavia asioita, kuten seuraavan naisen lapsuudenkuvaus osoittaa.

”Kun olimme pieniä, meille luettiin ja laulettiin ahkerasti. Äiti hoiti perinteisen lasten ohjelmiston, isä piti eräänlaisen kaulonkirjallisuuden ja historian alkeiskurssin lukemalla mm. Aleksis Kiveä, P. Mustapäätä ja Martti Haaviota sekä kertomalla meille lapsille lähiseudun historiallisista yms. nähtävyyksistä ja käyttämällä meitä niitä katsomassa. Lisäksi kuuntelimme klassista musiikkia, usein seuraten kappaleen etenemistä partituurista. Oma esikouluaikainen erikoisharrastukseni oli yksinkertaisten matemaattisten yhtälöiden ratkaiseminen. Halusin jotakin korviketta sille, kun en päässyt naapurin isompien lasten mukana kouluun, ja isä teki minulle omia ”kotitehtäviä.” (N137)

Kodin kulttuuri ja sen vaikutukset ihmisen elämässä ovat parhaiten ymmärrettävissä prosessinomaisena ilmiönä. Kulttuuri ilmenee kaikessa mitä ihmiset tekevät ja sitä luodaan ja pidetään yllä jatkuvasti ihmisten toiminnan kautta. Voimakkaimmat kulttuuriset lataukset saattavatkin välittyä tehokkaimmin jokapäiväisen arjen askareissa, rutiineissa ja toimintatavoissa. Varhaislapsuuden kokemukset ja perheen sisäiset toimintamallit puolestaan vaikuttavat koulutukseen

suhtautumiseen, koulutusuraa koskeviin päätöksiin ja sen suuntaan. (Ks. Allat & Bates 1994, 30.) Kun lapsuuden aikainen kulttuurinen ympäristö ja toimintamallit ovat yhdenmukaisia koulun vaatimusten kanssa, saattavat kouluvalmiudet kehittyä lähes huomaamatta leikin ohessa.

”Minua ei koskaan ole aktiivisesti opetettu kotona, mutta oppiminen on aina ollut perheemme ”harrastus”. Lapsena leikimme siten, että isäni piirsi paperille kymmeniä asioita, joita itse kirjoitin viereiseen sarakkeeseen. Tai toisinpäin, isäni kirjoitti sanoja paperille ja minä piirsin. En edes huomannut oppineeni mitään.” (M98)

Edellisissä tapauksissa (N137 ja M98) kertojien isät olivat ammatiltaan opettajia, joten lasten opastaminen koulun maailmaan oli luontevaa ja helppoa. Vanhempien merkityksen ohella monissa kertomuksissa korostuu myös muiden läheisten ihmisten rooli. Kannustavien vanhempien lisäksi isovanhemmat olivat saattaneet osallistua aktiivisesti lastenlastensa hoitoon ja huolehtineet monenlaisten virikkeiden tarjoamisesta. Joissakin kertomuksissa kouluvalmiuksien kehittymistä olivat tukeneet erityisesti kouluiässä olevat sisarukset.

”Matematiikka oli säännöllinen keskustelunaihe kotona ja ollessani noin kuuden vanha, veljeni tarjoutui opettamaan matematiikkaa minulle ja hän lupasi myös maksaa siitä hyvästä. Rahamäärä oli muistaakseni viisikymmentä markkaa vanhaa rahaa yhdestä oppitunnista, johon kuului myös se, että tein tunnin verran harjoitustehtäviä... Tuskin tätä montakaan kuu-kautta jatkui, mutta lopputulos oli kuitenkin se, että kouluun mennessäni seitsemänvuotiaana osasin jo laskea logaritmeilla ja koulumatematiikka oli minulle aina helppoa.” (M185)

Vastaavanlaisia kuvauksia sisarusten kanssa oppimisesta näkyi useissa koulumenestyjien tarinoissa, ei pelkästään suoriutujien kertomuksissa. Kotिताustaa ja koulutusta koskevissa tutkimuksissa on vanhempien ammatin ja koulutustason rinnalla vähemmälle huomiolle jäänyt se, että perheen koululaiset tuovat oman panoksensa kodin arkipäivään ja elämäntapaan. Vaikka vanhemmilla ei olisikaan itsellä pitkää koulutusuraa takanaan tai heiltä puuttuisi valmiudet opas-

taa lapsiaan koulutyössä, saattavat perheen nuorimmat lapset omak-sua koulutyössä tarvittavia taitoja vanhempien sisarustensa läksynte-koa seuratessaan. Tärkeä merkitys on myös sillä, millaisia kavereita lapsella on ja miten he suhtautuvat koulunkäyntiin. Jo edellä siteera-tun naisen (N137) tarinassa viitattiin siihen, että innostus koulun-käyntiin saattaa olla yhteydessä lapsen haluun olla samankaltainen kuin kaverinsakin.² Huomion kiinnittäminen pelkästään vanhempi-en koulutustasoon tai ammattiasemaan ei välttämättä anna oikeaa kuvaa kodin resursseista ja lapsen kasvuympäristöstä. Eräs maanvil-jelijäperheessä varttunut nainen kertoo, kuinka vanhemmat veljet ja serkut olivat hänelle eräänlaisia esikuvia, joiden esimerkkiä koulu-tiellä saattoi seurata.

”Luultavasti olen muun tekemisen puutteessa ollut innostunut veljeni koulunkäynnin seuraamisesta ja oppimisesta. Osasin lukea ja kirjoittaa jo 5-6 -vuotiaana. Kouluni aloitin 6-vuotiaa-na, ihan laillisesti testien kautta hyväksytyinä poikkeustapa-uksena... Veljeni ja serkkuni olivat pääosin hyviä koulume-nestyjiä, sain varmaankin hyvän ja velvoittavan mallin ja halu-sin seurata samaan tahtiin.” (N176)

Niissäkin kertomuksissa, joissa vanhemmilla kerrottiin olevan vain vähän koulutusta, tuli selvästi esille se, että vanhemmat arvostivat koulutusta ja pyrkivät parhaansa mukaan tukemaan lastensa kou-lunkäyntiä. Kun akateemisten perheiden jälkeläisten tarinoissa kou-lussa pärjääminen ja koulutusuralla eteneminen nähtiin usein itses-täänselvyytenä, näyttäytyi koulunkäynti maanviljelijä- ja työntekijä-perheistä tulleiden tarinoissa pikemminkin velvollisuutena tai mah-dollisuutena. Eräs työläisperheen tyttö kertoo vanhempiensa joutuneen siirtymään heti kansakoulun jälkeen työelämään, vaikka

² Teoksessaan Kasvatuksen myytti Judith Rich Harris (2000, 325) esittää varsin us-kottavia perusteluja sille, että lapsen asuinympäristö ja pyrkimys sopeutua vertais-ryhmään saattaa selittää hänen käyttäytymistään enemmän kuin vanhempien kas-vatus tai biologinen perimä. Harrisin mukaan ”kulttuuri siirtyy sukupolvelta toiselle toveriryhmän välityksellä, ei kotona. Lapsi omaksuu toveriryhmänsä kielen ja kult-tuurin, ei vanhempiensa eikä opettajiensa (mikäli nämä eroavat toisistaan).” Esi-merkkinä hän mainitsee maahanmuuttajaperheiden lapset, jotka oppivat puhumaan uuden kulttuurin kieltä huomattavasti sujuvammin kuin heidän vanhempansa.

koulutodistustensa perusteella heillä olisi ollut edellytyksiä jatkaa opintieillä. Pienen maalaiskylän kasvatteina heillä ei nuoruudessaan yksinkertaisesti ollut varaa ja mahdollisuuksia kouluttautua. Molemmat vanhemmat olivat kuitenkin aikuisiällä innokkaita opiskelemaan ja lukemaan kirjallisuutta. Äiti oli opastanut myös tyttäntään kirjallisuuden pariin lukemalla lastenkirjoja ja totuttamalla kirjaston käyttöön. Kertoja tosin arveli vanhempiensa asennoitumisen olleen varsin poikkeuksellista heidän asuinalueellaan.

”Asuin työläiskaupunginosassa, jossa kirjaviisautta ja oppineisuutta ei välttämättä arvostettu kovinkaan paljon. Kunniakkaampaa oli olla ”helvetin hyvä työmies” kuin herra. Ympäristöstä poiketen vanhemmillani oli myönteinen näkemys koulunkäynnistä. Tehtyään ikänsä raskasta tehdastyötä he toivoivat, että heidän lapsensa saisi leipänsä helpommalla kuin he. He ymmärsivät, että avain parempaan tulevaisuuteen olisi opiskelu.” (N163)

Vanhemmat halusivat tukea lapsiaan koulunkäynnissä, koska olivat itse aikoinaan jääneet koulutusta vaille, vaikka opinhaluja olisi ollutkin. Vastaavanlainen asennoituminen työläisperheissä on tullut esille useissa tutkimuksissa. (Esim. Ahponen & Järvelä 1983, 227; Käyhkö & Tuupanen 1996, 113; Järvinen 1999, 64.) Edelliseen sitaattiin sisältyy myös kahden erilaisen elämäntavan ja kulttuurin jyrkkä vastakkainasettelu. Jos kirjoittajan vanhemmat olisivat asettaneet työläiskulttuurin akateemisen oppineisuuden edelle, olisi tyttärenkin koulu-ura saattanut loppua varsin lyhyeen (ks. esim. Willis 1977). Vanhemmat eivät kuitenkaan toivoneet lapsensa päätyvän raskaisiin teollisuustöihin, vaan pitivät koulutuksen kautta avautuvia ammatteja sellaisina, joihin oli syytä pyrkiä. Tavoitteeksi lapselle ei asetettu esimerkiksi korkeakouluun menoa, vaan ylipäättään kouluttautuminen. Kirjoittaja toteaa kuinka hän olisi jo pelkällä keskikoulun käymisellä kirkkaasti ylittänyt vanhempiensa koulutustason ja tehnyt heidät ikionnellisiksi.

KOULUTYÖN HELPPOUS

Suoriutujien kertomuksissa koulunkäynnin kerrottiin yleensä suju-
neen kohtalaisen vaivattomasti jo ensimmäisistä kouluvuosista alka-
en. He olivat tavalla tai toisella hankkineet oppimisen kannalta hyö-
dyllisiä taitoja ja valmiuksia jo ennen kouluikää. Kirjalliseen kulttuuriin
ja kirjoitettuun tekstiin perustuvassa kouluinstituutiossa erityisesti
ennen kouluikää hankittu lukutaito tasoitti tietä menestyksekkäälle
koulu-uralle ja antoi huomattavan edun koulutietään aloittavalle lap-
selle.³ Toiset kertoivat oppineensa lukutaidon itsekseen esimerkiksi
sarjakuvalehdistä. Osa muisti vanhempiansa, isovanhempiensa tai
kouluikäisten sisarustensa ja kavereidensa opettaneen heitä. Monet
olivat oppineet taidon jo niin nuorena, etteivät pystyneet palautta-
maan mieleensä, miten he aikoinaan oivalsivat kirjainten salaisuus-
den. Tosin joissakin tarinoissa lukutaidosta muistettiin olleen jossain
määrin haittaakin, koska lukutaidon hallitsevienkin oli opeteltava
koulussa tavaamaan. Lukeminen oli ikään kuin opeteltava uudel-
leen hieman toisella tavalla. Toisille koulunkäynnin alkuvaihe oli
saattanut tuntua jopa tylsältä ja turhautavalta, kun oli kuunneltava
toimettomana toisten oppilaiden lukuharjoituksia.

”Kansakoulun oppilasaines oli varsin heterogeenistä, mikä ai-
kaansaanee edelleen ongelmia lahjakkaille lapsille. Muistan
esimerkkinä kuinka tuntui turhalta opetella tavaamaan, kun
olin jo lukenut ja kirjoittanut suurimman osan siihenastisesta
elämästäni.” (M100)

Läksyihin suoriutujien ei tarvinnut juuri aikaa haaskata, koska
koulunkäynnin perustaidot olivat hallinnassa. Hyvät arvosanat tuli-
vat monien kertoman mukaan lähes huomaamatta ja yleissivistystä
karttui myös vapaa-aikana. Lukemisesta oli monille tullut yksi tär-
keimmistä harrastuksista ja he muistavat olleensa kirjaston vakioasi-
akkaita. Toiset löysivät luettavaa myös kodin kirjahyllystä, koska

³ Monissa kuuden laudaturin ylioppilaiden tarinoissa, uratyypistä riippumatta, tulee
esille varhainen lukemaan oppiminen. Vaikka tarkastelen varhaisen lukutaidon
merkitystä suoriutujien ryhmän kohdalla, löytyy vastaavanlaisia kokemuksia myös
selvityjien, etsijöiden, sinnittelijöiden ja poikkeuksellisen uran tarinoista. Varhain-
nen lukemaan oppiminen oli ollut yksi yhteisen piirre myös Männikön (1998, 116)
tutkimuksessa mukana olleille viidelletoista Mensa -kerhon jäsenelle.

vanhemmatkin olivat kirjallisuuden suurkuluttajia ja lukeminen oli ollut osa lapsuuden kodin elämäntapaa. Innokkaimmat kirjallisuuden harrastajat kertoivat lukeneensa kouluaikoinaan jopa kymmeniä kirjoja viikoittain. Seuraava kirjoittaja kuvaa osuvasti intohimoista suhdettaan kirjallisuuteen.

”Yhdeksännellä luokalla keskeisin mielenkiintoni kohde oli kirjallisuus. Luin yhä kaikenlaista, mutta varsinkin tieteiskirjallisuutta. Keräsin myös vanhoja SaPo-sarjan dekkareita, ja useimmiten iltapäiväni vietin samoin ajattelevan kaverini kanssa divareita kiertäen. Tieteiskirjallisuudessa minua kiinnosti erityisesti utopia- ja dystopiakirjallisuus. Ahmin Raoul Palmgrenin vanhan Toivon ja pelon utopiat ja olin jopa lyhyessä kirjeenvaihdossa Palmgrenin kanssa. Tilasin myös Akateemisen kirja-kaupan kautta amerikkalaisen hakuteoksen *The Encyclopaedia of Science Fiction*, jota tutkin ahkerasti, ja liityin scifi-seuraan. Dekkarikirjallisuudessa suosikkini oli — ja on yhä — Raymond Chandler, ja Chandlerin lailla halveksin klassista englantilaista aristokraatti-genreä, etenkin Christietä. Näin yhä. Muistan myös yhdeksännellä luokalla lukeneeni hetken mielihoiteesta Eino Leinon vanhan käännöksen Danten *Helvetistä*. Se oli minusta niin vaikuttava — olinhan 15-vuotias — että opettelini ulkoa italiankielisestä versiosta Helvetin portilla olevat säkeet.” (M90)

Edellä siteeratun kertojan kiinnostus suuntautui vähitellen dekkareista ja tieteiskirjallisuudesta filosofiaan. Samanaikaisesti koulun tarjoama uskonnollinen maailmankatsomus alkoi tuntua itselle vieraalta ja rippikoulun käyminen turhalta. Tämä johti lopulta siihen, että hän päätti jättäytyä pois uskonnontunneilta ja aloittaa muutaman muun oppilaan kanssa uskonnon sijasta siveysopin opinnot. Ratkaisu edellytti kirkosta eroamista, mikä ei ollut alaikäisen kohdalla mahdollista ilman vanhempien suostumusta. Kirjoittaja kertoo, kuinka isä tuli mukaan seurakunnan virastoon ja päätti saman tien erota kirkosta. Isä oli tuolloin tukena pojan poikkeuksellisessa valinnassa ja lisäksi ohjasi tätä filosofisiin pohdintoihin.

”Käytännössä kivikautinen ”siveysoppi” oli pinnallista filosofiaa... Luimme Urpo Harvan Suuria ajattelijaita -kirjaa — filosofi per viikko — ja keskustelimme heistä. Tämä oli minusta varsin

mukavaa, jopa hyödyllistä, ja ennen kaikkea jonkin verran tuttua. [Isällä] oli aina ollut maallikon intohimo filosofiaan, ja muistan kirjahyllyistämme filosofian kirjoja jo varhaisesta lapsuudesta saakka... [isän] työmatka oli paljolti sama kuin minun koulumatkani, ja sitä kävellessä hän kertoi minulle filosofiasta. Tässä samalla kehittyi ateismini. En muista monia yksityiskohtia, mutta Descartes'ista puhuimme paljon. Yritin jopa hieman lukea vanhaa käännöstä *Discurs sur la methode* -kirjasta. Tämä kiinnostus filosofiaan on jatkunut itse asiassa pitkään.” (M90)

Kyseinen kirjoittaja hakeutui myöhemmin opiskelemaan filosofiaa ja työskenteli kirjoittamishetkellä yliopistossa apulaisprofessorina. Esimerkki tekee ymmärrettäväksi sen, miten vanhempien tuki, kiinnostuksen kohteet ja kodin kulttuurinen ilmapiiri saattavat olla yhteydessä yksilön uravalintoihin. Suoria kausaaliselityksiä kotitautan ja uravalinnan välisestä suhteesta ei välttämättä tämänkään esimerkin perusteella voida esittää, mutta tarinakatkelma kuvaa hyvin sitä, miten omassa kulttuurisessa ympäristössä kasvaessaan ihminen omaksuu tietynlaisia arvoja, erilaisia kiinnostuksen kohteita ja makutottumuksia. Koulutus- ja työuran kannalta ajatellen on kysymys myös siitä, että yksilö alkaa myöhemmin uravalinnan ajankohtaistuksessa nähdä tietyt koulutus- ja ammattivaihtoehdot itselleen sopivina ja toiset sopimattomina.⁴ (Ks. Bourdieu 1995; Hodginson & Sparkes 1997; Järvinen & Vanttaja 2000, 214.)

Suoriutujista osa kertoi olleensa heti ensimmäisestä luokasta lähtien mukana arvosanajahdissa ja vertailleensa omaa suoritustaan muihin oppilaisiin. Monet oppikoulusukupolven kuuluvat kirjoittajat muistivat oppikouluun pyrkimisen merkittävänä tapahtumana ja mieleen on saattanut jäädä jopa oma sijaluku pääsykokeissa.⁵ Toiset olivat suhtautuneet omaan menestykseensä hyvin matalalla

⁴ Muutamissa oppikouluikäpolven tarinoissa saatettiin tosin kertoa, kuinka vanhemmilla oli suora vaikutus lukion jälkeisen opiskelupaikan valinnassa. Eräs kirjoittaja (N137) toteaa esim. harkinneensa kotitalousopettajan ammattia, mutta hänen isänsä torjui ajatuksen toteamalla, että ruokaa saa laittaa kotonakin. Lopulta hän hakeutui yliopistoon opiskelemaan isänsä suosittelemalle koulutuslalle.

⁵ Oppivelvollisuuden säätämisestä aina 1970-luvulle saakka Suomessa elettiin rinnakkaiskoulujärjestelmässä, jossa merkittävin koulutusta koskeva valinta eli oppikouluun hakeutuminen tehtiin jo kymmenvuotiaana.

profiililla ja pyrkineet välttämään menestyksensä esilletuloa. Suuressa lapsijoukossa tuntui selviävän helpommalla, kun ei erottunut liikaa toisista oppilaista. Etenkin miesten tarinoissa tuli esille myös se, etteivät koulukaverit välttämättä hyväksyneet hyvää koulumenestystä ja sen vuoksi he pyrkivät välttämään kouluviisaaksi leimautumista. Vastaavanlainen koulumenestyksen salailu on tullut esille myös muissa tutkimuksissa. Erään brittitutkimuksen (Power ym. 1999) mukaan erityisesti pojille tuntui olevan sosiaalisesti sopimatonta sitoutua näkyvästi koulutyöhön. Koulumenestys tuntui tosin olevan helpompi hyväksyä, jos se oli saavutettu vaivattomasti, jos lukuaineissa pätemisen lisäksi kunnostautui vaikkapa urheilussa tai jos osoitti olevansa edes jossain määrin kapinallinen. Tutkimuksen mukaan näytti siltä, että tytöt olivat poikia vähemmän huolestuneista ahkeran koululaisen maineesta. (Ks. myös Järvinen 1999, 97; Cotterell 1996, 117.)

Joidenkin kirjoittajien mielestä koulujärjestelmä oli ainakin heidän aikanaan perustunut tasapäisyyden periaatteelle, jossa ei otettu riittävästi huomioon hyvin menestyvien oppilaiden tarpeita. Eräs kirjoittaja esitti tässä suhteessa kärjekästä koulujärjestelmän kritiikkiä. Hänen mielestään oppikoulussa autettiin heikkoja oppilaita ja uhrattiin lahjakkaiden resursseja, mikä ilmeni mm. kansainvälisen solidaarisuuden, alituisten ryhmätöiden ja kouludemokratian sekä koulun politisoitumisen asussa. Peruskoulujärjestelmään siirtymisen hän arveli vain pahentaneen tilannetta ja on kiitollinen siitä ettei itse joutunut uuden koulujärjestelmän uhriksi. Hänen mukaansa koulussa sankareina pidettiin luokalle jääneitä ja sen vuoksi urheilussa luokkatovereitaan pätevämpiä, mieluummin ruumiinkulttuuriin kuin henkisiin ominaisuuksiin panostavia poikia.

”Samaan aikaan kun lahjakkuuserojen olemassaolon kieltäminen oli lähes koko koulu-urani ajan vallitseva trendi, fyysisten erojen olemassaoloa ei koskaan asetettu kyseenalaiseksi, vaan niitä pyrittiin alleviivaamaan erilaisilla liikuntatuntien joukkuevalintanoirytyksillä, jolloin oppilastoverien annettiin kerta toisensa jälkeen asettaa toisensa fyysiseen paremmuusjärjestykseen sekä yksipuolisilla lajivalinnoilla, kuten alituisella jalkapallon tai koripallon pelaamisella. Kömpelöä tai lihavaa oppilasta saa surutta jallittaa pallopelissä, mutta yhtä aktiivi-

sesti ei koulussa pyritä osoittamaan ihmiselle tämän henkistä jälkeenjääneisyyttä tai sijaintia luokan älykkyysjakaumassa. Tämän haluan tuoda esiin, vaikka en olekaan lihava, lyhyt tai kömpelö... Lahjakkuuserojen kieltäminen meni äärimmilleen Itä-Saksasta tuodun peruskoulun kohdalla, tältä pahimmalta hapatukselta olen onneksi säästynyt. Älykkyydeltään vähäiset tai heidän sukulaisensa tietysti mielellään omaksuvat tasapäisyysteooriat, mutta yhtä hyvin voitaisiin järjestää Cooperin testi, jossa edetään hitaimman mukaan, tai lähettää kansainvälisiin urheilukilpailuihin arvalla valittu henkilö.”(M100)

Kirjoittajan esittämän kritiikin kärki ei välttämättä osu enää 2000-luvun koulumaailmaan. 1990-luvulta lähtien koulutusjärjestelmän voi katsoa muuttuneen jossain määrin kirjoittajan toivomaan suuntaan, jossa otetaan huomioon lahjakkaina pidettyjen oppilaiden erityistarpeet. Koulutuspolitiikan suunnanmuutos näkyy esimerkiksi oppivelvollisuuskoulujen vapaassa kouluvalinnassa ja erikoislukioiden nopeassa yleistymisessä. (Järvinen 2001; Rinne & Vuorio-Lehti 1996; 113–117, 138–139.) Voidaan tosin kysyä myös sitä, onko fyysisten ominaisuuksien sijasta ns. henkisten ominaisuuksien perusteella tapahtuva ihmisten luokittelu hierarkkisiin ryhmiin yhtään perustellumpaa. Molemmat luokitteluprosessit mitä ilmeisimmin tuottavat joillekin onnistumisen kokemuksia ja toisille myös epäonnistumisen kokemuksia sekä usein suhteellisen pysyviä tuntemuksia omasta epäkelvopoisuudesta. Liikuntatuntien nöyryyttävät kokemukset voivat johtaa liikuntakielteiseen elämänasenteeseen. Samalla tavoin koulumenestyksen mukaisen oppilaslajittelun seurauksena heikoille oppilaille voi kehittyä elinikäinen ”kouluallergia” (ks. Takala 1992).

LUKIO, YLIOPPILASKIRJOITUKSET JA KOULUTUSURAN VALINTA

Lukioon meno oli useimmille suoriutujille ollut itsestään selvä valinta. Vain muutamissa maanviljelijä- ja työntekijätaustaisten henkilöiden tarinoissa kerrottiin, että muita vaihtoehtoja oli keski- tai peruskoulun jälkeen edes harkittu. Heidän kohdallaan lukioon meno merkitsi lähinnä lisääjän hakemista. (Vrt. Järvinen 1999, 40.) Perustai keskikoulun jälkeen tulevaisuuden suunnitelmat olivat olleet epäselviä, eikä sopivaa ammatillista koulutusta tuntunut löytyvän, joten lukiossa oli kolme vuotta aikaa tehdä ammatillisia suunnitelmia. Hyvästä koulumenestyksestä huolimatta nämä henkilöt eivät olleet sisäistäneet samankaltaista urasuuntautuneisuutta kuin monet toimihenkilöperheiden jälkeläiset.⁶

Kun en kuitenkaan keksinyt mitään keskikoulupohjaista jatko-opiskelupaikkaa ja kun opinto-ohjaaja vakuutteli, että minun kannattaisi mennä lukioon, niin minähän menin. Tein sen lähinnä saadakseni kolme vuotta miettimisaikaa! Meille tehtiin keskikoulussa hyvin selväksi se, että meidän koulusta tulee siten vain kuuden ällän ylioppilaita eli annettiin ymmärtää, että lukioon kannattaa mennä vain tosihyvien oppilaiden. Meitä myös peloteltiin lukion valtavalla työmäärällä. Kyllä se pelottelu mietitytti. Minua jotenkin rohkaisi serkkujeni esimerkki. (N163)

Lukiossa suoriutujat jatkoivat opintojaan entiseen tapaan kiitetävin arvosanoin, mutta läksyihin ja kokeisiin lukemiseen saattoi kulua aiempaa enemmän aikaa. Helppoimmalla tuntuivat pääsevän ne, jotka olivat kiinnostuneet kieliaineista. Kieliaineisiin suuntautuneilla oppilailla on toisaalta myös huomattavasti muita paremmat mahdollisuudet menestyä ylioppilaskirjoituksissa, jossa painotetaan kieliä. Kielitaidon kehittymisen kannalta ihmisten kasvuoloissa oli tarinoiden mukaan huomattavia eroja. Muutamat olivat ehtineet hankkia

⁶ Kososen (1988, 84) mukaan yksilön viiteryhmien standardit ja erityisesti huoltajien odotukset ohjaavat lasten koulutustavoitteiden asettelua. Hänen mukaansa pelkän kansakoulun käyneiden vanhempien jälkeläiset tarvitsevat todennäköisesti innostavia viiteryhmiä ja henkilöitä tai vaihtoehtoisesti ilmiömäisen koulumenestyksen ja sen tuoman sosiaalisen paineen, jotta he asettaisivat koulutustavoitteensa korkealle.

sujuvan kielitaidon jo lapsena ulkomailla asuessaan. Etenkin toimihenkilöperheistä tulleiden nuoruusvaiheeseen kuului eri mittaisia jaksoja ulkomailla. Vaihto-oppilasajat, kielikurssit ja kesätyöt ulkomailla kartuttivat kielitaitoa ja omalta osaltaan edistivät koulussa menestymistä. Joidenkin kohdalla kielitaito ja motivaatio kielten opiskeluun karttui kuin itsestään, koska kotona vieraili vanhempien ulkomaalaisia ystäviä ja työtovereita tai perheeseen oli palkattu ulkomaalaista apu työvoimaa lastenhoitoon ja kotitaloustöihin.

”Sain kotoa erittäin hyvän pohjan menestymiseeni. Myös kansainvälisyyskasvatus, mikä kouluajanani oli erittäin harvinaista, oli järjestetty. Kesäisin jo ennen kuin menin kouluun, meillä oli itävaltalaisia au-pair-tyttöjä ja 14-vuotiaana pääsin ensimmäistä kertaa yksin ulkomaille, Saksaan kielikursseille. Sen jälkeen olin kesäisin Saksassa, ensin au-pairina ja sitten isäni liiketuttavien luona töissä.” (N54)

Lukioaika tuntui olevan lähinnä ylioppilaskirjoituksiin valmistautumista ja opettajat jaksoivat säännöllisesti muistuttaa tulevasta suuresta testistä ja siitä mitä kokeissa mahdollisesti kysyttäisiin. Monet kirjoittajat totesivat opiskelua helpottaneen sen, että he olivat kiinnostuneita monista asioista ja halusivat aidosti oppia erilaisia asioita. Kun lisäksi muisti opettajien puheet tunneilta, ei kotiläksyihin tarvinnut paljoa panostaa, olivathan läksyt aina vanhan kertausta. Ylioppilaskirjoituksissa kerrottiin olleen selvästi hyötyä siitä, että oli omaksunut kyvyn luetun ja kuullun mekaaniseen toistamiseen. Lukiossa näytti olevan tarkoitus saada ihmiset muistamaan tietoa, pikemminkin kuin ajattelemaan asioita. Asioiden kyseenalaistamisen ja pohtimisen taito ei välttämättä kehittynyt, eikä siitä olisi ollut ylioppilaskirjoituksissa juuri apuakaan.

Useimmat suoriutajat uskoivat jo etukäteen mahdollisuuksiinsa kirjoittaa kuusi laudaturia. Aikaisemman koulumenestyksen perusteella kuuden laudaturin tulos edellytti vain normaalia suoritusta ylioppilaskirjoituksissa. Onnistuminen kokeessa tuntui usein olevan suuri asia myös vanhemmille. Lapsen koulumenestyksen ajateltiin olevan merkinä siitä, että vanhemmat olivat onnistuneet kasvatus-tehtävässään. Valkolakin painoarvo kasvoi entisestään, jos kirjoittaja oli sukunsa ensimmäisiä ylioppilaita.

Ylioppilaaksi tuleminen merkitsi myös turvallisen lapsuus- ja nuoruusajan päättymistä. Edessä oli opiskelupaikan ja tulevan ammatin valinta, lapsuudenkodista irtaantuminen ja itsenäisen elämän alkuvaiheet. Osa suoriutujista muistaa abiturienttikeväänä harkinneensa lukuisia eri koulutusaloja ja olleensa epävarma tulevasta urasta. Lukiota kolmen vuoden miettimisaikaa hakeneidenkin oli nyt päätettävä, mille alalle he lähtisivät kouluttautumaan. Oppikoulusukupolven tarinoissa saatettiin muistuttaa, ettei heidän aikanaan minkäänlaisen ”välivuoden” viettäminen ollut hyväksytty vaihtoehto. Opiskelupaikka oli saatava heti lukion jälkeen, jos halusi välttää epäonnistujan leiman. Peruskoulusukupolven tarinoissa suhtautuminen välivuoden pitämiseen oli muuttunut jo huomattavasti maltillisemmaksi. Lukion jälkeen saatettiin tietoisesti viettää sapattivuotta opinnoista ja hankkiutua työelämään kartuttamaan työkokemusta ja tienaamaan opiskelurahaa.

Ylioppilaiden yhteiseen kokemushistoriaan kuului myös lakkiaisjuhliin liittyvä tapahtuma, jossa perheen sukulaiset ja tuttavat tenttasivat nuoren urasuunnitelmia. Samalla sukulaiset olivat tuoneet esille myös oman käsityksensä siitä, mitkä ammatit olisivat sopivia kuuden laudaturin ylioppilaalle. Nuoren omia tavoitteita oli saatettu avoimesti kummastella ja jopa väheksyä. Erityisen usein vanhemmat ja sukulaiset olivat ehdottaneet lääkärin tai juristin uraa. Tämänkaltaiset odotukset saattoivat joillekin aiheuttaa paineita uravalinnan suhteen. Seuraavassa työläistäustaisen kirjoittajan kuvauksessa ilmenee mm. se, miten sukulaisten näkemykset saattoivat perustua hyvin puutteellisiin tietoihin ja epärealistisiin käsityksiin koulutusuran valinnasta.

”Niitä, jotka eivät kirjoitusten jälkeen saaneet koulutuspaikkaa, pidettiin epäonnistuneina yksilöinä. Kirjoitusten jälkeinen kevät olikin kiivasta miettimisen aikaa. Vanhemmat ja sukulaiset olivat kimpussa kuin herhiläiset kysymyksineen. Kävin mielessäni läpi kaikki mahdolliset akateemiset ammatit: ekonomi, lääkäri, hammaslääkäri, eläinlääkäri, tuomari, opettaja... Mikään ei tuntunut sopivan minulle... Sukulaisilla tuntui olevan se käsitys, että voisin suunnilleen sormella osoittaen valita itselleni opiskelupaikan mistä vain halusin... ”Kai sinä nyt ilman muuta rupeat lääkäriksi”, sanoi yksikin sukulainen. Hän luuli, että olennaisin taito lääkärin ammattiin oli latinan kielen

hallitseminen. Minulla oli siitä ällä, joten selvä tapaus! Itse en missään vaiheessa harkinnut koulutuspaikkaa siltä pohjalta, että hyvillä papereilla pääsisi (muka) minne vaan. Yritin miettiä omia kiinnostuksen kohteitani, joita ei oikein ollut! Tunsin itseni jotenkin epänormaalksi; kaikille muille tuntui olevan selvää, mitä tehdä ja minne mennä. Tai näin luulin. Jälkeenpäin osoittautui, että kyllä moni luokkatoveri oli useita vuosia etsinyt paikkaansa elämässä... Välillisesti ällät vaikuttivat ehkä siten, että sukulaiset käsittivät ne joksikin valtavan älykkyyden osoitukseksi ja odottivat sukuun ilmaantuvan jonkin huippu-tutkijan, -juristin vai vastaavan. Tunsin kai hetken jonkinlaista painostusta tai painetta pyrkiä opiskelemaan jotain "hienoa" mikä ei minua kiinnostanut – siitä kai ne mietteet mahdollisista akateemisista ammateista.” (N163)

Vaikka opiskelupaikan valinta oli kyseiselle henkilölle ollut nuorena ylioppilaana jossain määrin ongelmallista, löysi hän kuitenkin nopeasti ratkaisun tilanteeseen. Kolme vuotta aiemmin hän oli hakenut lisää miettimisaikaa lukiossa. Lukion jälkeen hän haki jatkoaikaa ammatinvalinnan pohdiskeluihin yliopistosta. Tarkoitus oli aluksi opiskella muutama vuosi yliopistossa ja samalla miettiä, mitä tulevaisuudessa ryhtyisi tekemään. Hyvien papereidensa avulla hän pääsi suoraan yliopistoon humanistiselle alalle, jonka hän kertoo olleen tuohon aikaan erittäin suosittu. Loppujen lopuksi opinnot jatkuivat maisterin tutkintoon saakka. Opiskelujen jälkeen hän kertoo olleensa työssä naisvaltaisella ja matalapalkkaisella alalla. Nainen toteaa alan valintansa olleen pikemminkin sattumaa kuin valintaa, mutta siitä huolimatta hän kertoo olevansa hyvin tyytyväinen tilanteeseensa.

Edellä esitetyn esimerkin tapaan opiskelupaikan valinta oli useimpien kohdalla ratkennut lopulta suhteellisen helposti, eikä opiskelemaan pääsykään aiheuttanut ongelmia. Huipputodistuksen saaneelle ovet moniin oppilaitoksiin ja yliopistojen tiedekuntiin olivat jo valmiiksi avoinna. Monet pääsivät haluamaansa opinahjoon koulutodistusten perusteella. Toisaalta yliopistojen pääsykokeetkaan eivät aiheuttaneet suurempaa painetta, koska koetilanteessa menestyminen oli onnistunut aikaisemminkin. Opiskelupaikan valintaan vaikutti tietysti myös se, oliko lukiossa opiskellut pitkän matematiikan vai suuntautunut lähinnä humanistisiin aineisiin.

”Kirjoitettuani ylioppilaaksi halusin heti opiskelemaan. Kuusi ällää tuntui riemuvoitolta ja olin ensimmäinen kuuden ällän ylioppilas meidän koulusta, mikä lisäsi glooriaa. Opiskeluvaihtoehtoina olivat Helsingin Kauppakorkeakoulu tai arkkitehtiopinnot. Olin kuitenkin lukenut vain lyhyen tyttökoulun matematiikan, joten Kauppakorkea tuntui enemmän realistiselta ja sinne sitten päädyinkin. En ollut varma, minne hakeutuisin valmistuttuani, mutta uskoin asian järjestyvän. Tuossa vaiheessa tunsin itseni menestyväksi ja onnistuneeksi. Kun professori jakoi opintokirjoja, hän mainitsi että olin 38:s kuuden ällän ylioppilas tällä kurssilla. Se oli tosiasia, joka sai jalat maahan. Kauppakorkeakoulussa menestyin osittain erittäin hyvin, osittain heikommin. Halusin kuitenkin valmistua nopeasti ekonomiksi, eikä kaikista aineista tarvinnut saada ”erinomaisia tietoja“.(N54)

Monet huomasivat edellä olevan kirjoittajan tapaan, etteivät yliopistomaailmaan siirryttyään kuuluneetkaan enää koulumenestyjien pieneen vähemmistöön. Valtaosa opiskelukavereista oli suoriutunut kiitettävien arvosanojen aiemmista opinnoistaan. Tämän lisäksi monet saivat tottua arvosanojen huomattavaan laskuun. Suoriutujien kertomuksissa opinnot olivat kuitenkin yleensä sujuneet suhteellisen nopeasti ja tehokkaasti. Muutamissa tapauksissa työelämä oli imaissut mukaansa jo opiskeluaikana ja loppututkinnon suorittaminen oli viivästynyt jonkin verran. Opintojen viivästymistä ei kuitenkaan pidetty ongelmana, koska todistuksella ja arvosanoilla ei tuntunut olevan kovin suurta merkitystä valitulla työuralla.

”En ollut mikään pohdiskelija tai tutkimukseen paneutuva tyyppi, halusin pikemminkin ”suorittaa” yliopiston kuin todella upota tiedon uumeniin. Yliopistolla oli välinearvo: olin matkalla työelämään. Sinne päädyinkin kesken opintojen (kuten kävi käytännössä kaikille opiskelutovereilleni). Suoritin silti (siis suoritin!) opinnot loppuun noin kolmen vuoden viiveellä... Olin silloin jo kolmatta vuotta töissä. Kuvaavaa on, että olisin saanut gradustani paremman arvosanan vielä yhdellä uudelleenkirjoituksella. En tehnyt sitä, koska en katsonut sen mitenkään hyödyttävän minua. Olin oikeassa: eipä ole kukaan koskaan kysellyt arvosanojeni perään.” (N70)

URASUUNTAUTUNEIDEN TYÖURA

Suoriutujissa erottui työelämään sijoittumisen perusteella kaksi erilaista ryhmää; urasuuntautuneet ja tasaisen työuran kulkijat. Urasuuntautuneiden ryhmään sijoitin yksityisellä tai julkisella sektorilla johtotehtäviin sijoittuneet henkilöt. Tasaisen uran ryhmään sijoitin henkilöt, joilla oli takanaan melko suoraviivainen koulutusura sekä suhteellisen pitkä ja vakiintunut työsuhte. Useimmat olivat olleet saman työnantajan palveluksessa jo vuosia, toiset jopa vuosikymmeniä. Jotkut olivat saattaneet vaihtaa työpaikkaansa useita kertoja, mutta pysyneet jokseenkin samalla alalla. Monet heistä toimivat tehtävissä ja aloilla, joissa ei ollut juurikaan tarjolla uranäkymiä. Tasaisen uran ryhmään sijoitin mm. opettajat ja kirjastonhoitajat sekä sairaanhoitajat, sihteerit ja muut alemmat toimihenkilöt. Lisäksi ryhmään kuuluu tutkijoita, lääkäreitä ja erilaisissa asiantuntija-ammateissa toimivia ihmisiä, jotka olivat olleet jo kauan samoissa työtehtävissä.

Kaikki urasuuntautuneet olivat löytäneet paikkansa työelämästä heti opiskelujen jälkeen. Osa heistä oli hakeutunut työelämään jo opiskelujen loppuvaiheessa. Useimmille koulumenestys oli monien muiden onnistumiskokemusten ohella antanut itseluottamusta ja varmuuden omasta pärjäämisestä. Aikaisemmat elämäkokemukset näyttivät muokanneet tietynlaista ”menestyjähabitusta”, vahvaa uskoa omiin kykyihin ja mahdollisuuksiin. Tämän kaltainen asennoituminen oli hyödyllinen mm. lama-aikana, jolloin monet suomalaiset kokivat epävarmuutta työpaikkansa säilymisen ja tulevaisuuden suhteen.

”Koulumenestys on antanut minulle itseluottamusta. Tiedän, että on paljon aikaansaavempia ihmisiä kuin minä, mutta yleisesti ottaen en oleta ihmisten olevan itseäni viisaampia. Lähdän siitä, että voin ymmärtää asian kuin asian, kunhan vain perehdyn siihen... Koulumenestys on antanut minulle sellaisen vapauden tunteen, että jos olisi tarvis, voisin opetella jonkin uuden alan tai jonkin uuden taidon... Tästä oli psykologista turvaa esimerkiksi yhdeksänkymmentäluvun laman aikaan, kun työni oli uhattuna. En yhtään epäillyt sitä, ettenkö pystyisi kouluttautumaan johonkin uuteen ammattiin.” (M185)

Eräs kirjoittajista oli onnistunutkin kääntämään lama-ajan heikon työmarkkinatilanteen itselleen eduksi siten, että hankkiutui koulutukseen pahimman laskukauden aikana. Opiskelemaan lähtemistä vauhditti työnantajan tarve vähentää henkilökuntaa ja tuolloin maksettu avokätinen rahakorvaus lähtijöille. Vahvasti motivoituneena aikuisopiskelijana opinnot etenivät ripeästi ja tulokset olivat erinomaisia. Aiemmin diplomi-insinöörin tutkinnon suorittanut mies valmistui parissa vuodessa kauppatieteiden maisteriksi erinomaisilla arvosanoilla ja sijoittui pian kansainvälistä kauppaa käyvän yrityksen johtotehtäviin. Kirjoittamishetken tilanteen hän katsoi olevan tietoisten valintojen seurausta.

Monet urasuuntautuneet olivat työuransa aikana saaneet erilaisia työtarjouksia, vaikka eivät varsinaisesti olleet edes etsineet työtä. Aikaisemmissa työpaikoissa annetut näytöt saattoivat poikia uusia työtilaisuuksia. Monet kertoivat tulleen valituiksi useampaankin hakemaansa työpaikkaan ja siten he olivat voineet valita useista vaihtoehdoista itselleen sopivimman. Useimmille työpaikan vaihdot olivat merkinneet uranousua. Tyypillistä kirjoittajille oli myös se, että he olivat jossakin elämänsä vaiheessa asuneet ulkomailla ja toimineet erilaisissa kansainvälisissä tehtävissä. Tarinoiden perusteella kirjoittajat näyttäytyivät rationaalisia valintoja tekevinä yksilöinä, jotka osasivat tehdä oikeita ratkaisuja oikeaan aikaan ja joilla oli myös hyvää onnea mukana.

”Pääsin heti työpaikkaan, joka vastasi kiinnostustani ja koulutustani. Varsinainen onnenpotku seurasi kun esimieheni, yrityksen toinen juristi lähti vuodeksi töihin Brysseliin. Pääsin siis avustavan lakimiehen tehtävistä tekemään kaikkein mielenkiintoisimpia asioita. ...pääsin järjestelemään uusia rakenteita yhdessä koko teollisuudenalan korkeimpien johtajien kanssa... Olin 23–24 -vuotias ja tein tehtäviä joihin normaalisti olisi vaadittu kymmenen vuoden työkokemus. Jossain näillä paikkeilla kävin Mensan älykkyystestissä, jonka tulos oli 160 (muistaakseni vastaa ylintä 0,2 %:a) kun jäseneksi pääsemiseen riittää 148. ...Olin siinä mielessä kunnianhimoinen, että hakeuduin tekemään kaikkein mielenkiintoisimpia ja vaativimpia tehtäviä, ja osin onnella, osin taidoillani onnistuinkin...”(M9)

Uudemmissa elämäkertatutkimuksissa ihmisten kertomuksia on tapana lukea ilmauksina kertojan identiteetistä. Kertomuksilla voi kuitenkin ajatella olevan myös enemmän tai vähemmän tietoisia funktioita, jotka vaikuttavat siihen, mitä kerrotaan ja miten kerrotaan. Kertoja voi tarinassaan säädellä itsestään antamaansa kuvaa. (Esim. Hänninen 1999, 112; Houtsonen 1996.) Uraihmisten tarinoita lukiessa joutuu pohtimaan myös sitä, missä määrin kertojat tietoisesti korostavat juuri onnistumisen kokemuksia tai antavat itsestään kuvan rationaalisena, harkitsevana ja älykkäänä toimijana, joka hallitsee elämänsä tekemällä oikein ajoitettuja valintoja ja ratkaisuja. Useimmiten juuri miesten tarinoissa elämänkulku kuvattiin suoraviivaisena tarinana, jossa pärjääminen oli jatkunut lukion jälkeen armeijassa, sen jälkeen yliopistossa ja lopulta myös työelämässä nousujohteisena urana.

Urasuuntautuneiden naisten kertomuksissa saatettiin vihjata myös siihen, kuinka miehet selviävät työelämässä huomattavasti naisia vähäisemmillä ansioilla. Naisten tarinoissa sukupuolten välinen eriarvoisuus tuli esille etenkin lastenhoitovastuusta kerrottaessa. Jotkut naiset totesivat äitiyslomien ja lastenhoidon jossain määrin hidastaneen urakehitystä. ”Tällä koulutuksella ja osaamisella olisin miehensä jo vaikka missä” toteaa eräs nousujohteisen uran tehneistä naisista. Miehet eivät urakehityksen kuvailun yhteydessä maininneet lapsiaan. Heidän kohdallaan perheenisäys ei ilmeisesti ollut merkinnyt sen kaltaista elämäntilanteen muutosta, joka olisi mainittavasti vaikuttanut työelämässä toimimiseen. Naiset näyttivät tosin tulkitsevan lastenhoitoon käytetyn ajan merkitystä sen mukaan, miten he kokivat menestyneensä työelämässä suhteessa omiin tavoitteisiinsa. Lastenhoidosta johtuvat katkokset työuralla eivät tuntuneet olleen ongelmana niille naisille, jotka olivat kaikesta huolimatta saavuttaneet urallaan omien tavoitteidensa mukaisia tuloksia.

”Kun lapset olivat pieniä, en koskaan tehnyt mitään työasioita kotona iltaisin tai viikonloppuisin. Se jarrutti jonkin verran urakehitystäni, mutta en ole totisesti tätä valintaa katunut. Näköjään sitä ehtii edistää uraa myöhemminkin, kun lapset ovat isoja. ...Kun ajattelen uraani kokonaisuutena, olen mielestäni menestynyt oikein hyvin. Mikään komeetta en missään vaiheessa ole ollut, vaan tasaisesti nouseva kiintotähti. Suurin menestys on toivon mukaan vielä edessäpäin.” (N137)

Täysin säröttömiä eivät suoriutujienkaan tarinat aina olleet. Omaa elämää ja työuraa arvioitaessa saatettiin joskus viitata esimerkiksi stressiin tai kyvyttömyyteen sietää epäonnistumia. Negatiiviset arviot itsestä tai omasta koulutus- ja työurasta olivat kuitenkin varsin harvinaisia ja useimmiten ne sivuutettiin hyvin lyhyesti muutamalla lauseella. Tarinoiden perusteella tyytymättömyyttä ja stressiä kokee neet henkilöt vaativat itseltään paljon ja asettivat jatkuvasti uusia tavoitteita. He olivat tottuneet suoriutumaan moitteettomasti tehtävistään ja odottivat jatkuvaa onnistumista, mikä osaltaan aiheutti paineita. Elämäänsä kokonaisuudessaan arvioidessaan hekin kokivat kuitenkin onnistuneensa.

”Olen aina saanut tehdä mielenkiintoisia ja monipuolisia asioita. Olen kolmessa ja puolessa vuodessa tehnyt enemmän kuin suurin osa kahdessakymmenessä vuodessa, ja näkymät ovat edelleen ihan hyvät. Muussakin elämässä koen menestyneeni. Minulla on onnellinen avioliitto, olen saanut asua kolmella mantereella ja kokea elämyksiä, joita suurin osa ihmisistä ei koskaan pääse kokemaan. Taloudellisesti olen myös hyvässä asemassa vaikken varsinaisesti rikastunut ole. Ehkä ainoa negatiivinen puoli on jatkuva stressi, joka liittyy luultavasti liialliseen vastuuntuntooni. Sen kanssa täytyy vain oppia elämään vaikkei se ole helppoa.” (M9)

Useimmat suoriutajat kertoivat olevansa tyytyväisiä omaan työuraansa, vaikka eivät välttämättä kokeneetkaan saaneensa mitään erityisen merkittävää aikaiseksi. Tyypillistä urasuuntautuneiden tarinoissa oli myös vankka luottamus tulevaisuuteen. Elämän uskottiin ja toivottiin jatkuvan entiseen tapaan ilman suurempia vastoinkäymisiä. Opinnoissa ja työelämässä onnistuminen oli lujittanut itseluottamusta ja antanut vahvan tunteen oman elämän hallinnasta. Oma elämä oli kertomuksen mukaan jo aiemmin sujunut jokseenkin moitteettomasti ja tulevaisuuskin koettiin haasteellisena ja uusia mahdollisuuksia avaavana aikana.

”Kohta olen tulossa sellaiseen elämänvaiheeseen, jossa koulu-
menestyksestä saadusta itseluottamuksesta on taas apua. On
näköpiirissä se aika, että asuntolainat on maksettu ja olen niin
sanotusti taloudellisesti riippumaton. Silloinhan voin alkaa tehdä

mitä ikinä haluan, voin vielä vaihtaa alaa jos siltä tuntuu. Joskus mietin, mitä jos olisinkin valinnut elämänurani pelkästään mielihalujeni mukaan. Olisinko ruvennut lukemaan biologiaa tai ryhtynyt kirjailijaksi? Voisin vieläkin ruveta biologiksi taikka sen puoleen vaikka pörssimeklariksi. Onhan mahdollista, että harjoittelemalla oppisin vieläkin kirjoittamaan ja rupeaisin toimittajaksi. On viehättävää ajatella, että maailma on avoinna ja täynnä erilaisia mahdollisuuksia.” (M185)

TASAISEN TYÖURAN KULKIJAT

Tasaiselle uralle päätyneet ihmiset näyttivät eroavan nousujohtaisen uran tehneistä lähinnä siinä, etteivät he pitäneet työuralla pätemistä kovin keskeisenä asiana elämässään. Lukion jälkeen tehdyt koulutusvalinnat omalta osaltaan viitoittivat tietä nousujohtaiselle tai tasaiselle työuralle. Kieliopintoihin tai muille humanistiselle aloille suuntautuneille oli useimmiten tarjolla pitkä ja kapea leipä julkisen sektorin palveluksessa. Monet heistä olivat päätyneet opettajan ammattiin, sihteereiksi tai kirjastonhoitajiksi. Muutamat olivat yliopiston sijasta valinneet lyhyemmän opistoasteen koulutusreitit ja sijoittuneet suhteellisen matalapalkkaisille aloille. Useissa tarinoissa tuli esille se, kuinka he olivat saaneet kuulla kommentteja siitä, että olivat valinneet kuuden laudaturin ylioppilaalle ”liian vaatimattoman” ammatin. Kirjoittajat arvelivat ihmisten yleisesti odottavan, että kuuden laudaturin ylioppilaalla on edessään nousujohtainen ura johtotehtävissä ja hyväpalkkaisessa ammatissa. Seuraavissa sitaateissa kertojat olivat lähtöisin erilaista kodeista, mutta molemmissa tapauksissa lähipiiri tuntui suhtautuvan jollakin tavoin väheksyvästi nuorten omiin uravalintoihin. Molemmat olivat kuitenkin pitäneet oman päänsä ja valinneet ammatin kiinnostuksensa mukaan. Akateemisessa perheessä kasvaneelle oli kokemuksensa perusteella muodostunut sen kaltainen näkemys, ettei tietyissä akateemisissa ammattiteissa voi käyttää täysipainoisesti omia lahjojaan ja luovuuttaan. Työntekijäperheestä tullut nainen näki sen sijaan matalapalkkaiseen ammattiin hakeutumisen kotitustaansa nähden johdonmukaisena valintana. Kumpikaan ei ollut katunut valintaansa, vaikka se ei ympäristön odotuksia vastannutkaan.

”Lähipiiri ja kylänmiehet tuntuivat pitävän itsestään selvyytensä, että hakeutuisin opiskelemaan lääketiedettä tai oikeustiedettä. Kuten isäni oli aikanaan opiskellut. Ajattelin kuitenkin itse, etten halunnut mitään ”kuivaa” akateemista elämänuraa, vaan halusin ammatin, jossa saisin olla elävien ihmisten parissa, monipuolisessa, vaihtelevassa työssä, jossa minulla olisi mahdollisuus hyödyntää myös musikaalisia taipumuksiani... Siispä luokanopettajan ura tuntui sopivalta minulle. ...Ympäristö edelleen asetteli paineita – ei suinkaan lahjojasi kannata ”haaskata” opiskelemalla vain kansakoulunopettajaksi... pidin pääni ja hain opettajaksi opiskelemaan... Sain heti valmistuttuani vakinaisen viran papereitteni perusteella, ainoana päteväenä hakijana... Koen, että olen voinut käyttää monipuolisesti kaikkia lahjojani, mikään ei ole mennyt hukkaan. Olen myös innokas kursittamaan itseäni ja kokeilemaan uutta; sekin tekee työn mielekkääksi. Ajattelen edelleen olevani unelma-ammattissani, kaksiopettajaisen maaseutukoulun 1. – 2. luokan opettajana. Haluan edelleen kehittää ammattitaitoani ja ammatillista osaamistani, mutta alaa en aio vaihtaa...(N121)

”AmmatINVALINNASTANI sitten ei kukaan olekaan ollut ylpeä. Jo keskikoulussa tiesin, että haluan kirjastoon. Rakastan kirjoja, ennen kaikkea kaunokirjallisuutta. Nykyään voisin sanoa kuitenkin, että asiakkaat ovat työn paras puoli, pidän todella myös asiakaspalvelusta – olen tiedon jakaja, hankin tietoa sitä varten, että jaan sitä muille... Ammatinvalintaani en kadu, ala kehittyä koko ajan. Joskus olen ajatellut, että olisi ollut parempi kun en olisi kirjoittanut täyspottia. Silloin kun näen sukulaistädin ilmeen ”ai kirjastossa, etkö lukenutkaan lääkäriksi”. Mutta työläisen tyttäreltä tällaista valintaa voi vain odottaa!” (N62)

Tasaisen uran kulkijoiden arvomaailmassa esimerkiksi perhe tai harrastukset asettuivat usein selvästi työelämän edelle. Uralla etene-
misen uskottiin myös edellyttävän mm. kunnianhimoa, esiintymiskykyä, sosiaalisia taitoja ja halua uhrata aikaa työelämässä kilpailuun. Itse he eivät välttämättä kokeneet omaavansa mainittuja piirteitä tai pyrkimyksiä. Jotkut saattoivat tosin kertoa olevansa kunnianhimoisia omassa työssään ja halusivat hoitaa sen mahdollisimman moitteetto-

masti, mutta johtotehtäviin pääsyä tai korkeaa palkkatasoa he eivät pitäneet tärkeinä ja tavoiteltavina asioina. Naiset saattoivat lisäksi kokea lasten hoitamisen ja kasvattamisen tarjoavan huomattavasti suuremman haasteen kuin työura tai opiskelu. Uralla etenemisen hidasteena tai esteenä lapsia ei pidetty. Seuraavan kirjoittajan sitaatissa kietyvät useammankin tasaisella uralla kulkevan naisen näkemykset.

”Lahjakkuuteni ja hyvän koulumenestykseni ansiosta olisin voinut – tai voisin – edetä opiskelu ja työuralla lähes minne tahansa. Minulla ei kuitenkaan ole komean uran luomiseen tarvittavaa kunnianhimoa eikä viitseliäisyyttä. Mikään ala ei kiinnostanut minua niin paljon, että vaivautuisin tekemään kovaa työtä sen eteen. Olen tottunut saamaan kaiken helpolla. ...En myöskään ole johtajatyyppejä, joten olen täysin tyytyväinen jos saan tehdä melko tarkasti määriteltyä toimistotyötä toisen alaisuudessa. En halua asemaan, jossa olisin niin korvaamaton että joutuisin tekemään työtä illat ja viikonloput. Pidän tärkeämpänä perhettäni ja muita läheisiä ihmisiä. Elämä on liian lyhyt tuhlattavaksi uran luomiseen.” (N273)

Tilastollisessa osuudessa havaittiin naisten hankkivan miehiä vähemmän koulutusta ja päätyvän miehiä useammin alemmiksi toimihenkilöiksi sekä heikompaan tulotasoon. Edellisen kirjoittajan kommentti kuvaa sitä, miten hän oli koulumenestyksestään huolimatta tietoisesti valinnut suhteellisen lyhyen koulutusreitit, eikä pitänyt edes tärkeänä päteä työelämässä. Kertoja oli lukion jälkeen opiskellut kauppaopistossa ja lisäksi suorittanut alemman korkeakoulututkinnon. Sen jälkeen hän oli työskennellyt useita vuosia toimistotöissä ja oli kirjoittamishetkellä äitiyslomalla. Koulumenestyksen hän katsoi auttaneen opiskelu- ja työpaikan saamisessa sekä kohottaneen itsetuntoa, mutta totesi olleensa 19-vuotiaana ylioppilaana lapsellinen ja kypsytön sosiaalisissa taidoissaan. Koulussa oli karttunut runsaasti pinnallista tietoa, mutta ei lainkaan eväitä arkipäivän elämään.

Myös miesten tarinoissa saatettiin joskus viitata kunnianhimon puutteeseen ja siihen, että mielenkiinto suuntautui työelämässä kilvoittelun sijasta enemmän muihin asioihin. Eräs tietotekniikan asiantuntijatehtävissä toimiva mies kertoi tarinassaan, kuinka kunnianhimoisemmat työkaverit olivat edenneet työpaikalla jo paremmille paikoille.

Miehen työura oli tosin vasta alkuvaiheessa, joten hänkin saattaa vielä löytää itsensä johtavasta asemasta. Miehen kertomus oli myös tyypillinen kuvaus siitä, kuinka tuleva ammatti löytyy jo varhain tutuksi tulleesta toimintaympäristöstä. Vaikka hän kertoikin ajautuneensa alan opintoihin lähes vahingossa, oli tietotekniikka tullut tutuksi jo koulu-aikoina isän hankkiman tietokoneen kanssa puuhastellessa. Pelien pelaaminen ja ohjelmointiharrastus oli vähitellen suunnannut myös ammatinvalintaa. Mies totesi hallitsevansa nykyisen ammattinsa hyvin, mutta työuraan panostamisen sijasta miehen mielenkiinto oli suuntautunut enemmänkin erilaisiin harrastuksiin ja kotona puuhasteluun.

”Kuljen kesät luonnossa tarkkaillen ja tehden muistiinpanoja. Joskus kuljeskelen aivan itsekseni, joskus olemme liikkeellä suuremmalla joukolla. Olen myös luonnonsuojelija... En pidä itseäni niin tärkeänä, että kuvittelisin muun maailman olevan olemassa minua varten. En halua säästää omaa aikaani tuhlaamalla muiden aikaa. En myöskään pröystäile tuhlailemalla, vaikkakin arvostan korkealaatuisia asioita: hyvää ruokaa, korkeatasoisia palveluita, upeita esineitä. Kun ei paljoa juo eikä lainkaan tupakoi niin rahoja jää kaikkeen mukavaan, vielä kun bensiniäkin kuluu vain vähän. Auto on tullut hankittua vain harrastuskäyttöön ja avuksi talon remontoinnissa, yleensä kuljen bussilla ja junalla. Näen joskus paljonkin vaivaa tuottaakseni iloa ja hyötyä muille ihmisille... Luulen, että pidän tärkeänä kovin eri asioita kuin useimmat muut.” (M98)

Koulumenestyksen merkitystä tai hyötyä mies ei osannut arvioida, vaan totesi, että opiskelu- ja työpaikkojen ovet olisivat auenneet huonommillakin arvosanoilla. Hänen mukaansa hyvät arvosanat koulussa olivat yleensä merkkejä esimerkiksi oppilaan lahjakkuudesta, ahkeruudesta tai kunnianhimoista, eikä niiden mittaaminen ja erottaminen toisistaan ole välttämättä kovin helppoa. Itse hän totesi olevansa älykäs, mutta epäili, ettei älykkyydestä ole juurikaan etua nykypäivän työelämässä pärjäämisessä. Älykkäät ihmiset löytyvät hänen mielestään muualta kuin työelämän johtopaikoilta.

”Olen mielestäni älykäs ja sitä osoittavat tulokset testeistä, joita olen joutunut tekemään. Mielestäni myös tunnistan älykkyyden toisissa ihmisissä. Siksi onkin ehkä yllättävää, että älyk-

kyys tuntuu vain heikosti korreloivan koulutuksen ja aseman suhteen. Monet älykkäinä pitämäni ihmiset ovat tavallisia duunareita tai maailmasta vieraantuneita haihattelijoita. Sen sijaan monet yritysten korkeat johtajat, tohtoritason ihmiset, tuntuvat olevan älynlahjoiltaan melko keskinkertaisia. Älykkyys ei tunnu olevan tae arvostukselle tai työuralla etenemiselle, tavaltaan se voi olla jopa haitta.” (M98)

SELVIYTYJÄT

Selviytyjien tarinoissa koulutus- tai työuran varrella oli ollut selvästi enemmän esteitä kuin suoriutujien kertomuksissa. Selviytyjien tarinoita voi pitää kuvauksina vaikeuksien voittamisesta. Vaikeudet ja esteet saattoivat kuitenkin olla hyvin erilaisia eri henkilöillä ja ne ajoittuivat eri elämäntilanteisiin. Joissakin tarinoissa hankaluudet liittyivät lapsuuden kodin lähtökohtiin. Koti saattoi olla köyhä, uskonnollisesti ahdasmielinen tai vanhempien sairaudet ja muut ongelmat varjostivat lapsuutta. Toisilla taas hankalien lähtökohtien sijasta tai lisäksi kouluaikaan liittyi hyvin negatiivisia muistoja. Eräiden kohdalla vaikeudet ajoittuivat lukion jälkeiselle koulutus- ja työuralle. Selviytymistarinoihin ryhmittelin myös ne kertomukset, joissa koulutus- ja työuralla eteneminen kuvattiin ahkerana puurtamisena. Hyvät arvosanat koulutodistuksissa olivat saattaneet edellyttää päivittäin tuntikausia kestävästä läksyjen lukusta. Yhteistä selviytyjien kertomuksissa oli se, että vaikeudet oli aina kyetty jollakin tavoin voittamaan ja kääntämään tilanteet lopulta itselle myönteisemmäksi.

KÖYHISTÄ OLOISTA KOULUMENESTYJÄKSI

Kodin kasvuympäristö ja varhaislapsuuden kokemukset muokkaavat yksilöllä enemmän tai vähemmän koulun vaatimuksiin sopivaksi. Tämän tutkimuksen tilastollinen osuus osoitti pitkälle koulutettujen ja toimihenkilöammateissa toimivien vanhempien jälkeläisten olevan selvästi yliedustettuna koulumenestyjien keskuudessa. Yksittäisiä elämäntilanteita lukiessa havaitsee kuitenkin varsin pian, ettei huomion kiin-

nittäminen pelkästään vanhempien koulutustasoon ja ammattiasemaan riittä selittämään oppilaiden suoriutumiseroja tai koulussa pärjäämistä.¹ Myöskään oppilaiden älykkyyseroja korostavat selitysmallit eivät juuri ilmiön ymmärrettävyyttä lisää. Uskottavampia ja kattavampia selityksiä saattaisi löytyä perheen vuorovaikutusprosesseja, elämäntapaa ja arvomaailmaa tutkittaessa, jotka tosin ovat usein yhteydessä vanhempien varallisuuteen, koulutukseen ja ammattiin. Vaikka elämäkertojen avulla ei perheen sisäisiä prosesseja tai elämäntapaa voida suoraan tutkia, tuovat tarinoissa kuvatut kokemukset esiin yhdenlaisen näkökulman kasvuympäristön merkityksestä ihmisen koulutusuralla ja elämäntulussa. Tarinoiden kautta tulee ymmärrettäväksi esimerkiksi se, miten ulkoisesti hyvinkin erilaiset olosuhteet saattavat osoittautua koulussa menestymisen kannalta otollisiksi.

Esimerkiksi uskovaaisessa ja köyhässä perheessä varttuneen miehen tarinassa tuli esille se, miten kodissa saattaa olla samanaikaisesti sekä koulumenestystä heikentäviä että edistäviä elementtejä. Mies kertoi tiedollisten ja taidollisten kouluvalmiuksiensa kehittyneen jo paljon ennen kouluikää sisarusten kanssa leikkiessä. Tarinan perusteella kodissa vallitsi kuitenkin oppimisen kannalta epäedullinen, lanvistava ja itsetuntoa heikentävä ilmapiiri. Rajoittava ja auktoriteetteihin vetoava kasvatus toisaalta muokkasi luonteenpiirteitä sen kaltaiseksi, että niistä saattoi olla koulussa pärjäämisen kannalta myös etua.

”Asuimme tuvan ja kamarin käsittämässä mökissä. Olimme köyhiä. ...Vanhin sisar viihdytti meitä neljää pientä iltapäivisin pitämällä koulua. Opin aikaisin lukemaan ja laskemaan. Meinin kansakouluun vasta toiselle luokalle. ...Leikkiä sain vain omassa pihassa, ettei ympäristön syntiset tavat tarttuisi. Suomenkieliset työläislapset vainosivat meitä ”uskovaisia”. ...Olin luokan paras ja monen opettajan suosikki... Mutta olin yksinäinen ja pelokas, joukkuepeleissä huonoin. Lukiassa oppiminen oli vaikeampaa, mutta ryhdyin entistä ahkerammaksi ja pysyin priimuksena. Muistan nuo vuodet jatkuvana pelkona:

¹ Empiirisissä tutkimuksissa on vakiintunut käytäntö mitata esimerkiksi kodin kulttuurista ja sosiaalista pääomaa vanhempien koulutustason ja sosioekonomisen aseman perusteella (ks. Moore 2000, 153-154). Pelkästään kyseisten tekijöiden huomiointaminen ei välttämättä tee oikeutta Bourdieun kulttuuripääoman teorialle, jossa pääomilla viitataan huomattavasti laajempiin perheen elämäntapaan ja käytäntöihin liittyviin asioihin.

mitä jos paljastuisi etten osaakaan kaikkea! Olin melkein aina yksin, seurakunnastakaan ei löytynyt hyviä ystäviä. Kirjoitin runoja, tein sävellyksiä tietämättä musiikista oikein mitään. Ilmapiiri kodissamme oli epä-älyllinen, auktoriteettiuskoinen, kaikkia omia tahdonilmauksia lannistava. Piilouduin hyväta-paisuuden ja ujouden taakse.” (M186)

Koululaitoksessa oppilaalta edellytettiin tuohon aikaan (1950-luvulla) ehkä nykyistäkin enemmän rauhallista ja kuuliaista käyttäytymistä. Aikuisen tahtoon taipuvaa pientä koululaista voi pitää eräällä tavalla opettajan toiveoppilaana, koska hän ei kyseenalaista käskyvaltasuhteita ja aiheuta häiriöitä koulun arjessa. Kivirauman (1995, 27) tapaan voi todeta, että jo kotonaan tietojen esittämiseen sekä lasten ja aikuisten hierarkkisiin suhteisiin totuneelle oppilaalle koulun toimintatavat eivät ainakaan ole esteenä hyvälle koulumenestykselle. Koulussa pärjäämistä edisti edellisen kertojan tarinassa myös ammattihaave, joka oli kypsytynyt varsin varhaisessa vaiheessa. Mies kertoi olleensa jo lapsena innokas tekemään talojen piirustuksia ja jäljittelemään isäänsä, joka tarvitsi rakennuspiirtäjän taitoja uskonnollisen yhteisön kokoontumistilojen suunnittelussa. Isä oli hankkinut taitonsa kirjeopiston kautta. Vaikka isä ei ilmeisesti ollutkaan varsinainen rakennusalan ammattilainen, tuli hän selvästi antaneeksi lapsensa ammatilliselle uralle suunnan. Isän touhuja seuratessaan ja jäljitellessään poika hankki hyvän piirustustaidon ja voimakkaan kiinnostuksen arkkitehtuuriin ja rakennustaiteeseen.

KOULU TURVALLISUUDEN JA JÄRJESTYKSEN TYYSSIJANA

Joissakin selviytyjien tarinoissa koulussa menestymistä oli edistänyt se, että koulu oli tarjonnut ympäristön, joka toi tiettyä turvallisuutta ja järjestystä elämään. Esimerkiksi vanhempien mielenterveydelliset ongelmat, alkoholismi, keskinäiset riidat tai taloudellisten huolien aiheuttamat paineet olivat tehneet kodista rauhattoman paikan. Koulu toimi kyseisille oppilaille turvapaikkana, jonne saattoi paeta kodin sekasortoista ja rauhatonta tunnelmaa. Koulussa oli selkeät rajat, rituaalit, toimintatavat ja säännöt. Lukujärjestyksen mukaan jaksottuva päivärhythmi teki elämästä ennustettavan. Toisin kuin kotona, koulus-

sa ollessa tiesi yleensä mitä seuraavaksi tulisi tapahtumaan. Koulussa selviytyminen ja koulutehtävistä suoriutuminen puolestaan tuotti niitä onnistumisen kokemuksia, joita lapsuuden kodissa ei välttämättä ollut tarjolla. Koulussa saattoi tuntea itsensä hyväksytyksi.

”Minä herkistä lapsista herkin, koin lapsuuteni puutteenalaisessa agraariyhteisössä turvattomaksi. Joku todistaa lapsuudestaan tyyliin: vaikka koti oli köyhä, siellä vallitsi turvallinen henki. Minulla ei ole mitään erityisen vahvoja tervettä minuutta ja itsetuntoa rakentavia muistoja tuolta ajalta. Koin usein rinnasta riipaisevaa pelkoa kuunnellessani vanhempieni keskustelua ja riitelyä pian lankeavista vekseleistä ja muista raha-huolista... Luulen, että isäni ei ollut oikein kypsä vanhemmuuteen käyttäessään paljon alistamista ja nöyryyttämistä kasvatuksen apuna. Veljeni, joka oli lapsenakin kovaluontoisempi ei ehkä niin paljon kärsinyt tuosta ajasta, mutta minun tulevaisuuttani se muokkasi voimakkaasti: aloin ratkaisuisiani etsiä turvallisuutta tuovia elementtejä elämään, mm. turvallinen ”taivaan isä” tuli omaa isää tärkeämmäksi... Koska hyvä koulumenestys oli tekijä, joka toi turvallisuutta elämään, niin siitä tuli itsestään selvä tavoite viimeistään oppikoulussa. Tätä auttoi suuresti minun ilmeinen lahjakkuuteni, tai ainakin erinomainen muistini.” (M274)

Edellä siteeratussa tarinassa (M274) ei käynyt selville se, missä määrin kertoja oli saanut mainitsemiaan ”lahjakkuutta ja muistia” kehittävää opastusta jo ennen kouluun menoa. Joka tapauksessa hänellä oli selkeä syy ja motivaatio kunnostautua koulutyössä. Koulunkäyntiin panostaminen oli lisäksi vahvistunut edelleen oppikouluaikoina. Tuolloin hän omien sanojensa mukaan alkoi ”vähitellen jäädä ns. kovempien jätkien muodostaman kaveripiirin ulkopuolelle”, koska ei omantunnonsyistä halunnut osallistua tupakanpolttoon ja muihin nuorten miesten kokeiluihin. Seurauksena oli pelkuriksi ja mammanpojaksi leimautuminen. Ulkopuolisuuden taakan hän joutui kantamaan yksin, koska ei kyennyt puhumaan vanhempiensa kanssa mieltään painavista asioista. Hän halusi kuitenkin olla hyvä jossakin. Miehen tarinan mukaan koulumenestys oli hänelle ”se sarka, jossa kykeni näyttämään kyntensä.” Hän muistaa tilanteen hel-

pottuneen lukiossa, koska koulumenestykseen tähtääminen oli siellä yleisesti hyväksyttävämpää oppilaiden keskuudessa.²

Samaan aikaan alkoi hahmottua myös tuleva haave-ammatti. Maa-laispoika oli usein ihailleen seurannut maatilalla vierailevien eläinlääkärin työskentelyä. Hän muisti, kuinka eläinlääkärit ajoivat pihaan hienoilla autoilla, vaikuttivat varakkailta ja aivan ilmeisesti nauttivat suurta kunnioitusta karjanomistajien keskuudessa. Vielä enemmän ammatin hohdokkuutta olivat lisänneet eläinlääkärin elämää kuvaavat James Herriotin ja Gerald Durrellin tarinat, jotka kiehtoivat nuoren pojan mieltä. Toisaalta se oli yksi niistä harvoista akateemisista ammasteista, jotka olivat tulleet tuohon ikään mennessä tutuiksi. Eläinlääkäriksi kouluttautumisesta tuli selkeä tavoite, joka lisäsi edelleen motivaatiota koulunkäyntiin. Ammatillinen esikuva ei tullut suoraan vanhemmilta, mutta joka tapauksessa siitä kulttuurisesta ympäristöstä, jossa hän oli kasvanut. Eläinlääkärin ammatti tarjosi vaihtoehdon, jossa pitkän akateemisen koulutuksen jälkeenkin oli mahdollisuus työskennellä tutussa kulttuurisessa ympäristössä.

Jotkut selviytyjät muistavat viettäneensä lapsuudessaan runsaasti aikaa vanhempiensa ja isovanhempiensa keskuudessa, koska samanikäisiä lapsia ei asunut lähistöllä tai jostakin syystä he eivät voineet leikkiä ikätoveriensä kanssa. Sen vuoksi heistä oli saattanut tulla ”pikkuvanhoja”, aikuisten tavoin käyttäytyviä lapsia. Samalla tavoin kuin suoriutujien tarinoissa, myös selviytyjien kertomuksissa tuli usein esille se, että he olivat tavalla tai toisella oppineet koulussa tarvittavia taitoja jo varhaislapsuudessaan. Erään tarinan päähenkilö varttui mielenterveysongelmista kärsivän yksinhuoltajaäidin ainoana tyttönä. Äitiään tärkeämpänä kasvattajanaan hän piti samassa taloudessa asuvaa mummoaan. Entisenä kansakoulunopettajana mummo arvosti koulua ja vaikutti voimakkaasti lapsenlapsensa kouluasenteeseen. Kirjoittaja kertoi oppineensa mummonsa ansiosta lukemaan jo 5-vuotiaana. Äitinsä hän muistaa olleen ylisuojeleva. Ensimmäiset 6 vuotta elämästä kuluivat käytännöllisesti katsoen vankina omassa kodissa, koska äiti ei päästänyt leikkimään pihalle toisten lasten kanssa. Vähän ennen kouluikää tilanne kuitenkin muuttui oleellisesti. He

² Power ja kumppanit (1999) havaitsivat omassa tutkimuksessaan, että koulussa hyvin menestyneiden oppilaiden oli helpompi mukautua koulun vaatimuksiin, jos heillä oli myös samanhenkisiä kavereita, jotka tavoittelivat hyviä arvosanoja.

muuttivat tuolloin asumaan yhteistalouteen sukulaisperheeseen, jossa oli saman ikäisiä lapsia, joten sosiaalinen elämä vilkastui huomattavasti. Koulutaipaleensa hän aloitti yhdessä serkkujensa kanssa. Aluksi hän ei ollut innostunut koulusta. Lukutaitoisena oli tylsää kuunnella vieressä, kun muut opettelivat tuskastuttavan hitaasti kirjaimia. Kolmen ensimmäisen kouluvuoden aikana koulutyötä kiinnostammalta tuntuikin seurustelu kavereiden kanssa.

Seuraava käännekohta nuoren tytön elämässä oli yhteistalouden päättyminen sukulaisperheen kanssa. Serkut muuttivat toiselle asuinalueelle ja siirtyivät eri kouluun. Äidin mielenterveysongelmat olivat pahentuneet, eikä hän enää kyennyt työelämään. Kirjoittaja toteaa käyttäneensä tuolloin koulua turvapaikkana. ”Silloin pakenin kotoa kouluun, uppouduin läksyihin ja imin koulusta hyväksyntää”, hän kertoo. Seuraavien vuosien aikana kotiolot muuttuivat vähitellen entistäkin hankalammaksi, sillä myös mummon terveys alkoi pettää. Sekä äiti että mummo joutuivat muutamiksi viikoiksi sairaalaan ja tytön oli muutettava siksi aikaa sukulaisten luokse asumaan. Äidin ja mummon kotiutumisen jälkeen perhe-elämässä seurasi hieman seesteisempi ajanjakso, mutta muutamien vuosien kuluessa mummon voimat ehtyivät lopullisesti. Isoäidin kuolema oli henkisesti raskas koettelemus ja lisäksi se heikensi perheen taloudellista tilannetta entisestään.

”Mummon terveyden pettäminen oli vaikea asia, sillä hän oli ollut lapsuuteni turva. Hän kuoli kun olin 14-vuotias. Muutimme äidin kanssa yksiöön. Rahaa oli vähän ja usein olimme päiväkausia ilman ruokaa. Koulu oli koko ajan ruvennut menemään paremmin ja paremmin. Minulla oli vahvat pohjat kielissä ja kavereita, jotka myös olivat kiinnostuneita koulunkäynnistä. Sitten oli varjomaailmani: kaverit, joita kiinnosti vain viina, ei mitkään koulut. Alkoholinkäytön aloitin 16-vuotiaana. Ryyppääminen oli jokaviikonloppuista ja purki pahaa oloani. Koulun en antanut kärsiä, vaan nautin kaksoisroolistani. Olin päättänyt tulla joksikin. Olin päättänyt, että minulle ei käy niin kuin äidille: en sairastu mieleltäni, en jätä koulujani kesken. Tähtäsin lukioon päästyäni yliopistoon.” (N237)

Kirjoittajalla näytti olleen nuoruudessaan kaksi vastakkaista identiteettiä tai roolia, joita saattoi vaihdella tilanteen mukaan. (Vrt. Houtso-

nen 2000, 35.) Molempien roolien voi tulkita olleen selviytymisen kannalta tärkeitä. Olosuhteiden tuottamaa ahdistusta oli lievitetävää viikonloppuisin alkoholin avulla. Päihdekeskeinen vapaa-ajan vietto kaveriporukan kanssa auttoi vapautumaan edes hetkeksi kodin sekasortoisesta arjesta. Koulumenestykseen vapaa-ajan ”harrastus” ei kuitenkaan vaikuttanut, koska läksyjen pariin ajoi voimakas halu välttää äidin kova kohtalo. Koulu tuntui ainoalta selviytymiskeinolta ja ahtaassa kodissa ”ei tarvinnut kuunnella äidin mutinaa, kun piti katseen kirjassa”.

Naisen kertomuksessa lähtökohdat olivat poikkeuksellisen hankalat muiden kirjoittajien tarinoihin verrattuna. Siitä huolimatta hän onnistui kääntämään vaikeudet voitoksi. Merkittävä rooli selviytymisessä näyttäisi olleen kertojan isoäidillä, joka oli vaikeuksien keskellä kyennyt tarjoamaan lapsen kaipaamaa turvallisuutta. Naisen kertomus tuo omalla tavallaan esille myös tilastollisen tutkimuksen puutteita. Tilastollisessa tarkastelussa olisi jäänyt kokonaan huomiotta se, että tytön tosiasiallinen huoltaja ja kasvattaja olikin isoäiti. Tarinassa tulee esille myös monien syrjäytymistutkimusten havainto, jonka mukaan äärimmäisen vaikeistakin elämäntilanteista selviytymiseen saattaa joskus riittää se, että ihmisellä on edes yksi ihmissuhde, joka pitää yllä toivoa ja luo uskoa tulevaisuuteen. Pysyvän ja kiintymyksen perustuvan suhteen ainakin yhteen aikuiseen henkilöön on todettu olevan tärkeää myös lapsen kielellisen ja älyllisen kehityksen kannalta. (Ks. esim. Kärkkäinen 1995; Jahnukainen 1997; Järvinen & Jahnukainen 2001.)

IRTIOTTO KULTTUURISISTA JUURISTA

Koulussa suoriutumisen motiivina voi edellä kerrottujen tarinoiden mukaan olla tietojen ja taitojen kartuttamisen ohella myös pakene minen kodin ahdistavasta ilmapiiristä. Seuraavassa kertomuksessa koulun merkityksen voi nähdä sen sijaan maailmankuvaa muokkaavana instituutiona ja myöhemmin väylänä, jonka kautta oli mahdollista irrottautua kodin elämäntavasta. Syrjäisellä maaseudulla ja köyhässä pienviljelijäperheessä lapsuutensa viettänyt nainen kuvasi tarinassaan sitä, kuinka hän iän karttuessa ja koulutuksen myötä alkoi vähitellen kokea lapsuuden kotinsa puutteellisena ja virikkeettömänä ympäristönä, josta oli syytä päästä eroon. Tervon (1993, 6) ilmaisu lainaten koulusta näytti muodostuneen ”pakoreitti ulos talon-

poikaisuudesta”. Kertomuksen perusteella koulumenestyksen kulttuuriset edellytykset olivat naisen lapsuudenkodissa vähäiset. Koulutusperinnettä kotona ei juurikaan ollut. Isä oli käynyt vain 4 luokkaa kansakoulua, osasi vaivoin kirjoittaa ja lukea, eikä pahemmin kirjaviisautta arvostanut. Paljoa enempiä koulutusta ei ollut äidilläkään. Perhe eli vaatimattomissa oloissa, sillä peltotyöt tehtiin hevosella eikä kotitalossa ollut edes sähköjä, vaan ainoastaan kaasupalot ja puulämmitys.

Kirjoittajan varhaiset koulukokemukset olivat monelta osin negatiivisia. Hän kertoi olleensa pienen kotikylänsä ala-asteella keskinkertainen, hiljainen, arka ja ahkera oppilas, joka teki mitä käskettiin. Näin hän uskoi välttyvänsä pahimmilta seurauksilta. Kyläkoulussa vallitsi vanhanajan kuri ja järjestys. Ruoka oli syötävä vaikka itkemällä. Opettaja oli autoritaarinen hirmu, joka ”kiusasi ja simputti hidasjärkisempiä oppilaita”. Kukaan ei uskaltanut opettajan toimintaan puuttua, sillä herran pelko oli syvään juurtunut niin oppilaisiin kuin heidän vanhempiinsakin. Nainen kertoi, miten helpottavaa oli päästä tuosta ahdistavasta kyläkoulusta yläasteelle, vaikka se merkitsikin suurta elämänmuutosta. Koulumatka pidentyi huomattavasti ja matkoineen päivän pituudeksi tuli 10 tuntia. Aikaa harrastuksille ei juuri jäänyt.

Jos kodin elämäntavalla ja arvoilla olisi koulussa pärjäämisen kannalta niin keskeinen merkitys kuin kulttuurista näkökulmaa painottavissa teorioissa korostetaan, ei kyseisellä kirjoittajalla olisi ollut juurikaan toivoa saavuttaa menestystä koulutiellä. Hän edustaa ehkä selkeimmin poikkeusyksilöitä, jotka ovat menestyneet koulumaailmassa kotitaustastaan huolimatta (ks. Mäkelä 1994, 248). Naisen tarinan voisi katsoa tukevan sen kaltaista ajatusta, että koulumenestyksessä on lopultakin kysymys älykkyydestä, joka ei ole juurikaan yhteydessä kulttuuriin tekijöihin ja yksilön elämänhistoriaan. Kulttuurisia selitysmalleja ei kuitenkaan ole syytä hylätä tässäkin tapauksessa. Tarinan mukaan jossain vaiheessa ympäröivässä olosuhteissa tapahtui merkittävä muutos, joka osaltaan vaikutti koulutyöskentelyyn.

”Eräs tärkeimpiä tapahtumia lapsuudessani oli varmaan tieto siitä, että kirjastoauto alkoi kulkea näillä syrjäkylillä ja tuoda luettavaa maaseudulle. Äitini sai kuulla jostain tästä ja luoja kiitos hän itsekkin halusi lukemista. Niin me tytöt pääsimme hakemaan omaa lukemista, lastenkirjoja yms., koulukirjojen

lisäksi heti, kun tulimme kouluikäisiksi. Opin lukemaan vasta ekaluokkalaisena, mutta siskoni oppi lukemaan jo 5-vuotiaana. Lainakirjoista tulikin ainoa harrastukseni. Isämme paheksui äitini lukuintoa, olivathan he täysin eri sukupolvia. Äitini oli 20 vuotta isääni nuorempi ja saanut käydä kansakoulunsa 1950-luvulla, jolloin opetuskin oli jo tehokkaampaa... Olin jo ala-asteella alkanut siis lukea kaikenlaista ja säännöllisesti. Lukunopeuteni kehittyi ja ennen kaikkea kyky ajatella ja pohdita. Pian aloin tajuta olevani erilainen.” (N202)

Äidillä näytti olleen merkittävä rooli lukuharrastuksen käynnistymisessä, vaikka hän ei ehkä suoranaisesti ohjannut lastensa toimintaa. Kirjastopalvelujen ulottuville pääseminen osoittautui tässä tarinassa tärkeäksi tekijäksi, jolla oli yhteys myöhempään koulumenestykseen. Kirjojen lukemisesta tuli tärkeä osa nuoren tytön elämäntapaa. Rungas lukeminen kehitti valmiuksia, joita koulutyössä menestyminen edellytti. Lukemisharrastus yhdistyneenä ahkeruuteen ja tunnollisuuteen koulutyössä muodostuivat koulumenestyksen avaimiksi. Syrjäisellä maaseudulla ei toisaalta ollut sellaisia harrastusmahdollisuuksia, jotka olisivat tarjonneet vaihtoehdon läksyjen luvulle. Kertojan mukaan kotona ei tuettu koulunkäyntiä mitenkään, mutta hyvä koulumenestys ja läksyjen teko oikeutti vapautumaan ylimääräisistä kotitöistä. Lisäksi isän kanta oli se, ettei seurustelusuhteita saanut aloittaa ennen kuin koulut oli käyty loppuun. Vaikka vanhemmat eivät suoranaisesti avustaneet läksyjen teossa, he tulivat näiden vapautusten ja rajoitusten myötä ohjanneeksi lastaan läksyjen pariin.

”Isäni oli jyrkkä ja auktoritaarinen, enkä käynyt missään. Mitä siellä maalla muuta olisi tehnyt kuin läksyjä... Kotona minun ei tarvinnut tehdä mitään, enkä oppinut mitään kotitaloustöitä, en edes ruuanlaittoa! Vanhempani antoivat minun lukea, kun olin ”niin hyvä oppilas”. Olin valinnut tämän tien... Koulupäivät olivat aina n. 10 tuntia matkoineen. Se oli hirveän raskasta, sillä iltaisin oli läksyt ja koevalmistelut päälle. Lomaajat vain lepäsin uupuneena. Olin äärettömän tunnollinen, tein kaiken niin kuin piti ja menestyin. Silti en pitänyt itseäni mitenkään ylivalikkynä vaan ihan tavallisena. Ei vain ollut muuta-

kaan tekemistä, ei siellä maalla ollut harrastusmahdollisuuksia. Kesälomat olin vain kotona heinäpellolla tms. Kesät olivat koulusta vapaata ja minun annettiin olla rauhassa. Kesätöitä en edes haaveillut, eikä olisi ollut mahdollisuuttakaan, siksi syrjässä asuimme. Opin tavallaan kotona laiskaksi.” (N202)

Oppilaan koulumenestyksen kannalta voi ajatella olevan etua siitä, jos hän on varttunut ”virikkeellisessä” ympäristössä, jossa on runsaasti koulun kulttuurin kanssa yhteensopivia tekijöitä. Edellä siteeratuissa kertomuksissa koulunkäyntiä suoranaisesti tukevia elementtejä kodissa ei välttämättä ollut kovinkaan paljon. Tarinoissa tuli pikemminkin esille lapsuuden olosuhteiden monet ongelmat, joiden olettaisi heikentävän suoritustasoja. Koulussa pärjääminen näytti kuitenkin monien kohdalla liittyvän juuri siihen, että he käyttivät koulua selviytymistienä. Koulu edusti heille paikkaa, jonne saattoi esimerkiksi paeta kodin ongelmia. Menestyminen koulutyössä antoi myös lupauksen toisenlaisesta elämästä ja mahdollisuudesta välttää vanhempien kohtalo.

”Koulutusta ei arvostettu maalaistaloissa, kun vanhempien oma koulutuskin oli niin niukka, eikä yleissivistystä ollut. Itse koin heti alun alkaen, että vain menemällä lukioon, pystyn erkaantumaan tästä samasta kehästä. Missään vaiheessa en kokenut olevani maatalon emäntä -tyyppiä, vaan inhosin maalaistaustaani yli kaiken. Halusin jotain muuta. Tajusin, että vain laaja yleissivistys on tae paremmasta. Mitä enemmän opin ja tiesin asioista ja maailmasta, sitä enemmän koin erkanevani tästä yhteisöstä ja olevani jotenkin erilainen. (N202)

Edellä siteeratulle kirjoittajalle oli jo varhaisessa vaiheessa muodostunut negatiivinen näkemys vanhempien edustamasta kulttuurista ja elämäntavasta. Hänen kohdallaan voi ajatella olleen kysymys tietyllä tavalla ”epäonnistuneesta sosialisatiosta”, jossa yksilö pyrkii vanhempiensa kulttuurin uusintamisen sijasta hakeutumaan täysin toisenlaiseen ammattiin ja elämäntapaan. Epäonnistuneen socialisaation seurauksena ihmisestä tulee jo varhaisessa vaiheessa ”etsijä”, joka ei tunne kuuluvansa alkuperäiseen yhteisöönsä. Seurauksena saattavat olla yksinäisyyden, erilaisuuden ja ulkopuolisuuden tunte-

mukset. Tämä puolestaan kannustaa etsimään erilaisia vaihtoehtoja ja toisenlaista elämäntapaa. Kulttuurisista juurista irtaantuminen edellyttää kuitenkin sellaisia kontekstuaalisia mahdollisuuksia, jotka yhteiskunnan modernisaatioprosessi ja koulutusjärjestelmän laajentuminen ovat luoneet. (Trondman 1993, 147–150; ks. myös Berger & Luckmann 1998, 193.)

LUKION JÄLKEISEN KOULUTUSURAN VALINTA

Selviytyjien tarinoissa hyvää menestystä ylioppilaskirjoituksissa ei välttämättä pidetty itsestäänselvytenä. Useimmissa tarinoissa erinomaisten arvosanojen katsottiin olleen hyvän tuurin, tunnollisuuden, ahkeruuden ja sinnikkyuden tulosta. Joidenkin mielestä suuri ansio ja kunnia hyvistä numeroista kuului erinomaisille opettajille. Muutamissa kertomuksissa koulumenestyksessä näytti olevan kysymys täydellisyysdentavoittelusta ja epäonnistumisen pelosta. Ainoastaan paras tulos oli riittävän hyvä. Äärimmilleen viety suorituskeskeisyys ja tulostavoittelu saattoi toisilta edellyttää päivittäin useiden tuntien läksyjen lukua ja tarkkaa ajankäytön suunnittelua. Täydellisten suoritusten tavoittelu saattoi johtua mitä erilaisimmista syistä. Ahkeralla koulutyöllä saatettiin yrittää hankkia opettajien tai vanhempien hyväksyntää ja arvostusta. Ahkera puurtaminen ja koulutehtävissä ansioituminen oli keino tulla jollakin tavoin huomatuksi.

Eräs ahkerista puurtajista kertoi, kuinka hän aloitti yläasteella todellisen teho-opiskelun ja samalla kiitettävien numeroiden saamisesta tuli tärkein päämäärä elämässä. Läksyjen luvun ohella hän omistautui urheilulle, jossa harjoituksia riitti lähes jokaiselle viikonpäivälle. Kireä työtahti koulussa ja harrastuksen parissa vei aikaa ystäviltä ja johti ihmissuhteiden laiminlyömiseen. Kirjoittajalle tunte mattomasta syystä urheilukentiltä ei kavereita löytynyt. Samanikäiset nuoret eivät huolineet häntä joukkoonsa. Sen sijaan hän joutui pari vuotta kestävänsä seuratoverien kiusantekoa ja pilkkaamista. Kirjoittaja arveli erilaisuuden ja ulkopuolisuuden tunteen osaltaan johtaneen yhä kovempaan suorituskierteeseen koulutyössä. Hän halusi näyttää pärjäävänsä ainakin koulussa, vaikka muualla syrjittäisiinkin. Näin koulusuoriutumisen kompensoi muilla elämänalu eilla kohdattuja vaikeuksia.

Kovaa itsekuria ja säännöllistä harjoittelua vaativa urheiluharrastus toimi myös tietynlaisena mallina koulutyöskentelyssä. Molemmissa näytti olevan kysymys ankarasta kilvoittelusta, jossa pyrittiin jatkuvasti parempiin tuloksiin. Menestyäkseen oli oltava valmis ponnistelemaan ja tekemään määrätietoista työtä. Yläasteella ahkeruus palkittiin täyden kympin keskiarvolla ja urheilussakin tulokset olivat hyvää paikallista tasoa. Koulussa tulosten tavoittelu jatkui aina ylioppilaskirjoituksiin saakka, mutta sen jälkeen voimat olivat lopussa.

”Ylioppilaskeväänä hyödyin suuresti siitä, että olin tehnyt ahkerasti töitä koko lukioajan, käynyt vieläpä parin viikon mittaisen kesälukion matematiikasta ja englannista toisen luokan jälkeen... Keskimääräinen läksyenluku aikani lukiossa oli kuusi tuntia päivässä, eli lukemisen ja treenien lisäksi en ehtinyt tehdä mitään muuta kuin syödä ja katsoa jotkut nopeat uutiset. Ja koska tiedonnälkäni oli edelleen tavallista nälkää suurempi, käytin mieluummin myös kouluruokatunnit seuraavan tunnin läksyen kertaamiseen. Usein välitunneillakin eristäydyin johonkin hiljaiseen paikkaan lukemaan. Viikonloppuna tahti oli hiukan rennompaa, mutta silti aivan äärettömän stressaava näin jälkikäteen ajateltuna... Kuuden laudaturin saavuttaminen ylioppilaskirjoituksissa oli jälkeinpäin ajatellen huikaiseva saavutus... Kahden viimeisen yläastevuoden ja kolmen lukiovuoden pänttäminen uuvutti minut nimittäin niin perusteellisesti, että en edes kokonaisen väli vuoden jälkeen jaksanut ajatella kovin raskaita jatko-opintoja.” (N192)

Kirjoittaja kertoi viettäneensä lukion jälkeen väli vuoden ulkomailla töitä tehden ja kieliä harjoitellen. Sen jälkeen olikin luontevaa hakeutua yliopistoon opiskelemaan kieliä. Tärkeänä syynä koulutusalan valintaan hän totesi olleen myös sen, ettei pääsykokeisiin tarvittu enää ylimääräistä lukemista, vaan koulutiedot riittivät. Peruskoulun ja lukion aikaan liittyvä lähes sairaaloinen uurastus oli vienyt kovimmat lukuhalat. Yliopistossa työtahti oli ollut jo huomattavasti maltillisempaa kuin lukiossa ja seura-elämä alkoi kiinnostaa enemmän kuin opiskelu. Opinnot sujuivat kuitenkin varsin hyvin. Gradu vaiheen jälkeen hänelle tarjoutui tilaisuus myös väitöskirjan tekoon, mutta opettajan ammatti osoittautui tutkijanuraa houkuttelevammaksi vaihtoehdoksi.

Edellisen kirjoittajan kohdalla alan valinta oli onnistunut lopulta varsin kivuttomasti. Opetustyö oli tuntunut omalta heti ensimmäisten opetustuntien jälkeen. Selviytyjien kertomukset jakautuvatkin kahtia sen mukaan, kuinka vaivatonta lukion jälkeisen koulutuspaikan valinta ja hankkiminen oli ollut. Helppoimmalla pääsivät ne, joilla oli ollut jo kauan mielessä tietty toiveammatti ja jota kohti oli pitkään kuljettu. Pääsykokeista selviytyminen ei hyvien papereiden ja kovan motivaation vuoksi tuottanut heille vaikeuksia. Myös opinnoissaan he menestyivät erinomaisesti ja suorittivat tutkintonsa ripeästi. Joidenkin kohdalla ammatinvalintaan oli saattanut vaikuttaa voimakkaasti myös halu osoittaa kunnioitusta vanhemmilleen, jotka olivat joutuneet tinkimään paljosta kouluttaakseen lapsensa.

Toisille uravalinta ei ollut yhtä helppoa. Tuleva ammattiura ei ollut lukioaikana kirkastunut ja lukion päättyessä ongelmat tuntuivat vain kärjistyvän. Ylioppilaskirjoitukset oli koettu stressaavana ja uuvuttavana elämänvaiheena. Loistavasta koulumenestyksestä huolimatta epäilykset omasta osaamisesta ja selviytymisestä painoivat mieltä. Opettajien odotukset lisäsivät paineita entisestään. Eräs kirjoittajista kuvasi tarinassaan hyvin sitä, kuinka ammattihaaveiden selkiytymättömyys ja epävarmuus tulevaisuudesta aiheutti suuren avuttomuuden tunteen. Koulussa ei ammatinvalintaan ja opiskelupaikan valintaan oltu kiinnitetty riittävästi huomiota. Ylioppilaskirjoituksiin valmentautuminen nieli opettajien kaiken huomion. Vähän koulutetut vanhemmat eivät osanneet antaa apua ja tukea valintatilanteessa. Varmaa oli vain se, että kotoa oli muutettava pois, jos aikoi hankkia lisää koulutusta. Toisaalta ajatus lähtemisestä innosti, mutta samalla se herätti pelkoa.

”En koskaan ole tuntenut niin suurta avuttomuutta, kuin noina vuosina, sillä tuntui siltä että olin täysin yksin suuressa maailmassa menossa kohti tuntematonta. Kotona olin vain ja luin kevättalven ja lopulta huomasin, että kirjoitukset olivat ohi. Tunsin suunnatonta helpotusta; vihdoinkin yksi tavoite saavutettu. En osannut ryhtyä mihinkään. En osannut päättää, mikä haluaisin olla. Toisaalta tunsin luonteeni ja se mielestäni esti monet valinnat. Olin niin äärimmäisen ujo ja herkkä, suorastaan ihmisarka, epänaiseellinen ja ties mitä. Minäkuvani ja itseluottamukseni oli täysi nolla. Eihän minulla ollut poikaystäviä, eikä paljon muitakaan kontakteja ikäisiini. Olin omasta mielestäni todella surkea ja avuton.” (N 202)

Kirjoittaja kertoi, miten tieto kuuden laudaturin kirjoittamisesta levisi kulovalkean tavoin kotikylässä. Pian olivat naapurit esittämässä omia ennustuksiaan tulevasta työurasta. Opettajat riensivät kilvan onnittelemaan ja paikallislehti julkaisi kuvan kevään ainoasta kuuden laudaturin ylioppilaasta. Isä myhäili onnellisena, kokien jonkinlaista arvonnousua tyttärensä menestyksen vuoksi. Ylioppilas itse oli hämmentynyt saamastaan huomiosta. Ympärillä käyvä kohu lisäsi entisestään nuoren tytön paineita. Lakkiaisten jälkeen hän tunsijääneensä yksin. Mielessä olivat vain ympäristön painostavat odotukset. ”Syvä hiljaisuus ympäröi minua ja odotus, mikähän siitä tulee?”, kirjoittaja kuvailee tuntemuksiaan.

Kertomuksen perusteella on tietysti mahdotonta sanoa, asettivatko ympärillä elävät ihmiset todellisia odotuksia ja paineita nuorelle ylioppilaalle vai olivatko paineet osin kuviteltuja. Joka tapauksessa subjektiivisesti todellisiksi koetuilla paineilla oli myös todellisia seurauksia.³ Kirjoittaja ei koulumenestyksestään huolimatta luottanut riittävästi omaan oppimiskykyynsä, jotta olisi hakeutunut suoraan yliopistoon. Niinpä hän lähetti hakupaperit kahteen opistotason oppilaitokseen. Ajatuksena oli valmentautua opistossa yliopistoa varten. Koulutuspaikan valintaa ohjasi lopulta enemmänkin muut tekijät kuin koulumenestys. Hän pääsi molempiin oppilaitoksiin ja valitsi näistä sen, joka oli kotipaikkaa lähempänä. Rohkeutta hakeutua suurempiin kaupunkeihin ei syrjäseudulla varttuneella tytöllä tuossa iässä vielä ollut. Opinahjon valintaan vaikutti myös se, ettei opiston opetusohjelmaan kuulunut liikuntaa, josta oli ollut huonoja kokemuksia kouluvuosilta. Yliopistoon hakeutumista syrjäseudulta käsin vaikeuttivat myös monet käytännön ongelmat, kuten asunnon hankkiminen. Muuttaminen yksin suureen kaupunkiin kauas kotiseudulta ei tuntunut houkuttelevalta vaihtoehdolta.

Kyseinen tapaus kuvaa osuvasti sitä, kuinka ihminen tekee usein valintoja suhteessa kulttuuriseen taustaansa ja elämänhistoriaansa. Pitkällisen ja monimutkaisen ehdollistamisprosessin kautta ihmiset tuntuvat sisäistävän ne objektiiviset mahdollisuudet, jotka ovat heille tarjolla. Elämänkokemustensa myötä ihminen oppii näkemään,

³ Tutkijat ovat usein viittaneet Chicagon koulukunnan tutkijan W.I. Thomasin (1928) kirjoittamaan viisauteen, jonka mukaan; if men define situations as real, they are real in their consequences (ks. esim. Bulmer 1984; Antikainen 1998, 38).

millainen tulevaisuus sopii juuri hänelle ja millaisia valintoja eri tilanteissa kannattaa tehdä. Kertoja ei ollut päätyntä koulutuspaikan valinnassa omaan koulumenestykseensä nähden tyypilliseen ratkaisuun. Silti kysymys oli omassa kontekstissaan rationaalisesta valinnasta. Vaihtoehtoja vertaillaessa kirjoittaja asetti erilaiset valintaan liittyvät tekijät tärkeysjärjestykseen. Elämäkokemustensa myötä hänelle oli muodostunut tietynlainen käsitys siitä, mikä on järkevää, mielekäästä ja tavoiteltavaa tai millaisia valintoja on syytä välttää. (Ks. Hodkinson & Sparkes 1997; Bourdieu 1998; Bourdieu & Wacquant 1995, 161; Järvinen & Vanttaja 2000).

Kertomus osoittaa myös sen, miten habitus, suhtautumistavat ja tulkinnat muuttuvat ajan myötä elämäkokemuksen karttuessa (ks. Bourdieu & Wacquant 1995, 165). Aikuisena kirjoittaja piti lukion jälkeisen koulutuspaikan valinnan perusteluita heppoisina ja lapsellisina, vaikka ne aikoinaan juuri lukiosta päässeen ylioppilaan mielessä tuntuivat järkeviltä. Hän kertoi olleensa olosuhteittensa vanki, joka ei pystynyt tekemään toisenlaista valintaa. ”Olin todella pakotettu vain lähtemään sinne, minne se oli helpointa ja se tie osoittautuikin tuskien tieksi”, kirjoittaja kuvailee tuntemuksiaan. Opiskelupaikka osoittautui pettymykseksi heti opintojen alkuvaiheessa. Opetuksen taso opistossa oli heikko ja monet koulun oppilaat juuri peruskoulunsa päättäneitä ”kakarointa”. Silti keskeyttäminen ja kotiinpaluu ei tullut kuuden laudaturin ylioppilaalle kysymykseenkään. Kotipaikkakunnalla olisi ollut tarjolla vain työttömänä oleilua ja se tuntui vielä huonommalta vaihtoehdolta. Niinpä hän päätti sinnitellä oppilaitoksessa yhden vuoden ja lukea samalla yliopiston pääsykokeisiin. Heikosta opiskelumotivaatiosta ja vähäisestä lukemisesta huolimatta opintomenestys oli hyvä. Seuraavana keväänä hän onnistui saamaan ensimmäisen kesätyöpaikkansa kotipaikkakunnaltaan. Juhannusviikolla olivat yliopiston pääsykokeet ja toiveet sisäänpääsystä korkealla.

”Kokeessa kävin ja palasin työhöni. Koe oli odotetunlainen, ei mahdoton, mutta kiero. Heinäkuun lopulla jysähti tajuntaani tieto, että olin kolmannella varasijalla ja vain 0,01 pistettä pääsyrajasta. Kurkkuani kuristi ja oloni oli tukala. Uskoin ja toivoin, että joku tai jotkut peruuttaisivat tai menisivät armeijaan tms. Sellaista oli aiemmin tapahtunut, tuskin enää, kansliasta sanottiin... Olin todellinen luuseri, näin tunsin. Minusta ei tu-

lisikaan todella mitään merkittävää. Välttelin kaupungilla liikumista, pelkäsin törmääväni opettajiin ja lukiotovereihini, jotka heti olisivat kysyneet, missä nyt opiskelin. Häpesin tavattomasti epäonnistumistani. Elämäni oli todella mustaa, synkkää ja toivotonta. Eikä kotoa tullut mitään ymmärrystä asialle. Halusin lähteä mahdollisimman kauas tästä kaikesta.” (N202)

Pääsykokeissa epäonnistumisen jälkeen oli palattava opistoon toiseksi vuodeksi. Vuosi kului jotenkuten sinnitellen, vaikka aika tuntuikin vaikealta ja ahdistavalta. Kaksi opistossa kulutettua vuotta olivat olleet pettymysten täyttämiä ja tuntuivat valuneen hukkaan, mutta koulun päättyessä elämäntilanne näytti jo hieman valoisammalta. Edellisen kesän pääsykokeissa epäonnistumisesta sisuuntu-neena nainen päätti pyrkiä uudelleen yliopistoon. Tulevaisuuden uskoa loi myös se, että hän onnistui hankkimaan kesäksi palvelu- alan työtä eräästä eteläsuomalaisesta kaupungista ja opiskelukaverin kautta järjestyi myös väliaikainen vuokra-asunto.

Sopeutuminen kaupungin elämään ja palveluammatin kiireiseen työrytmiin oli kuitenkin hankalaa. Asiakkaat vaikuttivat ylimielisiltä ja valittivat kärkkäästi jos työ ei sujunut mallikkaasti. Henkilökuntaa oli liian vähän työmäärään nähden, eivätkä vakituiset työntekijät ehtineet opastaa nuoria harjoittelijoita. Työpaikka vaikutti todella hierarkkiselta yhteisöltä, jossa oli tarkka nokkimisjärjestys. ”Suurin osa väestä oli 40–50-vuotiaita keskenään riidoissa olevia naisia, ja ilmapiiri sen mukainen. Nuoria tyttöjä simputettiin ikävimmillä töillä ja hankalimmilla asiakkaila. Taustahommiin pääsi jos oli kovin kyy-närpäättäkikko tai johtajan suosikki”, nainen muistelee työuransa alkutaipaleen kokemuksia. Uuden työn opettelu ja kaikinainen elämänmuutos vei voimia. Pääsykokeisiin valmistautuminen ei noissa olosuhteissa onnistunut toivotulla tavalla. Kirjoittaja kertoi, kuinka hän vasta tuossa vaiheessa oikeastaan huomasi, ettei saanut lukiossa kirjoittamansa ainevalikoiman vuoksi kovinkaan paljon alkupisteitä pääsykokeissa. Tavoittelemansa opiskelupaikan saaminen olisi vaa- tinut täydellistä suoritusta pääsykokeissa. Mahdollisuuksia heikensi vielä se, ettei aikaa ja rahaa riittänyt minkäänlaisten valmennuskurs- sien käymiseen. Kirjoittajan mielestä opiskelemaan pääsystä näytti eriarvoisuus kukoistavan. Heti pääsykokeiden jälkeen alkoi mieleen hiipiä pelko ja epäily siitä, ettei toinenkaan yritys opiskelupaikan

saamiseksi tuottaisi tulosta. Pääsykokeiden tulokset osoittivat aavistuksen oikeaksi. Omaa nimeä ei löytynyt hyväksytyjen listalta.

”Kun töiden jälkeen eräänä heinäkuun lopun päivänä kävelin yliopiston ilmoitustaululle katsomaan nimilistoja, tiesin jo etukäteen, että en pääse. Tunne oli niin selkeä. Silmäilin listan vain sinne asti, kun raja tuli vastaan. Ja eihän siellä nimeäni ollut taaskaan, vaan riman alapuolella. Järkyttyneenä pakenin asuntooni ja itkin ties kuinka kauan. Surkeampaa ihmistä en tiennyt. Jo sama pettymys ja häpeä toistamiseen. Mihin nyt joudun? Kadulleko?... Olin ihan sekaisin. Kuukauden kuluttua minulla ei olisi mitään paikkaa olla ja kotiini en kyllä palaisi häntä koipien välissä. Sitä iloa en soisi kylän akoille ja häpeää vanhemmilleni. Elämäni tuntui murenevan palasiksi ja pelkäsin jo mielenterveyteni horjuvan... Elämäni oli täysin vailla mitään mieltä.” (N202)

Pääsykokeen tuloksen selvittyä tulevaisuus oli hämärän peitossa ja elämä tuntui kadottavan merkityksensä. Vaikka työnteko tuntui raskaalta, päätti hän selvittää olisiko mahdollista jatkaa vanhassa työpaikassa. Saman yrityksen toisessa toimipisteessä avautuikin äitiyslomansijaisuus, ja niin työt jatkuivat. Edessä oli sopeutuminen valtaaan työpaineeseen, töitä annettiin kohtuuttomasti ja työtaidot olivat vajavaiset. Jollakin tavoin hän työtehtävistään selviytyi, vaikka ei tuntenutkaan alaa omakseen. Myöhemmin hän onnistui myös saamaan vuokrayksiön ja alkoi viihtyä kaupungissa jo paremmin, vaikka yksinäisyys vaivasikin välillä. Ylioppilaskirjoituksissa menestyminen näytti muuttuneen asiaksi, joka oli syytä pitää salassa.⁴ Opiskelemaan lähteminenkään ei tuntunut enää houkuttelevalta vaihtoehdolta.

”Kenellekään työpaikallani en kertonut olevani 6 ällän ylioppilas, eikä kukaan tuttavani sitä tiennyt. Se huojensi oloani

⁴ Pyrkimys oman koulumenestyksen salaamiseen tuli esille useammassakin tarinassa. Tämän ”matalan profiilin” strategialla on kiintoisia yhtymäkohtia suomalaisten lottovoittajien tapaan välttää äkkirikastumisensa paljastumista. Lottovoittajat tuntuivat pelkäävän, että tiedon paljastuttua heihin ei enää suhtauduttaisi persoonallisina ihmisinä. (Ks. Falk & Mäenpää 1997.) Samaan tapaan myös jotkut kuuden laudaturin ylioppilaat pyrkivät välttämään arvosanojensa paljastumista, peläten ”yleistä suhtautumista”, jossa he leimautuisivat jonkinlaisiksi oppimiskoneiksi ja yleisneuroiksi, joita ei voi kohdella tavallisina ihmisinä.

huomattavasti töissä. Kaikkihan olisivat heti käyneet kimppuuni: Mikset opiskele, sinustahan saattaisi tulla vaikka mitä, miksi olla täällä tällaisessa kanalaumassa, jos olisi kykyjä muuhunkin. En suunnitellut enää tulevaisuuttani. Ajattelin olevani tässä ja nyt toistaiseksi. Opiskeleminen ei kiinnostanut enää yhtään. Olihan minulla nyt säännölliset kohtalaiset tulot, joilla sain eka kertaa jotain kivaa itselleni... En halunnut velaksi opiskelua ja jollain lailla koin jo olevani liian vanha 22-vuotiaana aloittamaan 6–7-vuoden opintoputken.” (N202)

Säännöllisiin tuloihin tottumisen myötä opiskeluhaaveet alkoivat vähitellen karsiutua. Köyhässä kodissa kasvaneelle tytölle toimistovirkailijan tulot merkitsivät huomattavaa elintason nousua. Pienillä opintoavustuksilla ja velkarahalla kituuttavaksi opiskelijaksi ryhtyminen ei tuossa tilanteessa tuntunut enää mielekkäältä. Opistotason oppilaitoksesta saatu todistus jäi hänen kohdallaan ainoaksi lukion jälkeiseksi tutkinnoksi. Opistotason koulutuspaikan valinnassa vaikuttivat mitä ilmeisimmin opiskelumotivaation kannalta epäoleelliset seikat. Yliopistopaikkaa hakiessaan kirjoittaja ei puolestaan ottanut riittävästi huomioon lukion aikaisia ainevalikoimiaan ja todistuksistaan saamia lähtöposteitä. Kyseisessä tapauksessa hankaluuksia olisi voitu välttää pätevällä ammatinvalinnanohjauksella. Sen avulla uraansa suunnitteleva nuori olisi voinut saada realistisemmän käsityksen omista mahdollisuuksistaan ja monipuolisemman kuvan erilaisista vaihtoehdoista. Yksin vaihtoehtoja pohtiessaan kirjoittaja päätyi ratkaisuihin, jotka eivät olleet riittävän pitkälle harkittuja.

Tarinan jatko kuitenkin osoitti, että joskus sattuma voi muuttaa elämänkulun suuntaa oleellisesti. Kertojan mukaan elämä sai uuden käänteen sillä hetkellä, kun hän tapasi tulevan puolisonsa. ”Alkaesani seurustella vakavasti tämän miehen kanssa aloin muuttua ja saada itsevarmuutta, sillä hän oli ja on vilpítőn ihailijani ja kannustajani”, kirjoittaja toteaa. Mieheensä kannustamana hän päätti myös vaihtaa työpaikkaa ja hakeutua eri alalle töihin, koska kiivas työrytmi ja kiukuttelevien asiakkaiden palvelu oli alkanut näkyä stressioireina. Nuoruusvuosien hankalien kokemusten jälkeen elämä oli tarinan kirjoittamishetkellä asettunut uomaansa ja kertoja tunsu saavutaneensa jo kaiken tarvitsemansa. Parisuhde tuntui toimivalta, lapset olivat terveitä, tyydyttävä työpaikkakin oli lopulta löytynyt ja puoli-

son saaman perinnön myötä myös varallisuutta oli riittävästi. ”Mitä tulevaisuudelta enää voisi odottaa... enää minun ei juuri kannata haaveilla muusta, sillä tällaista elintasoakaan tuskin on monella akateemisellakaan”, nainen kertoo tyytyväisenä.

Nuoruusvuosien hapuilua, valintoja ja elämänkulkua muistellesaan kirjoittaja uskoo elämässään olleen jonkinlaista kohtalon johdatusta. Asiat tuntuivat hänen mielestään edenneen kuin ennalta määrättyä käsikirjoitusta noudattaen ja kuuden laudaturin suoritus vaikutti vain tarinan pieneltä sivujuonelta. ”Omalla kohdallani palikat lokahtelivat shakkilaudalla oikeisiin kohtiin, vaikka olin välillä täysin avuton, hätäntynyt surkimus”, kertoja kuvailee. Sukulaistensa silmissä hän tosin arveli olevansa aina ikuinen ylioppilas ja epäonnistuneeksi leimattu. Hänen kohdallaan kuuden laudaturin suoritus herätti aikoinaan toiveita yliopisto-opinnoista, mutta ponnisteluista huolimatta yliopiston ovet pysyivät kiinni. Aikuisena elämänkulkuaan pohtiessaan kertoja piti vastoinkäymisten syynä omaa kotitauastaansa, joka ei antanut riittävästi valmiuksia lukion jälkeisen koulutus- ja työuran rakentamiseen.

”Miksi minusta, 6 ällän ylioppilaasta, ei tullut akateemista vanhaa piikaa vaan jotain aivan muuta? Olen sitä pohtinut usein mielessäni. Syy opiskelemattomuuteeni tuskin oli älyni ja ahkeruuteni puute, vaan akateemisen esimerkin puute ja kotini henkinen köyhyys. Kotoani ja suvustani en ole saanut mitään kannustusta tai osviittaa, mitä tästä eteenpäin. Olen monen tuskan jälkeen se, mitä nyt olen. Tieni ei ole ollut kivuton, mutta äärimmäisen kasvattava kylläkin. Kotini oli myös rahallisesti köyhä, eikä minulla ollut taloudellista vapautta tehdä nuorena päätöksiä. Perimmäisenä syynä pidän siis sitä, että olin syrjäseudun kasvatti, jolta vaaditaan tolkutonta sisua ja päättäväisyyttä nousta akateemiseen maailmaan... Jos vanhempi ovat jo lääkäreitä tai tuomareita monessa polvessa, niin lapsella on jo äidinmaidossa imetty tietty perinne ja traditio, sinua valmennetaan tarpeissa jo alakoulusta asti, saat oman yksin käyttöösi abina ja tiesi yliopistoon on helppo, vain 1–2 km! Kun taas minä olisin joutunut muuttamaan 650 km, asumaan epämääräisissä alivuokralais- tai soluasunnoissa, syömään purkkiruokaa, sinnittelemään pankkilainoilla vailla suvun tuo-

maa apua ja turvaa yksin vieraalla paikkakunnalla. Tässä on se kuilu ja syy, miksi menestykseni opinnoissa tyssäsi loista-vaan alkuun. Kasvatusta tai ei, mutta luonteeltani olin myös lapsena ja nuorena ihmisarka pelkuri, sillä kotona ei opetettu käytöstapoja ja sosiaalista kanssakäymistä. (N202)

TYÖELÄMÄÄN SIIRTYMINEN JA TYÖURALLA ETENEMINEN

Selviytyjien tarinoissa oli usein kysymys köyhistä oloista lähteneistä ihmisistä, jotka olivat lopulta päätyneet omiin lapsuuden olosuhteisiin verrattuna varsin toisenlaiseen elintasoon ja elämäntapaan. Monien selviytyjien kertomuksia voisi nimittää perinteisin termein sosiaalisen nousun tarinoiksi. Sosiaalisen nousun sijasta käytän kuitenkin mieluummin kulttuurisen siirtymän käsitettä. Se tuo mielestäni paremmin esille sen, ettei erilaisia ammatteja, työtehtäviä ja elämäntapoja tarvitse välttämättä tarkastella hierarkkisesti ja vertikaalisesi vaan pikemminkin horisontaalisesti jäsenyvinä asioina. Epäilemättä eri ihmiset asettavat mielessään erilaiset ammatit, elämäntavat ja elämäntyyli- t paremmuusjärjestykseen, mutta kyse on aina asioiden subjektiivisesta arvottamisesta. Minkäänlaista objektiivista ja kaikkien hyväksymää sosiaalisten asemien tai ammattien arvojärjestelmää ei ole olemassa.⁵ Kulttuurisen siirtymän kokeminen sosiaalisen nousuna tai laskuna edellyttää sitä, että yksilö on sisäistänyt hierarkkisen käsityksen ammasteista ja yhteiskunnan rakenteesta.

Suoriutujien tavoin myös osa selviytyjistä oli vahvasti työelämään sitoutuneita ja he olivat päätyneet johtotehtäviin tai jollakin tavoin ansioituneet omalla alallaan. Toiset olivat kulkeneet tasaisella uralla, jossa työtehtävät olivat pysyneet jokseenkin samanlaisina työuran alusta saakka. Johtaviin asemiin päätyneet uranrakentajat olivat usein olleet aktiivisia monilla elämänalueilla ja yleensä he näyttivät olleen hyvin päämäärätietoisia. Työuralla etenemisen motiiviksi saatettiin mainita myös se, että näin haluttiin osoittaa kiitollisuutta omia van-

⁵ Esimerkiksi yleisesti käytössä olevat ja tutkimuksissakin vakiintuneet tavat puhua "ylemmistä" ja "alemmista" yhteiskuntaryhmistä, eliitistä ja rahvaasta, menestyjistä ja syrjäytyjistä jne. korostavat ja vahvistavat omalta osaltaan erilaisten elämäntapojen ja ammattiryhmien hierarkkisia jakoja. (Ks. Vanttaja & Järvinen 1998; myös Moore 2000, 158-161.)

hempia kohtaan, jotka olivat niukkuuden oloissakin pyrkineet tarjoamaan lapsilleen mahdollisuuden kouluttautua ja kannustaneet opiskelemaan. Eräs kirjoittajista kertoi joutuneensa jo lukiovuosinaan hankkimaan itse elantonsa ja rahoittamaan opintonsa kirjoittamalla lehtiartikkeleita ja antamalla yksityistunteja. Hänen kotonaan oli paljon alaikäisiä lapsia, eivätkä tulot olisi riittäneet pojan koulunkäynnin rahoittamiseen, vaikka tukea olisi haluttu antaa. Perheen vaikea tilanne edellytti pikemminkin lasten osallistumista tulojen hankintaan.

”Koska olin historiasta kiinnostunut, harkitsin pitkään valtiotieteitä elämänuraksi. Isäni oli tosin toivonut minusta metsänhoitajaa. Äitini kuolema syöpään sekä perheeni tilanne äidin kuolemanjälkeen kallisti vaakakupin lääketieteen puolelle. Kirjoittaessani ylioppilaaksi meillä kotona oli 7 alaikäistä lasta ja perheen tulot olivat niukat... Rahanpuutteesta ennen valtion takaamien opintolainojen tulemistä kertoo sekin, että opiskelin vekselillä ensimmäisen vuoden lääketieteellisessä ja vekselistä annoin puolet kotiin apulantojen ostoon.” (M127)

Kirjoittaja totesi rahoittaneensa opintojaan tekemällä opintojen ohessa tutkimustyötä yliopistolla. Opiskelun ja työnteon lisäksi aikaa kului myös ylioppilaskunnan luottamustehtävissä ja järjestötehtävissä. Monipuolisesta aktiivisuudesta huolimatta opinnot sujuivat ripeästi ja kurssinsa toisena valmistuen kirjoittaja siirtyi heti opintojen jälkeen työelämään. Ensimmäisenä työpaikkana oli pienen maaseutukunnan terveyskeskus, jonka kirjoittaja koki olleen vastuullinen ja raskas paikka nuorelle vastavalmistuneelle lääkärille. Vähäisellä työkokemuksella oli kyettävä hoitamaan usean kunnan potilaita. Toisaalta hän oli kuitenkin viihtynyt työssään, koska tunsivat tulevaisuutta hyvin toimeen tavallisten ihmisten kanssa maaseudulla. Tässä kohdassa kirjoittajan kotitaukusta voi tulkita olleen positiivinen merkitys työssä pärjäämisessä. Paikkakunnalta tarjottiin myös vakinaista virkaa, mutta tutkimustyö houkutteli enemmän. Tutkijanuralle siirtymisen jälkeen ura oli edennyt tasaiseen tahtiin ja kirjoittamishetkellä hän kertoi olevansa varsin tyytyväinen elämäntilanteeseensa.

”Omalla alallani olen nyt Suomessa edennyt niin pitkälle kuin on mahdollista. Kannustavana tekijänä urallani on ollut äitini rohkaisu ollessani kansa- ja keskikoulussa. Äitini joutui tinki-

mään paljosta laittaessaan lapset kouluun ja ajattelin aina, että haluan olla sen luottamuksen arvoinen ja jollain tapaa maksaa äidinmuistolle velkani suorittamalla työni mahdollisimman hyvin. Samalla olen pystynyt auttamaan nuorimpia sisaruksiani taloudellisesti ja henkisesti. Elämä on siten kohdellut varsin hyvin, vaikka olen kokenut suuria menetyksiä.” (M127)

Kirjoittaja totesi hyvän koulumenestyksen vaikuttaneen ensinnäkin suoraan ammatinvalintaan. Hän arveli, ettei olisi heikommilla papereilla edes hakenut opiskelemaan lääketiedettä. Toiseksi hän uskoi olleensa esimerkkinä nuoremmille sisaruksilleen, ”jotka näkivät, että vaikeistakin oloista voi päästä eteenpäin.” Kolmas merkitys hyvällä koulumenestyksellä oli siinä, että hän oli lukiossa oppinut työskentelemään kurinalaisesti ja pitkäjänteisesti ja samanlaista työskentelytapaa on edellyttänyt myös tutkimustyö.

”Tutkimustyössä on auttanut tietoisuus siitä, että kova työ voi viedä vaikeuksien kautta eteenpäin, mistä hyvä ylioppilasmenestys on ollut itselleni merkinä. Siten hyvä ylioppilasmenestys on tavallaan poikunut menestystä työelämässä ja tieteen saralla.” (M127)

Edellinen kirjoittaja näki koulumenestyksestään ja opiskelutottumuksista olleen selvää etua ammatissaan. Vastaavalla tavalla myös eräs opettajan ammatissa toimiva kirjoittaja kertoi kympin keskiarvon ja kuuden laudaturin saavuttamisesta olleen opettajantyössä korvaamatonta hyötyä, mutta ehkä hieman toisenlaisesta näkökulmasta. Koska hän oli itse aikoinaan saavuttanut erinomaiset tulokset koulussa äärimmäisen ankaran itsekurin ja kovan työn kautta, ei hän opettajana ollessaan enää kaivannut vastaavia suorituksia oppilailtaan.

”Minulle näet riittää se, että minä olen kulkenut utteran opiskelun tien loppuun asti. Minä olen suorittanut sen mitä halusin suorittaa. En kaipaa niitä suorituksia enää keneltäkään muulta. On toki mahtavaa korjata kympin koepapereita tai kuunnella vastauksia, joiden jokainen lause on ääntämyksellisesti ja kieliopillisesti oikein. Mahtavaa silloin, kun ne on saavutettu normaalin, terveen työmäärän tuloksena. Ei sellaisella työllä,

joka riuduttaa ruumista ja tekee ihmisen itsensä jatkuvan kiukkuiseksi ja väsyneeksi. Minusta onkin tullut opettaja, jonka tärkein päämäärä on hyvän ilmapiirin luominen tunnille.” (N 192)

Samalla tavoin totesi myös toinen opettajaksi päätyneet kirjoittaja pystyneensä muuttamaan koetut vastoinkäymiset resursseiksi. Elämässä kohdatut vaikeudet olivat ensinnäkin antaneet hänelle syyn opiskella. Koulussa menestyminen oli puolestaan antanut itseluottamusta, jota kodin kasvuympäristössä ei välttämättä karttunut. Vaikeudet olivat kirjoittajan mukaan myös muokanneet elämänasennetta ja kasvattaneet tietynlaista peräänantamattomuutta, josta oli etua opiskelussa ja työelämässä.

”...jos en taustojeni takia olisi ollut niin määrätietoinen olisin jo jättänyt luvut kesken jossakin vaiheessa... Tiesin, että se oli ainoa mahdollisuuteni... Itseeni uskon nykyään ehkä enemmän kuin koskaan ennen. Elämäni on parantunut koko ajan, vaikka vaikeat lapsuuden ja nuoruuden olot kummittelevat edelleen elämässäni monellakin tavalla. Koulumenestys on antanut minulle uskoa itseeni oman onneni seppänä. Jossakin vaiheessa vain tajusin, että minun on käännettävä vaikeudet voitokseni, tai muuten hommassa voi käydä hullusti. Mielestäni olen myös kasvanut taustani takia suvaitsevaisiksi: elämänasenteeltani olen humanisti... Työelämässä menestyn mielestäni ihan hyvin. Jollain lailla olen voimakas persoona, uudistusmielinen, ennakkoluulotonkin... Kaiken kaikkiaan olen iloinen kaikista koettelemuksista, joita olen kohdannut ja valinnoista joita olen tehnyt. Oppilaistani näen, että vaikeista taustoista tulevat valitsevat valitettavasti usein sen toisen tien”. (N237)

Edellisissä tapauksissa kertojien työuralla ei ollut ilmennyt suurempia vaikeuksia. Lääketiedettä opiskellut mies (M127) oli edennyt työurallaan johtavaan asemaan ja koki saavuttaneensa menestystä työelämässä. Molemmat opettajiksi kouluttautuneet olivat sijoittuneet välittömästi tutkinnon suorittuaan työelämään ja toimivat kirjoittamishetkellä vakinaisissa viroissa. Joissakin tapauksissa selviytyjien ja suoriutujien kertomukset saattoivat työuran osalta muistuttaa hyvin paljon toisiaan. Paikka työelämästä oli löytynyt nopeasti ja uralla oli edetty suhteellisen vaivattomasti ja suoraviivaisesti.

Kaikkien selviytyjien kohdalla työelämään siirtyminen ei kuitenkaan ollut aivan yhtä vaivatonta. Joskus työurallakin oli jouduttu kohtaamaan monenlaisia vastoinkäymisiä, ennen kuin elämä oli alkanut tasoittua ja oli perusteita puhua selviytymisestä. Tarinoiden perusteella vaikeinta työelämään siirtyminen oli niille ihmisille, jotka eivät lapsuus- ja nuoruusvuosinaan olleet koulumenestyksestään huolimatta saaneet riittävästi uskoa ja luottamusta omaan pärjäämiseensä. Etenkin akateemisen koulutuksen kautta työelämään siirtyminen merkitsee usein sijoittumista itsenäisiin ja vastuullisiin tehtäviin, joissa itseluottamus asettuu koetukselle. Koulussa osoitettu kyvykkyys ei välttämättä riitä paikkaamaan yksilön identiteettiin lujasti juurtunutta epävarmuuden tunnetta. Eräs kirjoittaja kertoi, kuinka hän juuri yliopistosta valmistuneena noviisina tunsi joutuneensa kovien odotusten kohteeksi. Työpaikan saannissa hänellä ei ollut ongelmia, mutta akateemisen ammattilaisen kovaan työpaineeseen totuminen vei voimia. Ensimmäiseen työpaikkaansa menoa ja uudelle paikkakunnalle muuttoa kuvaillessaan kirjoittaja kertoi, kuinka ihmiset ottivat hänet suopeasti vastaan, mutta tuntuivat samalla odottavan ”jonkinlaisen messiaan tuloa.”

”Minun siis piti olla tuo ihmeellinen ongelmien ratkaisija. Minun luterilaisen vastuuntuntoisen työmoraaalin kyllästämmälle mielelleni se kävi taakaksi. Olenkin usein ajatellut, että minunkin oppilaitoksessani olisi pitänyt saada opetusta siitä, miten selviää yleensä sairastumatta uupumukseen tms, vaivoihin, kun koulun penkiltä joutuu heti omalla alallaan tärkeään itsenäiseen (lue: yksinäiseen) asemaan. Minun ristiriitani on se, että kun työssäni pärjäisi parhaiten avoin, sosiaalinen, rohkea, ulkopuolelta tulevista haasteista pitävä, turhia murehtimaton henkilö, olen näiden kaikkien ominaisuuksien vastakohta. ...Tukaluuden keskellä voimia antoi hyvä perhe...vaimoni oli kannustava ja optimistinen suhteessa elämään.” (M 274)

Kirjoittamishetkellä kertoja koki elämänsä jo huomattavasti helpottuneen, vaikka vuosien varrella oli useastikin käynyt mielessä ajatus ammatin vaihtamisesta. Työkokemuksen karttuessa itsevarmuus oli alkanut lisääntyä ja samalla ahdistus helpottunut. Vastapainoa työlle ja mielekkyyttä elämään toivat myös monet harrastukset

ja opiskelu sekä tasapainoinen perhe-elämä. Kirjoittamishetkellä elämä tuntui miehen mukaan kohtalaisen seesteiseltä. ”Ulkopuolinen elämäni tarkkailija voisi pitää eloani lähes täydellisenä”, mies toteaa.

Edellä kerrottuun tapaan selviytyjien tarinoissa tuli esille se, kuinka läheisillä ihmisillä on usein suuri merkitys vaikeuksista selviytymisessä. Perhe ja ystävät olivat muodostaneet sosiaalisen tukiverkoston, jonka avulla vaikeuksien keskeltä oli pystytty nousemaan jaloilleen. Joissakin tarinoissa tuli esille myös se, miten perheen ja lasten kasvattamisen asettaminen etusijalle vaikuttaa oleellisesti työuran muotoutumiseen ja siihen miten uranluomiseen ylipäätään suhtaudutaan. Naiset olivat hyvin usein asettaneet perheen ja lastenhoidon työuransa edelle. Miehet sen sijaan korostivat harvemmin isyyden merkitystä omassa elämässään. Miesten kertomuksissa tilitettiin joskus myös sitä, kuinka työuraan panostaminen saattoi johtaa perheen laiminlyöntiin. Esimerkiksi erään johtavassa asemassa toimivan miehen kertomuksessa kuvattiin ensimmäisen avioliiton ajautumista kriisiin. Hänen kohdallaan ura oli edennyt tasaisesti. Mies oli mennyt naimisiin opiskeluaikanaan, toiminut jo nuorella iällä päällikkötason tehtävissä ja teki pitkiä työpäiviä. ”Olin kunnanjohtajan lähimpiä miehiä – urani huipulla heti alkuun” mies muistelee työuransa alkuvaiheita. Uraputkeen päässeen miehen elämässä perhe jäi toissijaiseen rooliin ja vähitellen nuorena solmittu avioliitto alkoi rakoilla.

”Kun virkatyön päivät jo ennestään olivat pitkiä, on selvää ettei perheelle juuri jäänyt aikaa. Minulla oli kolme lasta, kotivaimo, rivitaloasunto ja kaksi autoa. Menestynvä mies. Lihoin satakiloiseksi... Pari vuotta yritin pitää avioliiton kulissia yllä. Muutin sitten perheestä erilleen, mikä ajanoloon johti avioeroon. Suhde lapsiin muuttui etäiseksi.” (M186)

Myöhemmin mies löysi uuden elämänkumppanin ja avioitui uudelleen. Toisen avioliiton aikana, lapselleen aamupuuroa keittäessään ja pyykkiä pestessään, hän pääsi kokemaan vanhemmuutta myös käytännössä. Edellisen avioliiton aikana etäisiksi jääneisiin aikuistuviin lapsiin syntyi vähitellen uusi yhteys. Pitkän virkauran jälkeen mies päätti omistautua tutkimustyöhön ja ryhtyi tekemään väitöskirjaa. Tuota vaihetta hän kuvaa elämänsä harmonisimmaksi ajanjaksoksi. Tohtorin tutkinnon jälkeen kirjoittaja valittiin pätevimpänä

hakijana nykyiseen tehtäväänsä, johon hän ei kuitenkaan tunne täysin sopivansa. Miehen tarina päättyykin ristiriitaisesti idylliseen kuvaukseen nykyisestä elämäntilanteesta, jossa ulkoiset olosuhteet ovat moitteettomat, mutta silti jotakin tuntuu elämästä puuttuvan.

”Mutta miksi valittaisin? Asun nyt maalla, järven rannalla, kolmen hehtaarin tontilla, rakkaan ihmisen kanssa. Koen tulleeni kotiin. Rakennan joka kesä jotakin, omin käsin. Pimputan joskus pianoa. Melkein aina olen onnellinen, En ole tyytymätön elämäni sellaisena kuin se muodostui muutenkaan. Mutta itseeni olen.” (M186)

Selviytyjien tarinat päättyivät usein toteamukseen siitä, että heidän elämäntilanteensa oli ajan mittaan huomattavasti kohentunut. Vaikeudet olivat siis vähitellen kääntyneet voitoksi. Edellä siteeratun miehen tarina ja sen kaksi viimeistä lausetta kertovat kuitenkin sen, ettei kaikissa tapauksissa sittenkään ollut kysymys täydellisestä selviytymisestä tai tyytyväisyydestä. Muutamissa tarinoissa viitattiin vastaavalla tavalla siihen, että lapsuuden aikaiset ongelmat tai kouluaikoina omaksuttu täydellisiin suorituksiin tähtäävä elämänasenne ja työtavat aiheuttivat aikuisiälläkin jossain määrin ongelmia. Esimerkiksi työelämässä itseltä saatettiin vaatia kohtuuttoman kovia suorituksia. Riittämättömyyden tunteet ja epäonnistumisen pelot näyttäytyivät mitä erilaisimpina oireina, kuten ahdistuksena, voimakkaana stressinä tai syömishäiriöinä. Osa oli selviytynyt oireistaan omin avuin tai perheen ja ystävien tuella, mutta jotkut olivat joutuneet pahimmissa kriisivaiheissa turvautumaan myös ammattiauttajan apuun.

Edellä mainittuja oireita ja kokemuksia voi tulkita Roosin (1987, 65) tapaan merkkeinä elämän sisäisen hallinnan vaikeuksista. Roosin mukaan on mahdollista erottaa toisistaan kaksi elämänhallinnan muotoa, joita hän nimittää elämän ulkoiseksi ja sisäiseksi hallinnaksi. Elämän ulkoisen hallinnan merkkeinä voidaan pitää esimerkiksi ai-neellista vaurautta tai tiettyä ammatillista asemaa, jotka edellä siteeratussa tarinassakin oli saavutettu. Tarinan päätöslauseiden voi sen sijaan ajatella viittaavan tuntemukseen elämän sisäisen hallinnan puutteesta. Yhteiskunnassamme yleisesti arvostettuun sosiaaliseen asemaan ja hyväpalkkaiseen ammattiin pääytymisestä huolimatta kirjoittaja tunsi elämästään puuttuvan jotakin. Vaikka olosuhteet tarjosivat

periaatteessa mahdollisuuden aidosti onnelliseen ja tasapainoiseen elämään, ei kertoja ollut siitä huolimatta täysin tyytyväinen itseensä.

Roosin (1987, 66) mukaan sisäinen elämänhallinta on ”jotain, joka on opittava, vähitellen ja jo lapsuudessa.” Miehen tarina näyttäisi tukevan ajatusta siitä, että elämän sisäisen hallinnan avaimet löytyvät usein lapsuuden kokemusmaailmasta. Suoriutuminen koulussa, opinnoissa ja työelämässä oli selvästi kohentanut kirjoittajan elämänlaatua ja taannut taloudellisesti turvatun elämän, mutta lapsuudessa koettu yksinäisyys, pelko ja riittämättömyyden tunne olivat jättäneet jälkensä ja seuranneet aina eläkeiän kynnykselle saakka.

ETSIJÄT

Etsijöiden koulutus- ja työhistoria oli ollut katkonainen. He olivat saattaneet opiskella useilla eri aloilla ja työkokemusta oli karttunut monista määräaikaisista työsuhteista. Oman paikan löytäminen työelämästä oli kestänyt kauan. Syyt uran katkonaisuuteen ja paikan löytämisen vaikeuksiin olivat moninaiset. Joidenkin kohdalla näytti olevan kysymys huonosta onnesta. He olisivat tahtoneet vakaalle työuralle nopeasti, mutta oman alan heikko työllisyystilanne esti tavoitteen toteutumisen. Tarjolla ei ollutkaan koulutusta vastaavia tehtäviä tai jostakin syystä kohdalle sattuneet työpaikat osoittautuivat itselle sopimattomiksi. Toiset taas vaihtoivat työpaikkaa tiheään tahtiin lähinnä omasta halustaan. Joissakin tarinoissa alan valinnan vaikeuden katsottiin johtuvan yleislahjakkuudesta ja kiinnostuksesta monenlaisiin asioihin. Koulumenestyksen ja ammatinvalintatestien perusteella kyvyt näyttivät riittävän lähes mille tahansa alalle.¹ Osalle kykyjen ja työkokemuksen monipuolisuus tuntui olevan elämää rikastuttava asia. Toisille se puolestaan aiheutti selvästi ongelmia ja tunteen siitä, etteivät he olleet saavuttaneet asettamiaan tavoitteitaan tai täyttäneet niitä odotuksia, joita heihin oli kohdistettu hyvän koulumenestyksen vuoksi. Tarinan kirjoittamishetkellä osa koki pitkän etsimisen jälkeen lopulta löytäneensä oman paikkansa. Toisilla etsiminen oli edelleen käynnissä tai he olivat vähitellen jo sopeutuneet pätkätöntehtäjän rooliin.

¹ Eräs kirjoittaja nimesi ammatillisen hapuilun kuuden ällän syndroomaksi, jossa "tuntuu että voisi tehdä mitä vaan, muttei tiedä mitä haluaisi eniten."

Kotitaustoiltaan ja koulukokemuksiltaan etsijät olivat hyvin heterogeenista joukkoa. Ryhmään kuului sekä toimihenkilö- ja yrittäjäperheiden että työntekijä- ja maanviljelijäperheiden jälkeläisiä. Lapsuuden ja varhaisten kouluvuosien kuvaukset olivat yleensä varsin niukkoja. Niissä etsijöiden tarinoissa joissa lapsuusvuosia oli kuvailtu enemmän, kuvaukset muistuttivat monessa suhteessa suoriutujien vastaavia kertomuksia. Vanhemmat olivat pitäneet kouluttautumista tärkeänä asiana ja pyrkineet mahdollisuuksiensa mukaan tukemaan lastensa koulunkäyntiä. Etsijöiden kertomuksissa ei tullut esille selviytyjien tarinoille tyypillisiä köyhyyden kuvauksia tai erityisiä kotiolojen ongelmia. Joissakin kertomuksissa saatettiin tosin lyhyesti mainita, etteivät vähävaraiset vanhemmat voineet tukea taloudellisesti opintoja, mutta tarkempaa kuvausta kotioloista ei esitetty.

Myös varhaisten kouluvuosien kuvaukset olivat niukkoja. Jotkut kertoivat pärjänneensä koulussa varsin vähällä työllä ja toiset puolestaan olleensa ahkerasti läksyjen parissa uurastavia lukutoukkia. Lapsuus- ja kouluvuosien sijasta kirjoittajat muistelivat lähinnä yliopilaskirjoitusten jälkeisten vuosien tapahtumia. Tämän voi tulkita johtuneen siitä, että heidän elämässään juuri tuo ajanjakso oli ollut erityisen merkityksellinen. Elämänkulun käännekohtat tai hankaluudet ajoittuivat lukion jälkeisiin vuosiin, jolloin omaa paikkaa koulutusmarkkinoilta ja työelämästä oli ryhdytty etsimään. Koska etsijöiden lapsuuden olosuhteiden ja varhaisten koulukokemusten kuvailu ei toisi tarkasteluun mitään oleellista uutta, aloitan heidän osaltaan tarkastelun lukiovuosista.

Etsijöiden ryhmään sijoittamistani 29 tarinasta otin lähempään tarkasteluun seitsemän naisen ja kahden miehen kertomukset. Miesten kertomukset poikkesivat oleellisesti naisten kertomuksista, sillä koulutuspaikan molemmat olivat saaneet helposti ja katkonaisesta työhistoriasta huolimatta elämä tuntui olleen heille ongelmaton ja melko pitkälle omassa hallinnassa. Naisten tarinoissa oman paikan etsiminen oli yleensä ollut huomattavasti mutkikkaampi ja hankalampi prosessi. Monissa naisten kertomuksissa koulutus- ja työuran katkokset liittyivät lamavuosien vaikeaan työllisyystilanteeseen sekä perheen perustamiseen ja lastenhoitoon liittyviin ongelmiin.

URAVALINNAN EPÄVARMUUS

Jo edellä suoriutujien ja selviytyjien kertomuksissa kävi ilmi se, että urasuunnittelu ja ammatinvalinta tuntuivat aiheuttaneen ongelmia erityisesti niille ihmisille, joiden vanhemmilla oli vähäinen koulutus ja niukasti tietoa erilaisista koulutusvaihtoehdoista. Tämä tuli esiin myös etsijöiden kertomuksissa. Osalla etsijöistä vaikeudet uravalinnassa alkoivatkin heti lukion jälkeen. Seuraavassa sitaatissa maanviljelijäperheen tyttö kuvaa kyseistä tilannetta. Tekstikatkelmassa tulee myös koomisella tavalla esiin se, miten ihmiset omassa kulttuurisessa ympäristössään toimiessaan huomaamattaankin asettavat asioita tärkeysjärjestykseen. Kirjoittaja muistaa katkerana, kuinka lakkiaisjuhlista suosituksen viihdeohjelman seuraaminen televisiosta osoittautui vieraiden mielestä mielenkiintoisemmaksi puuhaksi kuin tuoreen ylioppilaan koulusaavutuksista ja tulevaisuuden suunnitelmista keskustelu.

”Muistan, että lukion kolmannella ammatinvalintakysymys tuli tosi vaikeana vastaan, vaikka meillä jotkut tyypit kävivätkin kertomassa ammasteistaan ja kävin ammatinvalinnan psykologisissa testeissäkin. Kotona meitä on aina kannustettu opiskelemaan, mutta eiväthän vanhempani maanviljelijöinä voineet tai osanneet konkreettisesti tukea ammatinvalintaani. Jossain vaiheessa olin olevinani jotenkin katkera siitä, että jotkut kulttuurikotien lapset saivat elämäänsä paremmat eväät sen kummempia ponnistelematta... Surkuhupaisana, lähes traumaattisena yksityiskohtana ylioppilasjuhlistani muistan sen, että vieraat rupesivat katsomaan telkkarista ”Tankki täyteen” -sarjaa. Pöyristyttävää! Sen jälkeen en ole periaatteesta katsonut sarjaa, vaikka sitä on esitetty uusintoinakin. Ehkä aloin tajuta silloin, että saavutukset ovat vain saavutuksia ja suurin merkitys niillä on ja tuleekin olla ITSELLE.” (N147)

Kirjoittaja kertoi kadehtineensa ”kulttuurikotien” lapsia, koska arveli heidän pääsevän elämässään helpommalla. Kuuden laudaturin ylioppilaiden tarinat näyttäisivät yleisellä tasolla tukevan kyseistä oletusta, jos pärjäämisen ajatellaan yksipuolisesti olevan akateemisen koulutuksen hankkimista ja työelämässä ylempään toimihenkilöasemaan, johtotehtäviin sekä hyväpalkkaiseen ammattiin päätymistä. Vähän koulutettujen ja vähävaraisten vanhempien jälkeläisten

tarinoissa kyseisiin asemiin eteneminen oli vaatinut huomattavasti enemmän erilaisten esteiden voittamista. Akateemisissa perheissä kasvaneet olivat tarinoiden perusteella useimmiten suoriutujia, joille uravalinta ja paikan löytäminen työelämästä oli sujunut vaivattomasti. Pitkälle koulutettujen vanhempien lapset pitivät usein akateemiseen koulutukseen hakeutumista itsestään selvänä ja tunsivat myös sopeutuvansa hyvin yliopistomaailmaan. Lisäksi siirtyminen yliopistokoulutuksen kautta erilaisiin asiantuntija-ammatteihin tai johtotehtäviin oli luontevampaa niille, joiden vanhemmatkin olivat toimineet vastaavanlaisissa työtehtävissä. (Vrt. Hansen 1996.)

Kodin kulttuurinen uusintaminen ei kuitenkaan kaikissa tapauksissa suju vaivattomasti. Yksilön on myös aktivoitava oma kulttuurinen pääomansa, kuten Lareau ja McNamara Horvat (1999) ovat todenneet. Vanhempien ammatillisen uran seuraaminen edellyttää aitoa kiinnostusta tai jotain muuta syytä, joka kannustaa hakeutumaan akateemiseen ammattiin. Joidenkin kohdalla kiinnostuksen sijasta koulutukseen hakeutumista saattavat ohjata välineelliset motiivit. Esimerkiksi hyvä palkkaus tai halu saavuttaa se status, jonka hän kyseisellä ammatilla uskoo olevan. Perheen koulutusperinteen jatkamisesta saattaa huomaamattakin muodostua koulutuksellinen normi, jota nuori ei osaa kyseenalaistaa. Tietyssä kulttuurisessa ympäristössä kasvaessaan ihminen oppii arvottamaan asioita kyseisen kulttuurin ehdoilla. Seuraava kirjoittaja kertoi, kuinka hän oli oppinut näkemään vanhempiensa ammatin ainoana vaihtoehtona, mutta pääsykokeisiin valmistautuessaan havaitsi ettei kiinnostus alaan sittenkään riittänyt.

”Mitä lukion jälkeen? Olin pihalla kuin lumiukko. Perherasitteen takia en osannut kuvitella mitään muuta kuin oikeustieteellisen tiedekunnan. Lukemisesta ei kuitenkaan tullut yhtään mitään. Se oli ensimmäinen kerta, kun sain konkreettisen osoituksen siitä, että koulun voi luistella läpi miten vain, mutta tosi elämä vaatii erilaista motivaatiota. En mitenkään jaksanut kahlata maailman tylsimpiä opuksia edes yhtä kertaa läpi... En kokenut vanhempieni mitenkään painostaneen mua, eikä ne painostaneetkaan. Minä vain en osannut ajatella mistään asiasta muulla tavalla kuin he. Vahvasta äidistäni erkanin vasta kolmenkymmenen kriisissä. ...kun en jaksanutkaan lukea oikkarin pääsykokeisiin, se oli äidilleni kova isku.” (N72)

Kun tie oikeustieteelliseen tiedekuntaan ja vanhempien ammatin katkesi, hakeutui kirjoittaja yhteiskuntatieteelliseen tiedekuntaan. Vuoden mittaisen kokeilun jälkeen sekin valinta osoittautui vääräksi. Ensimmäinen lukion jälkeinen vuosi tuntui menneen täydellisesti hukkaan. Tuossa vaiheessa kirjoittaja oli hakenut apua urasuunniteluun työvoimatoimiston ammatinvalinnan ohjaajilta. Testien perusteella hänelle suositeltiin kirjastonhoitajan uraa, mutta vanhemmat eivät kyseistä vaihtoehtoa voineet hyväksyä. He eivät halunneet lapsensa opiskelevan vuosia päätyäkseen ammattiin, joka ei takaisi heidän mielestään riittävää taloudellista vaurautta.

”Minut todettiin kielellisesti lahjakkaaksi mutta liian araksi esimerkiksi toimittajan työhön. Riemuissani riensin kotiin odottaen vanhempieni yhtyvän ilooni siitä, että keväällä pyrkisin Tampereelle kirjastonhoitajan oppiin. Toisin kävi. Isä ei sanonut minulle mitään, mutta äidin kautta hän – ugh – oli puhunut, että kirjastonhoitajaksi ei kannata opiskella, koska palkka on niin pieni, että sillä ei maksa opintolainoja takaisin. Voi visva, miten olinkaan vanhempieni ajatusvallan alla. Koska isä oli tätä mieltä, en mitenkään uskaltanut ajatellakaan, että pyrkisin Tampereelle.” (N72)

Kertomuksessa kuvataan ristiriitatilannetta, jossa koulutusuraa valittaessa suunnittelua ohjasi ja rajoitti omien intressien lisäksi vanhempien arvomaailma ja odotukset. Vanhemmat eivät olleet kuitenkaan onnistuneet herättämään lapsessaan aitoa kiinnostusta omaan alaansa. Kirjoittajalla olisi ollut käytettävissään kaikki ”kulttuurikodin” resurssit, joista on apua koulutusuran suunnittelussa ja toteutuksessa. Vanhemmat olivat tarjonneet jopa ilmaista preppausapua yliopiston pääsykokeisiin, mutta hän oli tuolloin haluton ottamaan sitä vastaan. Tarinan perusteella vanhemmat eivät painostaneet lastaan tiettyyn valintaan, mutta he olivat kuitenkin vahvoja auktoriteetteja, joiden sanaa ei sopinut kyseenalaistaa. Kirjoittaja ei heti lukion jälkeen ollut vielä riittävän itsenäinen tekemään omia valintojaan ja päätyi sen vuoksi tietynlaiseen kompromissiratkaisuun. Vanhempiensa arvioon luottaen hän hylkäsi ammatinvalinnanohjaajan suositteleman kirjastonhoitajan ammatin ja päätti ryhtyä kielten opiskelijaksi. Opiskelupaikan saannissa ei ollut ongelmia ja opinnot käyn-

nistyivät erinomaisesti. ”Yhtään sadasosa sekuntia en omistanut ajatukselle siitä, mitä tekisin opiskelun jälkeen. Nautin yliopiston tuoksustakin. Tenteissä viihdyin ja menestyin aina hyvin”, kirjoittaja kuvailee opintojensa alkuvaiheita. Esimerkki kuvaa hyvin myös yksilön valinnan horisontin kaventumista ja eräänlaista negatiivista valintaa, jossa aluksi karsiutuvat pois sopimattomat koulutusalat ja lopulta valinta tehdään jäljelle jäävien harvojen vaihtoehtojen välillä.

Vastaavanlainen hapuilu lukion jälkeisen koulutuspaikan valinnassa oli tyypillistä monille etsijöille. Kotitaustan merkitys näkyy kuitenkin jossain määrin siinä, että maanviljelijä- ja työntekijäperheiden tytöille oli tyypillisempää kokeilla myös opistotason koulutusta ennen yliopistoon siirtymistä. Toimihenkilöperheiden tytöt eivät vastaavanlaisia poikkeamia keskiasteelle tehneet, vaan etsivät lukion jälkeen paikkaansa vain yliopistosta ja sopivan koulutusalan löydettyään he tunsivat edellä olevan kirjoittajan tapaan viihtyvänsä yliopistomaailmassa hyvin. Yliopisto-opintoihin sopeutuminen on ehkä vaivattomampaa esimerkiksi yliopistossa työskentelevien vanhempien jälkeläisille kuin työläisperheissä kasvaneille. (Ks. Trondman 1993; Ryan & Sackrey 1984.) On loogista ajatella, että yksilön on helpompi sopeutua jollakin tavalla tutunomaiseen toimintaympäristöön. Bourdieun termein ilmaistuna ”kun habitus kohtaa sen yhteiskunnallisen maailman, jonka tulosta se on, se on kuin kala vedessä” (ks. Bourdieu & Wacquant 1995, 158).

Maanviljelijä- ja työntekijäperheiden tytöille yliopiston ilmapiiriin ja opintojen teoreettisuuteen sopeutumattomuus saattoi sen sijaan olla yhtenä syynä opintojen keskeyttämiseen. Myös haluttomuus muuttaa maalta kaupunkiin oli saattanut olla keskeisenä valintoja ohjaavana tekijänä. Syrjäisellä maaseudulla kasvaneen oli irtauduttava kodin kulttuurisista lähtökohdista ja lisäksi sopeuduttava kaupunkimaiseen elämäntapaan. Eräs maanviljelijäperheessä kasvanut kirjoittaja kertoi, kuinka hän sukulaisten suureksi hämmästykseksi epäonnistui ensimmäisenä vuonna opiskelupaikan saannissa ja vietti sen vuoksi välivuotta työskennellen hoitoalalla. Seuraavana vuonna hän pääsi opiskelemaan yliopistoon, mutta keskeytti opintonsa juuri edellä mainituista syistä. Välivuoden aikana hankitun työkokemuksen myötä syntyi päätös hakeutua käytännöllisemmälle alalle. Ristiriitaisia tunteita aiheutti kuitenkin se, että koulumenestys oli herättänyt toisenlaisia mielikuvia tulevasta koulutus- ja työurasta.

Kuuden laudaturin ylioppilaalle opistotason koulutukseen päätyminen tuntui lähes epäonnistumiselta.

”Päätin hankkia kunnan porvarillisen ammatin ja ruveta sitten miettimään, mitä haluan isona tehdä. Olinhan kovasti viihtynyt hoitotyössä ja tiesin jo melkoisesti perushoidosta. Opiskelu kesti kaksi ja puoli vuotta ja sain hyviä kavereita. Koko ajan olin kuitenkin jotenkin alemmuudentuntoinen: miksi minä, kuuden ällän ylioppilas, opiskelen tässä ”läävässä”? Eikö elämällä todellakaan ole minulle enempää annettavaa? Olen oppinut arvostamaan hoitotyötä todella vasta työssä ollessani, huomasin sen nimittäin niin monitahoiseksi, että siinä joutui monesti pistämään kaiken osaamisensa peliin.” (N147)

Opistotason tutkinnon suorittamisen jälkeen kirjoittaja oli jonkin aikaa päätoimisessa työssä hoitoalalla, mutta kyllästyi nopeasti elämään, johon ei tuntunut mahtuvan nukkumisen ja syömisen lisäksi muuta kuin jatkuvaa työssä puurtamista. Niinpä hän hakeutui hievan varttuneemmalla iällä opiskelemaan yliopistoon. Opintojaan hän rahoitti tekemällä hoitoalan töitä ja välttyi siten opintolainan ottamiselta. Maisterin tutkinnon suorittuaan kirjoittaja jatkoi myöhemmin vielä opettajaopintoihin ja on sen jälkeen toiminut opettajana eri oppilaitoksissa. Hän toteaa tarvinneensa ”etsikkovuosiaan”, osataksaan nauttia yliopiston vapaasta hengestä. Kirjoittamishetkellä teiniikäisten parissa toimivana opettajana hän tunsi aiemmasta työkokemuksesta olevan selvästi hyötyä. Suoraviivainen uraputki lukiosta yliopiston kautta takaisin koulumaailmaan olisi luultavasti antanut huomattavasti heikommat valmiudet pärjätä nuorten parissa ja erilaisissa ongelmatilanteissa.

”Monesti huokaan, että onneksi olen ollut mielisairaalassa ja tottunut kaikenlaiseen, joten koulumaailman tilanteet eivät pääse suistamaan minua hetkessä raiteiltani. Tällä hetkellä olen siis tilanteessa, jollaista mamma-vainaani ennusti jo parikymmentä vuotta sitten: vanhapiikaopettaja. Toisaalta olen kovin tyytyväinen, sillä työssä saan käyttää luovuutta ja kieli ja kirjallisuus todella kiinnostavat minua. Toisaalta ikuinen levottomuus ajaa minua eteenpäin: olen harkinnut erilaisia opiskelumahdollisuuksia kuten suomenkielen väitöskirjan tekemistä,

puheopin lisäopintoja tai jotain kirjoittamiseen liittyvää. Välillä tulee melkein syntinen olo, kun huomaan elämäni olevan niin mukavaa!” (N147)

Edellä oleva etsijän tarina päättyy onnellisesti. Haparoivasta uravalmista huolimatta kirjoittaja on suhteellisen tyytyväinen tilanteeseensa. Kaikesta kouluttautumisesta ja työkokemuksesta tuntuu olleen etua eri työtehtävissä ja tulevaisuus näyttää tarjoavan monia mahdollisuuksia. Kirjoittaja poikkeaa kuitenkin useimmista muista etsijöiden ryhmän edustajista siinä, ettei hänellä ole ollut perhettä ja lapsia huollettavanaan. Hän toteaaakin elämänsä olleen koko aikuisiän omissa käsissä. Monien perheellisten etsijöiden koulutus- ja työura oli ollut huomattavasti edellistä mutkikkaampi.

KAPINOINTIA JA HARHAILUA

Tarinoiden perusteella kuuden laudaturin ylioppilaat olivat hyvin harvoin kyseenalaistaneet koulun normeja tai ajautuneet ristiriitoihin opettajien kanssa. Yllättävän usein lievän kapinoivan käyttäytymisen tai koulun normien kyseenalaistamisen kuvaukset löytyivät juuri etsijöiden tarinoista. Ristiriidat oppilaan ja koulun välillä eivät kuitenkaan liittyneet perinteiseen tapaan häiriökäyttäytymiseen ja vastenmielisyyteen koulutyötä kohtaan. (Vrt. Kivirauma 1995.) Pikemminkin kysymys näytti olevan koulun tasapäistävästä ja jähmeistä toimintatavoista, joihin olisi toivottu muutosta. Esimerkiksi toinen etsijöiden ryhmään kuuluvista miehistä totesi, ettei hän menestyksestään huolimatta ollut koulussa mallioppilas. Koulu oli tuntunut hänen mielestään kaavamaiselta laitokselta, jossa päätti asioita syvemmin pohtimatta. Nuorena hän piti koulua paikkana, jossa ”kaikkien piti olla samasta muotista tehtyjä, saman näköisiä, samoja asioita harrastavia, samoja kysymyksiä kysyviä, kunnollisia ja porvarillisia.” Tosin kirjoittamishetkellä mies arveli, että olisi nuorempana todennäköisesti kapinoinut koulun yleistä linjaa vastaan, olisi se sitten ollut millainen tahansa. Hän muistaa olleensa lukioaikoinaan vihainen nuori mies, joka näki helpommin epäkohdat kuin hyvät puolet, vaikka myöhemmin aikuisena asiaa pohtiessaan myöntää niitäkin koulussa olleen.

”Koulumuistot lukiovuosilta ovat kuitenkin edelleen pääosin kielteisiä. Uusien asioiden oppiminen ja oivaltaminen on minusta ollut aina kiehtovaa ja hauskaa, mutta jotenkin se ajatus, että koulu oli olemassa ja sitä käytiin vain koulua itseään ja sen hyvistä ylioppilasarvosanoista saamaa mainetta varten, oli minusta tymeä ja johti siihen, että en ole sittemmin koskaan osannut kuvitella ammatikseni minkäänlaisen koulun minkäänlaista opettajaa (vaikka kouluttaja nykyisin olenkin!) Vastakkainasettelu meikäläisen ja koulun välillä kulminoitui ja henkilöityi tietysti tiettyihin opettajiin, joita en kerta kaikkiaan voinut sietää.” (M203)

Useimmiten hyvin menestyneiden oppilaiden vastarinta koulun kulttuuria kohtaan oli kuitenkin ollut varsin maltillista ja kanavoitunut aktiiviseksi toiminnaksi. Seuraavan naisen tarina edustaa tähän tutkimukseen osallistuneiden keskuudessa kaikkein äärimmäisintä kapinallisuutta, eivätkä hänenkään tapauksessaan ongelmat olleet kärjistyneet kovin mittaviksi. Kirjoittaja kertoi varttuneensa monilapsisen, yhteiskunnallisesti aktiivisen ja koulutusta suosivan pienviljelijäduunariperheen perheen kuopuksena. Perheen yhteiskunnallinen aktiivisuus heijastui lukioiässä vasemmistolaisuutena ja tämä muun ohella aiheutti jossain määrin hankaluuksia.² Kirjoittaja arveli erinomaisesta koulumenestyksestä olleen kuitenkin etua erilaissa ongelmatilanteissa. Nuoren kapinallisen puuhia katsottiin sormien läpi, koska arvosanat pysyivät kaikesta huolimatta kiitettävänä.

”En ehkä muutenkaan ollut niitä helpoimpia oppilaita, koska toimin silloin aktiivisesti oppilaskunnassa, kouluneuvostossa ja lukion vasemmistonuorten ryhmässä. Yhden opettajavalinnan poliittisia takakähmintöjä selvittäneen seinälehden vuoksi minut melkein erotettiin määrääjäksi lukiosta. Priimuksen asema tietysti suojeli, vaikkei sitä ääneen sanottukaan. Asema suojeli myös poissaolojen turhilta selvittelyiltä. Muistelen lintsanneeni koulusta kohtalaisen paljon, mutta minun kannaltani se oli enemmän tehokkuutta kuin kapinaa. Koulussa ei minusta ollut mitään järkeä istua ”turhaan”. Toisaalta jälkeen päin

² Myös parissa muussa etsijän tarinassa (N33 ja M203) kirjoittajat kertoivat joutuneensa lukioaikoina vasemmistolaisen arvomaailmansa vuoksi hankaluuksiin mm. historian ja yhteiskuntaopin opettajien kanssa.

ajatellen viihdyin koulussa hyvin. Monipuolisuus sopi minulle eli pidin yhtä lailla matematiikasta, kielistä kuin varsinaisista lukuaineistakin. Kärsimättömänä ja helposti kyllästytävänä ihmisenä en varsinaisesti innostunut mistään, joten vaihtelu oli minulle vain hyväksi.” (N150)

Erityisesti koulussa menestyneiden tyttöjen on todettu yleensä olevan kotitaustastaan riippumatta niitä oppilaita, jotka sopeutuvat hyvin koulun käytäntöihin. Käyhkön ja Tuupasen (1996, 119) tapaustutkimuksessa korkeakouluun hakeutuneet työläistaustaiset tytöt olivat ”hiljaisen, kiltin ja tunnollisen koulutytön roolin mukaisia”. Vaikka koululaitos tarjoaa oppilaille erilaisia rooleja tai identiteettejä, eivät oppilaat aina hyväksy tarjottua roolia. He voivat myös aktiivisesti torjua sen, kuten edellisen kirjoittajan tapauksessa oli käynyt. Houtsosen (2000, 34–35) mukaan se, miten oppilaat onnistuvat koulun tarjoaman identiteetin vastustamisessa tai ylläpitämisessä, riippuu siitä, millaisia koulun ulkopuolisia resursseja heillä on käytössään. Oppilas on usein monien erilaisten sosiaalisten verkostojen jäsen ja sen vuoksi hänellä saattaa olla tarjolla useita identiteettejä. Eri sosiaalisilla kentillä ja verkostoissa muotoutuneet ja ylläpidetyt identiteetit ja roolit voivat olla keskenään sopusoinnussa tai ristiriidassa. Ne voivat yksilön mielessä olla myös hierarkkisesti järjestyneenä siten, että hän pitää jotakin niistä itselleen keskeisempänä ja aidompana. Esimerkiksi koulussa kiltti oppilas on saattanut omaksumaan kaveripiirissä täysin toisenlaisen roolin.

Edellä siteerattu naiskirjoittaja (N150) ei koulumenestyksestään huolimatta ollut sisäistänyt kiltin koulutytön roolia ja tämä osaltaan johti eräässä vaiheessa korkeakouluopintojen keskeytymiseen. Lukiopiston jälkeen kirjoittaja pääsi hyvän todistuksensa perusteella suoraan yliopistoon opiskelemaan venäjänkieltä. Hän kertoi valinneensa kyseisen kielen jo yläasteella siksi, että käsittämättömässä kirjoituksessa ja kielessä oli haastetta. Vasemmistolaisuus ei kirjoittajan mukaan kielivalintaan vaikuttanut. Yliopistossa kieliopinnot katkesivat kuitenkin jo ensimmäisen puolen vuoden jälkeen. Sopeutuminen uuteen ympäristöön oli monestakin syystä vaikeaa.

”En viihtynyt laitoksella, enkä toisten kielen opiskelijoiden seurassa. Keskeytin opinnot heti seuraavan vuoden alkupuolella,

ja päätös oli suuri helpotus. Opinnoista en juuri muista mitään, koska olin aika ahdistunut ivailevien opettajien asenteista ja minusta kaikkea muuta kuin kannustavasta ja innostavasta ilmapiiristä. ...Ensimmäisessä opiskeluyrityksessä kenties järkytti myös toisten kuuden ällän ylioppilaiden tapaaminen. Ne olivat hiukan erityyppisiä ihmisinä, ehkä tyyppisemmin niin sanottuja kilttejä tyttöjä ja poikia. Yläasteesta lähtien kuu- luin koulun ”kovisjengiin”, ja yliopistossakin kuvittelin yhä olevani kova ja kapinallinen: käärin sätkiä, kävin kapakoissa, liftasin, liikuin kotikaupungissa taideopiskelijoiden, harrastajateatterilaisten ja muusikkorentujen piireissä. Opiskelukau- pungista en löytänyt omia kavereita ja kuvioita” (N150)

Kirjoittaja edustaa tähän tutkimukseen osallistuneiden keskuudessa harvinaista poikkeusta myös siinä suhteessa, että hänen tarinassaan kaveripiirin merkitys valintojen teossa korostui enemmän kuin yleensä. Kun yliopistolta ei löytynyt hengenheimolaisia, päätti kirjoittaja palata ystäviensä vuoksi kotikaupunkiin ja ”ryhtyä työttömäksi”, kuten hän itse asian ilmaisee. Työttömyysjakson ja kesätöiden jälkeen hän hakeutui seuraavaksi lukuvuodeksi kansanopiston kansainväliselle kurssille, jonka suoritettuaan hän muutti tapaamansa miehen kanssa takaisin kotikaupunkiinsa. Toimeentulo oli taas kerran työttömyys- turvan ja työllisyystöiden varassa. Nainen kertoi keskittyneensä tuol- loin olemaan avoliitossa ja samalla kadottaneensa tyystin kaikki kou- lutusajatukset, eikä kotikaupungissa olisi edes ollut sopivia koulu- tusmahdollisuuksia. Runsaan vuoden kuluttua avoliitto alkoi kuiten- kin olla jo hajoamispisteessä. Ystävätkin olivat lähteneet opiskelemaan tai ulkomaille ja nainen huomasi juuttuneensa kotikaupunkiinsa ja onnettomaan parisuhteeseen. Kirjoittaja kertoo tuossa vaiheessa ryh- tyneensä ensimmäisen kerran pariin vuoteen miettimään, mitä elä- mälleen tekisi. Ratkaisuna oli hakeutua keskiasteen oppilaitokseen.

”Olin opistossa ja puutöitä harrastavan avomiehen seurassa innostunut huonekaluista. Sain epämääräisen oivalluksen: mi- näpä hankin ensin käytännön ammatin, ja ryhdyn yliopisto- opiskelijaksi vasta sitten. Minulla ei siis ollut pienintäkään epäi- lystä (!!?!), etten pääsisi takaisin yliopistoon, mutta toisaalta minulla ei myöskään ollut harmainta aavistusta omasta alasta-

ni. Pysin siis yhteishaussa syksyllä käsi- ja taideteollisuusoppilaitokseen, ylioppilaspuolelle entisointimaalarilinjalle. Tietenkin pääsin, niillä papereilla. Syksy kului työttömänä, ja koulu alkoi tammikuussa, melkein neljä vuotta kirjoitusten jälkeen. Sitäkin innostusta kesti muutaman kuukauden. Jätin koulun kesken toukokuussa.” (N150)

Bourdieulaisittain tulkittuna kirjoittaja pyrki löytämään omaan habitukseensa sopivaa toimintaympäristöä, mutta havaitsi sen vaikeaksi. Jälleen kerran opintojen keskeyttäminen näytti liittyvän sopeutumisvaikeuksiin. ”Koulutuslinja oli uusi, opetus puolitaroita, kaupunki kauhea, opettajat ja opiskelukaverit kummallisia, muut koulun oppilaat juuri peruskoulunsa päättäneitä nuoria,” nainen luettelee keskeyttämisensä syitä. Jo toistamiseen kesken jääneiden opintojen jälkeen hän muutti eteläsuomalaiseen kaupunkiin, josta onnistui saamaan osin hyvien papereidensa ansiosta työllisyysoita. Seuraavan talven aikana kypsyi päätös pyrkiä yliopistoon opiskelemaan yhteiskuntatieteitä. Koulutuslinjan valintaan vaikuttivat kansainvälisen kurssin käyminen, lukiovuosien poliittinen aktivismi sekä se, että hän kaipasi haasteen eli alan, josta ei tiennyt etukäteen mitään. Lisäksi hän totesi olleensa valveutunut feministi ja luultavasti sen vuoksi hakeutuneensa perinteiselle miehelle koulutuslinjalle. Lukioajoilta saakka elänyt kapinallisuus tuntui olleen vielä voimissaan. Koulutusala valitessaankin kirjoittajalla näytti olevan halu kyseenalaistaa vallitsevia käytäntöjä ja tehdä järempaisesti ja uhmakaasti epätyypillisiä valintoja.

Opinnot käynnistyivät verkkaiseen tahtiin. Paikkakunnalla jo vuoden asuttuaan hän oli ehtinyt tutustua ihmisiin ja löytänyt kaupungista entisiäkin tuttuja, joten aika kului muuallakin kuin yliopistolla. Työssäkäynti opintojen ohessa hidasti entisestään opintoja. Kirjoittaja toteaa, ettei ollut enää yliopistossa mikään priimus. Kirjoitusten jälkeisinä vuosina kovin kunnianhimo oli ilmeisesti karissut, eikä enää ollut edes tarvetta osoittaa olevansa paras. Jo opintojensa alussa hän huomasi viihtyvänsä ja menestyvänsä paremmin tiedotusopin opinnoissa kuin varsinaisen pääaineensa parissa. Jääräpäisyydestä ja uhmakkuudesta tuntui tässä kohtaa olleen selvästi haittaa, sillä hän ei kiinnostuksen puutteesta huolimatta halunnut antaa periksi ja vaihtaa pääainettaan, mikä osaltaan viivästytti opintoja. Eniten opin-

tojen loppuunsaattamista hankaloitti kuitenkin lapsen saaminen ja yksinhuoltajaksi jääminen. Kirjoittaja toteaa, ettei olisi yksinhuoltajana kyennyt gradua tekemään, ellei hänelle olisi myönnetty toimeentulotukea talveksi ja kevääksi. 1980-luvun opintoseikkailujen ja pitkän kaavan mukaan suoritettujen yliopisto-opintojen jälkeen opintolainaa oli kertynyt jo yli satatuhatta markkaa, eikä lisälainaa ollut enää mahdollista saada. Vähävaraiset vanhemmatkaan eivät ruokapaketteja lukuun ottamatta voineet antaa taloudellista tukea.

Lopulta maisterin paperit saatuaan kirjoittaja jäi työttömäksi, mutta jatkoi muutaman kuukauden kuluttua opintoja työllisyyskurssilla yliopiston täydennyskoulutuskeskuksessa. Seuraavan vuoden keväällä kurssin päätyttyä oli taas kerran hakeuduttava työttömyyskortistoon. Kirjoittaja totesi olleensa tuossa vaiheessa huolestunut tulevaisuudesta jo senkin vuoksi, että ikää oli karttunut reilusti yli kolmekymmentä vuotta. Lukuisten epäonnistuneitten työpaikkahakemusten jälkeen kirjoittaja oli valmis lähtemään töihin minne tahansa. Seuraavana syksynä lopulta onnisti, kun eräässä paikallislehdessä avautui toimittajan vakituinen paikka, johon kirjoittaja tuli valituksi. Toimittajaksi päätyneen naisen tapauksessa oma ala olisi saattanut löytyä huomattavasti vähemmällä etsimisellä, mutta jostakin syystä nuorena uraa pohtiessa kaikkein ilmeisin ammattivaihtoehto ja vahvin lahjakkuuden alue oli jäänyt havaitsematta.

”Opiskeluaikoina tein ja julkaisin free lance -juttuja ynnä olin töissä parissa pienessä lehdessä ja yhdessä radiossa lyhyitä pätkiä. Ensimmäisen kerran olin varsinaisessa työsuhteessa toimittajana vasta 30-vuotiaana... Toimittajan ammatti on ollut alusta lähtien oma, ja jälkiviisaana voin väittää, että ura itse asiassa kaikista mutkistaan huolimatta on ollut kirkas ja selvä. Kenties kirjoittaminen vaan oli niin itsestään selvää sekä minulle henkilökohtaisesti että perheessämme yleisesti, ettei sitä tullut ajatelleeksi. Lahjakkuus kirjoittamisessa oli koulussakin aina niin itsestään selvää, etten sitä ajatellut minkäänlaiseksi elämänuraksi. Olin lukiolehden toimittaja, mutta en alaa pohtinut sittenkään. Sitä paitsi nyt päästäänkin kuuden ällän ylioppilaiden dilemmaan: kun on lahjakas monessa, tärkein lahjakkuus voi lopulta jäädä pimentoon ja huomaamatta. Tarvitaan monta kiemuraa, ennen kuin ladulle pääsee takaisin.” (N150)

ONGELMAT KASAUTUVAT

Useimmilla etsijöillä maisterin tutkinnon suorittaminen oli kestänyt suhteellisen kauan. Lähempään tarkasteluun valitsemisani tarinoissa ainoastaan yhdessä tapauksessa (M203) opinnot olivat edenneet nopeassa tahdissa. Opintojen aloittamisesta tutkinnon suorittamiseen oli saattanut kulua pisimmillään jopa kymmenen vuotta. Joidenkin kohdalla opinnot olivat hidastuneet erityisesti graduvaiheessa ja lopputyön tekeminen oli saattanut viedä useita vuosia. 1980-luvulla opiskelleiden tarinoissa saatettiin tosin todeta, ettei tuohon maailmanikaan pidetty edes tarpeellisena pitää kiirettä opinnoissa. Tuolloin opiskelijaelämään ajateltiin kuuluvan tietynlaista akateemista vapautta, johon sisältyi opiskelukavereiden rentoa ja kiireetöntä yhdessäoloa. Tuloksellisuus, tehokkuus ja nopea valmistuminen ovat olleet vasta 1990-luvulla yleistyneitä iskusanoja.

Useimmiten opintojen viivästyminen johtui kuitenkin työssäkäynnistä, perheen perustamisesta ja lasten hoidosta johtuvista velvollisuuksista. Työelämään sijoittumisen kannalta ongelmallisinta oli ollut se, jos lapset olivat syntyneet juuri opintojen päättymisvaiheessa tai melko pian tutkinnon suorittamisen jälkeen. Tuossa vaiheessa naiset eivät olleet ehtineet vielä vakiinnuttaa asemaansa työelämässään. Opintojen jälkeen määräaikaisesta työsuhteesta äitiyslomalle jäätyään ja sen jälkeen takaisin työelämään pyrkiessään he havaitsivat usein olevansa vähemmän kysytyä työvoimaa. Erityisen hankala tilanne oli naisilla, joilla lasten saaminen, perheen perustaminen ja opintojen päätyminen oli ajoittunut 1990-luvun alkupuolen lama-vuosille. Heidän tarinoissaan tuli muita ryhmiä selvemmin esille myös se, miten ongelmilla on taipumus kasautua. Koulutuspaikan valinnan vaikeuksien ja työttömyyden lisäksi monet olivat kokeneet parisuhteen kariutumisen ja yksinhuoltajaksi jäämisen.

Eräs yksinhuoltajaksi jääneistä naisista oli juuri ennen maisteriksi valmistumistaan työskennellyt lyhytaikaisissa työsuhteissa yliopistolla. Puolisonsa mukana hän muutti pieneen maaseutupaikajäänsä, jossa ei ollut tarjolla työtä ja ystävätkin asuivat kaukana muilla paikkakunnilla. Työttömyyden ja sosiaalisten kontaktien puuttumisen ainoana etuna oli se, että kotona yksin ollessa oli rauhallista keskittyä opinnäytetyön tekemiseen, joten gradu valmistui suhteellisen nopeasti. Tutkinnon suorittamisen jälkeen nainen onnistui saamaan aluksi etä-

töitä yliopistolta ja sen jälkeen vielä lukuvuoden mittaisen opettajan sijaisuuden asuinpaikkakunnaltaan. Tuosta tehtävästä hän jäi äitiyslomalle heti kevätlukukauden alkuvaiheessa. Ongelmat kärjistyivät äitiysloman jälkeen, jolloin kirjoittaja huomasi ajautuneensa työnsaannin kannalta toivottomaan tilanteeseen.

”Äitiyslomaa seurasi työttömyys – mitä olisi voinut olla tarjolla niin sekalaisen työkokemuksen omaavalle yhteiskuntatieteille pienessä maalaiskunnassa talousalueella, jolla oli noin 24 prosenttia työttömyys? Kotiin eristäytyminen ja toivottomat näköalat yhdessä lapsen muuttaman perhe-elämän kanssa aiheuttivat sen, että masennuin todella pahasti. Luultavasti olisin tarvinnut hoitoa, mutta en hakenut sitä. Lopulta, pari vuotta myöhemmin, toivuin omine aikoineni, mutta silloin avioliitto oli jo hajoamisasteessa.” (N240)

Samankaltaisia kokemuksia kuvattiin useiden naisten kertomuksissa. Valmistuminen lamavuosina, muutto aviopuolison mukana vieralle paikkakunnalle ja elämä ilman sosiaalista turvaverkkoa oli johtanut tilanteeseen, josta oli vaikea löytää ulospääsyä. Usein seurauksena oli edellä kuvattuun tapaan avioero ja elämän jatkaminen pienten lasten yksinhuoltajana. Joissakin tapauksissa vaikutti tosin siltä, että avioeroon saakka elämää oli yritetty rakentaa yksipuolisesti aviomiehen ehdoilla. Vaimo ja lapset kulkivat mukana, kun mies loi uransa. Näin siis siitä huolimatta, että perheessä vaimolla oli enemmän koulutusta ja koulutodistustensa perusteella paremmat edellytykset uran luomiseen. Yksi avioeron kokeneista naisista kuvaili puolisonsa olleen erittäin urasuuntautunut työnarkomaani, joka kohosi muutamassa vuodessa harjoittelijasta johtotehtäviin. Kotona mies ei juuri viihtynyt, vaan vietti suurimman osan ajastaan työpaikalla. Vuosien mittaan perheen kasvaessa nainen sai huomata ajautuneensa luonteensa vastaiseen kotiäidin rooliin.

”Miestä näin iltaisin kello kymmenen jälkeen. Viikonloput kuuluivat raastavan riitelyn merkeissä. Avioliitto räjähti, minua petettiin, minut jätettiin... Turha kai sanoa, että itsetuntoni oli riekaleina ja ajatus töihin lähdöstä tuntui kuulentoakin kaukaisemmalta. Yritin kyllä jotakin jo vuosi ennen eroa: laitoin lapset päiväkotiin ja aloin tehdä lisensiaatintyötä... Todellakin vain

aloin, sillä aika kului viimeisiään vetelevän avioliiton suremiseen... Olin 35-vuotias, kolmen lapsen yksinhuoltaja, vailla pitkäaikaista työkokemusta ja keskellä erokriisiä. (N72)

Yksin jäätyään naiset olivat usein joutuneet vielä aiempaakin vaikeampaan tilanteeseen, koska muiden ongelmien lisäksi myös taloudellinen tilanne oli heikentynyt. Avioeron jälkeisinä vuosina monet olivat yrittäneet hankkia työmarkkinavalmiuksia työttömille suunnatuilta työllisyyskursseilta. Kurssien aikana syntyneiden kontaktien turvin osa onnistui hankkimaan väliaikaisia työsuhteita ja luovimaan aina muutamia kuukausia eteenpäin. Jotkut onnistuivat lopulta saamaan myös pidempiaikaisen työsuhteen. Vaikeuksista selvittyään ihmiset saattoivat nähdä koetussa ahdingossa myös positiivisia puolia. Vastoinkäymiset pyrittiin tulkitsemaan itselle myönteisellä tavalla, siten että ne olivat olleet henkisesti kasvattavia kokemuksia. Yksi työttömyyteen ajautuneista kirjoittajista kuvaili kokemuksiaan seuraavasti.

”Olin taas työttömänä 1992–1994, yhteensä yli kaksi vuotta, niin että putosin KELAn päivärahalle. Tämä työttömyysjakso oli pisin ja raskain, mutta myös antoisin. Tajusin kerta kaikkiaan, että olen tärkeä ihminen riippumatta ulkoisesta habituksesta. Tähän aikajaksoon sijoittui myös uusi avoliittoni, joka kesti puolitoista vuotta ja päättyi niinikään vaikeaan kriisiin. Kokonaisuudessaan tämä ihmissuhde kuitenkin auttoi suuresti kasvua omaksi itsekseni. Aloin kirjoittaa proosakatkelmia ja runoja, tehdä tauluja ja kirjoittaa jonkun verran lehtiinkin. Käänsin edelleen kaunokirjallisuutta, vaikka kustantajasta ei ollut tietoa. Toimitin asuinalueeni runonkeräyksen tulokset runovihoiksi kirjastoon... Menin mukaan akateemisille työttömille järjestettyyn projektiin jossa vedin mm. kieliryhmää ja kasvuryhmää. Viimemainitussa yritettiin juuri selvittää omia vahvuuksia ja mahdollisuuksia nähdä työttömyyskin mahdollisuutena uuteen.” (N33)

Kirjoittajan kuvauksessa työttömyyskausi kuvataan varsin aktiivisena ajanjaksona, vaikka työttömyys saatetaan usein yhdistää lähinnä passiivisuuteen ja syrjäytymiseen. Aktiivisuutensa ansiosta ja työt-

tömyystilanteen helpotuttua hän onnistui lopulta saamaan työtä, mutta entiseen tapaan työsuhteet jatkuivat epävakaina. Työn väliaikaisuudesta ja tilapäisyydestä oli tullut osa jokapäiväistä elämää. Pätkätyöhön tottuneena nainen ei kirjoittamishetkellä enää edes haaveillut vakituisesta työsuhteesta. Elämäkokemukset olivat horjuttaneet uskoa ennustettavaan tulevaisuuteen, jota voisi hallita jatkuvalla suunnitelmallisuudella. Työttömyydestä selviytyminen oli kuitenkin vahvistanut tietoisuutta vaikeuksien kestämisestä.

”En aio aktiivisesti hakeutua muihin töihin, mutta luulen työttömyyskokemukseni perusteella selviytyväni jo melko kimurantistakin eteen mahdollisesti tulevasta tilanteesta. Tulevaisuus näyttää tuntemattomalta tieltä, matkalta itseen ennen kaikkea. En juuri ”suunnittele” elämää eteenpäin, sillä olen nähnyt sen turhaksi.”(N33)

Epävakaalle etsijän uralle ajautuneiden naisten tarinat kuvaavat omalta osaltaan sitä, ettei työttömyys palaudu pelkästään yksilöllisiin tekijöihin, kuten ikään, ammatillisen koulutuksen puuttumiseen tai työ- ja koulutushaluttomuuteen, vaan taustalla ovat yleisemmät työmarkkinoilla viimeisen kahden vuosikymmenen aikana tapahtuneet muutokset. Määräaikaiset työsuhteet alkoivat yleistyä jo 1980-luvulla. Tuolloin elettiin kuitenkin nousukautta, jolloin työsäkäynnin ja työttömyyden vuorottelu saattoi olla jopa vapaaehtoista työntekijöiden pyrkiessä maksimoimaan omat etunsa työmarkkinoilla. 1990-luvulle tultaessa osa väestöstä joutui tyytymään pysyvästi tilapäisiin työsuhteisiin. Kyvystä sopeutua aikaisempaa välttämättä työsopimuksiin sekä lyhyiden ja epävarmojen työsuhteiden vaatimukseen näyttää tulleen hyvän koulutuksen ohella työmarkkinoilla pärjäämisen edellytys. Uutta viime vuosien tilanteessa on se, että korkea-asteen koulutuksen saaneillekaan pysyviä työsuhteita ei ole tarjolla entiseen tapaan. (Ks. Suikkanen ym. 1999, 189; Suikkanen & Viinamäki 1996; Martti 1999, 294.) Edellisen kirjoittajan tapaan työsuhteiden määräaikaisuuteen voi pyrkiä sopeutumaan ja suhtautumaan siihen asiana, joka kuuluu elämäntilanteeseen luonnollisena osana. Pätkätyöläisen rooliin sopeutumisen sijasta tyypillisempää etsijöiden kertomuksissa oli kuitenkin tavoitella vakiintunutta työsuhdetta.

ETSIJÄ LÖYTÄÄ PAIKKANSA

Joskus etsijöiden tarinoissa kuvattiin myös sitä, miten suhtautuminen palkkatyöhön ja keskiluokkaiseen elämäntapaan muuttuu iän myötä. Vaikka yhteen työpaikkaan sitoutuminen saattoi nuorena tuntua tylsältä paikalleen jämähtämiseltä, oli siitä muodostunut vartuneemmalla iällä yleensä yksi elämän keskeinen päämäärä.³ Eräs kirjoittaja muistaa, ettei 1980-luvulla voinut edes kuvitella sitovansa itseään vakituiseen työpaikkaan, mutta 1990-luvulle tultaessa ”kun ajatus alkoi tuntua ensin siedettävältä ja sitten toivottavalta, niitä ei enää ollut.” Vuosia kestäneen etsimisen jälkeen pysyvämman työsuhteen saaminen tuntui hänen mielestään lottovoitolta. Tyytyväisyyttä lisäsi se, että paikka oli löytynyt läheltä lapsuuden maisemia.

”Olen kotoisin 35 kilometrin päästä ja tunnen oloni kotoisaksi täällä tuulipukuvyöhykkeellä, jossa voin puhua omaa suunmukaista murretta... Kouluaikaisista luokkakavereistani tiedän vain muutaman vaiheista: jotkut ovat jääneet tänne alun perin, suurin osa muuttanut pois. Kenenkään muun pois ja varsinkin opiskelemaan lähteneen en tiedä palanneen. Itsekin palasin sattumien seurauksena. Sattumaa koko koulun jälkeinen opiskelu- ja työurani on ollut paljolti muutenkin. Olen aina näköjään tiennyt paremmin, mitä en halua, kuin sen, mitä haluan. Mitä tällä kaikella on tekemistä koulumestystyksen kanssa? Yksi selkeä yhteys on: maisterin papereista ja eri alojen työkokemuksesta huolimatta seitsemän ällää tekevät edelleen työnantajaan vaikutuksen paikkaa hakiessa. Epäsuorempi, mutta painavampi vaikutus löytynee itseluottamuksesta: luotan omiin kykyihini selviytyä. Ällät eivät ole itseluottamukseen syy, mutta aikoinaan ne kasvattivat sitä merkittävästi. Nyt uskon itseeni enemmän näiden myöhempien vaiheiden ansiosta.” (N240)

³ Helsingin yliopistoon vuonna 1965 pyrkineiden elämänkulkua kartoittaneessa pitkittäistutkimuksessa monet vastaajat pitivät pysyvän työpaikan saamista eräänä elämänsä huippukohtana. Tutkimuksen mukaan vakinaisen työn saaminen oli kuitenkin ollut naisilla ongelmallisempaa kuin miehillä. (Häyrynen 1988, 9.)

Huomattavan usein etsijät olivat lopulta päätyneet toimittajiksi, tutkijoiksi tai opetusalan töihin.⁴ Monien mielestä kirjoittamishetken ammattiin päätyemisessä oli kysymys pelkästään ajautumisesta. Toisaalta kyseisissä ammateissa monipuolisesta työkokemuksesta, koulutuksesta ja elämäkokemuksesta voi ajatella olevan myös selvää etua. Toimittajan työhön päätyminen oli monille ollut luonteva valinta senkin vuoksi, että he olivat tutustuneet ammattiin jo opiskeluaikoinaan.

Useissa tarinoissa kirjoittajat kuvailivat olevansa taitavia monissa erilaisissa asioissa. Monilahjakkuus oli saatettu kokea elämää rikastuttavana asiana, mutta myös uravalintaa vaikeuttavana seikkana. Eräs nainen kuvasi tarinassaan tyypillisen etsijän urapolkua, jossa koulutusalan valinta oli haparoivaa ja pysyvän työpaikan saanti vaikeaa. Erilaisten osa-aikatöiden, sijaisuuksien ja määräaikaisten työsuhteiden jälkeen hän oli lopulta onnistunut saamaan vakinaisen viran opettajana. Kirjoittamishetkellä myös pitkä yksinhuoltajuusjakso oli päättynyt ja kirjoittaja kertoi menneensä avioeron jälkeen uudelleen naimisiin. Vaikka elämä näytti erilaisten vastoinkäymisten jälkeen muuttuneen parempaan suuntaan, koki kirjoittaja silti olevansa ammatillisessa kriisissä.

”En koskaan halunnut opettajaksi, opiskelinkin yleisellä linjalla ja halusin tutkijaksi. No, kun ajauduin tälle uralle, olen tietysti ollut tarmokas ja erinomainen ja ties mitä, mutta tämä ei vain ole sitä, mitä elämältä odotin! Olen ikään kuin syntynyt väärällä vuosisadalla. Harrastuksiini on kuulunut pianon-, kitaran- ja huilunsoittoa. Olen laulanut kuoroissa ja ottanut laulutunteja. Teen vaatteita koko suvulle, kudon mattoja ja neulon paitoja. Nyplään jopa pitsiä! Olen hyvä leipoja, nyt opetteleen laittamaan riistaruokia. Pienenä kuuluin yleisurheiluseuraan, lukioaikana pelasin sulkapalloa ja uin kuntouintia... Olin myös yhden kauden kaupunginvaltuutettu ja pari kautta musiikkiopiston johtokunnassa. Ainoa asia, jota en ole ehtinyt harrastaa vaikka olen aina siitä haaveillut, on kuvataiteet... Jos minulla riittäisi rohkeutta, ryhtyisin kirjailijaksi... Menivätkö ne kuusi laudaturia hukkaan? En tiedä. Elämä olisi voinut olla

⁴ Etsijöihin sijoittamistani 29 henkilöstä 20 työskenteli opetustehtävissä, toimittajina tai tutkijoina.

helpompaa, jos olisi ollut yksi selkeä ”lahja”, vaikka musiikki. Nyt olen tehnyt ja kokeillut monenlaista, mutta en ole löytänyt sitä ominta alaani. Laudatureista huolimatta tunnen olevani sellainen keskinkertainen taidoiltani, ei hyvä missään.” (N225)

Monitaitoisuus näytti tuottaneen kirjoittajalle ongelmia juuri sen vuoksi, ettei hän osannut tehdä selkeää valintaa eri vaihtoehtojen välillä ja keskittyä vain yhteen tai muutamaaan vahvuusalueeseen. Laajemmin ymmärrettynä kirjoittajan ongelma liittyy siihen historialliseen murrokseen, jota Thomas Ziehe (1991, 26–35) on nimittänyt sosio-kulttuuriseksi vapautumiseksi. Ihmiset vapautuvat esimerkiksi perinteiden asettamista ahtaista raameista ja uravaihtoehtojen rajallisuudesta. Kulttuurisen vapautumisen käänttöpuolena on Ziehen mukaan yksilön psyykkisen kuormituksen kasvu ja sisäiset ristiriidat, joita valinnanmahdollisuuksien laajeneminen aiheuttaa. Mahdollisuuksien lisääntyessä kasvaa myös tietoisuus siitä, ettei pysty käyttämään kuin pienen osan niistä hyväkseen. Edellä siteeratulla kirjoittajalla mahdollisia uravaihtoehtoja tuntui olleen liian paljon. Kirjoittamishetkellä hän koki pikemminkin ajautuneensa uralleen kuin tehneensä tietoisin valinnan.

Etsijöihin sijoittamieni kahden miehen tarinat poikkesivat juuri tässä suhteessa useimmista naisten tarinoista. Miesten tarinoissa elämä tuntui olleen työpaikkojen vaihtumisesta huolimatta omassa hallinnassa. He totesivat tehneensä sitä, mitä olivat halunneetkin. Etsijöiden ryhmään sijoittuvista miehistä ensimmäinen (M294) näytti olevan tyypillinen esimerkki henkilöstä, jonka kiinnostus hajaantui mitä erilaisimpiin asioihin. Monista muista etsijöistä poiketen koulutusalan valinta ei ollut tuottanut hänelle suurempia ongelmia, vaikka lopullinen alan valinta olikin ollut varsin sattumanvaraista. Kirjoittajan mukaan opiskelu oli ollut hänelle suurta nautintoa. Opintoviikkoja oli kertynyt yhteensä kahden perustutkinnon verran ja tutkintopaperitkin olivat taskussa vasta kymmenen aktiivisen opiskeluvuoden jälkeen. Maisterin tutkinnon jälkeen kirjoittaja oli jatkanut opiskeluaan kohti tohtorin tutkintoa ja työskenteli kirjoittamishetkellä apurahatutkijana. 36-vuoden iästään huolimatta hän ei ollut koskaan työskennellyt vakituudessa työsuhhteessa. Työt olivat olleet pääasiassa määräaikaista toimittajan, tutkijan tai kääntäjän töitä. Lisäksi kokemusta oli karttunut opetustyöstä ja satunnaisista kulttuurialan töis-

tä. Aktiivisen musiikkiharrastuksen vuoksi miehen mielessä oli joskus käynyt myös se, että elättäisi itsensä musiikkia tekemällä, vaikka varsinaisen keikkamuusikon elämä ei kiehtonutkaan. Tarinan perusteella määräaikaisesta työskentelystä eri aloilla oli tullut hänelle vähitellen elämäntapa, jossa pystyi käyttämään hyväkseen monipuolista osaamista.

Toinen miehistä (M203) kertoi valmistuneensa kurssinsa ensimmäisten joukossa jo vajaan neljän vuoden opintojen jälkeen ja saaneensa heti viran tuolloin oman alansa nuorimpana edustajana. Hänellä olisi ollut jo valmistumisvaiheessa halukkuutta jatkaa opintoja tohtorin tutkintoon saakka, mutta rahan puute pakotti hakeutumaan työelämään. Vähävaraisilta vanhemmilta ei taloudellista apua ollut saatavissa. Aikuisena nuoruusvuosiaan muistellessaan kirjoittaja arvelee, että pidempi opiskeluaika olisi ehkä ollut tarpeen ihmisenä kypsymisen kannalta. Hän kuvailee olleensa tuolloin vihainen nuori mies ja ajautuneensa ristiriitoihin esimiestensä kanssa. Uran alkutaipale oli kirjoittajan mukaan melko repaleinen osin oman jääräpäisyyden vuoksi.

”Työpaikat vaihtuivat usein, osin omasta syystäni ja osin ilman mahdollisuuksia vaikuttaa asiaan... Näin jälkikäteen ajatellen työpaikkojen vaihtumisen taustalla oli paljon omaakin kypsymättömyyttä ihmisenä sekä kyvyttömyyttä sopeutua uusiin olosuhteisiin ja hyväksyä se, että mielestäni minua tyhmemmillä miehillä...oli valta komennella ja pompottaa minua mielin määrin.” (M203)

Kirjoittaja tunsi eräässä vaiheessa jo löytäneensä oman paikkansa, mutta tuolloin perhe ei sopeutunut pikkupaikkakunnalle. Mies itse ei olisi ollut enää halukas vaihtamaan työpaikkaa, koska aiempien kokemustensa perusteella se merkitsi vain työpaikan huononemista. Perhe päättyi lopulta kompromissiratkaisuun. Mies aloitti päätoimiset jatko-opinnot ja vaimo haki virkaa samasta kaupungista. Unelma tohtorin hatusta oli kangastellut miehen mielessä jo useita vuosia, mutta opiskelu työn ohella ja lyhyiden virkavapaajaksojen aikana oli osoittautunut hankalaksi.

”Niinpä sanoin itseni irti virastani ja muutimme koko perhe lähelle yliopistoa, paikkakunnalle, josta saimme asunnon ja josta vaimoni sai viran. Siinä tuli tehtyä yksi elämäni tärkeim-

piä ratkaisuja. Ratkaisu oli radikaali mutta ei ehkä niin radikaali kuin miltä se nyt saattaa näyttää. Silloin elettiin vielä lamaa edeltävää aikaa, ja virkoja oli hyvin tarjolla. Saatoin ajatella, että teen tohtorin tutkinnon valmiiksi ja palaan sitten näille kulumille töihin johonkin. Jos lama olisi tullut aiemmin tai lähtöpäätöksen teko lykkääntynyt, en olisi todennäköisesti enää uskaltanut jättää hyvää virkaa noin vain... Ajat olivat siis kuitenkin vielä toiset, ja niinpä jättäydyin tutkijaksi. Virkaa ei ollut eikä varmaa tietoa toimeentulosta, mutta sainpahan ainakin tehdä sitä, mitä todella halusin eli opiskella ja tehdä väitöskirjan.” (M203)

Tutkijan uraa kesti kaikkiaan kuusi vuotta ja kirjoittajan mukaan tuloksena oli seitsemäs laudatur, sillä väitöskirjasta annettiin korkein arvosana. Väitöskirjan tekoa hankaloitti kuitenkin jatkuva epävarmuus tutkimuksen rahoituksesta. Elanto oli hankittava mm. antamalla opetusta, toimimalla projektitutkijana ja hankkimalla apurahoja tai muuta tutkimusrahoitusta. Aiemmin muissa tehtävissä ollessaan mies oli haaveillut siitä, millaista olisi saada vain lukea, tutkia ja kirjoittaa kaikessa rauhassa. Useita vuosia väitöskirjaa puurtaessaan hän kuitenkin huomasi, ettei yliopisto ollutkaan kovin tavoiteltava ja houkutteleva työpaikka. Jatkuva kilpailu rahoituksesta ja toimeentulon epävarmuus teki yliopistosta varsin raadollisen paikan, jossa ystävät muuttuivat helposti vihollisiksi.

”Yliopiston ilmapiiri saattoi joskus olla aika painostava siksi, että siellä oli liuta nuoria tutkijoita ilman vakinaista virkaa. Eli ne, joiden kanssa teit töitä ja olit paljon muutenkin tekemisissä virka-ajan ulkopuolella, olivat toistensa pahimpia kilpailijoita ja verivihollisia silloin kun jotakin assistenttuuria täytettiin tai apurahoja jaettiin. Varsinaiset vakinaiset virat vasta kiven takana olivatkin. En halunnut jo likimain nelikymppisenä kolmen lapsen isänä sitoa itseäni tuonkaltaiseen kuvioon, josta saattoi koska tahansa tipahtaa tyhjän päälle.” (M203)

Väitöskirjan jälkeen kirjoittaja päätti palata entiseen ammattinsa ja onnistui saamaan melko nopeasti viran entiseltä kotiseudultaan. Perhe oli taas kerran muuttopuuhissa, tarkoituksena asettua viimein-

kin aloilleen. Tarina kuvaa kuitenkin osuvalla tavalla ennalta arvaamattomien sattumien osuutta ihmisen elämänhistoriassa. Pari viikkoa töiden aloittamisen jälkeen tapahtui yllättävä käänne, joka muutti elämänkulun suuntaa. Läheisessä kaupungissa tuli avoimeen hakuun työtehtävä, jota mies oli hoitanut muutaman kuukauden sijaisena joitakin vuosia aikaisemmin. Työ tuntui sopivan täsmälleen kirjoittajan koulutukseen ja työkokemukseen. Hän päätti hakea paikkaa vaikka ei uskonutkaan saavansa sitä. Hakupäätöstä vauhditti myös se, ettei vaimo tuntunut löytävän työpaikkaa uudelta paikkakunnalta. Vastoin odotuksiaan mies tuli valituksi kyseiseen virkaan ja näin etsijä oli lopultakin löytänyt paikkansa. Epävakaalle tutkijan uralle heittäytyminen osoittautui sittenkin olleen viisas valinta.

”Kaikki oli siis ikään kuin liian hyvää ollakseen totta: vuosia olin tahkonnut opintojeni kanssa ja tuskaillut sitä, oliko tämä tiedonhalun tyydyttäminen ylipäänsä järkevää tai tarpeellista muille kuin itselleni, ja jokseenkin heti kun sain tohtorinhatus pähäni, pääsin sellaiseen virkaan, josta olin haaveillut ja jota kaikki opintoni suoraan hyödyttävät... Vieläkin tuntuu siltä, että kaiken vaeltelun ja turhan näköisen eteenpäin pyrkimisen jälkeen meikäläistä todella onnisti. Olen nyt ollut hommissa kaksi ja puoli vuotta, ja koen vihdoinkin päässeeni tekemään jotakin, joka on riittävän haastavaa tiedollisesti ja älyllisesti mutta joka myös on riittävän käytännönläheistä estääkseen kaikenlaisen hengenahdistuksen. Nyt voin vilpittömästi sanoa olevani kiitollinen siitä, että pysyin uskollisena sisäiselle paikolleni oppia ja opiskella. Muuten en olisi varmasti päässyt siihen, missä nyt olen.” (M203)

Kuten edellä siteeratuista tarinoista huomaamme etsijöiden kertomuksissa tulee esille työuran suhteen kaksi päälinjaa; oman paikan löytäminen tai vaihtuviin ja epävarmoihin työsuhteisiin sopeutuminen. Molemmissa tapauksissa kirjoittajat kokivat kuitenkin jollakin tavalla selvinneensä ja kirjoittamishetkellä tulevaisuuteenkin suhtauduttiin kohtalaisen luottavaisesti. Monien kokemus oli myös se, että elämässä menestyminen on paljon muutakin kuin työuralla pätemistä. Huomattavan paljon vastoinkäymisiä kohdanneet ihmisetkään eivät olleet katkeroituneet ja menettäneet uskoaan omaan sel-

viytymiseensä. Koulumenestyksen merkitys näyttäytyi etsijöidenkin tarinoissa usein juuri itseluottamuksen kohentajana, kuten seuraava kirjoittaja toteaa.

”Vaikka työurani on sangen vaatimaton, pätkittäinen ja sekava, koulumenestyksellä on ollut varmasti vaikutuksensa ainakin työssä etenemiseen silloin, kun mielenkiintoiseen duuniin olen päässyt käsiksi. Työnsä on tottunut tekemään ikään kuin kaikkensa antaen ja loppuun asti. Itseluottamus ja usko omiin kykyihin eivät helposti heilahtele.” (N150)

SINNITTELIJÄT

Sinnittelijöiden ryhmässä epävakaa uran lisäksi tyypillistä olivat vaikeudet myös muilla elämänalueilla. Kouluun saattoi liittyä monenlaisia negatiivisia muistoja. Koulumenestyksensä sinnittelijät kertoivat olleen lähinnä ahkeran ja velvollisuudentuntoisen puurtamisen seurausta. Älykkäitä tai lahjakkaita he eivät kokeneet olevansa.¹ Koulumenestyksensä sinnittelijät suhtautuivat joko neutraalisti tai negatiivisesti. Osa ei nähnyt siitä olleen sen enempää hyötyä kuin haittaakaan. Joissakin tapauksissa koulussa saavutettu menestys oli muuttunut taakaksi, joka aiheutti suorituspainetta vielä aikuisiälläkin. Sinnittelijöiden tarinoissa oli usein pessimistinen sävy. Useimmat olivat tyytymättömiä uraansa ja kokivat tehneensä vääriä valintoja. Osalle jo lukion jälkeisen koulutusalan valinta oli ollut vaikeaa. Joidenkin kohdalla kysymys näytti olleen kannustuksen ja tuen puutteesta ammatinvalintavaiheessa. Opiskelua oli saatettu kokeilla monilla eri aloilla ja useimmilla opinnot olivat kestäneet suhteellisen kauan. Suurin osa heistä oli suorittanut tutkintonsa humanistisella tai yhteiskuntatieteellisellä koulutusalueella ja monet olivat päätyneet erilaisiin opetusalan tehtäviin tai etsivät yhä omaa paikkaansa. Elämän varrella oli jouduttu usein kohtaamaan erilaisia vastoinkäymisiä. Monet kertoivat kärsineensä jossakin elämänsä vaiheessa ahdistuksesta ja masennuksesta tai työuupumuksesta. Osaltaan nämä oi-

¹ Eräs tähän ryhmään kuuluvista kirjoittajista kiteytti omat koulukokemuksensa seuraavasti: "Omasta kokemuksesta tiedän, että suomalainen kouluputki on mahdollista kahlata läpi vältellen, ulkooppien, ihmisenä kehittymättä – menestyksekkäästi". (N285)

reet saattoivat liittyä jo kouluaikoina omaksuttuihin täydellisen suoriutumisen tavoitteisiin. Hankalien elämänkokemustensa myötä kirjoittajille näytti muodostuneen varsin negatiivinen käsitys itsestään ja omista mahdollisuuksistaan.

AHKERIA JA HILJaisia OPPILAITA

Sinnittelijöiden ryhmään sijoitin seitsemän naista ja kaksi miestä. Tarinoissa lapsuuden aikaisten elämänvaiheiden ja kotiolojen kuvaukset olivat yleensä hyvin niukkoja tai puuttuivat kokonaan. Vain neljä henkilöä ylipäättään mainitsi tarinassaan jotain kotitauastaan. Heistä yksi oli lähtöisin yrittäjäperheestä ja loput maanviljelijä- tai työntekijäperheistä. Ainoastaan yhdessä työntekijäperheen tytön tarinassa (N184) kerrottiin lapsuusajasta yksityiskohtaisemmin. Kyseisessä tarinassa lapsuuden ja aikuisuuden kuvaukset poikkesivat varsin jyrkästi toisistaan. Kirjoittaja koki lapsuutensa olleen erittäin onnellista ja tasapainoista aikaa. Työläisperheen ainoana tyttärenä hän oli saanut lapsena runsaasti huomiota vanhemmiltaan. Isä ja äiti olivat pyrkineet kaikkiin tavoin luomaan hyvän kasvuympäristön lapselleen. Perhe retkeili ja puuhasteli paljon yhdessä. Koulumenestyksen kannalta suotuisaa oli ollut se, että vanhemmat arvostivat tietoa ja lukeisuutta. He eivät itse olleet nuorena saaneet mahdollisuutta käydä kouluja ja halusivat sen vuoksi tarjota lapselleen parhaan mahdollisen tuen. Kirjoittaja kertoi oppineensa vanhempiansa sinnikkyyden ansiosta lukemaan jo kolmivuotiaana. Kirjojen ja satujen lumottu maailma tempaisi pienen tytön mukaansa ja lukemisesta tuli elämänikäinen harrastus. Vaikka lähtökohdat olivat toisaalta suotuisat, olivat sairaudet varjostaneet kirjoittajan elämää jo lapsena. Aikuisiällä elämä tuntui hänen, kuten monien muidenkin sinnittelijöiden kohdalla olleen yksinäistä puurtamista, oman paikan etsintää ja monenlaisten vastoinikäymisten keskellä elämistä. Lapsuuden idylli näytti murtuneen jo koulunkäynnin alkuvaiheessa, kun kirjoittaja huomasi vähitellen, ettei hyvä menestyminen välttämättä taannut opettajan hyväksyntää.

”Koulussa olin arka ja hiljainen, eikä minulla ollut kovin paljon ystäviä. Minua pidettiin lukutoukkana ja tunsin olevani jotenkin ”erilainen”. Mutta ei minua koskaan kiusattu, ei edes haukuttu pingoksi, vaikka todistukseni sijoittuivatkin aina luo-

kan kärkipäähän. Säästyin pilkalta varmaan senkin vuoksi, että en ollut opettajien lellikki. Opettajat eivät suhtautuneet minuun mitenkään erityisen suopeasti, päinvastoin. Varsinkin alaluokilla tunsin joskus olevani kaltoin kohdeltu. Opettajalla oli usein jotain (selvästi asiatonta) huomauttamista minun piirustus-, laulu- tai liikuntataidostani. Kun vierustoverini lauloi nuotin vierestä, minä sain käskyn olla hiljaa. Aivan kuin opettajaa olisi harmittanut se, että menestyin koulussa paremmin kuin hänen suosikkinsa. Pikkuhiljaa tulin siihen tulokseen, että vanhempani olivat erehtyneet: hyvä koulumenestys ei välttämättä olekaan meriitti koulumaailmassa.” (N184)

Edellisen kirjoittajan tapaan useimmat sinnittelijät kertoivat olleensa koulussa ujoja, arkoja, kilttejä ja kuuliaisia oppilaita, jotka tekivät velvollisuudentuntoisesti vaaditut tehtävät. Sinnittelijöiden koulumenestyksessä oli osittain ollut kyse myös siitä, että heille oli langennut koulussa hyvän oppilaan rooli, josta ei rohjettu poiketa. Usein myös kotiväki odotti hyvää menestystä. Koulumenestyksensä he selittivät johtuneen ahkeruudesta. Erityisen lahjakkaana he eivät itseään olleet koskaan pitäneet.

Eräs kirjoittaja totesi pyrkinensä hyvien koulunumeroiden avulla lähinnä pönkittämään heikkoa itsetuntoaan. Hän kertoi menestyneensä samaan aikaan myös urheilussa ja rakentaneensa minäkuvaansa menestyksen, maineen ja kaikenlaisen suorittamisen varaan. Oppiminen oli ollut toissijaista ja kiitettävät numerot todistuksissa olivat riittäneet pitämään yllä lukumotivaatiota. Useimmat sinnittelijät olivat olleet omissa oloissaan viihtyviä oppilaita, joilla oli vain vähän tai ei lainkaan hyviä ystäviä. Kavereiden puuttuessa he saattoivat uppoutua kirjojen maailmaan, kuten seuraava kirjoittaja kuvailee.

“Olin niitä ihanneoppilaita. Hiljainen, kiltti, asioita kyseenalais-tamaton – opettajien lellikki. Jälkeenpäin ajatellen suuri osa oppimisestani oli ulkoa oppimista... Kiltin tytön syndroomaani kuului alaluokilta asti kiusallinen ujous ja estyneisyys. Ikätoverien kanssa oli vaikea olla, mieluiten vietin vapaa-aikani yksin kirjojen, TV:n ja koiran kanssa. Koulun lisäksi kävin vain kirjastossa. Elämän rajoittuneisuus paheni lukioaikana, osaksi koulunkäyntiin keskittymisen takia, osaksi mm. perheen vaikeuksien vuoksi.” (N 285)

Sinnittelijöiden kertomuksissa koulunkäyntiin liittyi usein myös ikäviä muistoja, kuten edellä lainatut tekstikatkelmat osoittavat. Ensimmäisessä sitaatissa (N184) kirjoittaja tunsi joutuneensa opettajien kaltoin kohtelemaksi. Jälkimmäisessä tapauksessa (N285) kirjoittajan vaikeudet liittyivät itsevarmuuden ja rohkeuden puutteeseen. Koulun esiintymistilanteet aiheuttivat paineita ja kirjoittaja muistaa-kin oppineensa taitavaksi esiintymisten ja erilaisten sosiaalisten tilanteiden välttelijäksi. Joidenkin kohdalla negatiiviset muistot liittyivät koulukiusaamisen uhriksi joutumiseen.² Eräs syrjäisellä maaseudulla varttunut mies kertoi, kuinka hän ajautui vaikeuksiin toisten koululaisten kanssa heti koulunkäynnin aloittaessaan ja koki saman kohtalon vielä vakavampana yläasteelle siirtyessään. Jälkeenpäin hän arveli kiusatuksi joutumisesta olleen jopa etua koulumenestyksen kannalta.

”Jonkin verran ujona ja kenties kömpelönäkin jouduin koulukiusaamisen uhriksi heti ensimmäisellä kouluviikolla. Toisaalta lienen myös itse provosoinut oppilastovereitani kiusaamaan minua, sillä luonteeltani olin jo tuolloin itsepäinen ja omista oikeuksistani tiukasti kiinnipitävä. Ensimmäisen luokan jälkeen kiusaaminen lieveni siedettäväksi, eikä se ala-asteella suuremmin vaikuttanut koulumenestykseeni ainakaan negatiivisesti. Ehkäpä kiusattuna oleminen pikemminkin motivoi yrittämään enemmän... Yläasteen alku oli kuin toisinto koulun aloittamisesta. Jouduin heti kiusatuksi, kun en suostunut antamaan rahaa tai tekemään asentoa koulun koviksille. Tällä kertaa kiusaaminen oli väkivaltaista ja jouduin jopa käymään lääkärissä hoidattamassa vammojani. Lisäksi oli henkinen väkivalta, jota harjoittivat oman luokkani kovikset ja joille yritin aina panna parhaani mukaan vastaan. (M 145)

Kirjoittaja kertoi kiusaamisen lieventyneen peruskoulun loppuvaiheessa. Tämän hän arveli johtuneen ensinnäkin siitä, että hän oli osoittanut kiusaajille, ettei alistuisi minkäänlaiseen simputukseen.

² Sinnittelijät muistuttavat monessa suhteessa ahdistuneen, vetäytyvän ja passiivisen oppilaan ideaalittyyppiä, joka Kivisen, Rinteen ja Kivirauman (1985, 82–83) mukaan ei yleensä menesty koulussa, vaan jää pikemminkin alisuoriutujaksi ja on myös altis toisten kiusanteolle.

Toisena syynä hän piti sitä, että hän oli vähitellen kehittynyt hyväksi urheilijaksi ja tämä ominaisuus ilmeisesti nosti arvostusta koulun kovisten silmissä ja kohensi itseluottamusta. Kanssaihminen halveksiva ja vähättelevä kohtelu näytti kyseisessä tarinassa muutenkin muodostuneen yhdeksi koulusuoriutumista motivoivaksi tekijäksi. Kirjoittaja kertoi lukiomenestykseensä vaikuttaneen sen, että eräs sukulaismies oli epäillyt ettei poika pärjäisi lukiossa vuotta kauempaa. ”Vaikka kyseisellä henkilöllä ei ollut mitään käsitystä menestymisestäni yläasteella, niin tuo halventava kommentti sai minut siisuuntumaan ja päätin, että vielä näyttäisin tuolle ihmiselle. Kun sitten kirjoitin kuusi laudaturia ja päästötodistukseni keskiarvo oli 9,3, ei tuo kyseinen henkilö kehdannut edes onnitella”, mies muisteli. Kertomus osoittaa, miten ulkopuolisen näkökulmasta hyvin vähäpätöisiltä tuntuvat elämän episodit ja ihmisten kommentit saattavat ohjata yksilön valintoja ja toimintaa tiettyyn suuntaan.

KOULUMENESTYS JA JULKISUUDEN KIROUS

Yleensä kuuden laudaturin ylioppilaiden tarinoissa koulussa pärjäämistä ja sen tuomaa huomiota oli pidetty lähinnä myönteisenä asiana. Erityisen selvästi tämä näkyi suoriutujien tarinoissa. Menestys toi useimmille itsevarmuutta ja uskoa omiin kykyihin. Sinnittelijöiden kertomuksissa kehut ja hyvän oppilaan leima olivat sitä vastoin saataneet tuottaa täysin vastakkaisia seurauksia. Kirjoittaja oli voinut kokea menestymisen taakkana ja vaatimuksena suoriutua jatkuvasti erinomaisesti. Suhtautuminen omaan menestymiseen saattoi olla osittain yhteydessä siihen, millaisin motiivein hyvät arvosanat oli saavutettu. On ymmärrettävää, että kunnianhimoinen, kilpailunhaluinen ja priimuksen asemaa tavoitteleva oppilas kokee erilaiset huomionosoitukset ja hyvät arvosanat palkintoina ja merkkeinä tavoitteiden saavuttamisesta. Koulumenestys voi kuitenkin perustua myös hyvin toisenlaiseen opiskeluorientaatioon. Hyvät tulokset voivat perustua tottelevaisuuteen ja kuuliaisuuteen tai liittyä epäonnistumisen ja nöyryytyksen pelkoon. Läksyjen lukeminen ei välttämättä johdu menestymisen ja oppimisen halusta, vaan pyrkimyksestä välttää osaamattomuuden ikävät seuraukset. Siksi saavutetut arvosanat ja tutkintotodistukset eivät ehkä tuokaan oppilaalle varmuutta omasta

osaamisesta. Sen sijaan ne saatetaan tulkita vain osoitukseksi siitä, että on toistaiseksi onnistunut välttämään tyhmäksi leimautumisen, naurunalaiseksi joutumisen tai julkisen häpeän, jonka kyvyttömyys suoriutua vaadituista tehtävistä ehkä aiheuttaisi. Tämänkaltaisen suhtautumisen voi tulkita olleen kyseessä seuraavan naisen tarinassa, jossa koulukokemukset olivat olleet hyvin negatiivisia.

“Olen edelleenkin katkera siitä “neron” leimasta, jonka koulussa hyvin menestyvä useasti saa. Tässä tapauksessa menestys johtui ahkeruudesta, ei mistään erityisestä lahjakkuudesta. Hyvä muisti oli apuna, mutta yleensä tein myös paljon työtä tuloksen eteen. Jos on lisäksi arka, saa myös ylpeän leiman eikä toveripiiriin tule hyväksytyksi, ellei ole standardisosaalinen. Koskaan ei saanut olla RAUHASSA: tekisi mieleni puhutella sitäkin opettajaa, joka ollessani alakoulussa oli sanonut vanhemmilleni (ja he minulle), että “hänestä tulee jotakin” - eli puheillaan hän sälytti harteilleni taakan jo silloin. Sitä paitsi muistan elävästi pitkästykseni ekaluokalla, kun osasin kouluun mennessäni jo lukea, mutta tämä sama opettaja tankkautti minulla aakkosia muiden mukana. Olisi tämä opettaja sitten antanut minulle vaikka kirjan luettavaksi, jos kerran olin hänen mielestään niin lahjakas! Kyllästyin ainakin silloin perin juurin. Ihmiselle annettiin rooli: kun tuo nyt kerran näyttää aina saavan hyviä numeroita, niin viestitettiin: AINA piti menestyä. Ainakaan kotonani ei muuta arvostettu (vaikka suvussa ei ollut koulutettuja ihmisiä, eivätkä vanhempani ole saaneet lainkaan koulutusta). Kiitosta ei annettu kuin korkeintaan koulumenestyksestä, jos siitäkään, ja se laskettiin ikään kuin vanhempien omaksi ansioksi, vaikka he riitaisuudellaan kaiken aikaa vain haittasivat lasten koulunkäyntiä. Myös sisareni menestyivät koulussa (vaikkeivät kuutta ällää saaneetkaan) ja ihmettelen vilpittömästi, kuinka niissä oloissa (joista en ole toipunut vieläkään) kukaan ylipäätään pystyi suoriutumaan koulusta mitenkään. No, kaikkien mielenterveys kärsi eikä ihan vähänkään – itse sain syömishäiriöt (ne eivät olleetkaan silloin vielä muotia) – ja kaiken aikaa esim. opettajat luulivat, että tässä on nyt muka joku “sivistynytkin” perhe, kun lapsetkin pärjäävät koulussa.” (N 193)

Kuuden laudaturin ylioppilaiden tarinoiden vertailu toi esiin sen, miten ihmiset voivat suhtautua hyvin eri tavoin samankaltaisiinkin elämäkokemuksiin ja tapahtumiin. Edellinen tekstikatkelma antaa viitteitä myös siitä, että kirjoittajan kielteisellä asennoitumisella oli ollut otollinen kasvualusta lapsuudenkodissa. Kotiolojen epävarmuus ja ristiriidat perheessä olivat ilmeisesti jättäneet jälkensä kirjoittajan tapaan tulkita eri asioita. Onnistuminen koulutyössä muuttui hänen mielessään painolastiksi, odotuksiksi menestyä myös vastaisuudessa. Opettajan huomion saaminen ei tuntunutkaan kannustavalta, vaan pikemminkin hän tunsi joutuneensa opettajan silmätikuksi ja jatkuvan tarkkailun kohteeksi. Kirjoittajan mielestä koulussa ei nähty ihmisestä kuin yksi ulottuvuus ja muut puolet jäivät kehittämättä. Hyvänä oppilaana hän tunsi olevansa usein myös kateuden kohde. Hyvin pärjäävälle oppilaalle säilytettiin hänen mielestään enemmän tehtäviä kuin muille ja velvollisuudeksi asetettiin vielä neuvoa toisia oppilaita, jotka olivat liian laiskoja suorittamaan itse omia tehtäviään. Syystä tai toisesta kyseinen kirjoittaja oli oppinut näkemään oman koulumenestyksensä häpeällisenä asiana, jota ei olisi saanut tuoda julkisesti esille. ”Koulumenestys on minusta yksityisasia, jota ei pitäisi edes luokan edessä kuuluttaa, saati koulun kevätjuhlassa! Hittoako sellaiset asiat kellekään kuuluvat. Eiväthän ihmiset puhu esimerkiksi palkoistaankaan”, toteaa kirjoittaja katkerana.

Sosiaalisten taitojen puute tai rajoittuneisuus tuntui vaivanneen useimpia sinnittelijöitä. Monet kertoivat olleensa jo koulunkäynnin alkuvaiheessa jossain määrin syrjäänvetäytyviä oppilaita, joilla oli vain vähän ystäviä. Joskus eristäytyminen muista koululaisista paheeni edelleen oppivelvollisuuskoulusta lukioon siirryttäessä, kun vanha oppilasjoukko hajosi, eikä uusia ystävyysuhteita enää syntynytäkään. Joidenkin mielestä tämä osaltaan vaikutti siihen, että koulu-tehtävien tekemiseen jäi runsaasti aikaa. Koulumenestyksestä saattoi myös muodostua asia, jolla pyrittiin kompensoimaan läheisten ystävien puutetta tai yritettiin välttää epäonnistujaksi leimautuminen.

Kuuden laudaturin tulos oli ollut useimmille sinnittelijöille suuri yllätys, vaikka he olivat uskoneetkin pärjäävänsä ylioppilaskokeessa kohtuullisen hyvin. Etenkin maaseudulla ja pienillä paikkakunnilla kuuden laudaturin tulos toi mukanaan myös yllättävän paljon julkisuutta. Hiljaisille ja syrjäänvetäytyville oppilaille ylioppilaskirjoituksissa saavutetun menestyksen tuoma maine ja juhlien keskipisteeksi

joutuminen saattoi tuntua ansaitsemattomalta tai jopa vastenmieliseltä. He eivät välttämättä suhtautuneet suoritukseensa palkintona vuosien uurastamisesta. Esimerkiksi toinen sinnittelijöiden ryhmään kuuluvista miehistä totesi olleensa lakkiaisjuhlista ja onnittelusta hyvin kiusaantunut. Hänen mielestään asiassa ei ollut aihetta suurempaan elämöintiin. ”En oikein ymmärtänyt, mitä hienoa nyt kuudessa laudaturissa oli ja lakkiaispäivänäkin lähdin vielä metsänraivaustöihin”, mies muistelee poikkeuksellista tapaansa juhlistaa valkolakkiaan. Vastaava tavalla huipputodistuksestaan syntyneeseen kohuun suhtautui myös maaseudulla lukionsa suorittanut nainen.

”Sisareni kertoi, kuinka uskonnonopettaja oli kuudesta ällästä seonneena hänenkin luokassaan hekumoinut, että ”nyt saatiin tähänkin kouluun kuuden laudaturin ylioppilas!”. Jokainen tuiki tuntematonkin kerskui koulumenestykselläni, itse olin sivullinen. Moukkamainen isäni melusi ylioppilasjuhlissa todistusta heilutellen: ”Tällaista todistustapa ei ole kaikilla!”. Olinpas varsinainen nero! Taas kerran sain hävetä. Eipä se kyllä hänen todistuksensa ollut, vaan minun! Olin siis äärimmäisen kiusaantunut tuollaisesta huomiosta. Jo lappoi toimittajia masentuneen nuoren ympärillä tivaamassa suunnitelmia, joita ei ollut. Mikään ala kun ei kiinnostanut minua silloin eikä kai nytkään. Kukaan ei neuvonut eikä keneltäkään voinut kysyä, ja maalaistollona muutenkin on aina huonommissa lähtökuopissa ainakin tässä suhteessa, ainakin siihen aikaan. Nykynuorten kohdalla voi onneksi olla toisinkin.” (N193)

VAIKEUDET URAVALINNASSA JA OPINNOISSA

Opiskelupaikan valinta oli ollut useimmille sinnittelijöille vaikeaa. Selkeän urasuunnitelman puuttuessa alan valinta saattoi olla hyvin sattumanvaraista. Yleensä he olivat päätyneet opiskelemaan yliopistoon ja suuntautuneet humanistisille tai yhteiskuntatieteellisille aloille. Vain yksi heistä oli suorittanut opistotason tutkinnon keskiasteen oppilaitoksessa. Tosin hänkin oli ensin kokeillut yliopisto-opiskelua, mutta joutunut keskeyttämään opintonsa monenlaisten vaikeuksien vuoksi. Kyseinen kirjoittaja kertoi olleensa alunperinkin kiinnostunut lähinnä opistotason opinnoista, mutta valinneensa yliopis-

ton, koska kuuden laudaturin ylioppilaalle ”keskiasteen opiskelu olisi ollut vastoin odotuksia.”

”Olin myös hyvin kunnianhimoinen, joten päädyin vastoin omaa sisäistä ääntäni opiskelemaan yliopistoon. Aloitin hammaslääketieteellisessä tiedekunnassa, mutta huomasin pian, että motiivini opiskeluun oli kestävä. Vaihdoin yhteiskuntatieteelliseen tiedekuntaan. Opiskelu tuotti minulle suuria vaikeuksia. En ollut tottunut lukemaan laajoja kokonaisuuksia. Olin harrastanut lähinnä ulkolukua, enkä osannut soveltaa tietoa, saati sitten tuottaa sitä itse. Podin tenttikammaa, joka sai lopulta yliotteen. Masennuin syvästi, ja keskeytin opinnot. Aloitin jälleen uuden koulutuksen, lähes paniikinomaisesti, tällä kertaa keskiasteella. Yritin löytää sellaisen keskiasteen paikan, johon 6 laudaturin ylioppilaalla, 9,7 keskiarvolla olisi sopivaa mennä... En kuitenkaan enää kyennyt opiskelemaan. Olin ajautunut vaikeaan uupumustilaan. (N42)

Uupumuksesta toivuttuaan kirjoittaja aloitti kaiken alusta ja suoritti lopulta keskiasteen tutkinnon, kuten oli lukion jälkeen ajatellutkin. Opiskelujen jälkeen hän oli ollut jonkin aikaa myös työelämässä. Oma paikka hän ei tosin ollut vielä löytynyt. Kirjoittamishetkellä hoitovapaalla ollessaan nainen oli edelleen epävarma siitä, mille alalle tulevaisuudessa suuntautuisi. Koulukokemustensa vuoksi hän kuitenkin toivoi, ettei ainakaan oma lapsi seuraisi koulu-urallaan vanhempiensa esimerkkiä.³

Kiinnostus tiettyyn koulutusalaan ei monien muidenkaan sinnittelijöiden kohdalla välttämättä ollut keskeisin koulutusvalintaa ohjaava tekijä. Yksi kirjoittajista totesi valinneensa ”helpoimman mahdollisen alan, jossa voi minimoida epäonnistumisen riskin.” Hatarin perustein tehty koulutusvalinta, kiinnostuksen puute tai liialliset suorituspainot olivat monien kohdalla johtaneet opintojen venymiseen, keskeyttämiseen tai alan vaihtoon. Vain yhden miehen ja yhden naisen tarinassa opintojen kerrottiin sujuneen tavanomaisessa ajassa, ilman suurempia vaikeuksia. Tosin heidänkin opiskelukokemuksensa olivat tietyllä tavalla poikkeuksellisia. Molemmat olivat viettäneet

³ Myös kirjoittajan aviopuoliso oli kuuden laudaturin ylioppilas.

varsin yksinäistä opiskelijaelämää. Kumpikaan heistä ei ollut löytänyt tai edes etsinyt yliopistolta ystäviä. Molemmat vihjasivat yhtenä syynä ystävien puutteeseen olleen sen, etteivät he osallistuneet opiskelijariantoihin, koska suhtautuivat kielteisesti alkoholin käyttöön. Nainen kertoi myös olleensa iltaisin usein väsynyt, eikä senkään vuoksi jaksanut osallistua yhteisiin juhliin. Myöhemmin opintojen jo päätyttyä yhä pahenevan väsymyksen syyksi paljastui vakava sairaus, joka pysäytti hetkeksi urahaaveet ja tulevaisuuden suunnittelun.

Mies puolestaan koki tehneensä opiskelun suhteen täysin väärän valinnan. Asepalveluksen aikana sotilasura oli alkanut tuntua houkuttelevalta ja kantahenkilökuntakin suositteli kadettikouluun haikutumista. Miehen vanhemmat eivät kuitenkaan hyväksyneet ratkaisua. Sen vuoksi hän päätyi lopulta yliopistoon humanistiselle koulutuslalle ja uskoi tehneensä tuolloin elämänsä suurimman virheen. Yliopistossa hän oli jääräpäisesti kieltäytynyt hankkimasta aineenopettajan koulutusta, vaikka opintojen edetessä kävi selväksi, ettei kyseisen koulutusalan suorittaneille tulisi olemaan tarjolla juuri muuta kuin opetustyötä. Opettajankoulutusta mies kertoi vältelleensä siksi, että piti itseään joustamattomana, mustavalkoisesti ajattelevana ihmisenä ja sen vuoksi soveltumattomana opettajan ammattiin. Kohtalon ivaa oli ollut se, että kirjoittaja oli valmistumisensa jälkeen kaikesta huolimatta toiminut pääasiassa opettajan tehtävissä. Koska vuosienkaan jälkeen ei ollut löytynyt koulutusta vastaavaa työtä, tunsikin mies yliopisto-opintojensa menneen täysin hukkaan. Kirjoittamishetkellä hän suoritti turhautuneena aineenopettajan pedagogisia opintoja ja oli jo menettänyt toiveet oman alansa työn saannista.

”Opiskelu on ollut enemmän tai vähemmän turhauttavaa, enkä koe saaneeni siitä juuri mitään. En jaksaa uskoa, että pätevyys saaminen auttaisi minua saamaan koulutustani vastaavaa työtä, mutta luultavasti siitä on oma hyötynsä seuraavaa luokanopettajan sijaisuutta etsiessä... Olen tietysti hakenut muitakin kuin opettajan paikkoja, mutta aivan turhaan. Se, että minusta ”ei tullut mitään” on tietysti jonkin verran masentanut minua, mutta luultavasti enemmän siitä ovat kärsineet vanhempani, joilla oli varmasti melkoiset odotukset hyvän koulumenestykseni pohjalta... Toisaalta en ole uskaltanut tehdä rohkeita päätöksiä, vaan olen halunnut pelata varman päälle ja

siinä uskoisin olevan suurin syy siihen, että minusta “ei tullut mitään”. Epäilemättä myös olen ollut ja olen toki vieläkin syrjäänvetäytyvä ja vähemmän sosiaalinen tyyppi, mitkä seikat luultavasti ovat haitanneet menestymistäni, tosin enemmänkin muussa kuin työelämässä... Perheen perustaminen ei ole edes käynyt mielessä, yksin jo senkin takia, että en usko oikeastaan koskaan saavani vakinaisempaa työtä ja edessä saattaa vuosittain olla asuinpaikkakunnan vaihto. Muutenkin kontaktit vastakkaiseen sukupuoleen ovat jääneet vähäisiksi yksin jo erakkomaisen luonteeni takia.” (M 145)

Kahta edellä mainittua henkilöä lukuun ottamatta kaikki muut olivat kohdanneet enemmän tai vähemmän vaikeuksia opiskeluaikanaan. Toinen sinnittelijöiden ryhmän miehistä (M195) oli armeijassa kokelaskaudella innostunut opettamisesta ja päätti opiskella aineenopettajaksi. Haluun suuntautua opettajan ammattiin vaikutti kirjoittajan mukaan kokelasajan rohkaisevien kokemusten lisäksi myös ”naiivin nostalginen mielikuva paluusta yhteisöön, jossa oli aina menestynyt.” Muuntautuminen hyvästä oppilaasta päteväksi opettajaksi osoittautui kuitenkin ongelmalliseksi. Jo opetusharjoittelua suorittaessaan hän huomasi tehneensä väärän uravalinnan. Myös opin- näytetyön tekemisessä tuli vastaan odottamattomia ongelmia ja opinnot viivästyivät pahasti. Seitsemännän lukuvuoden täyttyessä opintotuki lakkasi, mutta opinnäytetyö oli edelleen kesken. Tuossa vaiheessa jo perheen perustaneen miehen oli pakko etsiä työtä, mutta tarjolla oli vain opettajan toimia, joihin hän oli haluton hakeutumaan. Pakkotilanteessa mies päätti kuitenkin kokeilla osa-aikaista opettajan työtä, jonka ohessa uskoi voivansa suorittaa myös opintonsa loppuun. Soveltumattomuus alalle ja työn uuvuttavuus paljastui jo parin ensimmäisen viikon aikana.

”En ollut ollenkaan valmis murrosikäisten kanssa painimaan. Erityisesti rajojen asettaminen oli yhtä tuskaa. Sättääminen, suunnointo, toinen toisensa tölviminen oppilaiden kesken ärsyttivät ja turhauttivat. Asiat eivät oppilaita kiinnostaneet eivätkä usein minuakaan...Kun tajusin, että opettajan työstä ei tule mitään, opiskelumotivaatiokin romahti jälleen. Olin elämäni pahimmas- sa kriisissä. Masennus ja ahdistus olivat tuttuja jo aiemminkin,

nyt ne yltyivät sietämättömiksi. Hakeuduin terapiaan ja itseapuryhmään, ja toisaalta ammatinvalinnanohjaajan kanssa työvoimatoimistossa yritin selvittää tilannetta. Jotenkin konttasin lukuvuoden läpi. Keväällä minulle tarjottiin päätoimista tuntiopettajan tehtävää, johon kuului myös ”omaa” aineitani... En osannut tai kehdannut (!) kieltäytyä. Kesä meni uuden lukuvuoden odottamisen ahdistuksessa. Opinnot olivat lähes pysähdyksissä aina seuraavaan kesään. Opettajantyö vei kaikki voimani. Tuska jatkui koko lukuvuoden. Lama pelasti minut, sillä tuntiopettajan toimi lakkautettiin, ja sain näin ilman luovuttajan häpeää jättää opettajan tehtävät. Olin helpottunut.” (M195)

Vaikka helpointa olisi ollut jo opintojen varhaisessa vaiheessa tunnustaa väärä alan valinta ja vaihtaa koulutusala, näytti miehisen kunnian säilyttäminen muodostuneen kirjoittajalle tärkeämmäksi päämääräksi. Sattumalta lama ja työllisyystilanteen nopea heikentyminen pelasti miehen vakavammalta loppuun palamiselta. Lama-aikana uusia työpaikkoja ei ollut tarjolla, joten työttömäksi jäätyään hänellä oli aikaa keskittyä myös gradun tekemiseen. Opinnäytetyön laatimisesta näytti kuitenkin muodostuneen lähes ylitse-pääsemätön este. Ongelmaksi oli tullut se, ettei mies enää tiennyt mihin valmistuisi. Toiminnalta oli kadonnut tarkoitus. Lisäksi taipumus perfektionismiin teki gradun kirjoittamisen raskaaksi. Luovuttaminen ei kuitenkaan tullut kyseeseen ja parin vuoden raskaan ja sinnikkään uusrastamisen jälkeen tutkintotodistus oli lopulta kädessä. Sen jälkeen miehen elämä oli edennyt pätkätöiden työttömyyden ja koulutusjaksojen vuorotellessa. Haaveet peruskoulunopettajan urasta hän totesi hylänneensä. Työuraan liittyvät ongelmat johtuivat hänen mukaansa mm. ”itsetuntemuksen puutteesta, tietyistä persoonallisuuden heikkouksista sekä avioliiton ja vanhemmuuden haasteista.” Mies kertoi oppineensa omista kokemuksistaan myös sen, ettei koulumenestys ja menestys työelämässä välttämättä kulje käsi kädessä. Välillä hän tunsu kuuluvansa niihin, joilla on ”takanaan loistava tulevaisuus”. Toisaalta mies mietti edelleenkin uranvaihtoa, eikä siten ollut menettänyt täysin uskoaan tulevaisuuteen.

Edellä siteerattujen miesten tapaan monet sinnittelijät kokivat tehneensä vääriä koulutusvalintoja. Sen lisäksi ongelmia oli saattanut aiheuttaa yliopistomaailmaan ja opiskelupaikkakunnalle sopeutumi-

nen. Korkeakouluopintojen aloittaminen merkitsi toisille muuttoa pieneltä kotipaikkakunnalta suurempaan yliopistokaupunkiin. Nuoret joutuivat ehkä ensimmäistä kertaa elämässään etäännyttämään lapsuudenkodistaan ja ottamaan itse vastuun tekemisistään. Heikot sosiaaliset taidot omaaville nuorille itsenäisen elämän ja opiskelun aloittaminen oli osoittautunut äärimmäisen ahdistavaksi ja vaikeaksi tilanteeksi. Yliopisto-opiskeluun sopeutumisen lisäksi oli sulauduttava uuteen elinympäristöön ja opittava selviytymään monista käytännön asioista. Hankalimpaan tilanteeseen ajautuivat ne, joiden vanhemmatkaan eivät voineet auttaa itsenäistymisen alkuun. Epävarman nuoren oli vain yritettävä omin voimin sinnitellä vaikeuksiensa keskellä ja seuraukset olivat sen mukaiset, kuten seuraava kirjoittaja kertoo.

”Lukion päättyessä olin sosiaalisesti kehittymätön, naiivi, uusavuton ja täysin pallo hukassa. Mitä olisin ilman koulua? Kielinero kun olin aina ollut, pääsin yliopistoon lukemaan englantia, saksaa ja venäjää. Karkea totuus valkeni heti syksyllä. Käytännön pulmien lisäksi (esim. ruoanlaitto, opintolainat, kotoa poissa olo...) törmäsin nyt siihen, mitä olin vuosikaudet vältellyt. Kieliä ei opi avaamatta suutaan. Ihmisiin ei tustustu lähtemättä mihinkään. 19-vuotiaana en ollut koskaan ollut ikäisteni kotihipoissa, baarissa enkä ylipäätään missään missä nuoret käyvät. Tuntui etten puhunut yhteistä kieltä silloinkaan, kun kielenä oli suomi. Olin kummajainen. Oksensin aamuisin, itkin öisin. Keskeytin opinnot joulukuussa... Kotoa en saanut henkistä tukea, konkurssi oli vienyt materian lisäksi vanhemmilta voimat. Seuraavana syksynä yritin opiskella uudestaan. Käytäntö sujui jo paremmin, mutta kielet eivät, eikä opettajan ammatti esiintymiskammoiselle ja estyneelle tuntunut oikealta...” (N 285)

Lukiossa kielilinjalla opiskelleen ylioppilaan tie näytti vääjäämättä vievän humanistis- yhteiskunnallisille aloille, joista usein valmistuu opettajia. Kirjoittaja oli lukiokurssivalinnoillaan tullut huomaimattaan kaventaneeksi omia valinnanmahdollisuuksiaan. Kaikesta huolimatta hän löysi lopulta koulutusalan, jossa arveli välttyvänsä esiintymiseltä ja opetustyöltä. Kirjoittajan mukaan koulutusalan vaih-

tamisen jälkeen ”opiskelu sujui hyvin – nyt kun pystyi opiskelemaan suutaan avaamatta.” Opintojen alkuvaiheessa sosiaalinen elämäkin vilkastui hieman ja tuolloin hän tapasi myös tulevan avomiehensä. Opinnoissa menestyminen huipentui stipendillä palkittuun graduun, josta tehtiin myös artikkeli alan kansainväliseen julkaisuun. Vaikka opinnot sujuivatkin mallikkaasti, aiheuttivat yksityiselämässä ainainen rahapula sekä avomiehen sosiaalinen eristäytyneisyys ja työttömyys huomattavia ongelmia. Tutkinnon suoritettuaan kirjoittaja oli aluksi itsekkin lähes puoli vuotta työttömänä, mutta onnistui sen jälkeen saamaan eräältä pieneltä paikkakunnalta koulutustaan vastaavan määräaikaisen työsuhteen.

Esiintymiseltä kirjoittaja ei ammatinvalinnastaan huolimatta voinut välttyä, toisin kuin oli kuvitellut. Välittömästi työt aloitettuaan hän huomasi joutuneensa työpaikkaan, jossa oli runsaasti opastustehtäviä, tosin vielä opettajanpalkkaakin pienemmällä korvauksella. ”Lähde sutta pakoon niin tulee karhu vastaan”, nainen kommentoi sarkastisesti kohtaloaan. Kirjoittamishetkellä vaikeuksia tuottivat taloudellisten huolien lisäksi avopuolison ongelmat, jotka olivat huomattavasti vaikeutuneet paikkakunnan vaihtamisen jälkeen. Naisen elämä oli edelleenkin monenlaisten vaikeuksien keskellä kamppailua, tulevaisuus näytti olevan epävarmalla pohjalla ja edessä oli monta vaikeaa päätöstä.

”Siis missä olen, kuuden ällän ylioppilas? Pienessä kaksiossa uinuvassa ”savolaiskaupungissa”, ei maalla eikä kaupungissa. Miettimässä pääni puhki, miten täältä pääsee pois. Miettimässä pääni puhki, mikä minusta isona tulee. Varmasti vielä opiskelen toisen ammatin. Ja varmasti tulevaisuudessa asun vähän isommalla paikkakunnalla. Ymmärrän nyt, ettei akateemista ammattia voi saada ilman vastuuta, esiintymistä, ilmaisutaitoa, sosiaalisia kontakteja. Ymmärrän myös, että jos aion joskus jotakin tyydytystä elämästä saada, vältteleminen ja pakenemisen täytyy loppua. Psykoterapiaakin harkitsen nyt uudemman kerran, jos sillä saisin lisää itseluottamusta.” (N 285)

TYÖELÄMÄÄN SIOJTTUMISEN JA TYÖSSÄ JAKSAMISEN ONGELMAT

Edellä olevista tarinakatkelmista kävi ilmi, että sinnittelijöiden vaikeudet olivat usein alkaneet jo opiskeluvaiheessa ja liittyneet itselle sopivan koulutusalan ja ammatin valintaan. Monet olivat tyytymättömiä työuraansa ja katuivat tekemiään valintoja. Suurimmalla osalla sinnittelijöistä oli ollut myös kokemuksia työuupumuksesta tai ainakin he pitivät uupumusta mahdollisena uhkana työurallaan.⁴ Vaikeammassa tilanteessa tuntuivat olevan yksinäiset ja perheettömät ihmiset, joilla ei ollut sosiaalista verkostoa tukena. Heille elämä tuntui olleen jatkuvaa vastatuuleen vaeltamista. Perheelliset ihmiset saattoivat kertoa olevansa ainakin ajoittain tyytyväisiä elämäänsä, koska he tunsivat onnistuneensa yksityiselämän puolella. Tosin heidänkin kertomuksissaan työ ja koulutusuran yhteydessä kuvailtiin usein tyytymättömyyden, ahdistuksen, masennuksen ja uupumuksen kokemuksia.

Eräs matalapalkka-alalle päätyneet toimihenkilönainen kertoi ajautuneensa lukion jälkeen yliopistoon humanistiselle alalle, koska katsoi kykijensä olevan lähinnä sen tyyppisiä. Maaseudulla kasvaneelle, kouluttamattomien vanhempien lapselle sopeutuminen kaupunkiympäristöön ja yliopistomaailmaan tuotti kuitenkin ongelmia. Kulttuurinen siirtymä osoittautui hänen tapauksessaan äärimmäisen vaikeaksi. Yliopisto-opetus ja opiskelu tuntui olevan joutavaa saivartelua ja konkreettisesta elämästä irrallaan olevien, merkityksettömien asioiden pohdintaa. Nainen ei kertomuksensa mukaan tehnyt yliopistovuosinaan muuta kuin opiskeli ja puursi mekaanisesti mitään ymmärtämättä. Opiskeluun liittyivät lähinnä ”turhautumisen ja täydellisen epäonnistumisen tunteet.” Kolmantena opiskeluvuonna hän päätti lopulta jättää turhautavalta tuntuvat opintonsa kesken. ”Ymmärrystä opintojen jättämiselle ei tietenkään tullut, mutten kyennyt muuhunkaan”, nainen perusteli ratkaisuaan.

⁴ Tässä suhteessa kyseessä ei ole mitenkään poikkeuksellinen ilmiö akateemisen koulutuksen saaneiden keskuudessa, sillä Akavan työmarkkinatutkimuksen mukaan kahdella kolmasosalla akavalaisista naisista ja joka toisella miehellä oli ajoittaisia vaikeuksia työssä jaksamisessa. Tilastokeskuksen työolotutkimuksen mukaan 73 prosenttia akavalaisista ja 49 prosenttia muista palkansaaajista piti työtään henkisesti raskaana. Lähes 60 prosenttia akavalaisista on kokenut vakavaan työuupumukseen sairastumisen omaan työhönsä liittyvänä riskinä. (Acatiimi 2000.)

Keskeyttämisen jälkeen hän hakeutui työelämään, mutta sielläkin mieltä painoi epävarmuus omasta osaamisesta. Vuosien työkokemuksesta huolimatta varmuutta ammatinhallinnasta ei ollut syntynyt. Ilmeisesti kulttuurisen taustansa ja opiskelukokemuksiensa vuoksi kirjoittaja piti akateemisen koulutuksen kautta avautuvia ammatti- ja uranäkymiä lähinnä vastenmielisinä ja itselleen sopimattomina.

”Ihmeen kaupalla pääsin työntekoon käsiksi ja se kai oli pelastukseni, koska siinä ainakin saattoi tehdä jotakin hyödyllistä ja ansaita elantoaan. Siitä etenin vähitellen kokopäivätyöhön, vaikka huonon itsetunnon omaavana en vieläkään osaa sanoa, olenko esimerkiksi ammattitaitoinen – työni on nimittäin aika spesifiä fakki-idiootin hommaa, jolloin muut osa-alueet kärsivät – voisoin olla pulassa, jos enemmän vaadittaisiin. Jos saisin potkut, edessäni olisi siivousura, sillä mihinkään aanelosten pyörytykseen en tunne kiinnostusta. Koen sentyyppisen työn joutavana puuhasteluna, josta ei tule mitään tulosta – sen nimittäin haluan nähdä omissa toimissani. Mutta jokaisen akateemisen pitäisi kai olla aivotyöläinen ja istua byroossa suunnittelutehtävissä. Oma työni on sekoitus suorittavaa ja aivotyötä, mutta tuloksena ei ole aanelosia – onneksi. Kauhunäky on myös puku tai jakkupuku päällä jossakin Brysselissä kekkuloiva ”menestynyt” euroihminen, joksi ainakin viimeksi opiskellessani yritettiin opiskelijoita kovasti yllyttää. Univormu päälle vain ja ruotuun.” (N193)

Kirjoittaja kertoi kokeilleensa opiskelua vielä uudemman kerran aikuisiällä. Työn ohessa alkanut opiskelu jatkui myöhemmin aikuisopintorahan turvin kokopäivätoimisena, mutta sekin yritys päättyi opintojen keskeyttämiseen. Opiskelumotivaatiota heikensi mm. se, ettei nuorten ja lapsellisilta tuntuvien opiskelijoiden joukosta löytynyt hengenheimolaisia. Lisäksi yliopistomaailma tuntui vanhanaikaiselta ja opiskelijaa nöyryyttävältä. ”Opetusmenetelmät tylsine luentoineen kolkoissa luentosaleissa” olivat olleet samanlaisia kuin edellisellä opiskelukerralla 1970-luvulla. Merkittävämpi ja vakavampi syy opintojen päättymiseen oli se, että jo työssä alkunsa saanut burn out laukesi lopullisesti seminaarityötä tehdessä. Opiskelu oli ollut alusta saakka stressaavaa ja kirjoittaja koki taas kerran, että häneltä odotettiin vain erinomaisia suorituksia. Hänen mielestään opiskelun olisi pitänyt olla hauskaa ja tuottaa tyydytystä en-

sisijaisesti opiskelijalle itselleen. Yliopistossa opiskelijoista näytti sen sijaan tulleen lähinnä laitoksilleen suorituspisteitä tehtailevia tuloksen-tekijöitä, joiden oletettiin etenevän opintoputkessa tasatahtiin.

Kirjoittamishetkellä nainen oli palannut takaisin työelämään ja heittänyt jo toivonsa opintojensa loppuunsaattamisesta. Yliopistoon hakeutuminen tuntui olleen alun alkaenkin väärä valinta, mutta nuorena hän ei osannut tehdä toisenlaista valintaa. Koulumenestys viitoitti tien yliopistoon, eikä kukaan osannut ohjata toisenlaiselle koulutusreitille. ”Kun tulee jostain peräkylästä ja suoraan sanoen hullujen perheestä, kukaan ei tue ja kannusta, jolloin jää liian yksin yrityksineen”, nainen totesi katkeroituneena. Loppututkinnon puuttumisesta huolimatta varsinaista pelkoa työpaikan menettämisestä hänellä ei ollut. Työpaikan vaihtamisen hän arveli kuitenkin olevan mahdotonta, koska nuorempien ja koulutetumpien hakijoiden kanssa ei kannattanut ryhtyä kilpailemaan.

”Ilman loppututkintoa ei pysty kuitenkaan hakeutumaan uusiin tehtäviin, koska loppututkinto usein vaaditaan. Ei sen puoleen, eihän minua muutenkaan valittaisi, koska nykyisin on pilvin pimein monitaitoisia, nuorempia hakijoita, joten olen ollut jo pitkään ”urani huipulla”, enkä toisaalta ole halunnutkaan havitella uusia tehtäviä tai sellaista elämänmuutosta, jossa nimenomaan koulutus ratkaisisi... Enemmänkin olen ns. käytännön ihminen, joskin luonteen älyllisyys tuo oman aspektinsa: pitkästyn, ellei toisaalta ole mitään aivoja inspiroivaa. Mutta jos vaaditaan liikaa, hermostun ja jätän homman sikseen ylivoimaisena. Työn pitäisi siis olla sisällöllisesti kiinnostavaa, muttei kuitenkaan liian vaativaa, että se olisi hallittavissa. Pitäisi myös saada epäonnistua, mitä ei nuoruudessani minulle sallittu: itsekkin sisäisti täydellisyuden vaatimuksen.” (N193)

Edellisen kirjoittajan tapauksessa elämä tuntui olevan monin tavoin epävarmalla pohjalla. Kirjoittajalle oli muodostunut varsin negatiivinen käsitys itsestä. Usko tulevaisuuteen ja omiin mahdollisuuksiin oli elämäkokemusten myötä pahasti horjunut. Elämästä näytti tulleen sinnitelyä, jossa oli vain yritettävä jollakin tavoin selviytyä päivästä toiseen.

Sinnittelijöiden kertomuksissa tyytyväisyyttä elämään ei välttämättä tuonut sekään, että asiat olivat ulkoisesti kohdallaan. Eräs kirjoittaja

kertoi toisaalta saavuttaneensa kaiken sen, mistä lapsena haaveili. Hän oli toiveidensa mukaan saanut opiskella yliopistossa, onnistunut lopulta hankkimaan vakituisen työpaikan, asunnon ja jonkin verran varallisuuttakin. Kaikesta huolimatta elämän varjoiset puolet olivat tarinassa päällimmäisinä ja kirjoittaja koki epäonnistuneensa ihmisenä täydellisesti. Yksinäisyyden, sairauksien ja työn täyttämästä elämästä ei tuntunut löytyvän kovinkaan paljon positiivisia puolia. Vaikka työ opettajana tuntui haastavalta ja antoisalta, oli ensimmäisten työvuosien alkuinnostus vähitellen laantunut ja jatkuva muutosten virta alkanut uuvuttaa. Illat ja viikonloput kuluivat tunteja valmistellessa ja koikeita korjatessa. Omaa aikaa ei juuri jäänyt. Kirjoittaja tunsu joutuneensa monessakin mielessä väheksytyyn asemaan. Itse hän epäili sen johtuvan siitä, että hän oli työläiskodin kasvattina oppinut halveksimaan turhaa pokkurointia, eikä vielä aikuisenakaan ollut omaksunut sulavan käytöksen perusteita. Kokemukset epäoikeudenmukaisesta kohtelusta ja monet sairaudet olivat katkeroittaneet mielen.

”Jotenkin olen onnistunut tekemään sellaisia valintoja elämässäni, että olen aina joutunut halveksittuun vähemmistöön. Teknokraattien ja matemaatikkojen maailmassa humanistin elämä ei ole mitään ruusuilla tanssimista. Heikkojen puolesta puhujaa pidetään sääliittävänä pehmona tai vaarallisena radikaalina... Lapsen sinkku on epäilyttävä luonnonoikku... Ihmisenä olen epäonnistunut täydellisesti. Luonteeni estää minua saamasta ystäviä. Työtaakka eristää minut neljän seinän sisälle. Olen allerginen eläimille. Sairaus vei minulta mahdollisuuden saada lapsia. Minulla ei ole sisaruksia, joiden kanssa voisu muistella lapsuuttani ja nuoruuttani. Minulla ei ole seuranaui muuta kuin omat ajatukseni ja kirjat ja nykyään yhä enenevässä määrin televisio. Pelkään menettäväni nekin, sillä aivoistani on löydetty pieni adenooma, jonka ominaislaadusta ja kasvunopeudesta ei ole takeita. Olen juuri sellainen ihminen, jota uhkaa työuupumus. Työ on minulle kaikki kaikessa, minulla ei ole muuta... En ole koskaan varsinaisesti kadehtinut niitä, jotka elävät ns. normaalia elämää turhia murehtimatta. Jokaisella ihmisellä on oma kohtalonsa. Minun elämänasennettani kuvaa hyvin Eino Leinon runo ”Tumma”⁵

⁵ Leinon runo alkaa seuraavasti: ”Tuo oli tumma maammon marja, syntymässä säikähtänyt, näki kauhut kaikkialla, haltiat pahat havaitsi, ei hyviä ensinkänä...”

Ainainen vastavirtaan uiminen alkaa kuitenkin väsyttää ja teki si mieli edes joskus mennä virran mukana. Olen viime aikoina ajatellut, että elämäni olisi varmaan ollut helpompaa, jos olisin menestynyt koulussa vain keskinkertaisesti ja olisin tullut valinneeksi sellaisen ammatin, joka olisi jättänyt enemmän tilaa perheelle ja arkielämälle.” (N 184)

Sinnittelijöiden tarinat osoittavat, että koulumenestyksestä ja huipputulosten saavuttamisesta voi joskus joutua maksamaan kalliin hinnan. Monet sinnittelijät olivat uurastaneet aikaansa säästämättä läksyjen parissa, mutta samalla oli unohtunut elämässä tärkeiden sosiaalisten taitojen oppiminen. Koulussa oli toki opittu velvollisuudentuntoisesti suorittamaan asetetut tehtävät ja sopeutumaan koulujärjestelmän edellyttämiin ideaalioppilaan vaatimuksiin. Koulussa menestyminen ei kuitenkaan ollut vahvistanut uskoa itseän, vaan luonut kuvitelman siitä, että vain täydellinen suoritus on kelvollinen. Vastaavanlainen suhtautuminen oli saattanut jatkua myös työelämässä ja aiheuttaa kohtuuttomia suorituspaineita. Monet huomasivat joutuneensa koulumenestyksen myötä uuvuttavaan oravanpyörään, josta he eivät osanneet hypätä ajoissa pois. Eräs useita opintojen keskeyttämisistä kokenut ja opiskeluaikanaan vaikeaan uupumustilaan ajautunut kirjoittaja tiivistää koulumenestyksensä merkityksen seuraavasti;

”Nyt minusta tuntuu siltä, että noista laudatureista on ollut minulle pelkkää harmia! Menestys oli kuin huume, jonka vieroituseireista sai kärsiä monta vuotta. Missä tahansa todistuksia kysyttiin, olin aina silmätikku. Kaikki (opettajat, työnantajat, kavereiden poikaystävät jne.) muistivat minut 6 laudaturin ylioppilaana jo ennen kuin olivat minua nähneetkään. Tuntuu kuin otsassa olisi yhä leima, jota ei saa pestyksi pois. Leiman mukana siirtyvät helposti myös nuo suorituspainet. Tulee sellainen tunne, että täytyisi olla kaikessa muussakin elämässä yhtä ”täydellinen”. Ja loppujen lopuksi monessa asiassa on jäänyt aivan raakileeksi juuri noiden ällien takia: se aika, joka aikanaan kului niitä haaliessa, olisi pitänyt käyttää oman, todellisen minänsä kehittämiseen ja sosiaalisten suhteiden hoitamiseen.” (N42)

POIKKEUKSELLISEN URAN KULKIJAT

Ylioppilaskirjoituksissa huipputulokseen yltäneet kuuden laudaturin ylioppilaat olivat edellä esitettyjen kertomusten mukaan sijoittuneet useimmiten ylempiin toimihenkilöasemiin. Monet olivat päätyneet mm. opettajiksi, lääkäreiksi, tutkijoiksi ja toimittajiksi sekä erilaisiin johtaja-asiantuntijatehtäviin. Lehtitietojen perusteella tiedämme kuuden laudaturin ylioppilaita löytyvän myös viihde- ja kulttuurielämän eri alueilta sekä valtakunnan poliittisen elämän huipulta.¹ Vaikka koulumenesityjän urapolku johtaa usein korkeaa koulutustasoa edellyttävään hyväpalkkaiseen ammattiin, saattaa tien päässä odottaa työttömyys, kotiäitiys, tavallisen työntekijän tai maanviljelijän arki ja joskus myös vaihtehtoinen elämäntapa. Runsaan kolmensadan ylioppilaan joukossa oli mukana 22 kuuden laudaturin ylioppilasta, joiden tarinat olivat työuran suhteen selvästi muista poikkeavia. Olen valinnut lähempään tarkasteluun 14 poikkeuksellisen uran tarinaa, joissa omasta uravalinnasta oli kerrottu hieman yksityiskohtaisemmin. Monet heistä olivat kulkeneet pitkän koulutusputken läpi, mutta päätyneet siitä huolimatta koulumenesityjien keskuudessa epätyypilliseen ammattiin, elämäntapaan tai elämäntilanteeseen. Tarinat antavat joitakin vastauksia siihen, miksi osa koulumenesityjistä siirtyy ”ennusteesta” poikkeavalle polulle.

¹ Esimerkiksi Lipposen toisen hallituksen ministereistä peräti neljännes oli saanut ylioppilaskirjoituksista kuusi laudaturia ja suurin osa oli suoriutunut laudaturin yleisarvosanalla. Koulumenesitys ei tosin ole välttämätön edellytys politiikassa pärjäämiselle, sillä ministereiden joukossa oli keskitason ylioppilastodistuksen omaavia ja myös yksi rimaa hipoen valkolakin saanut ylioppilas. (TS 3.6. 2000)

KUUDEN LAUDATURIN KOTIÄIDIT

Länsimaisessa kulttuurissa ihmistä usein arvioidaan ammatillisen uran perusteella ja sen nähdään heijastavan yksilön kykyjä, motiiveja ja taipumuksia. Ihmiset saattavat myös itse tulkita oman elämänkulunkunsa onnistuneisuutta työuransa mukaan. Tyypillistä on ajatella, että ura luodaan jossakin muualla kuin kotona. Käsitys palkkatyöstä oikeutena ja itsenäisyyden perustana on kulttuurissamme niin vahva, että siitä poikkeamista on erityisesti perusteltava. Yksilöksi tuleminen ja kehittyminen saatetaan ymmärtää jäämisen sijasta lähtemisenä, jatkuvana liikkeenä kohti asetettuja tavoitteita. Esimerkiksi kotiäitiys saatetaan sen vuoksi tulkita riippuvuutena, paikallaan pysymisenä tai peräti taantumisenä. Edellisen kaltaiset luonnehdinnat tulivat esille Komulaisen (1998) tutkimuksessa, jossa selvitettiin eri ikäisten naisten koulutukselle antamia merkityksiä ja koulutuksen yhteyttä heidän aikaisempaan elämänkulkuunsa. Kyseisessä tutkimuksessa eräät haastateltavat puhuivat koulutukseen hakeutumiseen liikkeelle lähtemisenä, kohoamisena, muutoksena tai pyrkimyksenä kehittyä vastakohtana pelkästään kotiin sidotulle olijalle, ”kotihiirelle”. Kotona olemiseen oli vaikeampi liittää vastaavanlaisia liikkuamisen, itsensä toteuttamisen tai kehittymisen käsitteitä. Myös kotitöihin näytti liittyvän rutiininomaisen junnaamisen ja paikallaan pysymisen leima. (Ks. Komulainen 1998, 111–116, 134–136.)

Kuuden laudaturin ylioppilaiden joukossa vakituisen kotityön valinneita naisia oli kaikkiaan viisi. Lähempään tarkasteluun valitsin kolmen kotiäidin kertomukset.² Perustelut kotiäidin ammatin valinnalle olivat kaikissa tarinoissa täysin erilaiset. Kaksi kotiäitiä oli asettanut tietoisesti perheen työuransa edelle. Ensimmäinen heistä (N182) perusti perheen jo nuorena ja oli kirjoittamishetkellä suuren perheen yksinhuoltaja. Ennen kotiäidiksi ryhtymistään hän oli ehtinyt kuitenkin suorittaa ammatillisen tutkinnon. Toinen äideistä (N133) oli suorittanut lisensiaatin tutkinnon ja työskennellyt useita vuosia opetus- ja tutkimustyössä. Kolmas kotiäideistä (N120) oli keskeyttänyt kahdet eri yliopistolliset opinnot ja vähitellen perheen kasvaessa jäänyt kokopäivätoimiseksi kotiäidiksi. Hänen kohdallaan koti-

² Tarkastelun ulkopuolelle jäivät kaksi lyhyttä kotiäidin tarinaa (N27, N115), joissa henkilöt olivat miehensä vaativan työuran vuoksi jääneet kotiin hoitamaan lapsiaan. Molemmat kirjoittajat totesivat olevansa tyytyväisiä valintaansa.

äitiydessä kysymys näytti olleen pikemminkin vähittäisestä ajautumisesta kuin tietoisesta valinnasta.

Nykypäivän mittapuiden mukaan poikkeuksellisen suuren lapsikatraan hankkineella kotiäidillä oli taustanaan vahva uskonnollinen vakaumus ja arvomaailma. Kotiin jääminen nuorena äitinä ensimmäisen lapsen syntymän jälkeen oli itsestäänselvyys, vaikka taskussa olikin opistotason ammatillinen tutkinto. Jo opiskeluaikana hän oli haaveillut omasta perheestä ja epäillyt, ettei papereiden pyörittäminen jonkin firman toimistossa tuntuisi välttämättä mielekkäältä työltä. Kotiäitiyttä hän kertoi sen sijaan arvostaneensa aina ja koki siksi tehneensä välttämätöntä ja tarpeellista työtä. Työkenttä perheessä ”äitinä, vaimona, kotitaloustyöntekijänä, pedagogina, psykologina, diplomaattina ja työnjohtajana” oli tuntunut omalta ja tarjonnut yltäkylläisesti haasteita. Opiskelu oli toiminut perheenäidin varaventiilinä ja harrastuksena. Iltalukiassa aloitetun kielenopiskelun tuloksena ylioppilastutkintotodistuksessa komeili jo seitsemäs laudatur. Vaikka laudatureista ei kotiäidin työssä välttämättä ollutkaan apua, ei loistava ylioppilastodistus ollut menettänyt täysin merkitystään. Koulussa osoitettu kyvykkyys oli antanut varmuuden siitä, että halutessaan olisi voinut valita toisin.

”Onneni ei koskaan ole niissä papereissa ollut, ja suurelta osin ne hyvät tulokset ovat olleet saamieni lahjojen – kyky toimia paineiden alla, valoisa, luottavainen elämänasenne, rautainen keskittymiskyky – satoa. Lähinnä ne paperit ovat olleet tietynlainen hätävara tai taustatuki. Itse olen aina omaa työtäni arvostanut, mutta kun välillä yleinen mielipide ja yhteiskunnalliset päätökset ovat viestittäneet sitä, että kotiäidiksi ajaututaan ja että kai ne lapset kotonakin jotenkin tulevat hoidetuksi, olen voinut ajatella, että onhan minulla tuollaiset paperit taskussa, olisin voinut menestyä jollakin toisella areenalla jos olisin halunnut – urani on selkeä oma valinta eikä mitään ajautumista.” (N182)

Perheenäidin tarinassa keskeinen tapahtuma oli puolison kuolema ja yksinhuoltajaksi jääminen. Miehen traagisesta kohtalosta huolimatta tarinaa sävytti luottavainen elämänasenne. Surun keskelläkin löytyi uskoa tulevaisuuteen. Äiti totesi lapsissaan ”kuhisevan täysin

vastustamattoman elämisen voiman, joka tempaisee mukaansa.” Lasten kasvaessa hän aikoi hakeutua kodin ulkopuolelle työhön ja tässä kohtaa hyvä koulumenestys toimi itseluottamusta vahvistavana tekijänä. Työelämään ja opintoihin hakeutuessa saattoi luottaa siihen, että kykenee vaivatta oppimaan uusia asioita. Myös kotona vietettyjen vuosien hän uskoi antaneen monia sellaisia taitoja ja vahvuuksia, joille on käyttöä kodin ulkopuolellakin.

Perheenäidin kertomuksessa tuli esille myös se, miten kulttuurisamme saatetaan mieltää kotiäitiys jonkinlaisena ”oikealle työlle” vastakkaisena valintana ja hierarkkisesti alempana olevana toimintana, jossa nainen joutuu tinkimään omasta autonomiastaan. Kotiäitiyden valinnan oma kokemus työn vaativuudesta, alisteisuudesta tai antoisuudesta oli kuitenkin ollut hyvin toisenlainen. Kertoja katsoi tarpeelliseksi puolustautua ”yleistä mielipidettä” vastaan, koska ei tunnistanut itsessään alistetun perheenäidin piirteitä.

”Tärkeältä on myös tuntunut taistelu sitä hyvinkin yleistä käsitystä vastaan, että ison perheen kotiäiti on alistettu, hellaan sidottu synnytyskone. Rikasta on sellainen elämä, jossa voi tehdä omia, itsestä oikealta ja hyviltä tuntuvia valintoja, on vapaa monesta normien sisään mahtuvien ihmisten pakoista. Helppohan tämä ison perheen äidin osa ei ole, sitä on turha väittääkään, mutta lahjojaan saa kyllä käyttää ihan niin paljon kuin vain keksii.”(N182)

Toisessa kotiäidin tarinassa perustelut kotiin jäämiselle olivat hyvin erilaiset kuin suurperheen äidillä. Yhtenä keskeisenä selityksenä kotiäitiydelleen nainen piti heikkoa itseluottamustaan. Pienessä kyläkoulussa opintiansä aloittanut nainen ei mielestään ollut koulussa koskaan erityisen väkky. Koulumenestys perustui hänen mielestään lähinnä siihen, että kielet ja matematiikka olivat aina tuntuneet helpoilta. Lukion jälkeen hän sai paikan keskiasteen oppilaitoksesta, mutta halusi lisäksi kokeilla yliopisto-opiskelua, koska pääsi halua maansa tiedekuntaan pelkkien todistusten perusteella.

”Jos olisi pitänyt pyrkiä, olisi todennäköisesti jäänyt pyrkimättä. Yliopistossa minulla oli tarkoitus katsoa vuoden verran ja sitten päättää, mitä rupean tekemään. Saamattomana ihmisenä jäin sinne, enkä hakeutunut muualle... Opintomenestys oli koko

ajan erinomainen: lähes pelkkiä kolmosia. Siitä huolimatta it-seluottamus oli huono ja suhteellisuudentaju olematon: kuvittelin ihan tosissani olevani ainoa, jolle jotkut asiat olivat vaikeita.” (N133)

Vuoden mittaiseksi kaavailtu kokeilu venyi useamman vuoden kestäneeksi ja kandidaatin tutkinnon jälkeen työpaikkakin löytyi yliopistosta. Tutkijan uralle ja jatko-opintoihin hän kertoi ajautuneensa. Tutkimus- ja opetustyön parissa kului useita vuosia ja samalla tuli suoritettua lisensiaatin tutkinto. Jatko-opintoihin kuului myös puolen vuoden mittaisia opiskelujaksoja ulkomaisessa yliopistossa. Ulkoisesti kaikki näytti olevan kohdallaan, mutta työ ei tuonut riittävästi merkitystä elämälle. Vaikka tutkittavat aiheet olivatkin kiinnostavia, alkoi hänestä jossakin vaiheessa tuntua siltä, ettei tutkijana voisi olla eläkeikään saakka.

”Ympäristössä näkyi varoittavia esimerkkejä siitä, että elämä jotenkin kapeutuu, eikä aikaa ole oikein mihinkään muuhun kuin oman kapean alan tutkimukseen. Minä halusin enemmän. Kun 30 vuoden ikä rupesi lähestymään, jopa minä rupesin haaveilemaan perheestä ja lapsista. Täysin epäkäytännöllisenä ihmisenä tiesin, etten pystyisi yhdistämään tutkijan uraa ja äitiyttä ketään tyydyttävällä tavalla, joten päätin lähteä yliopistosta.” (N133)

Tutkijan uran jälkeen kirjoittaja päätti vielä kokeilla opettajan ammattia peruskoulussa, mutta ei kokenut soveltuvansa alalle. Varsinkin teini-ikäisten kurinpito osoittautui vaikeaksi tehtäväksi. Opettajaura jäi lyhyeksi päättyen lopullisesti siihen, kun perheeseen syntyi esikoinen. Pian tämän jälkeen tuli jälleen perheenlisäystä, eikä palkkatyöhön meno lasten syntymän jälkeen ole ollut enää suunnitelmassa.

”En ole katunut valintaani. Lasten saaminen on ollut vielä hienompaa kuin etukäteen kuvittelin. Olen pystynyt hoitamaan heidät kotona ja ehkä tutustumaan heihin paremmin kuin kii-reisenä virkaäitinä. Joskus kyllä muistelen haikeudella yliopisto-aikoja. Mutta kaikkea ei voi saada... En usko, että menen enää koskaan kodin ulkopuolelle töihin. Ongelmani on ollut

erittäin huono itseluottamus: olen töissä ollessani suorastaan etsinyt todisteita sille, ettei minusta ole mihinkään. Sellainen syö hirveästi voimavaroja varsinaiselta työn teolta. Ja kun työt eivät sitten suju, saan vahvistuksen epäilyksilleni ja syyn antaa periksi. Tällaisesta asenteesta on erittäin vaikea päästä eroon, vaikka sen tiedostaakin. Uskon, että kotitöissä siitä on vähiten haittaa ja siksi olen valinnut kotiäidin ammatin.” (N133)

Kirjoittaja ei kokenut hyvästä koulu- ja opintomenestyksestä olleen suoranaista hyötyä. Kotiäidin työssä tarvitsi hänen mielestään enemmänkin käytännöllisyyttä ja topakkaa luonnetta – ominaisuuksia joita hän ei tosin tuntenut itse omaavansa riittävästi. Oppimista hän oli kuitenkin aina pitänyt hauskana, eikä sen vuoksi katunut koulutustaan, vaikka totesikin koulutuksensa menneen yhteiskunnan kannalta hukkaan. Haluja opiskeluun olisi edelleenkin, mutta ei tutkintoja eikä arvosanoja varten, vaan ihan omaksi iloksi. Kirjoittamishetkellä esimerkiksi matemaattisten ongelmien ratkaisu oli hänelle mielenkiintoinen harrastus, jonka parissa saattoi unohtaa hetkeksi ikävät asiat ja keskeneräiset kotityöt.

Kolmannen kotiäidin tarinassa keskeisinä teemoina olivat ammatinvalinnan epävarmuus ja opintojen keskeytyminen. Kirjoittaja ei pitänyt itseään varsinaisena koulumenestyjänä, koska lukion päästötodistuksen keskiarvokin oli alle yhdeksän. Etenkin monet reaaliaineet olivat tuntuneet vaikeilta. Matematiikka oli sen sijaan ollut alemmilla luokilla vahva aine, mutta siitä huolimatta hän päätyi lukiossa kielilinjalle.

”Se että menin kielilinjalle ehkä kuvastaa jotain ominaisuutta minussa, minkä takia en ole päässyt elämässäni pitkälle huolimatta siitä, että älynlahjojen pitäisi riittää edes tavanomaiseen työssäkäyntiin. Minua pidettiin alemmilla luokilla jonkinlaisena matikkanerona, mutta äiti oli silti sitä mieltä, etten pärjää pitkässä matikassa, ja minulla on taipumusta uskoa toisia.” (N120)

Lukion jälkeen suunnitelmat olivat epäselviä ja jäsentymättömiä. Ujous ja esiintymiskammo rajasivat kirjoittajan valintoja. Toisaalta haaveissa oli menestystä ja saada hyväpalkkainen ammatti, iso talo,

suuri perhe, hyvinvointia ja arvostusta. Koulutusalan valinta tapahtui lopulta melko sattumanvaraisesti. Ala oli tosin jo keskikouluaiikana ollut jonkinlaisena haaveena, mutta kielilinjalle siirtyminen oli saanut luopumaan tuosta haaveesta. Erään diskossa tapaamansa opiskelijan mukavien juttujen perusteella hän päätti pyrkiä alalle, jonka pääsykokeissa edellytettiin pitkän matematiikan tietoja. Luki-ossa hän oli lukenut vain lyhyen matematiikan, mutta siitä huolimatta läpäisi kokeet ilman valmennuskurssia, jonka useimmat muut koulutukseen valitut olivat käyneet. Opintojen alkuvaiheessa valinta tuntui kuitenkin virheeltä ja opinahjo kulttuurisesti vieraalta.

”Ensimmäisinä viikkoina kaduin, että olin tullut semmoiseen paikkaan. Olin järkyttynyt miten fiksua, kehittynyttä, taiteellista ja lukenutta sakkia siellä oli. Ja professorit, jotain helsinkiläistä yläluokkaa, joitten elämän muodosti taide, kulttuuri ja purjehdus.” (N120)

Vähitellen vierauden tunne hälveni, opiskeluun alkoi tottua ja arvosanatkin olivat kohtuullisia. Suurta intohimoa ja kiinnostusta oman alan seuraamiseen ei kuitenkaan missään vaiheessa syntynyt. Työharjoitteluvaiheessa alkoi tuntua pikemminkin siltä, että omat kyvyt eivät alalle riittäneet. Seitsemän opiskeluvuoden jälkeen opinnot jäivät kesken, kun vaadittavan opinnäytetyön tekeminen epäonnistui. Seurauksena oli epätoivo, häpeä ja taloudellisen tilanteen heikkeneminen. Opintojen keskeytyminen ja ilman tutkintoa jääminen merkitsi myös välien heikkenemistä sukulaisiin. Kirjoittajan aviopuoliso oli juuri tuolloin saanut tutkintonsa suoritettua ja onnistunut löytämään työpaikan eräästä pikkukaupungista. Kirjoittaja muutti miehensä mukana uuteen kotiin ja samoihin aikoihin syntyi myös heidän ensimmäinen lapsensa.

”Minulla oli yksinäistä vauvan kanssa vieraassa paikassa, kun ei iljennyt oikein vanhoille kavereillekaan soitella emämunauksen jälkeen, eikä menestyneitten sukulaistenkaan kanssa kovin tiivistä yhteyttä pidetty... Isäni oli lapsena saanut käydä 6 vuotta kansakoulua, mutta aikuisena hän sodasta päästyä luki maisteriksi ja rehtoriksi. Ei hän voinut käsittää, että toisella on mahdollisuudet, mutta ei tule tulosta. Gradun hän oli tehnyt

samalla kun hoiti minua vauvana. Minulle vauvanhoito on ollut aikamoisen raskasta, vaikka toisaalta olenkin ollut myös hürmostilassa.” (N120)

Ensimmäisen lapsen saamisen aikoihin varmuutta kotiäitinä olemiseen ei vielä ollut riittävästi. Kirjoittaja kertoi hakeneensa tuolloin alle vuoden ikäiselle lapselleen päivähoidopaikan, koska oli lukenut tutkimuksen, jonka mukaan oman äidin hoitamat lapset olivat kaikki puolin heikommin kehittyneitä kuin päiväkodissa hoidetut lapset. Samalla hän päätti aloittaa yliopisto-opinnot täysin eri alalla kuin aiemmin. Vaikka opinnot tuntuivat mielenkiintoisilta, ei edistymistä tapahtunut toivotulla tavalla. Ongelmia aiheutti se, että opintoihin sisältyi fysiikan ja kemian opintoja, joita lukion ainevalikoimaan ei ollut sisällytynyt. Vajaan neljän opintovuoden jälkeen toinenkin opiskeluyritys päättyi keskeytymiseen, kun perheeseen syntyi toinen lapsi. Tässä vaiheessa kotirouvan ammatti alkoi tuntua jo houkuttelevalta, etenkin kun yhteiskunta oli valmis tukemaan lasten kotona tapahtuvaa hoitoa.

”Sitten innostuin lastenhoidosta. 5-vuotias oli ollut hoidossa ja jäi kotiin, enkä olisi voinut kuvitella kuinka hyvin lapsi voisi viihtyä kotona. Itse antauduin antaumuksella kotirouvan uralle. Kävin ompeluseuroissa seurakuntatalolla, Tupperware-kutsuilla ja luin Anni Polvaa, kaikkea kiellettyä... Joku oli keksinyt kotihoidontuen. Jos ei vie lastansa hoitoon, saa rahaa. Tässä oli aikamoisen vaurastumisen mahdollisuus kaiken aikaisemman rahanhaaskauksen jälkeen. Ryhdyin lisäksi kunnalliseksi perhepäivähoitajaksi. Sain pitää hoidossa 2–3 lasta omien kahden lisäksi. Ikinä ei olla oltu niin rahakkaita.” (N120)

Perhepäivähoitajan ammatti osoittautui kuitenkin paljon luultua hankalammaksi ja raskaammaksi tehtäväksi. Hoidettavien lasten vanhemmilla saattoi olla varsin erilaiset tavat ja periaatteet kuin hoitajalla. Kirjoittaja totesikin tulleen lopulta siihen tulokseen, ettei halunnut tehdä jatkossa enää mitään ihmissuhdetyötä. Runsaan vuoden perhepäivähoitajana oltuaan hän päätti irtisanoutua tehtävästä ja oli sen jälkeen ollut useita vuosia kotiäitinä. Irtisanoutumista helpotti se, että omien lasten hoitamisesta maksetun kotihoidontuen määrä vastasi melko lailla perhepäivähoitajan palkkaa.

Perhe oli vuosien myötä edelleen kasvanut, mutta kirjoittamishetkellä lapset olivat siinä iässä, että työmarkkinoille palaaminen oli tullut ajankohtaiseksi. Suunnitelmissa oli hakeutua työvoimakoulutukseen ja hankkia ammattitutkinto. Tällä kertaa tavoitteena oli kouluttautua työntekijätason tehtäviin. Akateeminen maailma ei enää houkutellut. Vaikka kuuden laudaturin todistus tuntui aikoinaan hienolta ja helpotti opiskelemaan pääsyä, koki kirjoittaja toisaalta olleensa kummajainen ja kateuden kohde. Hänen mielestään suuret odotukset rasittivat ja hyvä todistus sai hakeutumaan sellaisiin opintoihin, joissa ei kuitenkaan pärjännyt. Kirjoittajan mielestä koulumestys oli silti antanut jossain määrin uskoa siihen, että tilanteen vaatiessa pystyy oppimaan sen kaltaisia asioita, jotka sujuivat koulu-aikoinakin.

Kotiäideiksi ryhtyneiden tarinat osoittavat, että samanlaiseen ratkaisuun voidaan päätyä hyvin erilaisin perustein. Suurperheen äidin tapauksessa kotiäidiksi ryhtyminen oli ollut selkeä arvovalinta. Hänen elämässään uskonnollinen vakaumus oli toiminut valintoja ohjaavana kehyksenä. Suuren perheen perustaminen ja lasten kanssa kotiin jääminen oli ollut itsestään selvä ratkaisu. Toinen kotiäiti puolestaan kertoi valinneensa lastensa kanssa kotiin jäämisen lähinnä sen vuoksi, ettei tuntenut pärjäävänsä kodin ulkopuolisessa työssä. Opintoissa menestyminen ei ollut saanut häntä vakuuttumaan omasta pätevyystään ja soveltuvuudestaan akateemisille työmarkkinoille. Tämänkaltaisen ”perusteettoman vaatimattomuuden” syntyhistorian selvittäminen edellyttäisi mm. henkilön elämänkulun ja kokemusten sekä kotitaustan ja perheen vuorovaikutuksen tarkempaa tuntemista.³

Kolmannen kotiäidin elämässä opintojen keskeytyminen oli ollut yksi keskeinen elämänkulkua ohjaava seikka. Ammattitutkinnon puuttuminen oli vaikeuttanut työmarkkinoille hakeutumista ja tehnyt kotiäitiydestä ”luonnollisen” vaihtoehdon. Tarinassa tuli kuitenkin esille myös tietynlainen impulsiivisuus koulutus- ja uravalintojen

³ Yhtenä selityksenä tälle suhtautumiselle saattaisi olla kodin kulttuurin ja akateemisen kulttuurin välinen etäisyys. Kirjoittaja totesi aloittaneensa koulunkäyntinsä pienessä kyläkoulussa, joten lapsuuden aikainen kulttuurinen ympäristö poikkesi mitä ilmeisimmin täysin siitä ympäristöstä, jollaiseen hän opintojensa jälkeen päätyi. Bourdieun termein ilmaistuna habituksen ja kentän välinen ristiriita on saattanut olla yhtenä syynä päätökseen vetäytyä työelämästä ja ryhtyä kotiäidiksi.

teossa, mikä saattoi osaltaan liittyä opintojen keskeytymiseen. Weberin (1978, 28) termein voitaisiin puhua affektiivisesta sosiaalisen toiminnan muodosta. Opiskelupaikkojen valinnat ja myöhemmin päätökset ryhtyä perhepäivähoitajaksi ja sen jälkeen kotiäidiksi, näyttivät syntyneen varsin lyhyen harkinnan jälkeen ja sattumanvaraisesti. Kovin systemaattista urasuunnittelua niihin ei näyttänyt liittyvän. Yliopisto-opinnoissa epäonnistuminen oli saanut myöhemmin muuttamaan koulutustavoitteita ja suuntautumaan työntekijätason tehtäviin.

VIHREÄN ELÄMÄNTAVAN VALINNEET

Kuuden laudaturin ylioppilaiden joukossa oli kaksi säännöllisestä palkkatyöstä luopunutta henkilöä, jotka olivat valinneet vihreän elämäntavan. Näitä kulutusyhteiskuntaan ja jatkuvaan taloudelliseen kasvuun kriittisesti suhtautuvia vaihtoehtoihmisiä yhdisti vihreiden elämänarvojen lisäksi samankaltainen koulutustausta. Molemmat olivat suorittaneet korkeakoulututkintonsa teknillisellä alalla. 1980-luvulla valkolakkinsa saanut mies oli lähtöisin keskiluokkaisesta ja hyvin toimeentulevasta perheestä. Nuoresta iästään johtuen hänellä ei ollut kovin pitkää työuraa takanaan, mutta korkeakoulututkinto oli jo hankittuna. 1970-luvulla ylioppilaaksi kirjoittanut nainen ei kertonut tarinassaan kotitaustastaan, lapsuudestaan tai kouluajoistaan. Tarinassa pääpaino oli lukion jälkeisen työuran ja siitä luopumisen kuvailussa. Molemmissa tarinoissa kirjoittajat olivat tehneet varsin radikaalin valinnan siirtyessään vapaaehtoisesti sivuun insinöörien työmarkkinoilta, jossa heille olisi ollut tarjolla aineellisesti paljon vauraampi elämä ja tulevaisuus.

Mies kertoi koulunkäynnin olleen hänelle aina helppoa. Hyvä muisti ja maalaisjärkeen perustuva päättely takasivat hyvät koetulokset ja kuuden laudaturin tuloksen. Ylioppilastutkinnon jälkeen oli valittava opiskelupaikka, mutta urasuunnitelmat olivat vielä epäselviä. Kolmesta vaihtoehdosta hän päätti lopulta valita teknillisen korkeakoulun. Opiskelupaikan ja alan valintaan vaikuttivat lähinnä isän esimerkki ja kiinnostus matematiikkaan. Vähitellen opintojen edetessä hän alkoi kuitenkin tuntea olevansa väärässä koulussa. Tekniikka ei ollut sitä, mitä hän ainutkertaisessa elämässään halusi tehdä. Tutkinto tuli silti suoritettua normaaliajassa hyvin arvosanoin, vaikka innostusta ja uskoa

alaan ei ollutkaan. Myös työpaikan saanti oli helppoa ja tutkinnon jälkeen seurasi lyhyehkö työjakso koulutusta vastaavissa tehtävissä. Pian edessä oli kuitenkin lähes täydellinen elämänmuutos.

”Jatkoin työpaikassani vielä 1,5 vuotta, mutta sitten oli aika kypsä, lopetin työt ja lähdin eräopaskurssille. Retkeily oli ollut vahva harrastus pienestä pitäen, ja silmien aukenemisen myötä luontoasiat olivat alkaneet kiinnostaa yhä enemmän; halusin lähemmäs luontoa. Kurssivuosi oli mahtavaa aikaa, hetkeäkään ei kaduttanut uraputkesta pois hyppääminen... Vuosi sitten syksyllä, eräopaskurssin päätyttyä, muutimme kahden kurssikaverin kanssa aivan syrjäseudulle. Lähimpään kauppaan 30 km, lähimpään pankkiautomaattiin 80 km ja bussille 6 km. Meillä ei ole autoa, TV:tä, tai yleensäkään kodinkoneita... Vaan meilläpä on leivinuuni, puuhella, pönttöuunit vaja täynnä puita, lähde pulppuaa vettä ja Ahti suo antejaan jos on suodakseen. Ei ole kiire minnekään. Viime vuosi on ollut lähinnä ihmettelyä, että mitä elämässään haluaa tehdä. Ansiotöitä ei juuri ole tullut paiskittua, tosin emme toki ole jääneet työttömäksikään. Vanhoilla säästöillä, muutamilla lehtiartikkeleilla ja opastuskeikoilla on eletty vaatimatonta, säästäväistä, rauhallista, aidonmakuista elämää.” (M128)

Kirjoittajan mielestä rahan mahti nyky-yhteiskunnassa on käsittämätön. Suurin osa ihmisistä näyttää voivan elää silmät suljettuina koko elämänsä. Tärkeää on vain uraputki, palkka, auto ja asunto. Yhdentekevää sen sijaan tuntuu olevan työn kiinnostavuus ja hyödyllisyys tai rasittaako työ ympäristöämme. Hänen kohdallaan jatkuvan taloudellisen kasvun siunauksellisuuden epäily ja kulutusjuhlaan kyllästyminen johti lopulta elämän päämäärien muuttamiseen. Vaikka tulevaisuuden suunnitelmat eivät olleet vielä täysin kirkastuneet, olivat haaveet täsmentyneet.

”Juuri tällä hetkellä tuntuu, että oikeasti kestävä elämää luonnon kanssa sopusoinnussa voi elää vain omavaraistaloudessa. Pieni maatila, jossa ainakin ruoka tulisi omasta pellosta, kalaverkosta, sienikoreista ja päätyisi kompostiin, ja puuseen kautta lannoitteeksi omalle talolle – ilman, että sitä välillä pakattaisiin muoviin, kuljetettaisiin maan äärestä toiseen ja lisättäisiin säi-

lönttäaineita. Sähköstä voin jossain vaiheessa ehkä luopua, tai ainakin tarvitsen sitä niin vähän, että aurinkokennokin riittäisi. Jospa saisi kokonaisen kyläyhteisön omavaraisaatteeseen, sitten vaan vaihtotaloudella räätälistä vaatetta, suutarilta kenkiä ym... Lähempänä tulevaisuudessa on juuri perustamamme eräopasyrityksen saaminen sen verran tuottavaksi, että tällaisella asiakkaiden luontoon tutustuttamisella voisi leipänsä ansaita. Ja täydennykseksi tuolloin tällöin lehtiartikkeleita, sienten ja marjojen poimintaa ynnä muuta. Ja vaatimatonta elämää jos sain päin maaseudulla puulämmitteisessä talossa..." (M128)

Vihreän elämäntavan valinnan naisen tarina muistutti monin tavoin edellistä kertomusta. Miehen tarinaan verrattuna kyseessä oli tosin vielä radikaalimpi elämänmuutos. Suhteellisen pitkään työelämässä olleet, akateemisella uralla menestyneet ja kaupungissa asuvat toimihenkilönaiset lienevät harvemmin niitä, jotka jättävät vakituisen työnsä ja muuttavat erämaan rauhaan. Tässä tapauksessa ratkaisu oli kypsynyt pitkällisen pohdinnan tuloksena ja sen toteuttamista oli edesauttanut samanhenkisen elämänkumppanin löytäminen.

Nainen kertoi kuuden laudaturin tuloksen johtuneen lahjakkuuden lisäksi aidosta opinhalusta, kunnianhimosta, kiltteydestä ja tunnollisuudesta. Loistavat arvosanat ylioppilastodistuksessa herättivät ympäristössä tiettyjä odotuksia lukion jälkeisen opiskelupaikan suhteen, mutta hän ei ollut antanut niiden vaikuttaa omaan valintaansa. Naisen tarinassa ensimmäinen poikkeuksellinen ratkaisu oli itse asiassa jo koulutusalan valinta, johon liittyi nuoren naisen uhoa ja näyttämisen halua. Epätavallista tarinassa oli myös senkaltainen vastenmielisyys koululaitosta kohtaan, joka harvemmin tuli esille muiden koulumenestäjien tarinoissa. Negatiivinen suhtautuminen koululaitokseen osaltaan rajasi koulutusalan ja ammatin valintaa.

"Kaikki odottivat minun menevän lääkikseen, mutta se ala ei minua houkutelut. Taipumukset ja kiinnostus viittasivat humanistiseen tiedekuntaan, mutta sinnekään en halunnut, sillä tiesin, että sen opiskelijoista useimmat päätyvät opettajiksi. Se oli minulle kauhistus, sillä vaikka menestyinkin koulussa hyvin, inhosin koko laitosta ja olin päättänyt, että kun sieltä ker-

ran pääsen, en koskaan palaa... Teknillinen tiedekunta tuntui sopivan haastavalta, mukana päätöksessä oli myös nuoren feministin halua näyttää, että pärjää siinä missä pojatkin. Mikä tulikin todistetuksi.” (N260)

Viiden vuoden opiskeluputken jälkeen oli edessä runsaan kymmenen vuoden jakso suhteellisen vakaalla ja nousujohteisella työuralla. Velaksi hankitun asunnon ja opintovelkojen takaisin maksussa säännölliset tulot olivat tarpeen. Päällisin puolin elämä tuntui kulkevan tasaisesti omassa uomassaan, mutta jo työuran alkuvaiheessa olivat mieleen tulleet ”kerettiläiset” ajatukset toisenlaisesta elämästä. Oma arvomaailma ja eettiset periaatteet estivät tiettyihin työtehtäviin hakeutumisen ja monet uraihminen työelämälle tyypilliset piirteet alkoivat näyttää vierailta ja vastenmielisiltä.

”Olin jo opintojen loppuvaiheessa todennut, etten voisi mennä esim. ydinvoimayhtiöihin töihin. Vähitellen alkoi olla paljon muutakin, missä en halunnut olla mukana. Vaikka minulla olikin monin tavoin hyvä ja innostava työpaikka, huonojakin puolia löytyi pian. Kilpailu oli ankaraa ja raadollista ja siinä menestyäkseen olisi pitänyt käyttää yhtä alhaisia keinoja kuin vastustajatkin. Siihen en halunnut alentua, toimin mieluummin etiikkani mukaisesti vaikka se hidastikin uralla etenemistä.” (N260)

Lappiin suuntautunut erävaellusmatka osoittautui ratkaisevaksi käännekohdaksi, joka vähitellen ohjasi elämäntulkua poikkeukselliseen suuntaan.⁴ Pohjoiseen suuntautuneista erävaellusmatkoista tuli harrastus, jonka parissa kuuluivat kaikki talvi- ja kesälomat. Vaellusharrastuksen parista löytyi myös elämäntumppani, joka oli jo tehnyt irtioton palkkatyökeskeisestä kaupunkilaiselämästä.

”Heti saatuani ensimmäisen kesäloman toteutin pitkäaikaisen haaveeni ja lähdin erävaellukselle pohjoiseen. Se kolahti

⁴ Elämäntulkun tutkimuksissa on tyypillistä kiinnittää huomio erilaisiin käännekohtiin, jotka ovat keskeisesti muuttaneet yksilön elämän suuntaa. Käännekohtilla tarkoitetaan esimerkiksi työpaikan saantia tai menettämistä, elämäntumppanin löytämistä, avioliiton solmimista tai avioeroa, lasten saamista, läheisen ihmisen kuolemaa jne. (Ks. esim. Clausen 1998, 202-206; Denzin 1989.)

kerralla: minusta tuli se tyypillinen etelän lapinhullu virkainainen, jonka on joka ikisellä talvi- ja kesälomallaan päästävä vähintään viikoksi Lappiin rinkka selässä rehjustamaan. Kolusin Suomen Lappia ristiin rastiin, kävin Ruotsin ja Norjankin tuntureilla. Kun katsoin keränneeni tarpeeksi kokemusta, uskaltauduin viimein Kilpisjärven vaativiin maastoihin. Siellä kolahti toisen kerran: Yliperästä tuli minulle se oikea Lappi, Tosilappi, jonka rinnalla muut tunturit kalpenivat. Ja jo parin reissun jälkeen tuli kolmas kolaus: polulla käveli Mies vastaan. Vielä lapinhullumpi kuin minä, oli jättänyt vakituisen työpaikkansa etelässä ja muuttanut pysyvästi pohjoiseen.” (N260)

Tämän jälkeen elämässä seurasi muutama levoton vuosi. Lomaajat ja kesät kuuluivat palkattoman virkavapaan turvin Lapissa. Vaikka työmotivaatio olikin vähissä, tuli keskeneräinen lisensiaattityö silti urakoitua valmiiksi ja asuntolaina maksettua loppuun nopeutetussa tahdissa. Ajan mittaan jatkuva matkustelu ja puolisoista erillään asuminen kävi liian raskaaksi. Vähitellen kypsyi päätös luopua vakituisesta palkkatyöstä ja muuttaa kokonaan Lappiin, jossa erävaelluksella tavattu mies asui. Päätös oli oikeastaan ollut selvä jo kauan, kysymys oli enää vain rohkeudesta toteuttaa suunnitelma.

”Toukokuussa ratkaisu oli valmis: elämä on liian lyhyt tuhlattavaksi rahan ja pätemisen tavoitteluun. Anoin viimeisen virkavapaani, pakkasin kampeeni, hommasin kaksioon vuokralaisen ja nousin pohjoisen junaan. Perillä odottivat metriset hanget, yötä päivää paistava aurinko, pieni vaatimaton mökki ja elämäni tärkein ihminen. Nyt on kuusi kaamosta takana ja toivon että niitä tulee vielä paljon lisää. Etelään en halua palata... Elämme ulkoisesti vaatimatonta, mutta henkisesti rikasta ja täysipainoista elämää. Se on klisee, mutta kohdallamme täyttä totta.” (N260)

Nainen kertoi elannon olevan niukkaa ja pieninä palasina, joskus jopa kaloina järvessä ja hilloina jängässä. Pariskunnan tiukka periaate oli se, että yhteiskunnan tukijärjestelmään ja työttömyyskorvauksiin ei turvauduta. Vaikka budjetti oli niukka, ei nälkää ollut tarvin-

nut nähdä. Tulonlisää toivat satunnaiset keikkatyöt turistikyrytyksessä ja ATK-asiantuntemuksen hyödyntäminen. Tietokone olikin ainoa laite, jonka hän kertoi ottaneensa mukaansa ”aikaisemmasta elämästä.” Tietokone oli myös luonnon, retkeilyn ja lukemisen ohella pariskunnan yhteinen harrastus ja opiskelun kohde. Aikaa kului myös asuinalueella tärkeän norjankielen opiskeluun.

Siirtymä elämäntavasta toiseen ei koskaan ole täysin ongelmattonta. Itselle tärkeiden arvojen ja periaatteiden mukaan eläminen vaatii itseluottamusta ja uskoa asiaansa. Vapaaehtoisesti työyhteiskunnan marginaaliin jättäytyvän on kyettävä perustelemaan ratkaisunsa oikeutus paitsi läheisille ihmisille myös itselleen. Epätavallisia elämänvalintoja tekevät ihmiset voivat joutua selittelemään toimintansa motiiveja ja kohtaamaan toisten ihmisten ennakkoluuloja. Tässäkin tapauksessa varmasta työpaikasta ja hyvin alkaneesta työurasta luopuminen herätti varsin hämmentyneitä ja kielteisiä reaktioita. Tarinan kertoja oli toiminnallaan kyseenalaistanut tyyppillisen länsimaisen elämäntavan mielekkyyden ja yleisesti hyväksytyinä pidettyjen arvojen objektiivisuuden. Ura, koulutus, raha ja omaisuus eivät olleetkaan hänen mielestään tavoittelemisen arvoisia. Niistä luopuminen näytti hänen kohdallaan johtaneen tyytyväisempään ja tasapainoisempaan elämään.

Kanssaihmisille poikkeuksellisen ratkaisun hyväksyminen saattaa olla erityisen vaikeaa silloin, jos keskiluokkaisen kulutuskeskeisen elämäntavan hylkää lahjakkaana ja kyvykkäänä pidetty ihminen, joka on tavalla tai toisella osoittanut pystyvänsä halutessaan menestymään myös markkinayhteiskunnan pelisäännöillä. Vaarana on leimautuminen vastuuta ja työtä pakoilevaksi yhteiskunnan siivellä eläjäksi. Lisäksi on kestettävä syytökset koulutuksen ja lahjakkuuden haaskauksesta.

”Muuttoni oli ympäristölle järkytys. Vanhemmat olivat pahasti pettyneitä, suku tyrmistynyt, työkaverit pudistelivat päätään. Hulluksi kukaan ei päin naamaa sanonut, mutta sain kyllä kuulla että ”heitän hukkaan” ”kalliin koulutukseni”, ”koulutetut aivoni”, ”varman toimeentuloni”. Vain viimeksi mainittu pitää paikkansa. Koulutustani voi soveltaa ällistytävän monin tavoin, ja aivoja täällä napapiirin takana totisesti tarvitaan, kaikki on paljon enemmän omassa varassa kuin etelässä. Paineet olivat aluksi

kovat; Suomessa ja varsinkin kotiseudullani vallitsee umpiluterilainen työmoraali, joka ei millään sulata että nuoret terveet ihmiset lähtevät vapaaehtoisesti paikkaan, jossa ei ole tarjolla vakituista työtä. Se on laiskuutta ja vastuun pakoilua. Kestin sen turvin, että elätän itse itseni enkä katso olevani kenellekään velkaa. Ehdin maksaa korkeita veroja niin kauan, että koen korvanneeni yhteiskunnalle saamani koulutuksen. Huono kuluttaja ja veronmaksaja kyllä olen, mutta en myöskään vaadi yhteiskunnalta paljon.” (N260)

Ajan mittaan toisten ihmisten suhtautumistapa saattaa tosin muuttua, koska vihreän elämäntavan valinta edellyttää sen kaltaista periaatteellisuutta, rohkeutta ja tinkimättömyyttä, jota löytynee vain harvoilta ihmisiltä. Nainen kertoikin asenteiden lieventyneen vähitellen. Vanhemmat olivat alkaneet hyväksyä hänen uuden elämäntapansa ja jotkut tuttavat olivat sanoneet jopa kunnioittavansa hänen ratkaisuaan. Nainen totesi tosin tietävänsä, ettei yhteiskunnasta pääse kokonaan eroon, eikä hän edes pyrkinyt siihen. Hänen mielestään nykymenossa on kuitenkin paljon sellaista, missä hän ei halunnut olla mukana. Sen vuoksi hän oli päättänyt elää mieluummin vaatimatonta, ekologisesti kestävää elämää ja kieltäytyä osallistumasta kulutuksen kasvattamiseen, jota hän piti pidemmän päälle kestäättömänä kehityssuuntana. Valittu elämäntapa kaikkine iloineen ja murheineen tuntui omalta, eikä paluu kiireiseen kaupunkilaiselämään tuntunut houkuttelevalta.

”En koe meneväni hukkaan, vaikka en teekään jatkuvasti akateemisesti koulutetun töitä vaan tiskaan astioita kahvilassa, leivon leipää ja korjaan ratkennutta anorakkiani, että se kestäisi kauemmin. Saan elää lähellä luontoa tärkeimmän ihmiseni kanssa, katsella ja ennen kaikkea ajatella. Joskus myös kirjoittaa muistiin mitä ajattelen. Kun seuraan sivusta kurssi- ja muiden ikätovereitteni kiireistä elämää työn ja perheen vaatimusten ristipaineissa, en kadehdi heitä. Tunnen että tämä oli minulle oikea ratkaisu, vaikkakaan ei paratiisi ja särötön idylli; jokaisessa paikassa ja elämäntavassa on omat hyvät ja huonot puolensa. Yhden asian tiedän varmasti: minun ei tarvitse viisikymppisenä itkeä, että tämmöstäkö tämä vaan oli.” (N260)

Talonpoikaiseen elämäntapaan ovat perinteisesti kuuluneet luonnonjärjestyksen mukaan eläminen ja siihen sopeutuminen. Kaupunkimaiseen elämänmenoon puolestaan kuuluvat itsestänselvyyksinä näennäinen helppous, mukavuuden tavoittelu ja vaikeuksien välttäminen. Erilaiset arkielämää helpottavat laitteet ovat vapauttaneet ihmisen monenlaisesta ylimääräisestä työnteosta ja raatamisesta. Työtaakan vähentäminen ei silti välttämättä lisää ihmisten kokemaa tyytyväisyyttä. Kaupunkilaisen näkökulmasta vaivalloisen vihreän elämäntavan ja niukan toimeentulon valinneiden tarinoissa tyytyväisyys omaan elämään näytti sen sijaan löytyneen. Tämän voi tulkita johtuvan siitä, että kyseessä oli aidosti omiin valintoihin perustuva ratkaisu eikä olosuhteiden pakosta johtuva ajautuminen. Pyrkimyksenä oli ollut ottaa elämä omiin käsiin ja etsiä aitoa elämän sisäistä hallintaa. Tärkeää ei ollut luoda menestyjän julkisivua, joka olisi ehkä näyttänyt eheältä, mutta kätkenyt taakseen tyytymättömyyttä ja omista unelmista luopumisen. (Ks. Roos 1987, 66.)

Vihreän elämäntavan valinneiden toimintaa oli ohjannut vähitellen elämänsä aikana vahvistunut eettinen näkemys luonnonvarojen rajallisuuden huomioonottavan elämäntavan järkevyydestä.⁵ ”Vihreiden” tarinoissa kiintoisaa oli myös kirjoittajien hankkiman koulutuksen ja kirjoittamishetken elämäntavan jyrkkä ristiriita. Heidän olettaisi teknillisellä alalla opiskellessaan omaksuneen vahvan teknologiauskon ja -optimismin, mutta tarinoissa tuli esille lähes päinvastainen suhtautuminen. Elämäntapavalinnan voi tulkita olleen tietynlainen radikaali vastareaktio koulutuslallalla korostetuille arvoille, jotka osoittautuivat ristiriitaisiksi oman arvomaailman kanssa. Ratkaisuna oli hylätä luonnonvaroja kuluttava kaupunkimainen elämäntapa ja pyrkiä elämään omien arvopäämäärien mukaisesti.

⁵ Vihreään elämäntapaan siirtyneiden ihmisten tapauksessa voitaisiin puhua Weberin termin arvorationaalisen toiminnasta. (Weber 1978, 28-29; Gronow & Töttö 1996, 303.)

KOTITILAN JATKAJAT

Kirjoittajien joukossa oli yksi mies ja kaksi naista, jotka olivat päätyneet maanviljelijöiksi. Kaikki maanviljelijän ammatin valinneet olivat jatkaneet perheen ammattitraditioita kotitilallaan.⁶ Ylioppilastutkintonsa he olivat suorittaneet 1980-luvulla. Pelkän ylioppilastutkinnon varaan heistä ei tosin ollut jäänyt yksikään, vaan kaikki olivat suorittaneet joko opisto- tai korkeakoulututkinnon. Toinen naisista oli juuri ottamassa haltuunsa vanhempiensa maatilan ja vasta aloittamassa maanviljelijän uraa, tarkoituksenaan erikoistua luomuviljelyyn. Yhteistä kaikissa kertomuksissa oli myös se, että kirjoittajat olivat heti lukion jälkeen hakeutuneet maatalousalan oppilaitoksiin. Vaikka itsenäiseksi viljelijäksi ryhtyminen ei vielä abiturienttina ehkä ollutkaan selkeä uravaihtoehto, olivat kaikki kuitenkin selvästi suuntautuneet kodin perinteiden mukaisesti.⁷

Miehelle kotitilan jatkaminen näytti olleen selkeämpi valinta kuin maanviljelijöiksi ryhtyneille naisille. Hän kertoi koulunkäynnin olleen aina helppoa, vaikka ei ollut koskaan superlahjakkuutena itseään pitänytkään. Erityisen heikkoja aineita ei vain ollut ja toisaalta hän arveli osanneensa keskittyä oleellisiin asioihin. Jokapäiväisessä koulunkäynnissä hän oli mielestään ollut pikemminkin melko laiska, joten kuuden laudaturin saavutuksen hän uskoi tulleen yllätyksenä sekä opettajille että koulutovereille. Lukion jälkeen korkeakouluun meno ei hyvästä todistuksesta huolimatta kiinnostanut riittävästi. Vähiten houkuttelevilta aloilta tuntuivat oikeus- ja kauppatieteet, joissa oli kirjoittajan mielestä kysymys täysin ihmisen luomista asioista. Luonnontieteet olisivat voineet toisenlaisessa oloissa tulla kysymykseen, mutta toisaalta kotoakaan ei tullut kannustusta korkeakouluopintoihin. Isä oli itse asiassa jo vuosia aiemmin toivonut, että poika ottaisi kotitilan hoitoonsa.

⁶ Lisäksi joukossa oli yksi nainen (N268), joka oli päätynyt maatalon emännäksi avioliiton myötä. Hän harjoitti kuitenkin perinteisten maatilan töiden ohella myös toista ammattia, eikä siten ollut täysin verrattavissa kolmeen kotitilan jatkajaan.

⁷ Laajoihin tilastoihin perustuvien tutkimusten (esim. Isoaho, Kivinen & Rinne 1990; Kivinen & Rinne 1995) mukaan maataloushenkisiin ammatteihin hakeutuminen on tyypillistä juuri maatalousväestön jälkikasvulle. Maanviljelijäperheistä tulleet nuoret jatkavat usein joko suoraan ilman koulutusta vanhempiensa ammateissa tai hakeutuvat koulutukseen ”maataloushenkisille” opintolinjoille.

”Minulla ei ole koskaan ollut ns. suuria suunnitelmia. Kotona ei juuri kannustettu yrittämään pitkälle eikä oikein mieleen juolahtanutkaan että minusta voisi tulla kuuluisa ja menestynyt tai että voisin päästä johonkin erikoiseen ja kiehtovaan työhön. Juuri tässä asiassa olisi vanhempien kannustuksella ollut paljon merkitystä. Heillä itsellään oli takanaan vain kansakoulu eikä isäni olisi halunnut minun menevän edes luki-oon vaan olisi pitänyt käydä lyhyt maamieskoulu ja ottaa koti-tila hoitoon. Itsekin karsastin liian teoreettista opiskelua ja päädyin keskitielle eli opistoasteen koulutukseen.” (M297)

Isänsä toiveiden mukaisesti kirjoittaja hakeutui maatalousalan oppilaitokseen ja sieltä valmistuttuaan ryhtyi hoitamaan kotitilaansa, eikä ole katunut valintaansa. Hän uskoi, että tekisi samaa työtä, vaikka olisi käynyt kouluja enemmänkin, koska nykyisessä työssä on paljon sellaista, mikä muista töistä puuttuu. Toimihenkilöammatteihin päätyneiden koulumenestyjien tarinat osoittivat, että useimmat akateemisesti koulutettujen vanhempien jälkeläiset pitivät selviönä yliopistoon menoa ja pitkää teoreettista koulutusta. Maaseudulla kasvaneelle omien vanhempien elämäntapa saattaa sen sijaan tuntua aidommalta eläältä, jonka rinnalla yliopistomaailma näyttää turhalta ja elämälle vieraalta puuhastelulta. Maanviljelijämiehen tarinassa yliopisto näyttäytyikin vähemmän houkuttelevana paikkana ja sen suorittamisella olisi saattanut olla myös negatiivisia seurauksia.

”Joskus harvoin tulee mietittyä, että menetinkö jotain merkittävää kun en lähtenyt yliopistoon eli heitinkö lahjakkuuteni hukkaan... Akateemisesti kouluttautuneet ystäväni ovat suomalaisesta yliopistomaailmasta montaa mieltä, mutta kukaan ei ole ylenpalttisen ihastunut. Siellä joutuu tuhmaamaan nuoruuttaan opiskelemalla paljon turhaa tärkeiden asioiden lisäksi. Edes henkilökunnan pätevyys ja sopivuus ei ole saanut heiltä suuria kehuja. Ilmapiiri on koettu jämähtäneeksi ja turhauttavaksi. Epäilen, että olisin vain nykyistäkin kyynisempi, jos olisin sille tielle lähtenyt.” (M297)

Koulumenestyksen suurimpana hyötynä mies näki hyvän omanarvontunnon ja muidenkin ihmisten arvostuksen. Toisaalta negatiivisena puolena hän oli ollut huomaavinaan sen, että jotkut ihmiset pitivät

etäisyyttä ikään kuin hän olisi jotenkin erilainen. Tämänkaltainen suhautuminen alkoi hänen mielestään ylioppilaskirjoitusten jälkeen, jolloin tieto kuuden laudaturin tuloksesta kantautui ihmisten korviin.

Kotitilaansa jatkavien naisten kohdalla maanviljelijäksi ryhtyminen ei ollut aivan yhtä suoraviivaisen valinnan tulos kuin miehen kertomuksessa. Naisia yhdisti kiinnostus ympäristöasioihin. Molemmat olivat koulutuksen jälkeen tehneet ensin palkkatyötä, mutta lopulta päättäneet ryhtyä vanhempiansa ammatin jatkajiksi. Opistoasteen suorittaneelle naiselle maatalousalan valinta oli tosin ollut selvä heti lukion jälkeen.

”Lukiossa juttelin pariinkin otteeseen ammatinvalinnanohjaajan kanssa, mutta en löytänyt mitään muuta järkevää vaihtoehtoa kuin maatalouden. Se on vain jotenkin aina tuntunut omalta, varsinkin kun velimies hakeutui muulle alalle. Yliopisto ei kiehtonut senkään vuoksi, että olen aina ollut enemmän käytännön – kuin lukuihminen.” (N111)

Opistoasteen koulutuksen jälkeen seurasi vajaan vuoden mittainen jakso maatalousalan harjoittelijana ulkomailla. Kielitaidon lisäksi matkalta jäi muistoksi vaellusharrastus, joka tempasi mukaansa siinä määrin, että sai hakeutumaan eräopaskoulutukseen. Erävaelluksesta ei tullut ammattia, mutta sen sijaan mielenkiintoinen harrastus, jonka parissa kuluivat kaikki loma-ajat. Varsinainen leipätyö ennen viljelijäksi ryhtymistä liittyi läheisesti maanviljelykseen, sillä toimenkuvaan kuului mm. luomuviljelyn tilakohtaista neuvontaa ja erilaisten kurssien järjestämistä. Maanviljelijän ja erityisesti luomuviljelijän ammatti alkoi kuitenkin vetää puoleensa. Muutaman vuoden mittaisen palkkatyöjakson jälkeen kirjoittaja päätti toteuttaa sen, mihin oli jo vuosikaudet valmistautunut eli ryhtyä maanviljelijäksi. Kirjoittamishetkellä edessä oli vanhempien maatilan lunastaminen ja luomuviljelyyn erikoistuminen.

Toinen maanviljelijän ammattiin päätyneistä naisista oli palannut kotitilalleen korkeakoulututkinnon suoritettuaan. Hänen tarinassaan oli samankaltaista idealismia kuin vihreän elämäntavan valinneiden kertomuksissa. Toisaalta tarina kuvasi tilannetta, jossa henkilö päätyy uravalinnassaan tietynlaiseen kompromissiin, jossa yhdistyy kodin ammattitradition jatkaminen ja akateemisen koulutuksen hyödyntäminen etätöissä. Nainen totesi olleensa aina sosiaalinen, mut-

ta samalla ”ryhmäkurista riippumaton itsenäinen tyyppi ja ulkopuolinen maailmanmenon tarkkailija”. Lukioaikana maailman tarkkailu johti kodista peräisin olleen uskonnollisen maailmankatsomuksen hylkäämiseen ja maailman epäoikeudenmukaisuuden ja ihmisen välinpitämättömyyden vähittäiseen valkenemiseen. Nuoren ihmisen mielessä syttyi palava halu korjata maailman vääryyksiä, mutta tukea pyrkimyksille ei löytynyt.

”Sen suuremmin asiaa julistamatta ja erilaisissa kerhoissa tai liitoissa huseeraamatta halusin valita alan, jossa voisi pikkuisen parantaa maailmaa. Vanha haaveeni, johon liittyi myös maailmanparannusvietti oli ollut lääkärin ammatti, mutta jouduin sen hylkäämään, koska minulle maalaistollolle uskoteltiin, ettei sinne tavallisilla lahjoilla pääse. En todellakaan pitänyt itseäni mitenkään erityisen fiksunä.” (N168)

Haaveet lääkärin urasta kariutuivat kannustuksen puutteeseen, mutta suuntana oli kuitenkin yliopisto. Koulutusalan valinta liittyi jo nuorena omaksuttuihin eettisiin arvoihin ja asenteisiin. Nainen kertoi olleensa aina tarkka raha-asioissa. Nuorena hän oli käyttänyt sukulaisten vanhoja vaatteita, vaikka kuluneissa kirpputoriasusteissa liikkuminen ei siihen aikaan ollutkaan muodikasta. Ympäristöä säästävä elämäntapa ja luonnonjärjestyksen kunnioittaminen olivat itsesäänselvyyksiä. Ympäristönsuojelun opinnot yliopistossa olivat siten luonteva vaihtoehto ja keino syventyä ekologisiin kysymyksiin. Tiedonjanoisena idealistina yliopistoon saapunut tyttö tosin kyllästyi pian akateemisen maailman tiettyihin piirteisiin.

”Kurssit kahlasin läpi nopeasti ja keskinkertaisesti. Opiskelin omasta mielestäni olennaisen nopeasti luennoilla aikaani tuhlaamatta, enkä jaksanut piipertää laboratorioselostusten kanssa läheskään yhtä tunnollisesti kuin muut. Koko yliopistolaitos tuntui itseään täynnä olevalta byrokraattiselta valtahierarkialta. Niin opettajat kuin opiskelijatkin olivat pääasiassa vain jatkuvassa omanvoiton pyynnissä. Todella palavaa tiedonnälkää, tiedon humaania soveltamista tai arvojen pohdintaa ja kyseenalaistamista ei juuri näkynyt. Poikkeuksia löytyi yleensä jo kauan opiskelleista ”luusereista” ja alanvaihtajista, joita ei pidetty kovin menestyneinä tai esimerkiksi sopivina.” (N168)

Alkuvaiheen kurssit sisälsivät paljon lukiotietojen kertausta ja opettajat olivat kirjoittajan mielestä usein ”veltoja ja pedagogisesti aliarvoisia.” Sen vuoksi mielenkiinto suuntautui aluksi opintojen sijasta enemmänkin opiskelijaelämän viettoon. Opintojen loppuvaiheessa elämä alkoi seestyä ja perheen perustaminen tuli ajankohtaiseksi. Suomi eli tuolloin vahvaa nousukautta ja työtä löytyi helposti. Ensimmäiseen äitiyslomaan saakka päivät kuuluivat koulutusta vastaavassa työssä valtionhallinnon byrokraattina. Viimeinen tentti tuli suoritettua juuri ennen esikoisen syntymää. Maisterin paperit taskussa nuori äiti uskoi tulevaisuuteen ja omiin työnsaantimahdollisuuksiinsa.

Äitiysloman päätyttyä avoimien työpaikkojen määrä oli kuitenkin romahtanut. Elämää ei voinutkaan rakentaa vain muodollisen koulutuksen varaan. Osin opiskeluaikaisten ystäviensä avulla hän onnistui kuitenkin saamaan lyhytaikaisia työsuhteita toisen lapsen syntymään saakka. Toisen äitiysloman päätyttyä 1990-luvun alkupuolella työllisyystilanne oli käynyt jo toivottomaksi. Muutamassa vuodessa työttömien lukumäärä oli noussut yli neljänsataantuhanteen ja erityisen vaikeaan tilanteeseen joutuivat vähäisen työkokemuksen omaavat nuoret. Monet korkeakoulututkinnon suorittaneetkin joutuivat pettymään koulutuksen antamaan lupaukseen työhön sijoittumisesta. Suomi oli ajautunut historiansa syvimpään lamaan. (Ks. Suikkanen ym. 1999; Järvinen & Vanttaja 2001.) Kun yhteiskunta ei tuntunut nuoren maisterin palveluksia kaipaavan, oli elämälle etsittävä uutta suuntaa. Työttömien joukkoon jääminen olisi taannut ansiosidonnaisen päivärahan, mutta siitä huolimatta kirjoittaja päätti valita opiskelun ja niukemman toimeentulon.

”Olin turhautunut kaupunkikotiäidin rooliin ja koska yrityksistäni huolimatta kellään ei ollut tarjota minulle töitä hakeuduin omaehtoisesti opiskelemaan rakasta lapsuuden harrastustani puutarhanhoitoa kotipaikkakunnalleni, jossa mieheni ja minä olimme kunnostelleet itsellemme kesäasuntoa. Kesäasunnosta tuli talviasunto minulle ja lapsille. Mieheni opiskeli vielä toisella paikkakunnalla ja vietimme perheen kesken viikonloput. Opiskelu oli mielenkiintoista, opettajat paljon innostuneempia kuin yliopiston opettajat keskimäärin. Elämä oli myös raskasta, elimme kotihoidon tuella ja opintorahoilla. Omaehtoisesti opiskelemaan lähtenyt työtön ei saanut silloinkaan ansiosidon-

naista työttömyyskorvausta. Toisaalta en olisi henkisesti kestänyt kököttämistä ahtaassa kerrostaloasunnossa ja leikkipuis-toissa kaupungissa kahden pienen lapsen kanssa. Maalaisympäristö tarjosi sentään puhdasta ilmaa ja opiskelu, iso talo ja puutarha mielekästä tekemistä.” (N168)

Vaikka opiskelu tuntui kiinnostavalta, ajoi heikko taloudellinen tilanne lopulta kuitenkin työnhakuun. Seuraavan vuoden keväällä entinen työnantaja tarjosi kesälomasijaisuutta. Rahapulan vuoksi tarjous oli otettava vastaan ja niin puutarha-alan opiskelut oli keskeytettävä. Perhe muutti taas takaisin kaupunkiasuntoon ja viransijaisuus venyi vuoden loppupuolelle saakka. Kun työt joulun alla loppuivat, ei uutta paikkaa ollut näköpiirissä. Samanaikaisesti miehen opiskelut olivat jo loppusuoralla. Tässä tilanteessa perhe päätti ottaa ratkaisevan askeleen. Epävarma ja näköalaton kaupunkielämä ei tuntunut mielekkäältä ja samanaikaisesti kotitilalla tarvittiin työn jatkajaa, joten valinta oli selvä.

”Päätimme tasapainottaa elämämme muuttamalla kaikki viljelemään kotitilaani, kun isäni ilmoitti luopuvansa viljelystä EU:n myötä. Ilman lamaa ja EU:ta emme todennäköisesti olisi ikinä uskaltaneet kotipaikkakunnalleni, jonne itse olin koko ajan jotenkin kaivannut. Pätkätyöelämä lasten hoitojen järjestämiseen ja kaupungin kulutuselämäntapa ei kuitenkaan kiinnostanut. Maalla voimme elää kohtuullisin kustannuksin meille rakkaaksi käyneessä talossa.” (N168)

Vaikka tarinassa oli toisaalta kysymys työuran tietoisesta valinnasta, olivat laajemmat yhteiskunnalliset tekijät toimineet valintoja rajaavina kehyksinä. Heikko työllisyystilanne oli automaattisesti karsinut tietyt vaihtoehdot valintojen ulkopuolelle. Kotitilan jatkajaksi siirtyminen oli tarjonnut positiivisen tulevaisuuden näkymän ja mahdollisuuden elää omien periaatteiden ja arvojen mukaisesti. Maanviljelyksen ohella toimeentulon lähteenä oli etätyö jo tutuksi käyneen valtion laitoksen palveluksessa. Etätyön jatkuvuudesta ei kirjoittamishetkellä ollut varmuutta, joten tulevaisuuden haasteena oli se, että pystyisi luomaan myös itse työtä syrjäisellä maaseudulla. Alunperin kaupunkioiloista lähtöisin olevasta aviomiehestä oli vähitellen tullut maanviljelijä, keraamikko, taiteilija ja opettaja. Perhees-

sä odotettiin neljättä lasta ja sen vuoksi taloudellinen tilanne huolestutti ajoittain. Elämä maatalon emäntänä ja kansalaisjärjestötoiminta ruohonjuuritasolla tuntui kuitenkin antoisalta, joskin toisinaan myös henkisesti raskaalta. Kohdatut vaikeudet olivat kaikesta huolimatta auttaneet asettamaan asioita tärkeysjärjestykseen ja löytämään vastauksia moniin elämän peruskysymyksiin.

”Olen ymmärtänyt, miten paljon mielekäs työ merkitsee itselleni, mikä on minulle tärkeää, ja mihin olen valmis sitoutumaan... Hyvä koulumenestys sinänsä ei ole vaikuttanut uraani ja valintoihini. Kyse on persoonallisista ominaisuuksistani, jo nuorena omaksumistani eettisistä arvoista ja asenteista (jotka eivät tulleet koulusta tai kenties tulivat kapinana koulua ja yleisiä arvoja ja asenteita vastaan) sekä maailman eteeni heittämistä sattumista. Olen nähnyt, mihin uran luominen johtaa. Ura uran vuoksi ei minua ole oikeastaan missään vaiheessa kiinnostanut. En myöskään ole toistaiseksi sortunut siihen yleiseen vaivaan, että kuvittelisin olevani korvaamaton työssäni – paitsi yhdessä: tähän maailmaan laittamieni lasten äitinä.” (N168)

Maanviljelijöiksi ryhtyneiden uravalinta perustui kodin ammatillisen tradition jatkamiseen. Heidän kohdallaan voidaan selkeimmin puhua kulttuurisesta uusintamisesta. Uusintamista ei tässä tapauksessa pidä kuitenkaan ymmärtää deterministisenä ilmiönä, kuten uusintamisteorian varhaisimmissa versioissa saatettiin tehdä. (Ks. Bowles & Gintis 1976.) Kodin kulttuurin uusintaminen ei ollut kyseisissä tapauksissa olosuhteiden pakon sanelema vaihtoehto vaan tietoisien harkinnan tuloksena muotoutunut valinta. Lapsuuden kodissa omaksuttu elämäntapa ja maatalousala tuntuivat omimmilta, vaikka lukion jälkeen olisi ollut mahdollisuus valita myös toisin. Yksi heistä olikin päätynyt ratkaisuun vasta sen jälkeen, kun kaupunkilaiselämä oli osoittautunut vastenmieliseksi ja työpaikan saanti taloudellisen laskukauden aikana vaikeaksi. Maanviljelijäksi ryhtyneen miehen valinnassa voi tulkita olleen kysymys myös tietynlaisesta moraalisesta velvollisuudesta täyttää isän toivomus ja ottaa vastuu kotitilan hoitamisesta. (Vrt. Bertaux & Thompson 1997, 18.) Huomion arvoista maanviljelijöiksi ryhtyneiden naisten kohdalla oli myös se, että he eivät jatkaneet vanhempiensa käytäntöjä sellaisenaan, vaan pyrkivät sen sijaan erikoistumaan luomutuotantoon.

TYÖTTÖMYYDEN JA PÄTKÄTÖIDEN SÄVYTTÄMÄ ELÄMÄ

Koulumenestyjät ja pitkän akateemisen koulutuksen suorittaneet sijoittuvat pääsääntöisesti hyvin työelämään. Työttömyys osuu harvemmin heidän kohdalleen. Edes pahimpien lamavuosien aikana 1990-luvun alkupuolella korkeakoulutettujen työttömyys ei Suomessa kohonnut yli kymmenen prosentin, vaikka keskimääräinen työttömyysaste nousi lähelle kahtakymmentä prosenttia. (Rinne 1998, 30.) Myös tämän tutkimuksen tilastollisessa osuudessa havaittiin laudaturylioppilaiden työttömyyslukujen olleen huomattavasti keskimääräistä matalammalla tasolla (ks. liite, taulukko 15). Tutkimukseen osallistuneista kuuden laudaturin ylioppilaista vain viisi oli kirjoittamishetkellä työttömänä. Valitsin heistä kaksi mukaan seuraavaan tarkasteluun.⁸ Työttömäksi joutuneet eivät kertoneet tarinoissaan kotioiloistaan tai varhaisemmista kouluvuosistaan. Kahden naisen kertomuksissa pääpaino oli työttömäksi ajautumisen ja kirjoittamishetken elämäntilanteen sekä epäonnistumisen kokemuksen kuvailussa.⁹ Tarinoissa pohdittiin myös työttömyyden mahdollisia syitä ja seurauksia.

Työttömien naisten tarinoissa yhteistä oli se, että niissä kirjoittamishetken tilanteeseen oli ajaututtu vähitellen. Kysymys oli enemmänkin olosuhteiden uhreista kuin tietoisia valintoja tehneistä oman elämänsä sankareista. Kertomukset osoittavat sen, ettei loistava koulumenestys ja akateeminen loppututkinto välttämättä takaa yritteliäällekin ihmiselle hyväpalkkaiseen ammattiin pääsyä. Työelämän kovenevassa kilpajuoksussa pysyminen edellyttää koulutuksen ohella usein myös monia muita avuja ja ulkopuolista tukea.

Naisten tarinat muistuttivat monella tavalla toisiaan. Kirjoittajat olivat perheellisiä, jokseenkin samanikäisiä ja suorittaneet saman

⁸ Yhdessä tarkastelun ulkopuolelle jääneessä tapauksessa (N14) työttömyys ohitettiin vain maininnalla. Toisessa kertomuksessa (N79) kirjoittaja oli asunut jonkin aikaa ulkomailla puolisonsa työn vuoksi, eikä ollut tuona aikana onnistunut saamaan työpaikkaa. Muuten kyseessä ei ollut mitenkään poikkeuksellinen koulumenestyjän työhistoria. Kolmas työttömänä oleva (M96) oli juuri suorittanut yliopistolaisen loppututkintonsa, joten mistään pitkittyneen työttömyyden uralle ajautumisesta ei hänen kohdallaan ollut kysymys.

⁹ Tarinansa lähettäneiden pyynnöstä olen poistanut kertomuksista ja suorista tekstikatkelmista kohtia, joiden perusteella henkilön voisi tunnistaa. Toinen kirjoittajista arveli, että pienellä paikkakunnalla henkilöllisyyden paljastuminen vaikeuttaisi elämää entisestään.

yliopistollisen loppututkinnon. Molemmille opiskelupaikka avautui heti lukion jälkeen ensimmäisellä yrittämällä. Työelämän syrjään molemmat pääsivät kiinni jo opiskeluaikanaan osa- tai kokopäiväistä työtä tehden. Valmistumisen jälkeen he pääsivät oman alansa töihin, mutta molemmilla työhistoria oli ollut varsin katkonainen. Työsuhteet olivat olleet pääasiassa tilapäisiä ja lyhytaikaisia sijaisuuksia. Kummassakin tarinassa muutto pienelle paikkakunnalle näytti olleen yhtenä keskeisenä tekijänä, joka oli edesauttanut hankalaan elämäntilanteeseen ajautumista. Toinen heistä sattui pääsemään työuransa alkuvaiheessa erään pienen kunnan virkaan, mutta joutui pian hankaluuksiin.

”Silloisen kunnanjohtajan vastustuksesta huolimatta tulin valituksi, ja uskoin elämän järjestyvän, mutta tästä vasta vastoinkäymiset alkoivat. Suomeen iski lama ja pahiten se koetteli pieniä kuntia. Koin epäonnistuneeni työssäni, ja kun lisäksi välini kunnan johtoon olivat erittäin huonot, minulla ei ollut mahdollisuuksia toimia viran edellyttämällä tavalla.”(N254)

Koska olosuhteet työpaikalla olivat käyneet sietämättömiksi, oli ratkaisuna irtisanoutuminen. Usko omaan selviytymiseen oli työttömyyden alkuvaiheessa vielä vankka. Perheen lapset syntyivät juuri tuohon aikaan, joten alkuun työttömyys meni äitiyslomien ja hoitovapaiden lomassa. Sen jälkeen elämä oli jatkunut erilaisten sijaisuuksien, pätkätoiden ja työttömyyden vuorotteluna. Virkoihin hakeutuessa ei hyvästä ylioppilastodistuksesta sen enempää kuin muustakaan koulutuksesta ollut apua, sillä paikkakuntalaiset olivat menneet edelle paljon vähäisemmin ansioon. Kirjoittaja kertoi joutuneensa jatkuvasti merkonomien syrjäyttämäksi. Entinen koulumenestyjä totesi päätyneensä lähinnä epäonnistujaksi. Hänen mielestään työelämässä menestymisessä koulumenestys yksin ei riitä, eikä itse asiassa ole edes tärkeää. Suhteet, suojelijat ja oikeat valinnat merkitsevät enemmän. Kun kaksi ensin mainittua olivat puuttuneet ja valinnatkin tuntuivat olleen pääasiassa väärä, oli optimismi vaihtunut toivottomuuteen.

”Näillä seuduilla ei kukaan voi pärjätä ilman poliittisia suojelijoita. Niitä minulla ei ole ollut, ei myöskään sukulaisia, joten olen ollut helppo syrjäytettävä. Jatkokoulutukseen hakeutumi-

nen on pienten lasten ja asuntovelkojen suuren määrän vuoksi ollut mahdotonta – rahaa pitää tulla joko työstä tai kassalta. Nyt olen jossain mielessä menettänyt toivoni. Tähän asti olen ollut ihmisten kanssa hyvin toimeentuleva ja myönteinen ihminen, mutta nyt olen pessimisti. Alan olla liian vanha enää mihinkään, enkä usko saavani täältä työtä. Harkitsen etelään päin siirtymistä, mutta lopullisia päätöksiä en vielä ole tehnyt.” (N254)

Myös toisessa työttömän tarinassa kuvattiin vastaavanlaisia kokemuksia. Työnsaanti näyttäisi etenkin pienillä paikkakunnilla edellyttävän riittävän laajaa sosiaalista verkostoa, jota muualta muuttaneelle ei useinkaan ole ehtinyt muodostua. Viranhaussa ”kotipaikkaetu” tuntui menneen työkokemuksen edelle ja yrityksissä avautuviin tehtäviin rekrytoitiin yleensä joku talon sisältä. Toinen naisista epäili myös hyvällä koulutodistuksella ja sukupuolella saattaneen olla negatiivisia vaikutuksia työnsaantiin.

”Esikoiseni kanssa olin kotona noin puolitoista vuotta, ennen kuin palasin työelämään saatuani pojalle tarhapaikan. Olin hakenut töitä siitä lähtien kun lapsi oli 8–10 kk. Kotiäitiys ei missään nimessä ollut minua varten. Noihin aikoihin pelkäsin kovasti, että poissaolo työmarkkinoilta merkitsisi muiden ajamista ohitseni, urahaaveiden kariutumista. Työpaikkahaastatteluissa katsottiin ylioppilastodistustakin. Joskus epäilytti, että ”liian hyvistä” koulutodistuksista oli työnhaun kannalta haittaa. Kenties itselleen alaista ottava toimistopäällikkö uumoili minun ”kiipeävän hänen ylitseen” kunnianhimoisena tyyppinä? Vai vaikuttiko enemmän se, että olin pienen mutta vasta yhden pienen lapsen äiti. Mene tiedä.” (N175)

Kun vakinaiisiin virkoihin ja pitkiin viransijaisuuksiinkaan ei pääsyä ollut, oli tyydyttävä erilaisiin pätkätoihin. Lamavuosien aikana 1990-luvun alussa lyhyet sijaisuudetkin loppuivat ja edessä oli työtömyys. Nainen päätti työllistää itse itsensä ja hankkiutui työvoimapolitiittiseen täydennyskoulutukseen tarkoituksenaan oman yrityksen perustaminen. Kurssin aikana selvisi, ettei yrityksen perustaminen ollut kannattavaa. Kurssi ei muutenkaan edistänyt työllistymistä a k

tiivisesta työnhausta huolimatta ja samanaikaisesti vaikeudet kasautuivat myös muilla elämänalueilla. Edessä oli avioero ja taloudellisen tilanteen romahtaminen. Toimeentulo oli aluksi ansiosidonnaisen työttömyyskorvauksen varassa, mutta sen jälkeen avautui runsaan puolentoista vuoden mittainen jakso työllistettynä työntekijänä julkisella sektorilla. Työllistämisyksikön päätyttyä nainen muutti pääkaupunkiseudulle ja onnistui tuttavansa kautta pääsemään erääseen yritykseen avustaviin tehtäviin provisiopalkalla. Toimeentulo ei uuden työpaikan myötä kuitenkaan kohentunut.

”Sopimus rakentui vahvasti oman asiakaspiirin hankinnalle ja palkkausperuste oli puhtaasti provisiopohjainen... Asemani oli niin lähellä yrittäjän riskillä toimimista kuin mahdollista, vaikka nimellisesti olin työsuhhteessa. Asiakashankintani ei onnistunut markkinointiponnisteluista huolimatta. Aikaisemman työtaustani vuoksi minulta puuttui riittävän laaja henkilökohtainen kontaktiverkko... Joinakin kuukausina sain palkkaa 1500 markkaa, tavallisimmin alle 5000 markkaa. Vain kahtena kuukautena koko toimistossa työskentelyaikani sain kuukausipalkaksi yli 12 000 markkaa. Nykyinen avopuolisoni kamppaili toimeentulonsa kanssa kuten minäkin. Kun kaikesta mahdollisesta oli tingitty eikä sittenkään riittänyt, oli pakko nöyrytyä toimeentulokitoimiston asiakkaaksi.”(N175)

Avopuolison ainoaksi työllistymismahdollisuudeksi jäi oman yrityksen perustaminen, mutta kirjoittamishetkellä siitäkin oli jäljellä vain velat. Kirjoittaja kertoi olleensa todella aktiivinen työnhakija, mutta jääneensä siitä huolimatta työttömäksi. Pelkästään viimeisen puolentoista vuoden aikana lähetetyillä hakemuksilla voisi hänen mukaansa ”huoletta paperoida parin ison huoneen seinät.” Vaikka haettavia työpaikkoja oli riittänyt ja kutsuja haastatteluihin oli tullut säännöllisesti, ei valinta ollut osunut kohdalle. Arvoitukseksi kirjoittajalle oli jäänyt, oliko hylkäämisen takana ollut ikärasismi vai jokin selittämätön ja epäoleellinen valintaperuste. Työvoimapolitiittisen aikuiskoulutuksen kauttakkin oli avautunut ainoastaan päätöitä pienellä palkalla. Työelämästä ei tuntunut löytyvän paikkaa kuuden laudaturin papereista ja korkeakoulututkinnosta huolimatta.

”Mitään työuraa ei ole. Kuulun akateemisiin 30–40 -v. naisiin, jotka koko valmistumisen jälkeisen ajan ovat taistelleet työpai-kan puolesta ja kulkeneet sijaisuudesta sijaisuuteen huono-palkkaisina pätkätyöläisinä. Omalta kannaltani kuuden ällän paperit pikemminkin herättivät turhaksi osoittautuneita odo-tuksia vastaisesta (työ)elämästä. Vielä vuonna 1993 tuskittelin, miten on mahdollista, että kuuden ällän ylioppilaalle käykin näin... Paitsi ettei mitään työuraa ole, alan kuulua kakkosluo-kan kansalaisiin. Olen karvaasti kokenut, että vaikeudet ka-saantuvat. Avomiehelläni on vakituinen virka, mutta hänen nettopalkkansa on 8500 mk/kk ja yksin vuokramme 5000 mk/kk. Tämänhetkinen työttömyyskorvaukseni on nettona 4300 mk/kk. Siihen perheen juoksevat kulut, kahdet opintolainat, muut lainat... Tosiasiassa olisimme toimeentulotuen tarpeessa, mutta toimeentulotukeahan emme saa, koska avomieheni on ollut yrittäjä.” (N175)

Työttömien tarinat osoittavat, ettei työnsaanti ole itsestäänselvyys edes koulutetulle, aktiiviselle, oppimishaluiselle ja yritteliäälle ihmi-selle. Vaikeuksilla tuntuu myös olevan taipumus kasautua. Työttö-mien naisten kertomuksissa kuvastuu katkeruus ja täyttymättömien toiveiden luoma pettymys. Hyvästä koulumenestyksestä ja yliopisto-tutkinnosta huolimatta he olivat jääneet työmarkkinoiden sivurai-teelle. Opintojen parissa uhratut vuodet tuntuivat valuneen hukkaan. Toinen heistä totesikin, ettei lastenhoitoa, siivousta ja ruuanlaittoa sisältävässä elämässä ollut juuri käyttöä hänen koulutukselleen, kie-litaidolleen ja osaamiselleen.

Vapaaehtoisesti kotiäidiksi jääneistä naisista poiketen työttömyy-den vuoksi kotona olevat naiset eivät tunteneet saavansa riittävästi sisältöä elämäänsä perheen parissa toimimisesta, vaan kokivat lä-hinnä epäonnistuneensa. Yhteiskunnissa, joissa ihmisten yhteiskun-nallinen identiteetti rakentuu työn ja elintason kautta, työelämän ul-kopuolelle joutuminen voi johtaa elämäntilanteen ongelmiin ja elä-män perustan järkkymiseen. Suomea on totuttu pitämään erityisen vahvan työkuulttuurin maana. Työ on ollut suomalaisille keskeinen elämänarvo ja työssä on haluttu myös pärjätä. (Ks. Kortteinen & Tuomikoski 1998, 29–30; Kortteinen 1992; Kasvio 1994, 117–118.)

Yksilötasolla työelämän ulkopuolelle jääminen koettelee kovimmin niitä, jotka halusivat pärjätä ja menestyä, mutta eivät syystä tai toisesta siinä onnistu.¹⁰ Kuuden laudaturin ylioppilaiden joukossa palkkatyön reuna-alueille olivat päätyneet vihreän elämäntavan valinneet, kotiäidit ja työttömät, mutta ainoastaan työttömien tarinoissa tuli esille toivottomuus ja tyytymättömyys omaan elämäntilanteeseen. Molemmissa työttömien tarinoissa kirjoittajat olivat raskaasti pettyneet siihen, etteivät ponnisteluistaan huolimatta olleet onnistuneet löytämään paikkaansa työelämässä. Arvostettuun akateemiseen tutkintoon kouluttautuneelle työttömyys merkitsee koulutukseen kytkeytyvien lupauksen täyttymättömyyttä ja koulutusinvestointien kannattamattomuutta (Rinne 1998, 18).

Yksilön yritteliäisyydellä ja aktiivisuudella ei ole juuri merkitystä silloin, jos osaamista vastaavaa työtä ei yksinkertaisesti ole tarjolla. Työttömyyden ja pätkätyön sävyttämälle uralle ajautuneiden tarinoissa nähtiin olevan kysymys osin myös huonosta onnesta ja monien samanaikaisesti vaikuttavien tekijöiden summasta. Pienelle paikkakunnalle muutto ja lama-aika olivat olleet keskeisiä työnsaantia vaikeuttavia taustatekijöitä. Työnhakutilanteissa kirjoittajat olivat kokeneet joutuneensa vähemmän koulutettujen paikkakuntalaisten syrjäyttämiksi. Ulkopaikkakuntalaisina heiltä puuttui tuttavien ja vaikutusvaltaisten suositelijoiden verkosto, joka olisi voinut auttaa työpäikan saannissa.

Vaikka koulutuksen ajatellaan yleensä laajentavan yksilön valinnan mahdollisuuksia työmarkkinoilla, saattaa esimerkiksi akateemisen tutkinnon suorittaminen johtaa myös päinvastaiseen tilanteeseen. Koulutetun väen keskuudessa työnsaannin vaikeus voi joskus olla yhteydessä myös siihen, että he ehkä edellyttävät saavansa täsmälleen koulutustaan vastaavaa työtä. Yksilö kokee tuolloin subjektiivisesti mielekkäiksi vain tietyt oman alan työtehtävät ja samalla sulkee esimerkiksi alemmaa koulutustasoa vaativat ja pienipalkkaiset työ-

¹⁰ Tuohisen (1999, 329) mukaan työttömäksi jäämisen tuottamassa ahdistuksen, avuttomuuden ja häpeän tunteissa on kyse siitä, että yksilö kokee työyhteisön hylänneen hänet tarpeettomana ja kelvottomana ulkopuolelle. Putoaminen yhteisöstä ja vertaisuudesta voi johtaa aggression jälkeen syvään lamaantumiseen ja jopa masennukseen. Tuohinen hakee hylkäämiskokemuksen juuria kaukaa ihmiskunnan historiasta toteamalla, kuinka varhaisissa heimokulttuureissa yhteisön ulkopuolelle joutuminen merkitsi yksilön kannalta hengenvaarallista tilannetta.

tehtävät omien uravaihtoehtojensa ulkopuolelle. Akateeminen koulutus saattaa muokata eräänlaista ”elitististä habitusta”, joka tosiasias-
 ssa rajoittaa ihmisen valinnanmahdollisuuksia. Yksilö alkaa vältellä
 koulutustaan vastaamattomiin työtehtäviin ja matalampina pitämiin-
 sä sosiaalisin asemiin hakeutumista ja niihin joutuessaan kokee epä-
 onnistuneensa pahasti.

Pettymys voi toisaalta seurata myös siitä, jos henkilö pitää itseään
 työtehtäviinsä nähden ylikoulutettuna, eikä koe voivansa käyttää
 koulutuksessa hankkimiaan taitojaan ja kykyjään täysipainoisesti.
 Vaarana on ylikoulutettujen työntekijöiden tyytymättömyys, tuotta-
 vuuden lasku, lisääntyvät poissaolot ja monenlaiset ristiriidat työpai-
 koilla. Myös työnantajat voivat olla haluttomia palkkaamaan ylikou-
 lutettua väkeä, peläten ettei henkilö sitoudu työhönsä, koska hakee
 jatkuvasti itselleen sopivampaa työpaikkaa. Joka tapauksessa aka-
 teemisesti koulutetun väestönkin on entistä useammin totuttava työn,
 koulutuksen, osa-aikatyön ja sosiaaliavun limittämään toimeentuloon.
 Yhtä akateemista tutkintoa seuraavan yhden virka- tai muun ammat-
 tiuran kautta eläkkeelle siirtymisen on arveltu olevan syrjäytyvä malli
 joustavuutta korostavilla työmarkkinoilla. (Rinne 1998, 18–23.)

TYÖNTEKIJÄAMMATTIIN PÄÄTYNEET

Kirjoittajien joukossa oli neljä kuuden laudaturin ylioppilasta, jotka
 olivat päätyneet suhteellisen lyhyttä koulutusta vaativiin ja pieni-
 palkkaisiin työntekijätason työtehtäviin. Kaksi heistä oli kouluttautu-
 nut puutarha-alalle. Puutarhureiksi ryhtyneiden kotitaustat olivat hyvin
 erilaiset ja he olivat päätyneet ammattiinsa varsin erilaisia reittejä
 pitkin. Ensimmäinen heistä valitsi nykyisen ammattinsa yliopisto-
 opintojen keskeyttämisen jälkeen ja toinen hakeutui alan koulutuk-
 seen heti lukiosta päästyään. Heidän ammatinvalinnassaan ei ollut
 kysymys vastaavanlaisesta arvojen pohdinnasta tai kodin ammattit-
 radition jatkamisesta kuin maanviljelijöiksi tai vihreään elämänta-
 paan päätyneiden tarinoissa. Yhteistä heidän elämänkulussaan oli
 ollut kouluaikoina kesätöissä hankittu puutarha-alan työkokemus,
 joka osaltaan selittänee alan koulutukseen hakeutumista.

Kahden muun työntekijäasemaan päätyneen henkilön tapaukses-
 sa kysymys oli lähinnä ajautumisesta tarinan kirjoittamishetken am-

mattiin. Kotitaustoistaan he eivät tarinoissaan paljoa kertoneet. Nainen totesi ainoastaan olevansa ”köyhän perheen tyttö”. Mies ilmoitti vanhempiansa käyneen kansakoulun ja toimineen työntekijäammatteissa. Yhteistä kaikille työntekijäammatteihin päätyneille ylioppilaille oli se, ettei perinteinen uran rakentaminen näyttänyt olleen heille koskaan elämän keskeisenä tavoitteena.

TYÖELÄMÄN VETOVOIMA

Työntekijäammattiin päätnyt mies kertoi oppineensa lukemaan jo kolmen – neljän vanhana, joten koulunkäyntiin ei aivan alkuvaiheessa ollut suurempaa motivaatiota. Kolmannesta luokasta lähtien hän tosin oli jo luokkansa parhaita. Lukiossa hän ei ollut kuitenkaan mikään poikkeuksellisen menestyvä oppilas, sillä samalta luokalta valmistui peräti 11 kuuden laudaturin ylioppilasta. Opettajien tai vanhempien merkitys koulussa menestymiseen oli kirjoittajan mukaan vähäinen. Oman koulumenestyksensä hän uskoi johtuneen lähinnä poikkeuksellisen hyvästä muistista.

”Valitettavasti olin nuorempana todellinen tarra-aivo, joten sain älläni lähes kokonaan työskentelemättä, enkä oppinut koskaan opiskelemaan pitkäjänteisesti. Kouluaikoina minua ei kiinnostanut mikään muu kuin matematiikka ja fysiikka, joten hain TKK:lle kuten kaikki kaveritkin ja pääsin tietenkin sisään, vaikka luin pääsykokeita varten kokonaiset puolitoista tuntia.” (M95)

Mies kertoi menneensä jo ylioppilaskirjoituskeväänä työhön, joka edellytti vain muutaman päivän mittaisen koulutusjakson käymistä. Tarkoituksena oli näin hankkia osa-aikatyö, jossa voisi ansaita hieinan lisätuloja opintojen ohessa. Vähitellen työelämä vei kuitenkin mukanaan. Opinnnot jäivät pikkuhiljaa taka-alalle ja keskeytyivät lopulta kokonaan. Työelämään jäämisen hän katsoi johtuneen lähinnä yksilöllisistä ja omiin persoonallisuuden piirteisiin liittyvistä syistä. Erityisesti kunnianhimon ja sosiaalisten taitojen puute rajoitti kirjoittajan mukaan uravalintaa.

”Ei minusta sitten tullut DI:tä, olen samoissa hommissa edelleenkin, maksan juuri väärään aikaan otettua asuntolainaa ja

katson kun nuoremmat ja varmasti paljon vähemmän laudaturreja kirjoittaneet huristavat uraputkessa ohi... Eipä koulumestyksestä ole ollut minulle mitään hyötyä, kun puuttuu tuo tarmo ja varsinkin kunnianhimo. Ja vaikka kognitiiviset kykyne ovatkin joskus olleet suorastaan yliverit, ovat sosiaaliset kykyne aina olleet alapuolella arvostelun, joten eipä tarvitse odottaakaan minkäänlaista uraputkea tehtävissä, joissa täytyy toimia ihmisten kanssa – mutta onko niitä muita?” (M95)

Opintojen keskeytyminen ja työelämään siirtyminen oli miehen tapauksessa tapahtunut vähitellen. Vaikka opiskelun kautta olisi tarjoutunut huomattavasti parempi palkkataso ja uranäkymät, oli työelämästä ilmeisesti löytynyt mielekkäämpi vaihtoehto, joka ei ollut ristiriidassa oman habituksen kanssa. Työpaikassa pysymistä lienee helpottanut osaltaan myös se, etteivät työntekijäasemassa työskentelevät vanhemmatkaan asettaneet pojalleen paineita työuran suhteen. He suhtautuivat poikansa opintojen keskeyttämiseen ja työelämään siirtymiseen miehen kertoman mukaan yllättävän hyvin. Enemmänkin vanhempia tuntui huolestuttavan se, ettei mies ollut hankkinut vaimoa ja perhettä. Insinööriopintojen keskeyttämisestä huolimatta miehen haaveissa kangasteli edelleen yliopisto-opinnot. Asuntolainan maksamisen jälkeen tarkoituksena oli kaivaa kirjat esille ja mennä yliopistoon opiskelemaan matematiikkaa avoimen korkeakoulun kautta.

Työntekijäammattissa toimivan naisen tarinassa nimenomaan perheen perustaminen ja lasten saanti olivat olleet keskeisiä elämäntulkua ohjaavia tekijöitä. Nainen kertoi olleensa peruskoulussa vain keskinkertainen oppilas. Kiinnostus koulunkäyntiin heräsi vasta lukiossa. Tämän hän arveli johtuneen siitä, että hän joutui lukioon siirtyessään keskitasoa heikommalle luokalle ja huomasi saavansa usein luokan parhaimpia numeroita. Tämä innosti edelleen opiskelemaan ja lopputuloksena oli huipputulokset ylioppilaskirjoituksissa. Saavutus vei kuitenkin kovimmat lukuhallut ja samalla haihtuivat myös vanhat ammattihaaveet.

”Koko nuoruusajan intohimoni oli ollut arkeologia. Se suuri haaveeni – tulla arkeologiksi! Mutta lukion jälkeen en jaksanut ajatellaakaan lähteväni vähintään viideksi vuodeksi yliopiston

penkille. Ajattelin pitää väli vuoden opiskelusta ja etsiä työpaikan. Siihen aikaan niitä vielä sai.” (N299)

Työpaikka löytyi helposti palvelualalta ja edessä olivat mukavat nuoruuden päivät vanhempien luona asuen. Rahaa jäi matkusteluun ja tämä innosti myös hakeutumaan matkailualan koulutukseen. Opinnot aloittaminen merkitsi muuttoa kotikaupungista toiselle paikkakunnalle. Opiskeluvaihe jäi kuitenkin seurustelun aloittamisen vuoksi lyhyeksi.

”Muutin ensimmäistä kertaa pois kotoa ja elämä oli aika villiä. Sinä syksynä tutustuin myös nykyiseen aviomieheeni, joka asui kotikaupungissani, eikä opiskelu kaukana vieraalla paikkakunnalla enää huvittanutkaan. Tulin pois ja muutimme mieheni kanssa yhteen asumaan.” (N299)

Nainen onnistui pääsemään takaisin entiseen työpaikkaansa ja seuraavana vuonna pariskunta avioitui. Tässä vaiheessa alkoi tuntua siltä, että oli lopultakin hankittava itselle ammatti. Hyvä koulutodistus antoi periaatteessa mahdollisuuden valita mikä tahansa koulutusala. Ratkaisuna oli mennä siitä, missä aita oli matalin ja hakeutua yksivuotiseen matkailualan koulutukseen. Vaikka opiskelu ei erityisemmin innostanutkaan, kirjoittaja valmistui luokkansa parhaana ja stipendin saaneena. Opiskelun päättyessä perheen esikoinen teki jo tuloaan, joten työelämä sai odottaa. Äitiysloman aikana ei urakehitykselle ehtinyt uhrata ajatustakaan. Äitiysloman päättymisen jälkeen kunta tarjosi työllistämistukityöpaikan koulun kanslistina, mutta se ei vastannut kirjoittajan käsitystä mielekkästä työpaikasta.

”Virkamiestyörytmi tuntui todella vastenmieliseltä, ja puolen vuoden kuluttua olin todella tyytyväinen, kun sain vuorotyötä paikallisesta lounasravintolasta – kuuden ällän tarjoilijana. Siihen aikaan itseironia alkoi jo nostaa päätään. Tiesin, että pysyisin monenlaisiin vaativiinkin tehtäviin koulutuksen avulla, mutta elämä vei toiseen suuntaan. Tunsin itseni voimattomaksi. Olin köyhän perheen tyttö ja nyt oli jo elätettävä perhettäkin, jota oli muuten tulossa lisää.” (N299)

Toisen äitiysloman jälkeen seurasi lyhyt työjakso kahvion myyjänä ja pian perheeseen syntyi jo kolmas lapsi. Kolmen lapsen kanssa kotona ollessa syntyi ajatus ryhtyä yrittäjäksi. Koska kahvilatyö oli tullut useissa työpaikoissa tutuksi, oli luontevaa kokeilla oman kahvilan pitämistä. Kokemattomuuttaan nuori yrittäjä ajautui kuitenkin varsin nopeasti vaikeuksiin ja kahvila oli suljettava. Ensimmäistä kertaa elämässään hän oli joutunut tilanteeseen, jossa työtä ei ollutkaan tarjolla. Työn puutteessa hän hakeutui työvoimapolitiittiseen koulutukseen ravintolakokkilinjalle. Koulutuksen ja harjoittelujakson aikana oli kuitenkin tullut selväksi, ettei työ ravintolan keittiössä kiinnostanut. Yrityksen perustaminen olisi ollut ainoa mahdollisuus jatkaa ravintola-alalla, mutta rohkeus yrityksen perustamiseen oli yhden epäonnistumisen jälkeen kadonnut. Opiskelemaan lähtö ei tuossa vaiheessa enää tullut kysymykseenkään, vaikka miehellä olikin vakituinen työpaikka. Asuntolainat oli maksettava ja perhe tarvitsi kahden ihmisen tulot. Niinpä oli haettava kirjoittajan mielestä ”viimeiseen mahdolliseen paikkaan” eli suuren teollisuusyrityksen kokoonpanotehtäviin.

”Inhosin ajatusta jo etukäteen, mutta töitä oli saatava. Ja tiesin myös saavani. Tällä kertaa työhönottaja rohkaisi minua sanomalla, ettei tehtaalla ole yhtään insinööriäkään, jolla olisi näin hyvät koulutodistukset. En tiennyt itkeäkö vai nauraa. Lohduttukseksi päätin vielä kerran ryhtyä siihen, missä olin todella hyvä, eli lastentekoon.” (N299)

Neljännens lapsensa syntymän jälkeen kirjoittaja oli viettänyt kahden vuoden mittaisen äitiysloma- ja hoitovapaajakson ja oli juuri palaamassa takaisin työelämään entiselle paikalleen. Työtään tehtaassa hän piti mielenkiintoisena, mutta epävarmuutta loi paine siirtyä kolmivuorotyöhön, joka ei tuntunut perheellisen kannalta mielekkäältä vaihtoehdolta. Sen vuoksi yrityksen perustaminen oli edelleen mielessä ja lasten kasvaessa myös opiskeluhaaveet olivat nousseet uudelleen esiin.

”Arkeologia on edelleen se suurin intohimo. Olen taas alkanut lukea aiheesta kirjoja. Pitkään aikaan en ehtinyt keskittyä lukemiseen, mutta nyt lapset alkavat olla jo niin isoja, että omaakin aikaa voisi löytyä. Mutta mihin? Olen alkanut pelkäämään

”suurta tyhjiötä”, kun lapset eivät enää niin kiinteästi tarvitse minua. En toivoisi olevani samassa tehtaassa eläkeikään saakka. Voisipa vielä alkaa opiskelemaan...” (N299)

Työntekijäammattiin päätyneen naisen tarinassa merkittävä elämänkulkua suunnannut käännekohta ajoittui lukion jälkeisten opintojen aloittamishetkeen. Tuolloin hänen oli valittava joko opiskelu vieraalla paikkakunnalla tai työelämään siirtyminen ja vakituinen parisuhde. Vaaka kallistui jälkimmäisen puolelle. Perheen perustaminen ja säännölliset tulot menivät akateemisten opintojen ja uran rakentamisen edelle. Myöhemmin hankittu ammatillinen koulutus oli ollut käytännön syistä mahdollisimman lyhytkestoinen. Järvisen (1999, 176) tutkimuksessa tämän kaltainen nopean aikuistumisen tavoittelu oli tyypillistä etenkin yrittäjä- ja työläistäustaisille nuorille. Heille sosiaalista etenemistä ja koulutusuraa tärkeämpää tuntui olevan työmarkkinoille kiinnittyminen ja perheen perustaminen.

”EI TULLUT LÄÄKÄRIÄ, TULI VAIN PUUTARHURI”¹¹

Työntekijäammatin valinta saattaa olla koulumenestyjällekin luontevampi vaihtoehto silloin, jos omat vanhemmat ovat olleet työntekijöitä, kuten edellä kerrotuissa tarinoissa. Myös toinen puutarhuriksi ryhtyneistä naisista varttui työntekijäperheen esikoisena. Vanhemmat olivat vähän koulutettuja, eivätkä odottaneet lapsiltaanakaan mitenkään erityistä koulumenestystä. Kirjoittaja kertoi olleensa koko peruskoulun ajan kiltti, tunnollinen ja hyvä oppilas, joka ei voinut kuvitellakaan jättävänsä kotitehtäviä tekemättä. Alusta saakka oli ollut selvää, että läksyt oli annettu luettaviksi ja asiat opittaviksi. Keskiarvo nousi tasaisesti koko kouluajan ja lukiossa hän oli jo luokan priimus. Siitä huolimatta ”tavoitteena oli kirjoittaa vain magnan yleisarvosana.” Kuuden laudaturin tulos oli yllätys. Vanhem-

¹¹ Tämä yhden tarinan otsikkona ollut lause kuvaa kulttuurillemme tyypillistä tapaa arvottaa eri ammatteja. Puutarhuri saa etuliitteekseen vähäisyyttä ja mitättömyyttä korostavan ”vain” sanan. Vertailukohdaksi asettuu ammatti, jota sukulaiset, tuttavat ja vanhemmat usein suosittelivat kuuden laudaturin ylioppilaille. Yhdellä sanalla kaksi erilaista työtehtävää asetetaan hierarkkiseen järjestykseen ja osoitetaan niiden paikka ”kulttuurisella merkityskartalla”.

mat eivät silti osanneet osoittaa olevansa ylpeitä tyttärensä loistavasta koulumenestyksestä.

”Olen sukuni ensimmäinen ja toistaiseksi ainoa ylioppilas. Vanhempieni taholta en kokenut minkäänlaisia odotuksia, olihan koko termi- ja arvosanamaailma heille täysin vierasta. Usein tunsin heidän toivovan, että olisin vähän löysännyt ja tuonut kotiin jonkun kuutosen... Luulenpa että meni melko kauan ennen kuin vanhempani ymmärsivät, miten paljon jotkut ihmiset saavutustani arvostavat. Itse sain yo-kakkuni joka tapauksessa koristella.” (N191)

Lukion jälkeen oli tärkeintä päästä pois kotoa. Vanhemmille puolestaan oli tärkeää, että tytär saa opiskella mitä itse haluaa, mutta tukea valintojen teossa he eivät osanneet antaa. Niinpä hän haki yhteishaussa sopivan matkan päässä olevaan puutarha-alan oppilaitokseen. Ala kiinnosti, koska hän oli ollut useampana vuonna kesätöissä puutarhamyymälässä. Akateemiselle uralle lähteminen ei tuolloin käynyt mielessä, koska tietoa eri mahdollisuuksista ei ollut riittävästi.

”Minulle jäi sellainen mielikuva, ettei kukaan oikein kertonut, saati että olisin itse oivaltanut, yliopisto-opiskelun olevan myös yksi vaihtoehto. En tuntenut ketään, joka olisi opiskellut korkeakoulussa. Vanhemmillenikin se oli ilmeisesti jotain ”liian hienoa, josta ei valmistu miksikään”. Olisin tarvinnut jonkun, esim. opo koulussa, joka olisi valaissut mahdollisuuksistani.” (N191)

Tarinassa tulee esille kotitaustan ja kulttuurisen kasvuympäristön merkitys elämän päämäärien ja valintojen teossa. Koulutusvalintoja tehtäessä paremmassa asemassa ovat yleensä ne, jotka pystyvät vanhempiansa ja sisarustensa avulla saamaan tietoa erilaisista koulutusurista. He voivat myös paremmin arvioida millaista koulutusta kannattaa hankkia. (Ks. Bourdieu, 1998, 37.) Kirjoittajan tapauksessa vanhemmat eivät odottaneet lapseltaan koulumenestystä, eivätkä hänen omatkaan tavoitteensa olleet asetettu aivan korkeimmalle tasolle. Vanhemmilta puuttui myös tarvittavaa tietoa, jotta he olisivat voineet antaa neuvoja koulutus- ja ammatinvalintoja tekeväälle tyttärelleen. Koulussakaan ei ollut tarjolla riittävää ohjausta tai hän ei osannut käyttää sellaista hyväkseen. Yliopisto-opinnot karsiutuivat

mahdollisten koulutusvaihtoehtojen listalta yksinkertaisesti tiedon puutteen vuoksi. Vastaavanlainen ammatinvalinnanohjauksen puute tuli esille monissa työntekijä- ja maanviljelijä perheissä kasvaneiden ihmisten tarinoissa ja sama ilmiö on havaittu muissakin tutkimuksissa (esim. Järvinen 1999, 64).

Valmistuminen puutarha-alan oppilaitoksesta tapahtui työllisyys-tilanteen kannalta huonoon aikaan. Kirjoittaja oli tosin varautunut tilanteeseen ja hakeutunut ajoissa ammattikorkeakouluopintoihin. Vaikka opinnot olivat mielenkiintoisia, tuli opintielle muita esteitä. Hän kertoi olleensa aina omissa oloissaan viihtyvä ulkopuolinen tarkkailija, joka kouluaikoinakaan ei kaivannut luokkatovereiden seura. Omaan rauhaan ja yksin olemiseen tottuneelle tytölle vilkas asuntolaelämä kävi sietämättömäksi. Neljän vuoden mittaiseksi kaavailtu opiskelu katkesi sen vuoksi jo ensimmäisen lukukauden aikana.

”Edellisessä paikassa olin toki asunut oppilaitoksen asuntolassa, mutta siellä oli sentään jonkinlainen mahdollisuus yksityisyyteen... Vaatimus sosiaalisesta elämästä kasvoi kohdallani ylitsenäiseksi, en kerta kaikkiaan tuntenut kuuluvani niiden ihmisten joukkoon, oppilaitokseen kylläkin. Erittäin ahdistuneena lopetin opinnot noin kahden kuukauden jälkeen.” (N191)

Koska vaihtoehtoja asuntolassa asumiselle ei löytynyt, oli palattava vanhempien luokse, jossa seinät tuntuivat kaatuvan päälle. Ratkaisuna oli hakeutua talouskouluun ja etsiä samanaikaisesti oman alan töitä. Työpaikka löytyi melko nopeasti ja niin jäi talouskoulukin kesken. Uudessa työpaikassa hän sai oman vastualueen ja muutamien työntekijän alaisekseen. Vaikka työ oli kirjoittajan mukaan mielenkiintoista, tuntui itseään vanhempien ja kokeneempien työntekijöiden vahtiminen raskaalta. Myös työnantajan asenne työntekijöitä kohtaan ja epäoikeudenmukainen palkanmaksu sai mitan täyttymään. Runsaan vuoden työssäolon jälkeen hän ryhtyi aktiivisesti etsimään uutta työpaikkaa. Puolen vuoden etsimisen jälkeen löytyi uusi työpaikka pienessä puutarha-alan yrityksessä ja edessä oli paikkakunnan vaihto. Kirjoittamishetkellä nainen totesi olevansa uransa huipulla. Vaikka asema edellisessä paikassa oli korkeampi, arvostus ei ollut. Runsaan neljäkymmenen markan tuntipalkkaansa hän piti alaan ja työnkuvaan nähden hyvänä.

Kirjoittaja totesi, että puutarhuriksi pääsee huonommillakin papereilla, mutta muistutti kuitenkin, etteivät pelkät laudaturit avaa välttämättä korkeakoulujen ovia. Kirjoittamishetkellä ei opiskeluintoa tuntunut enää edes löytyvän. Kokeilu avoimessa yliopistossa oli osoittanut, ettei ”löysän luennoitsijan kuuntelu pimeinä syysiltoina töiden jälkeen” juuri innostanut. Lähisukulaisista ainoastaan mummo oli huomauttanut uravalinnasta, koska olisi toivonut lapsenlapsestaan itselleen ilmaista lääkäriä. Poikkeuksellinen uravalinta oli kuitenkin herättänyt ihmetystä monien muiden ihmisten keskuudessa. Kirjoittajan harteille sälytettiin odotuksia, jotka eivät vastanneet hänen omia päämääriään.

”Nykyään ihmisten kommentit saavat minut tuntemaan syyllisyyttä. Kun koulutaustani tulee ilmi, yleinen kommentti on, että sinustahan olisi voinut tulla mitä vaan. Aivan kuin olisin jättänyt käyttämättä kuusi ällääni... Tunnen etten täytä ”kuuden ällän ylioppilaan normia.” Yksikin ällä vähemmän, niin asia ei herättäisi kiusallisen paljon huomiota. En ole koskaan haaveillut mistään ammatista tai ainakaan työurasta. Minun haaveikseni riittävät perhe ja oma pieni puutarha.” (N191)

AKATEEMINEN TAUSTA JA DUUNARIN SIELU

Toisen puutarhuriksi ryhtyneen naisen tarina poikkeaa muista työntekijäammatteihin päätyneiden tarinoista siinä, että kirjoittajan vanhemmat ovat akateemisesti koulutettuja. Kodin kulttuurisen ja ammatillisen perinteen jatkamisesta ei siis hänen uravalinnassaan ollut missään mielessä kysymys. Vaikka ammatinvalinta oli tapahtunut kertojan mukaan tietoisien harkinnan seurauksena, ei tarinassa tullut esiin myöskään voimakkaita eettisiä sitoumuksia tai arvovalintoja siten kuin edellä olevissa vihreän elämäntavan valinneiden tai maanviljelijöiden tarinoissa.

Nainen kertoi viihtyneensä koulussa hyvin. Oppiminen oli ollut aina helppoa, eikä läksyihin kulunut juurikaan aikaa. Kavereita oli runsaasti ja kouluajan muistoissa päällimmäisenä olivat luokkabiilet ja seurustelusuhteet. Kuusi laudaturia tuli yllätyksenä muillekin kuin itselle, sillä odotuksia tai paineita ei asetettu sen enempää

koulusta kuin kotoakaan. Ammatinvalinta lukion jälkeen oli vaikeaa ja urasuunnitelmat epäselviä. Huonosta valmistautumisesta johtuen tie akateemisiin opintoihin ei auennut heti ensimmäisellä yrittämällä. Kauppaoppilaitoksesta opiskelupaikka sen sijaan avautui, mutta jo viikon mittaisen tutustumisen jälkeen työelämä tuntui houkuttelevammalta vaihtoehdolta. Työpaikka löytyi nopeasti isän suhteiden avulla, mutta pysyvä työelämään asettuminen ei tuntunut tuolloin ajankohtaiselta. Säännölliset tulot eivät olleet toimeentulon kannalta välttämättömiä, koska kotiväki huolehti tuolloin kaikesta välttämättömistä menoista. Opiskelemaan lähteminen oli kaiken aikaa suunnitelmissa, mutta koulutusala oli vielä väli vuoden jälkeenkin hukassa.

”Asuin edelleen vanhempieni luona eikä minulla ollut raha- huolia, joten työnteon tuomat vakituiset tulot eivät luoneet minulle työmotivaatiota. Päinvastoin minussa heräsi talven aikana halu päästä vielä muutamaksi vuodeksi pakoon vakituisien tulojen, työpaikan ja oman talouden tuomaa vakaata ja turvallista elämää. Ainoana ratkaisuna näin yliopiston. Minulla ei edelleenkään ollut mitään käsitystä siitä, mitä haluaisin opiskella ja päätin pyrkiä lukemaan tiedotusoppia, koska se oli arvostettu ala. Toissijaiseksi vaihtoehdoksi hakupapereihini merkitsin informaatiotutkimuksen taktikointisyistä; sitä oli helppoa päästä lukemaan. Jo pääsykokeisiin mennessäni olin kuitenkin sitä mieltä, että en haluaisi lukea kumpaakaan näistä. Yhtäkkiä olin kiinnostunut sosiologiasta...” (N126)

Toisella yrittämällä yliopiston ovet avautuivat. Alkuvaiheessa aktiivisuus suuntautui tosin enemmän opiskelijaelämään kuin opintoihin. Syksyn aikana alkoi tuntua yhä enemmän siltä, ettei yliopisto ollut sittenkään oikea paikka. Joululoman aikana kotipaikkakunnalla käydessään hän tutustui tulevaan mieheensä ja paluu opintojen pariin oli sen vuoksi entistäkin hankalampaa. Seuraavina kuukausina seurustelu vei aikaa opinnoilta ja muutto poikaystävän kanssa yhteiseen asuntoon tuli ajankohtaiseksi. Poikaystävän kanssa yhteistä tulevaisuutta suunniteltaessa syntyi ajatus hakeutua yhdessä käytännöllisemmän koulutuksen ja ammatin pariin.

”Hankimme yhteisen asunnon ja menimme kihloihin... Syksyn aikana keskityin suhteeseeni ja ajauduin yhä kauemmas opiskelijaelämästä. Teimme mieheni kanssa tulevaisuuden suunnitelmia, halusimme tehdä jotain yhteistä ja hiljalleen minussa kypsyi päätös jättää yliopisto-opinnot. Keväällä otimme selvää opiskella oppisopimuksella puutarhuriksi, paikkaa ei kuitenkaan löytynyt. Seuraavana syksynä jatkoin edelleen yliopistolla. Hylkäsin luennot ja päätin, että koska tavoitteenani ei ole valmistuminen, luen vain sitä mikä minua kiinnostaa... Keväällä haimme sitten yhteishaussa opiskelemaan puutarhureiksi. Mieheni pääsi kouluun suoraan, minä peruutuspaikalle.” (N126)

Puutarha-alan työtehtävät olivat tuttuja jo kouluvuosilta, jolloin kesälomat olivat kuluneet mansikkaviljelmillä ja hautausmaita haravoidessa. Puutarhuriopintojen ohella jatkuivat myös yliopisto-opinnot. Kahden opiskeluvuoden jälkeen puutarhurin tutkinto oli suoritettu. Vakituinen työpaikka löytyi nopeasti ja samalla yliopisto-opinnot saivat jäädä ainakin toistaiseksi. Nainen kertoi kuitenkin, ettei siihenastinen elämäntietä vastannut hänen teini-ikänsä unelmiaan. Työtehtävät naisvaltaisella matalapalkka-alalla olivat heikosti arvostettuja eikä työssä ollut etenemismahdollisuuksiakaan. Silti hän koki olevansa onnellinen ja tyytyväinen valintoihinsa ja tässä hän näki yhteyden hyvään koulumenestykseen.

”Tiedän, että olen tehnyt kaikki valintani itse, en olosuhteiden pakosta: tämä vain sopii minulle paremmin. Minulla ei ole paremmin koulutettujen, yhteiskunnallisesti parempaa työtä tekevien edessä itsetunto-ongelmia, en koe, että he olisivat minua älykkäämpiä. Elämästäni on myös poissa turhanpäiväinen jossittelu: ”Jos olisin menestynyt koulussa paremmin, minulla olisi ollut tilaisuus opiskella jotain muuta...”(N126)

Naisen kertomuksessa keskeisenä teemana oli ammatinvalinnan epävarmuus sekä vaikeus valita akateemisen ja työväenluokkaisen kulttuurin välillä. Lukion jälkeinen aika oli ollut oman paikan etsintää. Tarinan perusteella jäi epäselväksi, millaisista oloista elämäntumppani oli lähtöisin ja kuinka suuri vaikutus hänellä oli ollut ammatinvalintaan. Voisi olettaa, että puolison rooli oli ollut keskei-

nen ei-akateemiselle uralle hakeutumisessa.¹² Kertojan mukaan ammatinvalinta oli kuitenkin ollut oman tietoisien harkinnan tulosta. Perinteisen ajattelumallin mukaan kirjoittaja oli kokenut sosiaalisen laskun siirtyessään akateemisesta perheestä työntekijätehtäviin. Vaikka ajatus sosiaalisesta noususta ja laskusta perustuu asioiden subjektiiviseen arvottamiseen, merkitsee sosiaalinen liikkuvuus joka tapauksessa yksilön kannalta jonkinasteista ympäristön vaihtoa, kulttuurista siirtymää. Tällä voi olla yksilön elämäntavasta negatiivisia seurauksia, riippumatta siitä, tulkitaanko hänen kokeneen sosiaalisen nousun vaiko laskun. Esimerkiksi lapsuudenkodissa omaksutut normit ja arvot eivät välttämättä päde uudessa ympäristössä. (Stonequist 1965; Trondman 1993; Ogbu 1987.)

On johdonmukaista ajatella, että monet ihmiset pyrkivät välttämään sen tyyppistä kulttuurista siirtymää, jossa he joutuisivat luopumaan itselleen tutusta elämäntavasta, yhteisöstä ja ympäristöstä, johon tuntevat kuuluvansa. Yksilön kiinnittyminen ja sopeutuminen uuteen sosiaaliseen ryhmään tai yhteisöön ja sen arvomaailmaan ei sen vuoksi ole kovin yksinkertaista. (Ks. Berger & Luckmann 1998, 177–184.) Esimerkiksi massakoulutusjärjestelmää toteutettaessa tämä puoli ihmisten elämämaailmasta on kuitenkin usein sivuutettu. Ajatuksena tuntuu olleen se, että ihmisten pyrkimyksenä on ja tulee olla koulutuksen avulla ”kohoaminen” pyramidin kaltaiseksi miellelyssä sosiaalisessa kerrostumarakenteessa. (Ks. Winch 1990, 19–20.)

Jos kulttuurinen siirtymä epäonnistuu jollakin tavoin, saattaa seurauksena olla eräänlaisen väliinpuotoajan tai marginaali-ihmisen roolin omaksuminen. Alkujaan Robert E. Parkin ja Everett Stonequistin lanseeramalla ”marginaali-ihmisen” (marginal man) käsitteellä (ks. Stonequist 1965) viitataan modernin aikakauden ihmiseen, jonka elämäntavakulttuuria sävyttää kahden erilaisen kulttuurin vaikutukset ja joka kokee näiden kulttuurien ristiriitaisuudet omana henkilökohtaisena ongelmanaan. Marginaali-ihmisiä löytyy Stonequistin (1965, 1–4) mu-

¹² Poikkeuksellisen valinnan tehneiden (puutarhureiden) joukkoon sijoittui myös toinen akateemisen perheen tyttö (N244). Hänen tapauksessaan uravalinta liittyi aviopuolison elämäntapaan ja ammattiin. Kirjoittaja oli heti lukion jälkeen muuttanut kaupungista maaseudulle ja avioitunut nuoren puutarha-alan yrittäjän kanssa ja myöhemmällä iällä perustanut oman käsityöalan yrityksen. Kirjoittaja eli aktiivista ja työntäyteistä yrittäjän elämää, eikä katunut tekemiään valintoja, vaikka suuren velkataakan alla kamppailu olikin välillä ollut vaikeaa.

kaan niiden ihmisten keskuudesta, jotka ovat esimerkiksi siirtolaisuuden, avioliiton tai kouluttautumisen myötä tehneet siirtymän kulttuurista toiseen. Kahden erilaisen kulttuurin arvoihin ja toimintamalleihin identifioitunut yksilö saattaa kokea konfliktin omassa persoonallisuudessaan. Hän voi tuntea itsensä pakotetuksi valitsemaan kahden ryhmän tai elämänmuodon väliltä, joihin molempiin hänellä on kulttuurisia siteitä ja joista kummastakaan hän ei halua luopua. Kotitaustan ja koulumenestyksen vuoksi puutarhurinaisen elämää näytti jossain määrin sävyttävän edellä kuvatun kaltainen marginaalisuuden kokemus ja tasapainoilu kahden kulttuurin välimaastossa, tietämättä kumpaan oikeastaan kuuluisi. (Ks. Stonequist 1965; Trondman 1993, 77–81; Vanttaja & Järvinen 1998.)

”Toisaalta hyvä koulumenestys akateemisten vanhempieni tukemana on tuonut elämäni jonkinmoisen ristiriidan: minulla on piintynyt tunne siitä, että kuusi ällää kirjoittaneena minun on lähes velvollisuus hankkia ne maisterin paperit, vaikkei minulla olekaan mitään päämäärää johon niitä tarvittaisiin. Minussakin istuu syvässä akateemisten titteleiden arvostus ja käsitys, että duunarin hommat on varattu niille, jotka eivät muuhun kykene. Saan kai lopun elämäni kamppailla sen kanssa, että en koe olevani täydellisen sopiva käytännön hommiin, kun selvästikin minulla on taipumus omaksua kirjaviisautta ja toisaalta en koskaan voi sopeutua akateemiseen kulttuuriin, koska minulla on duunarin sielu.” (N126)

IV. KOKOAVA TARKASTELU

Edellä olevilla sivuilla olen esittänyt tilastoaineistoihin ja elämäkertoihin perustuvan kuvan koulumenestyjistä ja heidän koulutus- ja työuristaan. Koulussa menestymisen mittarina olen käyttänyt ylioppilaskirjoituksissa saatuja arvosanoja. Kahta täysin erilaista aineistoa hyödyntäen olen pyrkinyt luomaan monipuolisen kuvan koulumenestyjien elämäkulusta. Kummallakin aineistolla on omat vahvuutensa ja heikkoutensa. Tilastoaineisto tarjoaa yleistettävissä olevaa määrällistä tietoa koulumenestyjistä ja heidän uravalinnoistaan. Elämäkerrat tuovat puolestaan ihmisten omat kokemukset, tulkinnat ja arvomaailman tarkasteltavaksi ja siten auttavat ymmärtämään paremmin heidän elämäkulkuaan ja valintojaan. Kertomusten sisältöä voidaan myös verrata erilaisissa teorioissa esitettyihin oletuksiin ja näin testata niiden uskottavuutta. Laadullisin menetelmin kyetään kuitenkin käsittelemään vain rajattua määrää tapauksia, jolloin yleistysten tekeminen on epävarmaa ja kyseenalaista. Erilaisten aineistojen yhdistämisen etuna voi pitää lähinnä sitä, että ne jossain määrin paikkaavat toistensa puutteita. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 186-199.)

Laudaturin yleisarvosanan kirjoittaneista ylioppilaista kootun tilastoaineiston avulla selvitin aluksi, millaisista lähtökohdista ylioppilaskirjoituksissa menestyneet oppilaat tulevat ja miten he sijoittuvat lukion jälkeiselle koulutus- ja työuralle. Tilastoaineistot osoittavat sen, että ylioppilaskirjoituksissa laudaturin yleisarvosanan kirjoittaneiden joukossa tytöt ovat olleet kaikkina tarkasteltavina vuosina selvästi enemmistönä. Vuosittain laudaturin yleisarvosanan kirjoittaneista ylioppilaista peräti kaksi kolmasosaa on ollut tyttöjä. Vastaavanlainen vinouma

näkyvät myös ylioppilaskirjoituksissa menestyneiden oppilaiden kotitaustaa tarkasteltaessa. Koko väestön koulutus-, ammatti- ja tulojakaumiin suhteutettuna, toimihenkilötehtävissä työskentelevien, keskimääräistä pidemmälle kouluttautuneiden ja paremmin ansaitsevien isien lapset ovat olleet kaikkina tarkasteltavina vuosina selvästi yliedustettuina.

Vaikka tulokset noudattavat perinteisten sosiologisten teorioiden olettamusta kotitaustan ja lasten koulumenestyksen välisestä yhteydestä, voidaan tilastoista lukea myös se, että laudaturylioppilaiden joukossa on suhteellisesta aliedustuksesta huolimatta runsaasti pelkän peruskoulutuksen saaneiden työntekijöiden ja maanviljelijöiden lapsia. Kotitausta ei ole asettanut esteitä kyseisten oppilaiden koulumenestykselle, joten he kyseenalaistavat omalla toiminnallaan teesit kodin kulttuuristen, taloudellisten ja sosiaalisten pääomien merkityksestä yksilön koulutusuran muotoutumisessa. (Vrt. Bourdieu 1995; 1986.) Yhtenä lähtökohtanani oli kiinnittää huomiota näihin oppilaisiin, joiden koulumenestystä on monissa kasvatussosiologisissa tutkimuksissa pidetty poikkeuksellisenä ja tilastollisten todennäköisyyksien vastaisena (ks. Murphy 1990; Järvinen 1996). Tavoitteena oli yhtäältä ymmärtää ”ennusteen” vastaista käyttäytymistä ja toisaalta tarkastella sitä, olivatko kyseiset ylioppilaat sijoittuneet lukion jälkeiseen koulutukseen ja työelämään vastaavalla tavalla kuin pidemmälle kouluttautuneiden toimihenkilöiden jälkeläiset. Ajatuksena oli näin arvioida, toteutuvatko länsimaiseen koulutuspolitiikkaan vuosikymmenien ajan kuuluneet tasa-arvon tavoitteet edes silloin, jos tarkasteluun valitaan pitkän yleissivistävän koulutuksen menestyksellisesti suorittaneet ihmiset.

Perinteisesti koulutuksellista valikoitumista ja sosiaalista liikkuvuutta tarkastelevissa tutkimuksissa tasa-arvon on ajateltu toteutuvan, jos eri kotitaustoista tuleville ihmisille on yhtä todennäköistä valikoitua korkeakouluun, ylempiin toimihenkilöasemiin ja korkeimpiin tuloryhmiin¹ (Antikainen ym. 2000, 320–322). Näin ajatellen hyvä

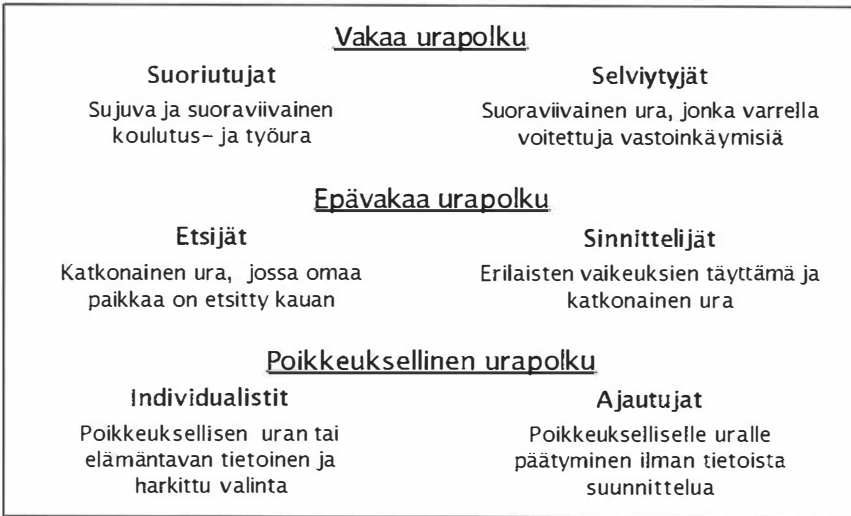
¹ Vastaus tasa-arvon toteutumista koskevaan kysymykseen riippuu siitä, miten tasa-arvo määritellään. Edellä esitetyn kaltaista tasa-arvoajattelua ja sen mukaan rakennettuja tutkimusasetelmia kohtaan on esitetty myös kritiikkiä. Tutkimusten on katsottu nojautuvan tiettyihin annettuina otettuihin olettamuksiin yhteiskunnasta ja ihmisten pyrkimyksistä. Esimerkiksi korkeakoulutukseen valikoitumista koskevien tutkimusten on nähty korostavan korkeakoulutuksen paremmuutta muihin koulutusväyliin verrattuna. (Ks. Koivisto & Honkanen 2000.) Oppilaan sosiaaliseen taustaan kytkeytyvän koulutushaluttomuuden ”parantamisessa” on puolestaan nähty olevan kyse ahdasmielisestä keskiluokkaisen arvomaailman tyrkyttämisestä. (Ks. Murphy 1990.)

menestys ylioppilaskirjoituksissa on selvästi tasoittanut erilaisista kotitaustoista tulleiden ihmisten mahdollisuuksia. Laudaturylioppi-laajat ovat yleensä hankkineet korkeakoulututkinnon, sijoittuneet ylempiä toimihenkilöiksi ja päätyneet keskivertoa paremmin ansaitsevien suomalaisten joukkoon. Pieniä eroja eri sosiaaliryhmistä tulleiden sijoittumisessa on tosin nähtävissä, sillä todennäköisintä kyseiseen joukkoon päätyminen on ollut miehille, jotka olivat lähtöisin hyvätuloisista ja koulutus pääoma omaavista toimihenkilöperheistä. Kotitaustan merkitys näkyy selvästi myös siinä, että hyvätuloisten ja koulutettujen toimihenkilöiden jälkeläiset ovat jatkaneet muita innoikkaammin tutkijakoulutukseen ja hakeutuneet muita harvemmin opiskelemaan koulu- ja opistotason ammatillisiin oppilaitoksiin.

Kotitaustaa huomattavasti merkittävämpi laudaturylioppilaita erottava tekijä on kuitenkin sukupuoli. Miesten ja naisten väliset erot näkyvät selkeinä niin lukion jälkeisen koulutusuran, työelämään sijoittumisen kuin tulotasonkin suhteen. Naiset olivat hakeutuneet lukion jälkeen miehiä useammin koulu- ja opistotason oppilaitoksiin tai suorittaneet alemman korkeakoulututkinnon. Sen sijaan ylempään korkeakoulututkinnon ja etenkin tutkijakoulutuksen hankkiminen oli kiinnostanut naisia huomattavasti vähemmän kuin miehiä. Miehet olivat sijoittuneet selvästi naisia useammin ylempiin toimihenkilöasemiin ja saavuttaneet myös huomattavasti paremman tulotason kuin naiset. Koulutusvalinnat selittävät ainakin osittain sen, miksi naiset eivät olleet yleensä saavuttaneet työelämässä vastaavanlaista asemaa ja tulotasoa kuin miehet. Huomion arvoista on kuitenkin se, että samaan ammattiin sijoittuessaankin naiset ansaitsevat usein huomattavasti miehiä vähemmän. Kotitaustan merkitys uravalinnoissa näkyy myös naisten keskinäisessä vertailussa, sillä hyvätuloisista ja koulutetuista toimihenkilöperheistä tulleet erottuvat selvästi muusta joukosta.

Sukupuolten väliset työelämään sijoittumisen erot näkyvät tilastoissa selvinä, mutta on kokonaan toinen kysymys, mistä erojen tulkitaan johtuvan.² Tilastojen avulla voidaan seurata koulussa menestyneiden ihmisten tyypillisiä elämänurja ja ne tarjoavat mahdollisuuden tutkia kokonaisten ikäluokkien sijoittumista työelämään. Niiden

² Kuten Alkula kumppaneineen (1994, 297) on todennut, ”on syytä erottaa toisistaan kaksi asiaa, tutkimustulokset havaintoina tai tunnuslukuina ja tulosten tulkinta”.

KUVIO 4. KUUDEN LAUDATURIN YLIOPIILAIDEN ERILAISET URAPOLUT JA -TYYPIT

monelta osin liukuvia ja hämäriä. Elävässä elämässä yksittäinen ihminen ei välttämättä koe sijoittuvansa vain yhteen ryhmään. Kun elämäntilanne muuttuu, vaihtuu myös menneisyyden tulkinta toisenlaiseksi. Sen vuoksi tarinoiden ja niiden pohjalta luotujen tyyppitelyjen voi ajatella olevan tietynlaisia ”pysäytyskuvia”, joissa elämää on kuvattu kirjoittamishetken näkökulmasta. Tyyppittelyn avulla lukuisat tarinat ja niiden sisältämien yksityiskohtien tulva voidaan kuitenkin tiivistää hallittavaan muotoon ja samalla kertoa jotain oleellista inhimillisestä toiminnasta.

Kuuden laudaturin ylioppilaat päätyivät useimmiten vakaalle ja suoraviivaiselle uralle, jossa työttömyyskokemukset olivat harvinaisia.⁴ Vakaan uran kulkijat jakautuivat kahteen erilaiseen tyyppiin – suoriutujiin ja selviytyjiin – sen mukaan, kuinka vaivattomana tai ongelmallisena oma elämänkulku kuvattiin. Suoriutujien kertomuk-

⁴ On syytä huomata, ettei eri uratyyppien suhteellisista osuuksista voi tehdä pätevää yleistystä, koska elämäkerta-aineiston kokoaminen ei perustunut systemaattiseen otantaan.

sisä lukion jälkeiseen koulutukseen ja myöhemmin työuralle sijoittuminen oli ollut ongelmatonta ja useimmat olivat tyytyväisiä uraansa. Myös tulevaisuuteen suhtauduttiin luottavaisesti. Kyseiset kertomukset tukevat näkemystä kotitaustan ja kodin resurssien merkityksestä lasten koulumenestyksessä. Koulutetuissa perheissä varttuneiden suoriutujien kertomuksissa tuli kaikkein selvimmin esille se, miten kodin kulttuurisista, taloudellisista ja sosiaalisista pääomista voi olla etua lasten koulu-uralla. Ne kuvaavat osuvasti sitä, miten koulutyöhön sitoutuminen, kouluvalmiuksien kehittyminen, halu menestyä koulun arvostamisessa ja ennen kaikkea koulutyön vaivattomuus ovat usein yhteydessä siihen, millaisissa oloissa oppilas on varhaislapsuudessaan elänyt. Monet tuntuivat omaksuneen kouluvalmiuksia lähes huomaamatta lapsuuden kasvuympäristössään toimiessaan. Näille ihmisille koulutyön moitteeton suorittaminen ja koulussa menestyminen oli ollut itsestään selvä asia.⁵

Koulun käytäntöihin sopiva habitus voi kuitenkin muotoutua myös kotioloissa, joissa vanhemmilla ei ole koulutus pääomaa (vrt. Bourdieu 1995, 161–173). Myös maanviljelijä- ja työläisperheissä varttuneiden suoriutujien tarinoissa korostui kodin koulutusmyönteinen asennoituminen ja vanhempien pyrkimys kaikin tavoin tukea lastensa koulunkäyntiä. Heidän kohdallaan oli usein kysymys siitä, että vanhemmilla ei ollut aikoinaan tilaisuutta kouluttautua, joten he halusivat tarjota lapsilleen sen mahdollisuuden, josta kokivat itse jääneensä paitsi. Perheen arvomaailma oli vanhempien koulutuksesta ja ammatista huolimatta koulun vaatimusten mukainen. He halusivat lastensa päätyvän raskaiden työväenluokkaisten töiden sijasta toisenlaisiin ammatteihin. (Vrt. Willis 1977; MacLeod 1987.)

Etenkin selviytyjien kertomukset tuovat esiin sen, kuinka koulun käytäntöihin sopiva asennoituminen ja suhtautumistapa voi muotoutua ulkoisesti hyvinkin erilaisissa olosuhteissa ja monista eri syistä. Vaikka kodissa ei välttämättä ollut kulttuurisia, taloudellisia ja sosiaalisia pääomia siinä muodossa kuin Bourdieu teoriassaan esittää, saattoivat kotona omaksutut toimintamallit ja arjen käytännöt siitä huolimatta olla tietyllä tavalla yhdensuuntaisia koulun vaati-

⁵ Kiitettävien arvosanojen tavoittelun itsestäänselvyys tuli hyvin esille erään miehen tarinassa, jossa hän kertoi huomanneensa vasta armeijassa, etteivät kaikki ihmiset yritä aina parastaan. ”Tämä tuntuu itsestäänselvyydeltä, mutta kun itse olin aina tehnyt parhaani, niin se hieman yllätti”, mies toteaa.

musten kanssa. Monissa selviytyjien tarinoissa tuli esille se, että koulutus ja koulussa pärjääminen saattavat merkitä syrjäseuduilta tai hankaliksi koetuista ja köyhistä olosuhteista tullee oppilaille täysin eri asiaa kuin hyvin toimeentulevien keskiluokkaisten kaupunkilaisperheiden lapsille. Syrjäisellä maaseudulla ei välttämättä ollut tarjolla samanikäistä seuraa ja virikkeellistä puuhaa, joten läksyjen teko toi mielekkyyttä elämään. Joillekin selviytyjille koulu puolestaan edusti lähinnä turvapaikkaa, jonne saattoi paeta kodin ahdistavaa ilmapiiriä ja jossa kaaoksen sijasta vallitsi systemaattinen ajan, tilan ja rituaalien järjestys (vrt. Kivinen & Rinne & Kivirauma 1985, 12). Ennalta määrätyn lukujärjestyksen mukaan eteneminen ja hyvä koulumenestys toi turvallisuutta heidän elämäänsä. Toisille taas ahkera puurtaminen koulutöiden parissa saattoi olla keino kompensoida muilla elämänalueilla kohdattuja vaikeuksia.

Monille köyhissä perheissä kasvaneille oppilaille koulumenestys merkitsi myös lupausta paremmasta elämästä ja mahdollisuutta välttää vanhempien kohtalo. Koulutyö ja koulutuksen kautta avautuvat tulevaisuudennäkymät alkoivat vähitellen tuntua houkuttelevammalta vaihtoehdolta kuin päätyminen siihen ammattiin, elämäntapaan tai elämäntilanteeseen, jossa omat vanhemmat olivat. Vaikka vanhemmat eivät aina konkreettisesti ja tietoisesti osanneet tukea koulutyökentelyä, saattoivat he huomaamattaankin ohjata lapsiaan läksyjen pariin, esimerkiksi rajoittamalla näiden vapaa-ajan viettoa tai antamalla vapautuksia kotitöistä. Lisäksi monet hankalissakin oloissa varttuneet kirjoittajat olivat voineet isovanhempiensa tai sisarustensa avustamana oppia lukemaan jo ennen kouluikää, mikä osaltaan helpotti koulutyöhön sopeutumista. Tämän ohella he olivat voineet omaksua kotona auktoriteetteihin alistuvan, hyvätapaisen ja konflikteja välttävän käyttäytymisen. Näin ollen varhaislapsuuden aikana muotoutunut habitus sopi heidän kohdallaan koulun institutionaaliin odotuksiin ja käytäntöihin, jotka edellyttivät kuuliaista käytöstä. (Vrt. Kivinen, Rinne & Kivirauma 1985, 74–76; Bourdieu & Wacquant 1995, 161–173.)

Myös epävakaa ja katkonaisen uran kulkijat jakautuivat kahteen erilaiseen ryhmään, etsijöihin ja sinnittelijöihin. Etsijöiden tarinoissa pääjuoni liittyi oman paikan löytämiseen työelämästä. Osalla etsijöistä hapuileva uravalinta johtui yksinkertaisesti siitä, etteivät he osanneet päättää mille alalle hakeutuisivat. Erinomaisesta koulume-

nestyksestä ja monipuolisesta osaamisesta johtuen mahdollisia uravaihtoehtoja oli lukuisia. Jotkut kykenivät ratkaisemaan uravalinnan ongelman siten, että olivat toimineet useilla eri elämänalueilla koki- en monipuolisen osaamisen elämää rikastuttavana asiana. Heikom- paan tilanteeseen olivat joutuneet ne, jotka eivät yrityksistään huoli- matta olleet löytäneet yhtä selkeää vahvuusaluetta johon keskittyä. Heidän tilanteensa kuvaa Thomas Ziehen (1991) sosiokulttuuriseksi vapautumiseksi nimittämän historiallisen murroksen vaikutuksia yksilötasolla. Ihmiset joutuvat ottamaan enemmän henkilökohtaista vastuuta omasta elämästään ja tekemään eri valintatilanteissa ratkai- suja ilman perinteen tuomaa turvaa ja sitovia moraalaisia periaatteita. (Ks. Roos 1996, 211–212.) Samalla kun on tietystä määrin vapaudut- tu perinteiden kahleista ja uravalintojen rajallisuudesta, ovat lisään- tyneet myös vaikeudet rakentaa omaa identiteettiä. Vaihtoehtojen tulvassa elämästä voi tulla päämäärätöntä ajeltamista. Näin näytti käyneen etenkin silloin, jos ihmisillä ei ollut lähipiirissä uravalinnan suunnannäyttäjiä tai läheisten ihmisten vahvaa tukea omille pyrki- myksille.

Yksilön vapaata valintaa korostavassa yhteiskunnassa unohtuu helposti se, että oman paikan löytämisen vaikeudet voivat johtua tekijöistä, joihin yksilö ei voi vaikuttaa. Monien etsijän uralle ajautu- neiden naisten tarinat kuvaavat sitä, kuinka työuran muotoutumisen taustalla voivat olla yksilön vaikutusmahdollisuuksien ulottumatto- missa olevat tekijät. Esimerkiksi 1990-luvun alun taloudellisen la- man aiheuttama heikko työllisyystilanne oli saattanut olla yksi kes- keinen työuraa ohjannut tekijä. Jos lisäksi opintojen päättyminen, perheen perustaminen ja vaikkapa muutto vieraal- le paikkakunnalle tutun sosiaalisen verkoston ulkopuolelle oli ajoittunut lamakaudelle, olivat monet havainneet joutuneensa vähitellen työn saannin kan- nalta toivottomaan tilanteeseen. Joissakin tapauksissa kasautuvien ongelmien myötä avioliittokin oli ajautunut kriisiin ja elämä oli jat- kunut yksinhuoltajana pätkätoiden ja niukan toimeentulon varassa.

Nykypäivän alati muuttuvilla työmarkkinoilla korostetaan sitä, kuinka työntekijöiden tulee olla joustavia ja valmiita vaihtamaan ammattiaan useita kertoja elämänsä aikana (ks. Sennet 1998; Rinne & Salmi 1998; Kasvio 1994). Osa etsijöistä olikin elämänkokemus- tensa myötä vähitellen sopeutunut pätkätyöläisen rooliinsa, jossa tulevaisuutta ei kannattanut pohtia pitkälle eteenpäin. Työmarkki-

noiden epävarmuuteen ja vaihtuviin työtehtäviin mukautumisesta oli tullut osa identiteettiä. Yksilön näkökulmasta mielekkäämpi ja tyydyttävämpi vaihtoehto näyttäisi kuitenkin olevan vakituisen ja pitempiaikaisen työsuhteen löytäminen. Monet etsijät, jotka olivat vuosia kestäneiden harharetkien jälkeen lopulta löytäneet oman paikkansa, pitivät vakituisen työpaikan saantia yhtenä elämänsä huippuhetkenä. (Ks. myös Häyrynen 1988.)

Roos (1987, 72) on todennut tavallisten suomalaisten elämäntarinoiden jakautuvan karkeasti ottaen kahteen selvästi erottuvaan pääryhmään, onnen tarinoihin ja kärsimystarinoihin. Tämä kahtiajako oli havaittavissa myös kuuden laudaturin ylioppilaiden kertomuksissa. Ryhmien ääripäitä edustavat tässä tutkimuksessa esimerkiksi suoriutujat ja sinnittelijät. Epävakaalla uralla kulkevien sinnittelijöiden tarinat olivat lähinnä kuvauksia erilaisten vaikeuksien keskellä elämisestä. Sinnittelijöiden koulunkäyntiin liittyi usein kielteisiä muistoja ja heillä oli ollut vaikeuksia myös uravalinnassa ja lukion jälkeisissä opinnoissa tai työelämässä. Tarinat olivat sävyltään pessimistisiä ja monien elämä tuntui olleen yksinäistä puurtamista. Sinnittelijät olivat yleensä tyytymättömiä työuraansa ja kokivat tehneensä täysin vääriä koulutusvalintoja.

Sinnittelijän uralle päätymistä voitaisiin selittää esimerkiksi yksilöllisillä ominaisuuksilla ja luonteenpiirteillä, kuvailivathan monet kirjoittajat olleensa jo kouluaikoina ujoja, hiljaisia ja syrjäänvetäytyviä.⁶ Kyseisen selitysmallin puutteena on kuitenkin sen historiattomuus. Kulttuurisesta näkökulmasta tarkastellen arkikeskustelussa yksilöllisiksi ominaisuuksiksi ymmärretyt persoonallisuuden piirteet, asenteet, motiivit jne. muovautuvat, määrittyvät ja aktivoituvat aina ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa ja tietynlaisessa kontekstissa. Yksilön ominaisuuksia ei sen vuoksi ole syytä pitää sosiaalisesta ympäristöstään erillisinä ilmiöinä, vaan ne on perusteltua kytkeä esimerkiksi identiteetin ja habituksen käsitteisiin, jotka ovat yhteydessä siihen, millainen käsitys henkilöllä on itsestään ja omista mah-

⁶ Ujojen, ahdistuneiden ja syrjäänvetäytyvien oppilaiden on todettu ajautuvan koulun päätyttyä helposti tilanteeseen, jossa heiltä puuttuvat työelämässä välttämättömät sosiaaliset valmiudet. Kyseiset oppilaat eivät ole onnistuneet saamaan näiden valmiuksien muodostumiselle välttämätöntä tukea sen enempää kotoa, koulusta kuin kaveripiiristäkään. (Ks. Kivinen ym. 1985, 83.) Juuri näin näytti käyneen monille sinnittelijöille.

dollisuuksistaan.⁷ Lisäksi ne vaikuttavat siihen, millaisen merkityksen ja arvon yksilö antaa eri asioille, olipa sitten kyse koulutuksesta, ammatinvalinnasta, kulutus- ja makutottumuksista tai vaikkapa vapaa-ajanvietosta. (Ks. Bourdieu 1998; Häyrynen 1995, 368; Roos 1990, 477-481; Blumer 1986; Eskola 1985.)

Monissa sinnittelijöiden tarinoissa vaikeudet näyttivät olevan yhteydessä siihen, ettei heillä ollut läheisten ihmisten tukea sen enempää koulutusuraa valitessaan kuin muissakaan elämäntilanteissa. Toisaalta tarinat kuvasivat myös sitä, kuinka koulumenestyksestä voi tulla rasite, joka seuraa pitkälle aikuisikään saakka. Useimmat suoriutajat, selviytyjät, etsijät ja myös poikkeuksellisen uran kulkijat kokivat koulumenestyksen lujittaneen itseluottamusta ja antaneen uskoa siihen, että kykenee selviytymään vaativistakin työtehtävistä. Arvosanoja ja menestymistä korostavassa koululaitoksessa osa oppilaista näyttää kuitenkin ajautuvan väistämättä myös pakonomaisen ja välineellisen suorittamisen tielle. Monissa sinnittelijöiden kertomuksissa koulunkäyntiä oli leimannut pikemminkin ahdistuksen, pelon ja jännityksen tunne kuin tervettä itseluottamusta ruokkiva ilmapiiri. Läksyjen parissa uurastaessa elämässä tärkeiden sosiaalisten taitojen kehittäminen oli jäänyt unohduksiin aiheuttaen uravalinnan vaikeuksia ja erilaisia sopeutumisen ongelmia. Lisäksi koulussa omaksuttu täydellisyyttä tavoitteleva työskentelytapa oli myöhemmin saattanut siirtyä työelämään ja tuottaa kohtuuttomia suorituspaineita ja työuupumusta.

⁷ Antikaisen (1993, 116) mukaan ”yksilöllinen identiteetti on tulosta koetusta elämästä – elämäkerrasta tai elämänhistoriasta – ja esimerkiksi yksilöllisestä tyylistä sekä ruumiin piirteistä (bodily or organic markers) kuten omasta sukupuolisuudesta”. Näin määriteltynä identiteetti muistuttaa monessa suhteessa Bourdieun käyttämää habituksen käsitettä. Identiteettiä kuitenkin käytetään varsin monessa merkityksessä. Tutkijat puhuvat myös kerrostuneesta identiteetistä, jolloin identiteetin ajatellaan vaihtelevan olosuhteiden mukaan. (Ks. Houtsonen 2000: Antikainen 1993, 117.) Jos identiteetti ymmärretään sosiaalisten tilojen ja tilanteiden mukaan vaihtuvana, alkaa se muistuttaa yhä enemmän myös roolin käsitettä (ks. Collins 1988, 234-239).

EPÄTYYPILLISET URAPOLUT

Viimeisenä ryhmänä tarkastelin varsin heterogeenistä koulumenestyjien joukkoa eli niitä ihmisiä, jotka olivat päätyneet kuuden laudaturin ylioppilaille epätyypilliseen ammattiin, elämäntapaan tai elämäntilanteeseen. Tarinoiden kautta tulee ymmärrettäväksi se, miksi ja miten osa koulumenestyjistä päättyy ”ennusteesta” poikkeavalle uralle. Yksi tarinoita erottava tekijä oli se, oliko kirjoittamishetken elämäntilanteeseen päädytty ajautumisen vai harkitun ja tietoisin valinnan seurauksena. Tietoisin valinnan tehneiden individualistien kertomuksissa päätös uravalinnasta oli ollut selkeä jo nuoresta saakka tai kypsynyt vähitellen itselle tärkeiden elämänarvojen ja uravaihtoehtojen pohdinnan tuloksena. Individualistien ryhmään voidaan sijoittaa kolme maanviljelijää, kaksi kotiäitiä, kaksi vihreän elämäntavan valinnutta henkilöä ja kaksi puutarhuria. Kaikilla oli takanaan ammatillinen koulutus ja monilla myös yliopistollinen loppututkinto. Useimmat olivat tutkinnoistaan huolimatta viettäneet varsin luonnonläheistä elämää, jossa akateemisilla oppiarvoilla ei ollut juurikaan merkitystä.

Ajautujien tarinoissa kirjoittamishetkellä vallinneeseen elämäntilanteeseen oli sen sijaan vain jouduttu syystä tai toisesta. Kysymys ei ollut elämäntavan tai työuran harkitusta ja suunnitelmallisesta valinnasta. Ajautujien ryhmään voi sijoittaa kaksi työtöntä, kaksi työntekijätason tehtävissä toimivaa ja yhden kotiäidiksi päätyneen naisen. Kaikilla naispuolisilla ajautujilla perheen perustaminen ja lasten saaminen oli ollut yhtenä keskeisenä työuran muotoutumiseen vaikuttavana tekijänä.

Monissa individualistien tapauksissa elämänkulkuun liittyi tekijöitä, jotka osaltaan helpottivat epätyypillisen uravalinnan tekoa. Työuraan liittyvät ratkaisut osoittautuivat olevan omassa kontekstissaan rationaalisia valintoja. (Ks. Järvinen 1999, 195–196; Hodkinson & Sparkes 1997.) Maanviljelijän ammatin valinneiden tapauksissa oli kysymys vanhempien ammatin jatkamisesta.⁸ He näkivät vanhempi-

⁸ Maanviljelijäksi ryhtymisen houkuttelevuus riippuu tietysti osaltaan siitä, kuinka elinvoimaisen maatilän vanhemmat jättävät jälkeläistensä perinnöksi. Köyhän pien-tilallisen elämä napapiirin pohjoispuolen syrjäisellä maaseudulla ei välttämättä ole yhtä houkutteleva vaihtoehto kuin suuren ja elinvoimaisen eteläsuomalaisen maatilän isännöinti (ks. esim. edellä kulttuurisista juurista irtautumisen kuvaus selviytyjien tarinoissa). Maanviljelijöiksi ryhtyneiden kirjoittajien tarinoista ei kuitenkaan selvinnyt minkä kokoista kotitilaa he ryhtyivät jatkamaan.

ensa elämäntavan itselleen mielekkäimpänä vaihtoehtona, vaikka hyvä koulumenestys olisi tarjonnut mahdollisuuden hakeutua lähes mille tahansa koulutuslalle. Esimerkiksi maanviljelijämies kertoi vieroksuneensa teoreettista opiskelua, eikä kotiväkikään kannustanut hakeutumaan korkeakouluopintoihin. Vastaavalla tavalla toisen maanviljelijänaisen tarinassa haaveet lääkärinurasta kariutuivat kannustuksen puutteeseen. Hänen tapauksessaan päätöstä ryhtyä jatkaamaan vanhempien ammattia oli vauhdittanut myös se, että laman seurauksena työpaikan saanti oli osoittautunut vaikeaksi. Kun lisäksi sopeutuminen kaupunkiasumiseen oli osoittautunut hankalaksi, oli muutto kotikonnuille ollut luonteva ratkaisu.

Kotiäideiksi ryhtyneet naiset olivat päätyneet ratkaisuuksiinsa hyvin erilaisin perustein. Yhden kotiäidin tapauksessa oli kysymys lähinnä ajautumisesta. Hänelle kotiäidin työstä oli tullut opintojen aikoinaan keskeydyttyä ja perheen vähitellen kasvaessa lähes ainoa vaihtoehto. Valintaa oli lisäksi helpottanut yhteiskunnan maksama kotihoidon tuki. Toisen kotiäidin tapauksessa tietoinen päätös kotiäidiksi ryhtymisestä syntyi sen jälkeen, kun hän havaitsi sopeutuvansa huonosti kodin ulkopuoliseen työhön. Koti toimi kyseisessä tapauksessa ”hyväksyttävänä pakopaikkana” ja tarjosi mielekkään vaihtoehdon palkkatyölle.⁹ Kolmannen naisen tapauksessa uskonnollinen arvomaailma oli tehnyt kotiäitiydestä jo nuorella iällä itsestään selvän vaihtoehdon.

Myös vihreän elämäntavan valinneiden kertomuksissa oli kysymys arvovalinnasta. He olivat vähitellen elämänkulun aikana omaksuneet vahvan eettisen näkemyksen luonnonvarojen rajallisuuden huomioonottavan elämäntavan järkevyydestä, joka edellytti luopumista monista länsimaisessa kulttuurissa tyypillisistä käytännöistä ja kulutustottumuksista. Molemmissa tapauksissa vaihtoehtoista elämäntapaa oli edeltänyt vuosia kestänyt aktiivinen luontoharrastus ja kummallakin oli samanhenkisiä kumppaneita ratkaisunsa tukena.

⁹ Miehet kokevat mitä todennäköisimmin vaikeampana siirtyä päätoimiseksi kotisäiksi, vaikka he eivät tuntisikaan viihtyvänsä ja pärjäävänsä työelämässä. Kun miehille ei ole vastaavalla tavalla tarjolla ”hyväksyttävää” tapaa siirtyä vapaaehtoisesti sivuun työelämästä, saattavat yksilön identiteetin ja työelämän vaatimusten yhteensovittamattomuus aiheuttaa paineita, jotka purkautuvat muilla tavoin, kuten alkoholismina, työuupumuksena ja itsemurhina.

Tilastollisessa tarkastelussa kotiäitiyden ja vihreän elämäntavan valinneet ihmiset luokittuisivat työelämän ulkopuolella olevien pienituloisten kansalaisten joukkoon. Pelkkien tilastollisten tunnuslukujen perusteella voisi helposti olettaa, että kyseessä ovat työelämän kyydistä pudonneet ihmiset, joiden elämänmahdollisuudet ovat paljon keskimääräistä heikommät. Jos ihmisten elämää tarkastellaan yksilön näkökulmasta, saadaan ilmiöstä huomattavasti monipuolisempi kuva. Elämäntarinat ja kuvaukset subjektiivisista kokemuksista tuovat esiin sen, että mielekäs elämä voidaan rakentaa hyvin eri tavoin. Yksilötason tarkastelussa nähdään, etteivät ihmiset välttämättä koe kykyjensä menevän hukkaan, vaikka he toimisivatkin palkkatyön ulkopuolella. Elämän mielekkyyden kokemus liittyy tosin vahvasti siihen, ovatko ihmiset voineet itse valita oman elämäntapansa ja -tyylinsä. Kun yksilö kokee voivansa itse vaikuttaa elämänsä suuntaan, hän tuntee elämänsä myös onnellisemmaksi ja mielekkäämmäksi (ks. Nummenmaa 1996, 7).

Työntekijäammattiin päätyneille koulumenestyjille perinteinen uran rakentaminen ei näyttänyt olleen koskaan elämän keskeisenä tavoitteena. Kuitenkin vain kahden henkilön kohdalla työntekijäammattiin hakeutuminen oli ollut selvästi tietoinen ja harkittu valinta, joka edellytti myös ammatillisen koulutuksen hankkimista. Toiset kaksi olivat pikemminkin ajautuneet vähitellen ammattiinsa. Kummallakin työntekijäammattiin ajautuneella oli jo nuorella iällä ollut välttämätön tarve säännöllisiin palkkatuloihin (asuntolaina tai perheen elatus), joten opiskelun sijasta työelämään siirtyminen oli ollut molemmissa tapauksissa ymmärrettävä ratkaisu. Täysin tyytyväisiä he eivät ilmeisesti ratkaisunsa olleet, sillä molemmat haaveilivat vielä aikuisiässä yliopisto-opinnoista.

Yhtä lukuun ottamatta kaikki muut työntekijäammattissa toimivat ihmiset olivat myös varttuneet työntekijäperheissä. Työläisperheiden jälkeläisille työntekijäammattiin päätyminen ei sinänsä tuntunut olleen erityisen ongelmallinen asia. Vanhemmatkaan eivät olleet asettaneet heille minkäänlaisia paineita työuran suhteen. Akateemisessa perheessä kasvaneelle naiselle työntekijäammattiin päätyminen oli sitä vastoin ollut varsin toisenlainen kokemus kuin muille. Vaikka hän kertoi olevansa tyytyväinen uravalintaansa, aiheutti kotitaustan ja oman ammatin välinen erilaisuus ristiriitaisia tunteita. Akateemisten titteleiden arvostus oli juurtunut niin syväälle habitukseen, että

nainen tunsu maisterin tutkinnon suorittamisen lähes velvollisuudekseen, vaikka ei tarvinnutkaan todistusta mihinkään. Kotitaustansa ja koulumenestyksensä vuoksi hänen elämäänsä näytti liittyvän tietynlainen marginaalisuuden kokemus ja tasapainoilu akateemisen kulttuurin ja työläiskulttuurin välillä.

Työelämän marginaaliin tahtomattaan joutuneet työttömät kuuluivat tyytymättöimpien koulumenestyjien joukkoon. Työttömiensä naisten tarinoissa kysymys näytti olleen huonosta onnesta ja monien samanaikaisesti vaikuttavien tekijöiden summasta. Pienelle paikkakunnalle muutto ja lama-aika olivat olleet molemmissa tapauksissa keskeisiä työnsaantia vaikeuttavia taustatekijöitä. Työnhakutilanteissa he kokivat joutuneensa paikkakuntalaisten syrjäytämiksi. Muualta muuttaneina heillä itsellään ei ollut laajaa tuttavien ja vaikutusvaltaisten suosittelijoiden verkostoa, joka olisi autannut työpaikan saannissa. Bourdieun termin voitaisiin puhua sosiaalisen pääoman puuttumisesta. (Ks. Bourdieu & Wacquant 1995, 148–149; Bourdieu 1986, 243)

Kortteisen ja Tuomikosken (1998, 173) mukaan työttömyys iskee keskimääräistä useammin ihmisiin, jotka ovat taustaltaan työväenluokkaisia ja joilla on matala koulutustaso sekä aiempia työttömyyskokemuksia. Koulumenestyjät ja pitkän akateemisen koulutuksen suorittaneet sijoittuvat pääsääntöisesti hyvin työelämään. Työttömäksi jääneiden kuuden laudaturin ylioppilaiden tarinat rikkovat tätä säännönmukaisuutta ja osoittavat, että työelämän kilpajuoksussa mukana pysyminen edellyttää koulutuksen ohella myös monia muita avuja ja ulkopuolista tukea. Omilla pyrkimyksillä ja yritteliäisyydellä ei ollut juurikaan vaikutusta työnsaantiin massatyöttömyyden oloissa ja pitkäksi ajaksi työmarkkinoilta sivuun jääminen vaikeutti vielä laman jälkeenkkin työpaikan saantia.

Toisin kuin kotiäidit, työttömät naiset eivät tunteneet saavansa riittävästi sisältöä elämäänsä perheen parissa toimimisesta, vaan kokivat epäonnistuneensa täysin. Koulumenestyksen luomat urahaaveet olivat vaihtuneet toivottomuuteen ja tyytymättömyyteen. Korkeakoulututkinnon suorittaneelle koulumenestyjälle työttömäksi jääminen voi olla erityisen raskas taakka, sillä omaa elämäänsä arvioidessaan monet tarkastelevat itseään myös suhteessa siihen, mitä he ”voisivat olla.” Vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa toimissaan ihmiset oppivat ennakoimaan tulevaa yhteiskunnallista identi-

teettiään ja näkemään millaiselle koulutus- ja työuralle heidän odotetaan hakeutuvan. Monissa kuuden laudaturin ylioppilaiden tarinoissa näitä odotuksia olivat asettaneet opettajien, vanhempien ja sukulaisten ohella myös koulukaverit ja tuttavat. Erilaisten odotusten ja toteutuneen työuran ristiriita ei tuota ongelmia silloin, jos henkilö kokee tehneensä itse uravalintansa ja on myös vakuuttunut valintansa oikeutuksesta. Epäonnistumisen kokemus vahvistuu, jos yksilö omaksuu tietyt kunnianhimoisena pidetyt tavoitteet osaksi omaa tulevaisuudensuunnitelmaansa, mutta ei syystä tai toisesta onnistu pyrkimyksissään. Monet voivat arvioida elämässä menestymistään myös vertaamalla omaa tilannettaan esimerkiksi muiden vastaavan ikäisten tai saman koulutuksen saaneiden elämäntilanteeseen. Onnistumisen tunne voi syntyä osaltaan siitä, että yksilö tuntee saavuttaneensa saman kuin ikäisensä yleensä.¹⁰ (Ks. Nummenmaa 1996, 7–8; Kuusinen 1995, 318.)

VIIMEISET SANAT

Kuuden laudaturin ylioppilaiden tarinat tekevät näkyväksi sen, miten ihminen suunnistaa maailmassa ja tekee valintoja aikaisempien kokemusten ja elämänhistorian aikana omaksuttujen arvojen, tapojen ja rutiinien varassa. Lisäksi monenlaiset sattumat, elämän käännekohtat sekä yhteiskunnalliset muutokset vaikuttavat olennaisesti työ- ja koulutusuran muotoutumiseen. Kertomukset osoittavat myös sen, että samanlaiseen ammattiin, elämäntapaan tai elämäntilanteeseen voidaan päätyä täysin erilaisin perustein. Yhdenmukaisten tilastollisten tunnuslukujen taakse kätkeytyy aina elämänkulun ja arvomaailmojen huomattavia eroavaisuuksia.

Ihmisten toiminnan selittämisessä ei yleispeiteviä lainalaisuuksia ole välttämättä löydettävissä. Elämäkerta-aineistosta on tästä huolimatta syytä nostaa esiin se, että tarinoiden perusteella juuri toimihenkilötaustaiset ihmiset sijoittuivat usein suoriutujien ryhmään, jossa koulutus- ja työuralla eteneminen kuvattiin varsin ongelmattomana ja suoraviivaisena. Vaikeuksista selviytymisen, oman paikan etsi-

¹⁰ Vihreän elämäntavan valinneen naisen kertomuksessa tuli toisaalta esille myös senkaltainen vertailu, jossa ”vertaisryhmän” työura näyttäytyi vähemmän houkuttelevana vaihtoehtona ja sai vakuuttumaan oman poikkeuksellisen valinnan järjestydestä.

misen ja harhailun tai vaikeuksien keskellä sinnittelyn tarinat olivat sen sijaan tyypillisemmin työntekijäperheissä tai maaseudulla ja köyhissä oloissa kasvaneiden ihmisten kertomia.¹¹ On toki mahdollista tulkita tarinoiden eroavaisuuksia siten, että kotitaustalla on yhteys siihen, millaisia asioita kerrotaan tai mistä vaietaan ikään kuin tutkimukseen kuulumattomina seikkoina. Näin ajatellen kysymys ei olisikaan siitä, että ihmisten elämät elettyinä olisivat olleet aidosti kovin erilaiset, vaan ainoastaan tapa kertoa elämästään ja kokemuksistaan poikkeaisi kotitaustan mukaan. Esimerkiksi keskiluokkaisessa perheessä saattaa olla tärkeää se, millaiselta elämä näyttää, jolloin esiin tuodaan pääasiassa myönteistä kuvaa luovia asioita. Ventovieraille vastoinkäymisiä ei tilitetä, vaan ne kätketään ehjän julkisivun taakse.

Urapolkujen eroja on kuitenkin mahdollista tulkita myös siten, että niissä näkyy se, kuinka erilaisissa ympäristöissä varttuessaan ihmiset saavat erilaiset valmiudet tehdä uraa koskevia valintoja ja sopeutua korkeaa koulutustasoa edellyttävän työelämän vaatimuksiin. Tässä suhteessa koulutus ei onnistu kokonaan poistamaan ihmisten lähtökohtien eroja. Lisäksi on syytä muistaa, että koulumaailma on vain yhdenlainen sosiaalinen ympäristö, eikä siellä hankittua menestyjän identiteettiä voi välttämättä siirtää työelämään.

Vaikka ihmisten voi ajatella valitsevan vapaasti oman koulutus- ja ammattiuransa, joutuvat he kuitenkin tekemään valintansa tietyissä kulttuurisessa kontekstissa, jota he eivät ole itse valinneet. Kuten Bourdieu on todennut, ihmiset eivät toimi koulutus- ja uravalintoja tehdessään mekaanisten voimien pakottamina, mutta eivät myöskään pelkkien järkisyiden perusteella ja syyt tuntien, kuten rationaalisen valinnan teorian puolustajat uskovat. (Ks. Bourdieu 1990; 1998; Hatcher 1998; Breen & Goldthorpe 1997.) Hänen mukaansa elämän-

¹¹ Kulttuurissamme on tyypillistä hakea selitystä yksilön varhaislapsuudesta ja kotitaustasta erityisesti silloin, jos ihminen ajautuu elämässään rikollisuuteen, päihteiden käyttöön, mielenterveysongelmiin tai muihin vastaavanlaisiin vaikeuksiin. Kotitaustan korostaminen johtaa helposti vanhempien syyllistämiseen. On kuitenkin muistettava, että myös vanhemmillä on oma elämänhistoriansa, joka on yhteydessä siihen, millaisen kasvuympäristön he voivat lapsilleen tarjota ja millaiseksi perheen vuorovaikutus muotoutuu. Näkökulman tarkoituksena ei näin ollen ole syyllistää tai korottaa jalustalle lasten vanhempia, vaan tuoda esiin se, että jokaisella on aina oma elämänhistoriansa ja ihminen elää erilaisten suhteiden verkostossa, jossa lukuisat asiat kytkeytyvät monimutkaisesti toisiinsa.

historian aikana muotoutuva habitus suuntaa ihmisten valintoja uravalintatilanteessa. Samoilla linjoilla ovat myös Hodginson ja Sparkes (1997) puhuessaan nuorten koulutus- ja ammatinvalintaa koskevassa tutkimuksessaan toiminnan horisontista, joka rajaa ne vaihtoehdot, joita ihmiset pitävät itselleen sopivina ja joiden väliltä he valitsevat oman alansa. Heidän mukaansa habitus sekä koulutus- ja työmarkkinoilla olevat vaihtoehdot ovat keskinäisessä suhteessa toisiinsa vaikuttaen siihen, millaisena yksilö näkee omat valinnanmahdollisuutensa.

Koska oppilaitoksiin sisäänpääsy on usein kytketty jollakin tavoin aikaisempiin koulutodistuksiin, ovat huippuoppilaan valinnanmahdollisuudet periaatteessa laajemmat kuin useimmilla muilla. Laajasta valikoimasta huolimatta kukaan ei tosiasiaassa pidä kaikkia tarjolla olevia koulutuksellisia ja ammatillisia vaihtoehtoja itselleen sopivina, vaan toiminnan horisontit ovat yksilöllisesti lohkoutuneet (emt., 35). Yksilön käsitys itsestään, mahdollisuuksistaan ja sopivista uravaihtoehtoista puolestaan muotoutuu aina vuorovaikutuksessa ympärillä olevien ihmisten kanssa ja siinä kulttuurissa, jossa hän elää. Uravalinnassa voi näkyä mm. se, millaisia asioita yksilö on oman elämänhistoriansa kuluessa oppinut arvostamaan ja pitämään tavoiteltavana. Ihmisten elämänhistorian kuvaaminen tekee ymmärrettäväksi sen, miten erilaiset arvostukset ja tavoitteet ovat yhteydessä esimerkiksi sukupuoleen, sukupolveen, kotitaustaan ja kulloiseenkin historialliseen aikakauteen. Koulutus- ja työuran muotoutumisessa on aina kysymys historiallisesta ja sosiaalisesta ilmiöstä, jossa vaikuttavat samanaikaisesti monenlaiset tekijät.

Uravalintatilanteessa nuoret joutuvat myös arvioimaan ratkaisunsa käytännöllisiä seurauksia, jotka voivat olla täysin erilaisia eri lähtökohdista tuleville yksilöille. Esimerkiksi syrjäseudulla työnteekijä-tai maanviljelijäperheessä kasvaneelle nuorelle opiskelemaan lähtemisessä on usein kysymys huomattavasti suuremmasta elämänmuutoksesta kuin akateemisessa kaupunkilaisperheessä varttuneen nuoren kohdalla. Opiskelu ja uravalinta edellyttävät käytännössä kaupunkiin muuttoa ja tutusta kasvuympäristöstä luopumista. Yliopistollisen koulutuksen kautta akateemiseen ammattiin siirtyminen merkitsee vanhempien edustamasta elämäntavasta irtaantumista. Koulutuksen avulla työläis- tai talonpoikaiskulttuurista kaupunkimaiseen keskiluokkaan siirtymisen voi katsoa merkitsevän elämäntavan

ja habituksen muutosta, joka saattaa olla erittäin hidas ja vaikea prosessi.¹² (Ks. Roos 1990, 482; Trondman 1993.) Sama koskee tietysti myös niitä ihmisiä, jotka ovat kokeneet päinvastaisen siirtymän esimerkiksi akateemisesta perheestä työntekijäasemaan.

Tasa-arvoaatteen yleistyessä edellä kuvattua sukupolvien välistä sosiaalista liikkuvuutta on alettu pitää merkkinä yhteiskunnan avoimuudesta ja oikeudenmukaisuudesta. Oikeudenmukaisena ja tasa-arvoisena on pidetty yhteiskuntaa, jossa aseisiin sijoittumista ei määrää syntyperä, vaan yksilön omat kyvyt ja yritteliäisyys.¹³ (Ks. Kivinen & Rinne 1995.) Tämän ajattelumallin mukaan esimerkiksi työläisperheestä akateemiseen ammattiin kouluttautuneet ihmiset ovat kokeneet ”sosiaalisen nousun” ja siten toteuttaneet tasa-arvoideologian tavoitteet. Yksilön kannalta ”ylöspäin” suuntautuva sosiaalinen liikkuvuus on näin tulkittu merkiksi positiivisesta kehityskulusta.

Kyseinen näkemys tasa-arvosta näyttää pitävän sisällään ajatuksen siitä, että tietyt työtehtävät, kulttuuriset käytännöt ja elämäntavat olisivat jotenkin objektiivisesti muita arvokkaampia. Tuo ajattelutapa voi huomaamattakin siirtyä osaksi yksittäisten ihmisten tapaa hahmottaa maailmaa, jolloin omaa ja toisten toimintaa ryhdytään tulkitsemaan tiettyjä arvolähtökohtia korostaen ja toisia väheksyen. Näin erilaiset ammatit, työtehtävät ja elämäntavat asettuvat ihmisten miellissä hierarkkiseen järjestykseen, tuloerot alkavat näyttää tietystä

¹² Kulttuurin käsitteeseen liittyy läheisesti myös elämäntavan käsite. Niitä saatetaan joskus pitää jopa samana asiana, mutta Roosin (1990, 482) mukaan kysymys on siitä, että kulttuuritausta ohjaa voimakkaasti elämäntapaa koskevia valintoja. Suomessa keskeiset kulttuurivaihtoehdot ovat olleet talonpoikaiskulttuuri ja porvarillinen keskiluokkainen kulttuuri. Talonpoikaiskulttuuri on lisäksi vaikuttanut voimakkaasti työväenkulttuuriin, joten niiden erot ovat olleet Suomessa varsin vähäisiä. Eri kulttuureihin kuuluvat ihmiset eroavat toisistaan, koska he ovat omaksuneet erilaisia elämisen päämääriä, käyttäytymistapoja, perinteitä, arvoja ja normeja. Sosiaalisen vuorovaikutusteorian näkökulmasta olennaista kulttuurin käsitteessä on se, että kulttuuri syntyy, säilyy ja saa uusia muotoja ihmisten aktiivisen toiminnan tuloksena. (Blumer 1986, 6-7; Grönfors 1982, 25.)

¹³ Merkille pantavaa tämän kaltaisessa oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon määritelmässä on se, että siinä ongelmana ei nähdä hierarkkista yhteiskuntaa ja ”etuoi-keutettujen asemien” olemassaoloa sinänsä, vaan sitä, millaisen perustein kyseisiin aseisiin voi päästä. Sääty-yhteiskunnille tyypillistä asemien periytymistä ei pidetä oikeudenmukaisena, koska silloin yksilö ei voi itse vaikuttaa siihen, millaiseen asemaan hän tulee sijoittumaan. (Ks. Marshall & Swift & Roberts 1997.)

näkökulmasta katsoen perustelluilta ja samalla opitaan ehkä tuntemaan ylemmyyttä tai alemmuutta erilaisia elämäntapoja edustavia ihmisiä kohtaan.¹⁴ Ammattirakenteen mieltäminen hierarkkiseksi järjestelmäksi tuottaa menestymisen ja epäonnistumisen kokemuksia, kuten monet koulumenestyjien tarinat osoittivat. Esimerkiksi työntekijäammattiin tai pienipalkkaiseen työhön sijoittuneet ihmiset saattoivat kokea jonkinlaista syyllisyyttä siitä, etteivät he uravalintansa vuoksi täyttäneet ”kuuden laudaturin ylioppilaan normia.”

Erilaisia työtehtäviä ja elämäntapoja voidaan kuitenkin tarkastella myös neutraalimmin, jolloin niitä pidetään vain erilaisina inhimillisen toiminnan muotoina, jotka sijoittuvat horisontaaliselle jatkumolle. Niitä ei tarvitse välttämättä asettaa hierarkkiseen ja eriarvoiseen järjestykseen. Tällöin on perustellumpaa puhua sosiaalisen ”nousun” tai ”laskun” sijasta esimerkiksi kulttuurisesta siirtymästä. (Ks. Vanttaja & Järvinen 1998, 353.) Yksilön kannalta kulttuurinen siirtymä merkitsee joka tapauksessa jonkinasteisesta elämäntavan ja ympäristön vaihtumista, jolla voi olla hyvin monenlaisia seurauksia. Kun toiset kokevat uuteen elämäntilanteeseen sopeutumisen haasteena, eivätkä hetkeäkään epäile selviytymistään, saattaa sama tilanne aiheuttaa osalle ahdistusta ja juurettomuuden tunteen. Jos paluu entiseen elämäntapaan koetaan mahdottomaksi ja muut tarjolla olevat vaihtoehdot itselle vieraiksi, on seurauksena identiteettikriisi. Kulttuurisen siirtymän seurauksena yksilö kokee joutuneensa eräänlaiseen marginaalitilaan, jossa hän ei tunne kuuluvansa mihinkään joukkoon.

Aikoinaan jo Chicagon koulukunnan tutkijat puhuivat juuriltaan revityistä marginaali-ihmisistä, jotka olivat eri syistä päätyneet arvoiltaan ja normeiltaan uudenslaiseen ympäristöön. Marginaalisuudella he tarkoittivat nimenomaan ulkopuolisuuden kokemusta, joka syntyy yksilölle esimerkiksi siirtolaisuuden, sosiaalisen liikkuvuuden tai uskonnollisesta yhteisöstä irtaantumisen seurauksena. Marginaali-ihmisellä voi olla työpaikka, perhe ja ystäviä, mutta siitä huolimatta hän saattaa tuntea elävänsä kahden kulttuurin välimaastossa. Juurettomuuden kokemus on se hinta, jonka toiset joutuvat maksamaan

¹⁴ Kysymyksessä voi ajatella olevan ilmiön, jota Berger ja Luckmann (1998, 103) ovat nimittäneet reifikaatioksi. Reifikaatiolla he tarkoittavat inhimillisen toiminnan tuloksena syntyneiden instituutioiden ja käytäntöjen muuttumista itsestään selviksi ja luonnolain omaisiksi ilmiöiksi, joiden sosiaalista alkuperää on hyvin vaikea havaita.

siitä, että ovat koulun institutionaalisten odotusten mukaisesti toimien tehneet kulttuurisen siirtymän. Toisaalta marginaalisuuden kokemuksella saattaa olla yksilön kannalta myös positiivisia seurauksia. Asioiden tarkastelu kahden tai useamman kulttuurin perspektiivistä voi tarjota tavanomaista monipuolisemman näkymän ihmisten elämään ja auttaa suhtautumaan avarakatseisemmin erilaisiin elämäntapoihin. (Ks. Stonequist 1965; Trondman 1993; Vanttaja & Järvinen 1998, 354; Järvinen & Jahnukainen 2001, 138–141.)

Jo tutkimuksen alkuvaiheessa sain huomata, että kuuden laudaturin ylioppilaiden myöhemmät elämänvaiheet herättivät yllättävän suurta kiinnostusta tiedeyhteisön ulkopuolella.¹⁵ Suurin mielenkiinto näytti kohdistuvan siihen, miten huippuoppilaat olivat lukion jälkeen menestyneet. Entisten tarkkailuoppilaiden elämäntapojen koskevassa tutkimuksessaan Markku Jahnukainen (1997) toteaa törmänneensä usein samantyyppiseen kysymykseen. Vastaus kysymykseen riippuu olennaisesti siitä, mitä menestymisellä kulloinkin tarkoitetaan, sillä yksiselitteisiä ja objektiivisia kriteerejä ihmisten elämän arvioimiseen ei ole olemassa. Jahnukainen päätyy omassa tutkimuksessaan arvioimaan ihmisten pärjäämistä laatimansa ”menestysmittarin” avulla, jossa keskeiset ulottuvuudet liittyvät koulutuksen pituuteen, työuran jatkuvuuteen, perhe-elämään ja parisuhteeseen, ansiotasoon, tulevaisuuden orientaatioon sekä koettuun tyytyväisyyteen. (Ks. Jahnukainen 1997, 136–138).

Elämässä menestymistä voidaan toki arvioida esimerkiksi edellä mainituin kriteerein, mutta samalla on huomattava, että arviointikriteereissä heijastuu varsin keskiluokkainen arvomaailma. Koulumestyjien tarinoissakin kirjoittajat kiinnittävät menestymistään arvioissaan usein huomiota moniin edellä esitettyihin kriteereihin. On ymmärrettävää, että koulutusta, palkkatyötä ja taloudellisia arvoja korostavassa kulttuurissa eletessä opitaan näkemään tietynlainen elämäntapa onnistuneena ja toisenlainen epäonnistumisena. Selvä on myös se, että jos menestymistä halutaan määritellä päädytään vääjäämättä siihen, että ihmisten toimintaa joudutaan tarkastelemaan

¹⁵ Kiinnostus tutkimusta kohtaan paljastui jo aineiston keruuvaiheessa, kun monet toimittajat ottivat yhteyttä ja halusivat kuulla alustavia arvioita koulumestyjien työurista ja elämäntavasta. Lisäksi sain kuuden laudaturin ylioppilaiden sukulaisilta tai muilta ihmisiltä useita puhelinsoittoja, kirjeitä ja sähköpostiviestejä, joissa kommentoitiin eri tavoin tutkimusaiheita.

aina joistakin arvolähtökohdista käsin. Tässä tutkimuksessa en kuitenkaan halunnut soveltaa minkäänlaisia ”vakiintuneita” menestymisen kriteerejä, koska ne eivät mielestäni tee oikeutta erilaisille elämäntavoille. Nähdäkseni tutkimukseen osallistuneiden kirjoittajien kannalta oikeudenmukaisinta on jättää elämässä menestymistä koskevat kysymykset lukijoiden pohdittaviksi ja arvioitaviksi. Kun arvioinnin lähtökohdaksi otetaan yksilöiden omat kokemukset ja arvomaailma, voidaan menestyjiksi nimittää hyvinkin erilaisissa ammateissa ja elämäntilanteissa olevia ihmisiä, kuten viimeinen tarinatkkelma hyvin osoittaa.

”Jos menestystä mitataan taloudellisin saavutuksin, olisin varmaan voinut menestyä paljon paremmin, kuin olen menestynyt: en omista kotiani, ajan pienellä vanhalla japanilaisella Toyotalla, istun kälyni entisellä risalla sohvalla enkä huippuhienolla uudella, jne. Tunteetonta, kylmäveristä kilpailutaitoa, jota nyky-yhteiskunnassa vaaditaan taloudelliseen onnistumiseen, en todellakaan saanut kouluvuosistani, enkä ole sitä sittemminkään oikein omaksunut. Tältä kantilta katsoen monet koulussa heikommin menestyneet luokkatoverini ovat ohittaneet minut menestyksen tiellä moneen kertaan. Jos taas katsotaan, että omien unelmien täyttyminen osoittaa menestystä, olen pärjännytkin vallan mainiosti: lukioaikaisten haaveideni mukaan halusin matkustaa, opiskella, asua jossakin mielenkiintoisessa paikassa Suomen ulkopuolella, mennä naimisiin ulkomaalaisen miehen kanssa ja saada tyttären. Sen kaiken olen tehnyt, jopa yli odotusteni... Joten omien mittapuideni mukaan elämäni on johtanut menestykseen...”

SUMMARY

SCHOOL HIGH ACHIEVERS

A research study on the education and career of upper secondary school students with outstanding (laudatur) matriculation examination results

The purpose of this research is to find out what kind of career choices school high achievers make, and what kind of significance success at school has been in their lives. As a measure of success at school, the grades gained in the national Matriculation Examination are used. The education and career of high achievers in the matriculation examination were followed with the help of two different sets of data. The first section of the study is based on extensive statistical material, and the second part is based on autobiographical material collected from the high achievers. The statistical data helped to establish at the start what kind of social background the high achievers come from, what kind of educational field and profession they pursue after upper secondary school, and whether the significance of achieving an outstanding grade in the Matriculation Examination has changed in relation to finding a place in working life over the decades. The connection between social background, school success and later work placement is calculated on the basis of the caretaker's socioeconomic standing, education and level of income. The target group consists of all the students who passed the Matriculation Examination with outstanding grades in the years 1971, 1975, 1982, 1985, 1991 and 1995 ($n=30864$). All the above-mentioned age groups are included in the study investigating the students' social background. Only the age groups who took the examination in the 1970s and

1980s are involved in the study on the later career choice, occupational status and level of income of outstanding students since they have reached and established their position in working life.

In the second section of the study, a qualitative research approach was used and a particular group, those students who had achieved 6 "A" (laudatur) grades on the Matriculation Examination papers, was selected for closer investigation. Of all the pupils who take the Matriculation Examination, this group represents a small minority, namely only 700-800 of students (about 2.5%) annually have scored 6 or more "A" (laudatur) grades. The students who had scored 6 "A"s were asked to write a story in which they describe their lives from the lower grades of school up to the present. All in all, 313 pupils who had gained 6 laudatur grades took part in the research; of these, 226 were included in the actual analysis.

The statistical material revealed that in the group of those who had gained an overall "A" grade in the Matriculation Examination, women have clearly been in the majority for all the years chosen for study. Every year two thirds of the successful students who scored an overall "A" grade have been women. A similar distortion can also be seen in the high achievers' social background. Taking into account the educational, occupational and income distribution of the population as a whole, the children of fathers working in white-collar positions, with a longer than average education and a higher income have clearly been overrepresented during all the years studied.

Success in the Matriculation Examination has clearly levelled opportunities for people coming from different kinds of social backgrounds. The school high achievers usually have gained a university degree, reached higher white-collar positions and have ended up among the group of Finnish people earning higher than average salaries. Small differences in placing those coming from different social groups can certainly be seen, namely the most prominent in the group in question were the men who had come from well-off families in white-collar positions with educational capital. The significance of social background is seen also in that the offspring of high-earning, educated white-collar parents have continued more actively into scientific postgraduate education, and have applied less frequently to study at school- and college-level vocational institutions.

Considerably more important than social background, the factor distinguishing the laudatur students is gender. The differences between the male and female students are clearly to be seen not only in education after upper secondary school, and placement in working life, but also in income level. The women had more frequently than the men continued their studies at school- or college-level, or had taken a lower academic degree. Instead, the women were considerably less interested than the men in taking a higher academic degree, and especially in scientific postgraduate education. The men were clearly more often than the women placed in higher administrative positions and also earned considerably higher salaries than the women. Choice of further education explains, at least partially, why the women had generally not reached similar positions in working life, and a similar income level to the men.

In the second section of the study, the career of the school high achievers was investigated with the help of the life stories written by the students who had gained 6 laudatur grades. On the basis of their life stories, the school high achievers were divided according to their career into 3 main groups: **settled**, **unsettled**, and **unusual**. What the settled and unsettled career groups had in common was that they all worked in white-collar occupations. The unusual group were connected in that they had all decided on an atypical occupation, life style or life situation. Each of the three main groups were further divided into two subgroups so that six different kinds of career types were apparent from the life stories. The stable group was subdivided into the **achievers** (108) and the **survivors** (58). The unsettled group for their part were subdivided into the **seekers** (29) and the **strugglers** (9). Also the unusual group (22) was subdivided into the **individualists** and the **drifters**.

The achievers wrote that their further education after upper secondary school and later settling into their career had been trouble-free, and many were satisfied with their career. Their narratives supported the view that social background and resources at home are significant for children's school success. The education and work history of the survivors had also been fairly straightforward, but on the way there had been more or less obstacles. The survivors had, however, succeeded finally in turning difficulties to their advantage. In particular, the survivors expressed in their life stories how a suitable

approach and attitude (*habitus*) towards school practice can take shape in externally very different kinds of circumstances, and for many different reasons.

The main thread in the seekers' accounts was concerned with finding their own place in working life. For some of the seekers, their tentative career choice resulted quite simply from them being unable to decide which field they wanted to be in. Some had managed to solve the career choice problem in a way that they had worked in many different walks of life as a way of enriching their lives through trying out a variety of skills. The ones who found themselves in the weakest situation were those who, in spite of trying, had still not found a clear strong area on which to focus.

The smallest group consisted of the strugglers who typically, in addition to an unsettled career, experienced dissatisfaction in their education and career, and often also encountered many kinds of difficulties at different stages of their life. Negative memories of school were often found in the strugglers' stories, and they had had difficulties in choosing a career, in their studies after upper secondary school, or in working life. In many of the narratives of the strugglers, difficulties seemed to be connected with a lack of support from close kin not only in choosing a career but also in other life situations. On the other hand, the stories described how being successful at school can become a burden, which follows a person long into adulthood too.

In the unusual group (22) I placed those persons who had not followed the typical routes of school high achievers into white-collar positions, but instead had ended up in becoming farmers, workers, full-time housewives, unemployed or had chosen a green way of life. The individualists, according to their accounts, had deliberately made an unusual choice; deciding on a career had been clear already at an early age and had matured gradually as the reasoned outcome of life values and career choices deemed important. In many cases, there were factors involved in the course of life that had partly paved the way for an unusual career choice. Solutions relating to career thus proved to be rational choices within their own context. In their stories, at the moment of writing, the drifters group had instead just landed in their chosen life situation for one reason or another. The question was not one of a deliberate, planned choice of way of life or career.

The tales of the school high achievers reveal how a person makes his/her way in the world, and makes choices based on earlier experiences, and values, habits and routines adopted during his/her life history. In addition, many kinds of coincidences, turning points in life, and changes in society fundamentally affect the shaping of one's educational and working career. The stories also show that people can end up in the same kind of profession, way of life or life situation for quite different reasons. The coherence of statistical figures conceal marked differences in the way people lead their lives and their divergent sets of values.

In explaining human activity, there are not necessarily any universally applicable regularities to be found. Nonetheless, the autobiographical material does raise the point that, on the basis of these stories, people with a white-collar background are often to be found in the achievers group who described the progression of their education and career as quite trouble-free and straightforward. The stories of coping with difficulties, of finding one's place, and of losing one's bearings in the midst of difficulties were instead more typical of the stories of people who have grown up in working class families or the countryside and in poor conditions. The stories show how people who have grown up in different social circumstances have unequal resources to make choices affecting their career and education. In this respect, education has not succeeded in totally eliminating the differences in people's starting-points in life. Also there is reason to remember that the world of school is only one kind of social environment, and the identity of a school high achiever cannot necessarily be transferred as such to working life.

The individual's view of him/herself, of his/her opportunities and suitable career options are always formed in interaction with other people around him/her, and in the culture in which s/he lives. Constructing one's education and career is always a question of historical and social phenomena which are affected simultaneously by many kinds of factors. In choosing a career, young people also have to assess the practical consequences which may be of a totally different nature for individuals coming from different starting-points. For example, for a young person who has grown up in a remote area in a working-class or farming family, beginning to study at the university is often a considerably greater change of life than it is for a young person who has grown up in an academic urban family.

LÄHTEET

- Acatiimi 2000. Professoriliiton, tieteentekijöiden liiton ja yliopistonlehtori-
en liiton lehti. 1/2000, 31.
- Acker, J. 1990. Samanarvoinen työ. Tutkimus työelämän sukupuolistuneis-
ta rakenteista. Tampere: Vastapaino.
- Ahmavaara, Y. 1998. Hyvinvointivaltion tabut: nykykulttuurimme kritiikki.
Helsinki: Yliopistopaino.
- Ahola, S. 1995. Eliitin yliopistosta massojen korkeakoulutukseen. Korkea-
koulutuksen muuttuva asema yhteiskunnallisen valikoinnin järjes-
telmänä. Turun yliopisto: Koulutussosiologian tutkimuskeskuksen
raportteja 30.
- Ahponen, P. & Järvelä, M. 1983. Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtaaseen.
Tehdastyöläisten elämäntavan muutos. Juva: WSOY.
- Alkula, T. & Pöntinen, S. & Ylöstalo, P. 1994. Sosiaalitutkimuksen kvantita-
tiiviset menetelmät. Helsinki: WSOY.
- Allat, P. & Bates, I. 1994. Arjen valinnat. Etnografinen tarkastelu kulttuurin vaiku-
tuksista ammattiuran muotoutumiseen. Nuorisotutkimus 12 (1), 29–38.
- Alasuutari, P. 1994. Laadullinen tutkimus. Tampere: Vastapaino.
- Antikainen, A. & Huotelin, H. 1996. (Toim.) Oppiminen ja elämänhistoria.
Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Jyväskylä: Kansanvalistusseura ja
Aikuiskasvatuksen tutkimusseura.
- Antikainen, A. 1993. Kasvatus, koulutus ja yhteiskunta. Porvoo: WSOY.
- Antikainen, A. 1998. Kasvatus, elämänkulku ja yhteiskunta. Porvoo: WSOY.
- Antikainen, A. & Rinne, R. & Koski, L. 2000. Kasvatussosiologia. Helsinki: WSOY.
- Anyon, J. 1981. Elementary Schooling and Distinctions of Social Class.
Interchange 12 (2–3), 118–132.
- Bennett, K. P. & LeCompte, M. D. 1990. *The Way Schools Work. A Sociological
Analysis of Education.* New York: Longman.
- Berger, P. & Luckmann, T. 1998. Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen.
Tiedonsosiologinen tutkielma. Helsinki: Gaudeamus.
- Bernstein, B. 1977. *Class, codes and control. Vol. III: Towards a theory of
educational transmission.* London: Routledge & Kegan Paul.

- Bertaux, D. 1981a. Introduction. Teoksessa D. Bertaux (toim.) *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. London: Sage Studies in International Sociology 23, 5–15.
- Bertaux, D. 1981b. From the Life-History Approach to the Transformation of Sociological Practice. Teoksessa D. Bertaux (toim.) *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. London: Sage Studies in International Sociology 23, 29–45.
- Bertaux, D. 1991. From methodological monopoly to pluralism in the sociology of social mobility. In S. Dex (ed.) *Life and Work History Analyses: qualitative and quantitative developments*. London: Routledge, 73–92.
- Bertaux, D. 1995. Elämänmetsästäjät – yritys ryhmäkuvaksi. Teoksessa E. Haavio-Mannila & T. Hoikkala & E. Peltonen & A. Vilkkko (toim.) *Kerro vain totuus. Elämäkertatutkimuksen omaelämäkerrallisuus*. Helsinki: Gaudeamus, 52–58.
- Bertaux, D & Thompson, P. 1997. *Pathways to Social Class. A Qualitative approach to Social Mobility*. Oxford: Clarendon Press.
- Blom, H. 1994. Ylioppilastutkinto erojen ilmentäjänä. Teoksessa J. Jakku-Sihvonen & H. Blom (toim.) *Lukion tila 1994*. Opetushallitus.
- Blumer, H. 1986. *Symbolic interactionism*. Berkeley: University of California Press.
- Boalt, G. & Husén, T. 1963. *Skolans sociologi*. Stockholm
- Bourdieu, P. & Passeron, J-C. 1977. *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage Publications.
- Bourdieu, P. 1986. The Forms of Capital. Teoksessa J. Richardson (toim.) *The Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, 241–258.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. 1995. *Refleksiiviseen sosiologiaan. Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta*. Joensuu: Joensuu University Press.
- Bourdieu, P. 1998. *Järjen käytännöllisyys*. Tampere: Vastapaino
- Bowles, S. & Gintis, H. 1976. *Schooling in Capitalist America*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Breen, R. & Goldthorpe, J. H. 1997. Explaining Educational Differentials: Towards a Formal Rational Action Theory. *Rationality and Society*. (9) 3, 275–306.

- Brown, P. 1987. *Schooling Ordinary Kids. Inequality, unemployment and the new vocationalism.* London: Tavistock Publications.
- Bruner, E.M. 1984. "The Opening up of Anthropology" In E.M. Bruner (ed.) *Text, Play, and Story: The Construction and Reconstruction of Self and Society.* Washington, D.C.: The American Ethnological Society, 1–18.
- Bryman, A. 1988. *Quantity and Quality in Social Research.* London: Routledge.
- Buchmann, M. 1989. *The Script of Life in Modern Society.* Chicago: University Of Chicago Press.
- Bulmer, M. 1984. *The Chicago School of Sociology. Institutionalization, Diversity, and the Rise of Sociological Research.* Chicago: The University of Chicago Press.
- Carnoy, M. & Levin, H. M. 1985. *Schooling and Work in the Democratic State.* Stanford, California: Stanford University.
- Clausen, J. A. 1998. *Life Reviews and Life Stories.* In J. Z. Giele & G.H. Elder jr. (eds.) *Methods of Life Course Research. Qualitative and Quantitative Approaches.* London: SAGE.
- Cohen, L. & Manion, L. 1994. *Research Methods in Education. Fourth Edition.* London: Routledge.
- Coleman, J.S. 1966. *Equality of Educational Opportunity.* Washington: U.S. Government Printing Office.
- Coleman, J. S. 1990. *Equality and Achievement in Education.* London: Westview Press.
- Collins, R. 1988. *Theoretical Sociology.* New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Conrad, P. & Schneider, J. S. 1985. *Deviance and Medicalization. From Badness to Sickness.* Columbus: Merrill.
- Cotterell, J. 1996. *Social Networks and Social Influences in Adolescence.* London: Routledge.
- Denzin, N. K. 1989. *Interpretive Biography.* Newbury Park: Sage.
- Denzin, N. K. 1997. *Biographical Research Methods.* Teoksessa L. J. Saha (toim.) *International Encyclopedia of the Sociology of Education.* Oxford: Pergamon.

- Dhunpath, R. 2000. Life history methodology: "narradigm" regained. *Qualitative studies in education* 13 (5), 543–551.
- Erikson, R. & Goldthorpe, J. H. 1992. *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Erikson, R. & Jonsson, J.O. 1993. Ursprung och utbildning. Social snedrekrytering till högre studier. Statens offentliga utredningar 1993:85. Stockholm: Nordstets tryckeri AB.
- Erikson, R. & Jonsson, J.O. 1998. Social Origin as an Interest-bearing Asset: Family Background and Labour-market Rewards among Employees in Sweden. *Acta sociologica* 41 (1), 19–36.
- Eskola, A. 1985. *Persoonallisuustyypeistä elämäntapaan*. Juva: WSOY.
- Eskola, J. & Suoranta, J. 1998. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Eysenck, H. J. 1973. *Ihmisten erilaisuus*. Keuruu: Otava.
- Falk, P. & Mäenpää, P. 1997. *Lottomiljonäärit. Tutkimus suomalaisista lottovoittajista*. Helsinki: Gaudeamus.
- Fömäs, J. 1998. *Kulttuuriteoria*. Tampere: Vastapaino.
- Gage, N. L. 1993. The Obviousness of Social and Educational Research Results. In M. Hammersley (ed.) *Social Research. Philosophy, Politics and Practice*. London: Sage.
- Goodson, I. 2001. Opetussuunnitelman tekeminen. Esseitä opetussuunnitelman ja oppiaineen sosiaalisesta rakentumisesta. Joensuu: Joensuu University Press.
- Gronow, P. 1996. Karl Marx – yksilön vieraantumisen poliittisen taloustieteen kritiikkiin. Teoksessa J. Gronow & A. Noro & P. Töttö (toim.) *Sosiologian klassikot*. Helsinki: Gaudeamus, 89–138.
- Gronow, P. & Töttö, P. 1996. Max Weber – kapitalismi, byrokratia ja länsimäinen rationaalisuus. Teoksessa J. Gronow & A. Noro & P. Töttö (toim.) *Sosiologian klassikot*. Helsinki: Gaudeamus, 262–329.
- Grönfors, M. 1982. *Kvalitatiiviset kenttätömenetelmät*. Helsinki: WSOY.
- Hansen, M. N. 1996. Earnings in Elite Groups: The Impact of Social Class Origin. *Acta Sociologica* 39 (4), 385–408.

- Harris, J. R. 2000. Kasvatuksen myytti. Helsinki: Art House.
- Hatcher, R. 1998. Class Differentiation in Education: Rational Choices? *British Journal of Sociology of Education* 19 (1), 5–24.
- Heiskala, R. 1999. Sukupuolijärjestelmän murros: Castellsin patriarkalismi-teesi ja kulttuurinen muuntelu. *Sosiologia* 36 (2), 122–130.
- Helsti, H. 2000. Kotisyntyisten aikaan. Etnologinen tutkimus äitien ja äitiysvalituksen konflikteista. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heritage, J. 1996. Harold Garfinkel ja etnometodologia. Jyväskylä: Gaudeamus.
- Hermunen, H. 1984. Oppilaiden sosiaalinen tausta. Tutkimuksia 111. Helsinki: Tilastokeskus.
- Hernstein, R. J. & Murray, C. 1994. *The Bell Curve*. New York: Free Press.
- Hinkkanen, A. 1944. Koulumenestys ja elämänura. Tutkimus Turun suomalaisen klassillisen lyseon oppilaista vv. 1888–1917. Turku: Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa XXVII.
- Hirvenoja, P. 1998. Koulun valinta perusopetuksessa: rakenne, syyt ja yhteydet perhetaustaan Suomen suurimmissa kaupungeissa 1990-luvulla. Turun yliopisto. Kasvatustieteiden Pro gradu-tutkielma.
- Hodginson, P. & Sparkes, A. C. 1997. Careership: A sociological theory of career decision making. *British Journal of Sociology of Education* 18 (1), 29–44.
- Holland, J. 1989. What is Gender: Gender in Britain Today. In M. Cole (ed.) *The Social Contexts of Schooling*. London: Falmer.
- Honkonen, R. 1995. Elämäkerrallinen lähestymistapa opiskelijatutkimuksen menetelmänä. Teoksessa J. Nieminen (toim.) *Menetelmävalintojen viidakossa. Pohdintoja kasvatuksen tutkimisen lähtökohdista*. Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. Julkaisusarja B: 13, 167–191.
- Honkonen, R. 1997. Best or second best choice? Polytechnic education in the lives of engineering students. Tampere: Tampereen yliopisto. *Acta Universitatis Tamperensis* 546.
- Houtsonen, J. 1996. Koulutusidentiteetin kulttuurisen rakentumisen ainekset: identiteettien tyypittelyt ja elämäkerralliset teemat. Teoksessa A. Antikainen & H. Huotelin (toim.) *Oppiminen ja elämänhistoria. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja*. Jyväskylä: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, 199–216.

- Houtsonen, J. 2000. Identiteetin rakentuminen koulun symbolisessa järjestyksessä. Teoksessa J. Houtsonen & J. Kauppila & K. Komonen (toim.) Koulutus, elämänkulku ja identiteetti. Joensuun yliopisto: Sosiologian laitoksen julkaisuja 3, 7-49.
- Humphries, S. 1984. *Hooligans or rebels? An oral history of working-class childhood and youth 1889-1939*. Oxford: Basil Blackwell.
- Huotelin, H. 1992. Elämäkertatutkimuksen metodologiset ratkaisut. Joensuun yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia 46.
- Huotelin, H. 1996. Menetelmällisiä lähtökohtia elämäkertatutkimukseen. Teoksessa A. Antikainen & H. Huotelin (toim.) Oppiminen ja elämänhistoria. Aikuiskasvatuksen 37. vuosikirja. Jyväskylä: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura.
- Hurn, C.J. 1985. *The Limits and possibilities of Schooling. An Introduction to the Sociology of Education*. Boston: Allyn and Bacon.
- Husén, T. & Emanuelsson, I. & Fägerlind, I. & Liljefors, R. 1969. *Talent, Opportunity and Career. A twenty-six year follow-up of 1500 individuals*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Husén, T. 1985. Meritocracy. Teoksessa T. Husén & T.N. Postlethwaite (toim.) *The International Encyclopedia of Education*, 6, 3319-3322. London: Pergamon Press.
- Hyyppä, M. T. 1995. *Sukupuolten kirjo*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hänninen, V. & Polso, L. 1991. Työpaikan menetyksen elämänmuutoksena. Tampere: Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia A 21.
- Hänninen, V. 1999. Sisäinen tarina, elämä ja muutos. Tampere: Tampereen yliopisto. *Acta Universitatis Tamperensis* 696.
- Häyrynen, L. 1988. Koulutetun naisen elämänkulku. *Naistutkimus* 1 (1), 3-18.
- Häyrynen, Y-P. 1967. Suuntautuminen akateemisiin opintoihin. Naisylioppilaiden motivaatiotutkimus. Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitos.
- Häyrynen, Y-P. 1970. Suomalainen miesylioppilas. Yliopistoon valinta ja valikoituminen. Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitos.
- Häyrynen, Y-P. & Hautamäki, J. 1973. Ihmisen koulutettavuus ja koulutuspolitiikka. Helsinki: Weilin+Göös.

- Häyrynen, Y-P. 1995. Koulutus ja ammattiura. Teoksessa P. Lyytinen & M. Korkiakangas & H. Lyytinen (toim.) Näkökulmia kehityspsykologiaan. Kehitys kontekstissaan. Porvoo: WSOY. 368–380.
- Immonen, K. 1990. Naisen elämä – määrätty ja määritelty. Teoksessa K. Immonen (toim.) Naisen elämä. Mistä on pienet tytöt tehty, mistä tyttöjen äidit. Helsinki: Otava, 7–15.
- Isoaho, H. & Kivinen, O. & Rinne, R. 1990. Nuorten koulutus ja kotitausta. Helsinki: Tilastokeskus.
- Jahnukainen, M. 1997. Koulun varjosta aikuisuuteen. Entisten tarkkailuoppilaiden peruskoulun jälkeiset elämänvaiheet. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksen tutkimuksia 182.
- Jenkins, R. 1992. Pierre Bourdieu. London: Routledge.
- Jones, A. 1989. The Cultural Production of Classroom Practice. *British Journal of Sociology of Education* 10 (1), 19–31.
- Järvilehto, T. 1995. Mikä ihmistä määrää? Oulu: Pohjoinen.
- Järvinen, T. 1996. Vähemmistöt, kulttuuri ja koulumenestys. Katsaus empiirisiin tutkimuksiin. *Janus* 4 (3), 272–284.
- Järvinen, T. 1999. Peruskoulusta toisen asteen koulutukseen. Siirtymävaiheen kokemukset ja koulutusvalintojen taustatekijät oppilaiden kertomina. Turku: Turun yliopisto. *Annales Universitatis Turkuensis* 150.
- Järvinen, T. & Vanttaja, M. 2000. Koulutuksen hyvä- ja huono-osaiset. Laudaturylioppilaiden ja koulutuksesta karsiutuneiden kotitaustat. *Kasvatus* 31 (3), 205–216.
- Järvinen, T. & Vanttaja, M. 2001. Young people, Education and Work: Trends and Changes in Finland in the 1990s. *Journal of Youth Studies* 4 (2), 195–207.
- Järvinen, T. 2001. Koulutusjärjestelmän yksilöllistyminen ja valinnan vapaus. Teoksessa T. Kuure (toim.) Aikuistumisen pullonkaulat. Nuorten elinolot – vuosikirja. Nuorisotutkimusverkosto/nuorisotutkimusseura, julkaisuja 16, 60–69.
- Järvinen, T. & Jahnukainen, M. 2001. Kuka meistä onkaan syrjäytynyt? Marginalisaation ja syrjäytymisen käsitteellistä tarkastelua. Teoksessa M. Suutari (toim.) Vallattomat marginaalit. Yhteisöllisyyksiä nuoruudessa ja yhteiskunnan reunoilla. Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 20. Helsinki: Yliopistopaino Oy.

- Kangas, O. 1994. Rationaalisen valinnan teorit. Teoksessa R. Heiskala (toim.) Sosiologisen teorian nykysuuntauksia. Tampere: Gaudeamus.
- Kasvio, A. 1994. Uusi työn yhteiskunta. Suomalaisen työelämän muutokset ja kehittämismahdollisuudet. Jyväskylä: Gaudeamus.
- Kataja, H. 1997. Aseman, koulutuksen ja kulttuuripääoman periytyminen sodanjälkeisessä suomessa. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A:179. Turku: Turun yliopisto.
- King, R. 1987. Sex and Social Class Inequalities in Education: a re-examination. *British Journal of Sociology of Education* 8 (3), 287–303.
- Kivinen, O. & Rinne, R. & Kivirauma, J. 1985. Koulun käytännöt: koulutus-sosiologinen tarkastelu. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A: 105.
- Kivinen, O. 1988. Koulutuksen järjestelmäkehitys. Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla. Turun yliopiston julkaisuja C: 67. Turku: Turun yliopisto.
- Kivinen, O. & Rinne, R. 1995. Koulutuksen periytyvyys. Nuorten koulutus ja tasa-arvo Suomessa. *Koulutus* 1995:4. Helsinki: Tilastokeskus.
- Kivirauma, J. 1995. Koulun varjossa. Entiset tarkkailuoppilaat kertovat koulukokemuksistaan. Jyväskylän yliopiston erityispedagogiikan laitoksen tutkimuksia 53.
- Koivisto, J. & Honkanen, P. 2000. Peukalo keskellä kämmentä: miksi muurarikoulun ovi ei aukea professorin jälkikasvulle? *Sosiologia* 37 (4), 350–352.
- Koivisto, J. 1998. Professorit järjestykseen. Koulutussosiologian tutkimuskeskuksen raportti: 45. Turku: Turun yliopisto.
- Komulainen, K. 1998. Kotihiiriä ja ihmisiä. Retorinen minä naisten koulutusta koskevissa elämäkertomuksissa. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 35.
- Kortteinen, M. 1992. Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Helsinki: Hanki ja jää.
- Kortteinen, M. & Tuomikoski, H. 1998. Työtön. Helsinki: Tammi.
- Korvajärvi, P. & Markkola, P. 1988. Palkkatyö, patriarkaatti ja sukupuolisuudet rakenteet. *Naistutkimus* 1 (1), 43–49.

- Korvajärvi, P. 1998. *Gendering Dynamics in White-Collar Work Organizations*. Acta Universitatis Tamperensis 600. Tampere.
- Kosonen, P. A. 1988. Lukioaika nuorten koulutustavoitteiden muovaajana. Teoksessa M. Volanen & H. Jalkanen (toim.) *Koulutuksen kuninkaas ja kulkurit. Lukio ylioppilaat ja nuorisosaasteen koulutus*. Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisuja B. Teoriaa ja käytäntöä 24. Jyväskylän yliopisto.
- Koulutusluokitus 1994. Helsinki: Tilastokeskus.
- Kuusinen, J. 1985. Lukioon siirtyneiden lahjakkuus ja sosiaalinen tausta. *Sociologia* 22 (3), 191–196.
- Kuusinen, J. 1986. Koulumenestys, lahjakkuus ja sosiaalinen tausta. *Kasvatus* 17 (3), 192–197.
- Kuusinen, J. & Leskinen, E. 1987. Koulumenestyksen ja kouluarvostelun pysyvyys peruskoulun aikana. *Kasvatus* 18 (2), 106–115.
- Kuusinen, J. & Leskinen, E. 1988. Koulumenestyksen rakenne ja pysyvyys peruskoulun 6. ja 9.luokilla. *Kasvatus* 19 (1), 22–31.
- Kuusinen, J. 1992. Hyvät, huonot ja keskinkertaiset. *Kasvatus* 23 (1), 47–56.
- Kuusinen, J. 1995. Nuorten aikuisten kehitystehtävät, onnellisuus ja kehityksen hallinta. Teoksessa P. Lyytinen & M. Korkiakangas & H. Lyytinen (toim.) *Näkökulmia kehityopsykologiaan. Kehitys kontekstissaan*. Porvoo: WSOY.
- Kärkkäinen, T. 1995. Sosiaalinen periytyminen ja elämässä selviytyminen: koulutuksen ja kasvatuksen vaikutus sukupolvesta toiseen: pitkäaikainen tutkimus kahdesta koululuokasta murrosiästä aikuisuuteen. *Sosiaalipolitiikan lisensiaattitutkielma*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Käyhkö, M. & Tuupanen, P. 1996. Työläisperheestä opintielle – reproduktion ilmeneminen nuorten arkielämässä. Teoksessa A. Antikainen & H. Huotelin (toim.) *Oppiminen ja elämänhistoria*. Helsinki: Kansanvalitusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, 109–158.
- Laaksonen, P & Piela, U. (Toim.) 1993. *Työttömän tarina*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laine, M. 2001. Anomia, serotoniini ja yksinäinen mies. *Yhteiskuntapolitiikka* 66 (1), 63–70.

- Lareau, A. 1989. *Home Advantage. Parental Intervention in Elementary Education*. London: Falmer Press.
- Lareau, A. & McNamara Horvat, E. 1999. Moments of Social Inclusion and Exclusion. Race, Class, and Cultural Capital in Family-School Relationships. *Sociology of Education* 72 (1), 37–53.
- Lautamatti, L. 1988. Peruskoulusta korkeakouluun – tasa-arvokysymyksiä. *Naistutkimus* 1 (1), 70–72.
- Lewis, O. 1975. *Sánchezin lapset*. Helsinki: WSOY.
- Lincoln, Y. S. & Guba, E. G. 1985. *Naturalistic Inquiry*. Beverly Hills: Sage.
- Lindroos, R. 1993. Työ, koulutus, elämänhallinta. Elämäkertatutkimus työllisyyskoulutukseen osallistuneiden työorientaatiosta. Helsingin yliopiston kasvatustieteiden laitos. *Tutkimuksia* 136.
- Lynch, K. 1989. *The Hidden Curriculum. Reproduction in Education, A Reappraisal*. London: The Falmer Press.
- Lyon, E. S. 1996. Success with qualifications: comparative perspectives on women graduates in the labour market. *Higher Education* 31 (3), 301–323.
- McFadden, M. G. & Walker, J. C. 1997. Resistance Theory. In L. J. Saha (ed.) *International Encyclopedia of the Sociology of Education*. Canberra: Pergamon, 97–102.
- MacLeod, J. 1987. *Ain't No Makin' It*. Boulder: Westview Press.
- Marshall, G. & Swift, A. & Roberts, S. 1997. *Against the Odds? Social Class and Social Justice in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Martti, S. 1999. Koulutus, työmarkkinat ja elämäntilanne. Teoksessa R. Linna-kangas (toim.) *Koulutus ja elämäntilanne*. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C. *Työpapereita* 28, 287–311.
- Mehan, H. 1992. Understanding Inequality in Schools: The Contribution of Interpretive Studies. *Sociology of Education* 65 (1), 1–20.
- Moore, E. 2000. Aikuisena yliopistossa. Yliopisto-opiskelijoiden ikärakenne ja 30 vuotta täyttäneiden opiskelijoiden elämäntilanne. Joensuun yliopisto. *Sosiologian laitoksen julkaisuja* 2.
- Murphy, J. 1990. A Most Respectable Prejudice: Inequality in Educational Research and Policy. *British Journal of Sociology* 41 (1), 29–54.

- Mäkelä, K. 1990. Kvalitatiivisen analyysin arviointiperusteet. Teoksessa K. Mäkelä (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Gaudeamus, 42–61.
- Mäkelä, J. 1994. Pierre Bourdieu – erottautumisen teoreetikko. Teoksessa R. Heiskala (toim.) Sosiologisen teorian nykysuuntauksia. Tampere: Gaudeamus.
- Mäkelä, J. 1996. Menneisyyden nykyisyys. Kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen tuolla puolen. Rovaniemi: Lapin yliopisto. Acta Universitatis Lapponiensis 13.
- Mäkinen, K. & Vanttaja, M. 1993. Tarkkailukoulusta työmarkkinoille. Teoksessa J. Kaskinen & K. Nyyssölä (toim.) Töihin vai talkoisiin? Nuoret työ- ja koulutusmarkkinoiden murroksessa. Turku: Koulutussosiologian tutkimuskeskus. Raportteja 19, 87–132.
- Männikkö, K. 1998. Tekeekö älykkyys erilaiseksi. Teoksessa A. Malin & K. Männikkö (toim.) Älykkyys. Valoa ja varjoja. Jyväskylä: Atena, 114–130.
- Määttä, P. 1992. Korkeakoulutukseen osallistumisen erot: kasvussa vai kaatumassa? Kasvatus 23 (2), 111–121.
- Nash, R. 1990. Bourdieu on Education and Social and Cultural Reproduction. British Journal of Sociology of Education 11 (4), 431–447.
- Nash, R. 1999. Bourdieu, "Habitus", and Educational Research: is it all worth the candle? British Journal of Sociology of Education 20 (2), 175–187.
- Naumanen, P. 1994. Tiedon, taidon ja vallan tiellä. Miesten ja naisten kouluttautuminen ja työ. Koulutussosiologian tutkimuskeskuksen raportti 22. Turku: Turun yliopisto.
- Neisser, U. 1982. Kognitio ja todellisuus. Espoo: Weilin + Göös.
- Nevala, A. 1999. Korkeakoulutuksen kasvu, lohkoutuminen ja eriarvoisuus Suomessa. Helsinki: Hakapaino Oy.
- Niiniluoto, I. 1994. Järki, arvot ja välineet. Helsinki: Otava.
- Nummenmaa, A. R. 1996. Koulutus, sukupuoli ja elämänkulku. Nuoruudesta aikuisuuteen yhteiskunnallisessa muutoksessa. Työpoliittinen tutkimus 149. Helsinki: Työministeriö.
- Numi, J. 1997. Keiden koulutusväylät? Laveneva korkeakoulutus ja valikoituminen. Koulutussosiologian tutkimuskeskuksen raportti 43. Turku: Turun yliopisto.

- Nurmi, K. 1998. Hyvinvointivaltioiden koulutus- ja työmarkkinoiden sukupuolistuneet reunaehdot. Teoksessa A. Jauhiainen & S. Keskinen & M. Mikkilä & M. Vuorio-Lehti (toim.) *Onko sukupuolella väliä?* Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisuja B: 61, 51–84.
- Ogbu, J. U. 1987. Variability in Minority School Performance: A Problem in Search of an Explanation. *Anthropology & Education Quarterly* 18 (4), 312–334.
- Okano, K. 1993. *School to Work Transition in Japan. An Ethnographic Study.* Clevedon, Philadelphia & Adelaide: Multilingual Matters.
- OL 1922. Lapsitutkimuksen työmaalta. *Opettajain Lehti* (50), 834–836
- OL 1932. Psykyllisten ominaisuuksien periytyminen, *Opettajain Lehti* (23), 78–379
- OL 1938. Vaikeat lapset kansakoulussa. *Opettajain Lehti* (30), 823–824.
- OL 1941. Miksi oppilaat eivät edisty koulussa? *Opettajain Lehti* (52), 1148–1150
- OL 1949. Perinnöllisyydestä ja kasvatumahdollisuuksista. *Opettajain Lehti* (4), 50–51
- Pérez Prieto, H. 1992. Skola och erfarenhet: elevernas perspektiv. En grupp elevers skolerfarenheter i ett longitudinellt perspektiv. *Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala Studies in Education* 43, Uppsala.
- Portin, P. 1998. Kuinka kauas omena putoaa – älykkyyden perinnöllisyys. Teoksessa A. Malin & K. Männikkö (toim.) *Älykkyys. Valoa ja varjoja.* Jyväskylä: ATENA, 30–41.
- Power, S. & Whitty, G. & Edwards, T. & Wigfall, V. 1999. Destined for success? *Educational Biographies of Academically Able Pupils.* *Research Papers in Education* 14 (3), 321–340.
- Pöntinen, S. 1983. *Social Mobility and Social Structure. A Comparison of Scandinavian Countries.* *Commentationes Scientiarum Socialium* 20. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Pöntinen, S. 1990. Koulutuksen kehityslinjoja. Teoksessa O. Riihinen (toim.) *Suomi 2017.* Jyväskylä: Gummerus, 597–613.
- Pöntinen, S. 1991. Sukupolvien välinen liikkuvuus ja luokkien integroituminen. *TTT Katsaus* 19 (4), 63–74.

- Rahkonen, K. 1995. Elämäkerta: Tarua ja totta. Teoksessa E. Haavio-Mannila & T. Hoikkala & E. Peltonen & A. Vilkkko (toim.) Kerro vain totuus. Elämäkertatutkimuksen omaelämäkerrallisuus. Helsinki: Gaudeamus, 142–156.
- Revonsuo, A. 1998. Aivot ja älykkyys. Teoksessa A. Malin & K. Männikkö (toim.) Älykkyys. Valoa ja varjoja. Jyväskylä: ATENA, 12–29.
- Rinne, R. 1989. Mistä opettajat tulevat? Suomalaisen kansanopettajiston yhteiskunnallinen tausta sekä kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma 1800-luvun puolivälistä 1980-luvun lopulle. Turku: Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A:135.
- Rinne, R. & Vuorio-Lehti, M. 1996. Toivoton unelma? Koulutuksellista tasa-arvoa koskevat toiveet ja epäilyt peruskoulun synnystä 1990-luvulle. Helsinki: Opetushallitus.
- Rinne, R. 1998. Akateemiset tutkimukset muuttuvana työmarkkinavaluuttana. Teoksessa M. Järvinen, R. Rinne & E. Lehtinen (toim.) Yliopisto ja muuttuva työelämä. Turku: Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisuja B:60.
- Rinne, R. & Salmi, E. 1998. Oppimisen uusi järjestys. Tampere: Vastapaino.
- Roos, J. P. 1985. Elämäntapaa etsimässä. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Roos, J. P. 1987. Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Roos, J. P. 1988. Elämäntavasta elämäkertaan. Jyväskylä: Gummerus.
- Roos, J. P. 1990. Suomalaisen elämäntavan muutokset. Teoksessa O. Riihinen (toim.)
- Suomi 2017. Jyväskylä: Gummerus, 477-494.
- Roos, J.P. 1996. Mitä on elämänpolitiikka? *Janus* 4 (3), 210–223.
- Ryan, J & Sackrey, C. 1984. *Strangers in Paradise. Academics from the Working Class.* Boston: South End Press.
- Saamivaara, M. 1989. Nainen ja mies – eilen, tänään, huomenna. Teoksessa A. Haataja & E. Lahelma & M. Saamivaara (toim.) Se pieni ero. Kirja tasa-arvokasvatuksesta. Kouluhallitus. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Sennet, R. 1998. *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism.* New York: W.W. Norton & Company.

- Siimes, M. (Toim.) 1994. Eläköön Mies. Mieselämäkertoja. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Stenström, M-L. & Määttä, P. & Jalkanen, H. 1987. Koulutuksen taitekohdat ja valikoituminen. *Kasvatus* 18 (4), 270–281.
- Strauss, A. & Corbin, J. 1990. *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park – New Delhi: Sage.
- Stonequist, E.V. 1965. *The Marginal Man. A Study in Personality and Culture Conflict*. New York: Russell & Russell.
- Suikkanen, A. & Linnakangas, R. & Karjalainen, A. 1999. 1960-luvulla syntyneiden työmarkkinoille siirtyminen ja työmarkkinakansalaisuus. Teoksessa R. Linnakangas (toim.) *Koulutus ja elämäntulkinta. Näkökulmia koulutuksen vaikuttavuuteen*. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C. Työpapereita 28, 89–225.
- Suikkanen, A. & Viinamäki, L. 1996. Työelämän kvalifikaatiomuutosten ulottuvuudet 1990-luvulla. *Aikuiskasvatus* 3 (16), 171–175.
- Suokas, L. 1992. Ihminen ihmisten joukossa? *Kansaneläkelaitoksen julkaisuja* M:83.
- Takala, M. 1992. ”Kouluallergia” – yksilön ja yhteiskunnan ongelma. Tampere: Tampereen yliopisto. *Acta universitatis Tamperensis ser A vol 335*.
- Teese, R. 1997. *Reproduction Theory*. In L.J. Saha (ed.) *International Encyclopedia of the Sociology of Education*. Canberra: Pergamon, 92–97.
- Tervo, J. 1993. Hapuilua ja hallintaa. Syrjäseudun nuorten käsitykset koulunkäynnistä sekä odotukset ammatista ja työelämään sijoittumisesta lähisosialisaation kehyksessä. Tampereen yliopisto: *Acta Universitatis Tamperensis ser A vol 387*.
- Tigerstedt, C. 1990. Omaelämäkertojen erillisteemojen analyysi. Teoksessa K. Mäkelä (toim.) *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Helsinki: Gaudeamus, 99–113.
- Trondman, M. 1993. *Bilden av en klassresa. Sexton arbetarklassbarn på väg till och i högskolan*. Stockholm: Carlssons.
- Trux, M-L. 1995. Äly ei ole kaiken mitta. *Helsingin Sanomat* 7.9. 1995.
- TS 2000. Moni ministeri oli pinko koulussa. *Turun Sanomat* 3.6. 2000, 9.
- Tuohinen, R. & Vuorinen, P. 1987. *Nuoret työn yhteiskunnassa*. Helsinki: Otava.

- Tuohinen, T. 1999. Työn kirous ja autuus. *Yhteiskuntapolitiikka* 64 (4), 317–333.
- Tynjälä, P. 1991. Kvalitatiivisten tutkimusmenetelmien luotettavuudesta. *Kasvatus* 22 (5–6), 387–398.
- Töttö, P. 1996. Ferdinand Tönnies – Gemeinschaft ja Gesellschaft. Teoksessa J. Gronow, A. Noro & P. Töttö (toim.) *Sosiologian klassikot*. Helsinki: Gaudeamus, 154–172.
- Usher, R. 1998. The Story of the Self: Education, Experience and Autobiography. In M. Erben (ed.) *Biography and Education: A Reader*. London: Falmer Press, 18–31.
- Uusikylä, K. 1987. Älykkäiden nuorten koulukokemukset, persoonallisuuden piirteet ja harrastuspreferenssit. Joensuun yliopisto. Kasvatustieteiden tiedekunnan selosteita 16.
- Uusikylä, K. 1991. Lahjakkuuden määrittelemisestä kasvatuksen kannalta. *Kasvatus* 22 (4), 299–305.
- Uusikylä, K. 1994. *Lahjakkaiden kasvatus*. Juva: WSOY.
- Uusikylä, K. 1998. Apua! Lapsihan on älykäs! Teoksessa A. Malin & K. Männikkö (toim.) *Älykkyys. Valoa ja varjoja*. Jyväskylä: ATENA, 66–81.
- Uusitalo, H. 1999. Tuloerot kasvaneet jo kolmena peräkkäisenä vuonna. *Yhteiskuntapolitiikka* 64 (5–6), 465–479.
- Uusitalo, H. 2000. Taloudellinen eriarvoisuus kasvaa, entä sitten? *Yhteiskuntapolitiikka* 65 (2), 111–112.
- Valtonen, P. 1997. Koulutuksen vaikuttavuustutkimuksen tila Suomessa. Teoksessa R. Raivola, P. Valtonen & M. Vuorensyrjä. (toim.) *Koulutus, yhteiskunta, menestys. Suomen Akatemian Koulutuksen vaikuttavuusohjelman tutkimuksia. Suomen Akatemian julkaisuja 7/97*. Helsinki.
- Vanhanen, T. 1995a. Älykkyyden tabu murtuu. Amerikkalaistutkijat selittävät luokkarakennetta älykkyyseroilla. *Helsingin Sanomat* 13.8. 1995.
- Vanhanen, T. 1995b. Onko The Bell Curve huuhaata? *Helsingin Sanomat* 4.9. 1995.
- Vanttaja, M. & Ketonen, K. 1995. Korkeakoululaitoksen rakenteellinen kehittäminen. Tapaustutkimus kasvatustieteen ja lääketieteen koulutusaloilta. Koulutussosiologian tutkimuskeskuksen raportti 28. Turku: Turun yliopisto.

- Vanttaja, M. & Järvinen, T. 1998. Koulutus, eriarvoisuus ja koettu marginaalisuus. *Yhteiskuntapolitiikka* 63 (4), 350–356.
- Vanttaja, M. 2000. Koulumenestyjien kotitausta, sosioekonominen asema ja tulotaso. *Yhteiskuntapolitiikka* 65 (1), 35–45.
- Vehmas, S. 1995. Tiede, älykkyys ja sosiaalimenot. *Helsingin Sanomat* 16.8. 1995.
- Vilkko, A. 1988. Eletty elämä, kerrottu elämä, tarinoitunut elämä – omaelämäkerta ja yhteisymmärvys. *Sosiologia* 25 (2), 81–90.
- Vilkko, A. 1990. Omaelämäkertojen analysoiminen kertomuksina. Teoksessa K. Mäkelä (toim.) *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Helsinki: Gaudeamus, 81–98.
- Wacquant, L.J. D. 1995. Kohti sosiaalista prakseologiaa: Bourdieun sosiologian rakenne ja logiikka. Teoksessa P. Bourdieu & L.J.D. Wacquant. *Refleksiiviseen sosiologiaan. Tutkimus, käytäntö ja yhteiskunta*. Joensuu: Joensuu University Press.
- Walby, S. 1991. Labour markets and industrial structures in women's working lives. In S. Dex (ed.) *Life and Work History Analyses: qualitative and quantitative developments*. London: Routledge, 167–186.
- Waris, H. 1973. Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin pitkänsillan pohjoispuolelle. Helsinki: Weilin+Göös.
- Weber, M. 1978. The Nature of Social Action. In W.G. Runciman (ed.) *Weber. Selections in translation*. Cambridge: Cambridge University Press, 7–32.
- Weber, M. 1990. Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki. Juva: WSOY.
- Wilhelmsson, P. 1995. Poikkeamia todellisuuden sydänmailla. *Helsingin Sanomat* 20. 8. 1995.
- Willis, P. 1977. *Learning to labour. How working class kids get working class jobs*. Farnborough: Saxon House.
- Winch, C. 1990. *Language, ability and educational achievement*. New York: Routledge.
- Ziehe, T. 1991. *Uusi nuoriso. Epätavanomaisen oppimisen puolustus*. Tampere: Vastapaino.

TILASTOT

- KOTA 1999. Opetusministeriön Korkeakoulu- ja tiedeosasto. Tilastotietoja yliopistoista ja koulutusaloista. <<http://www.minedu.fi/julkaisut/pdf/78KOTA1999a.pdf>>
- SVT 1970. Suomen virallinen tilasto. VI C:104. Väestölaskenta 1970: VII A.
- SVT 1995. Suomen virallinen tilasto. Väestö 1995: 6. Väestön taloudellinen toiminta ja asuinolot 1970–1990. Helsinki: Tilastokeskus.
- SVT 1997. Suomen virallinen tilasto. Väestö 1997:15. Työssäkäyntitilastot 1995–1996. Helsinki: Tilastokeskus.
- SVT 1998. Suomen virallinen tilasto. Koulutus Suomessa. Koulutus 1998:1. Helsinki: Tilastokeskus.
- STV 1977. Suomen tilastollinen vuosikirja. Helsinki: Tilastokeskus.
- STV 1981. Suomen tilastollinen vuosikirja. Helsinki: Tilastokeskus.
- STV 1988. Suomen tilastollinen vuosikirja. Helsinki: Tilastokeskus.
- STV 1992. Suomen tilastollinen vuosikirja. Helsinki: Tilastokeskus.
- STV 1996. Suomen tilastollinen vuosikirja. Helsinki: Tilastokeskus.
- STV 1997. Suomen tilastollinen vuosikirja. Helsinki: Tilastokeskus.
- Tilastokeskuksen julkaisemattomat tilastot. Tulot ja kulutus. Tulo- ja varallisuustilastot. Luonnollisten henkilöiden luku sukupuolen, iän ja valtionveron alaisten tulojen mukaan vuosina 1970, 1975, 1980, 1985, 1990 ja 1995.

LIITTEET

TAULUKKO 1. Vuosina 1971–1995 ylioppilaiksi kirjoittaneiden laudaturylioppilaiden kotitausta huoltajan sosioekonomisen aseman mukaan (%) (suluissa suomalaisten 40–54 -vuotiaiden miesten sijoittuminen eri asemiin vastaavina vuosina)

HUOLTAJAN SOSIOEKONOMINEN ASEMA	YO 1971 N = 2589	YO 1975 N = 3321	YO 1982 N = 4790	YO 1985 N = 4864	YO 1991 N = 4611	YO 1995 N = 5446
Ylempi toimihenkilö	30 (9)	38 (13)	41 (15)	45 (20)	51 (22)	53 (25)
Alempi toimihenkilö	22 (14)	22 (16)	20 (17)	22 (20)	20 (21)	20 (22)
Työntekijä	29 (54)	25 (52)	28 (54)	24 (49)	22 (47)	22 (45)
Maanviljelijä	19 (23)	15 (19)	11 (14)	9 (11)	7 (10)	5 (8)
Yhteensä	100(100)	100(100)	100(100)	100(100)	100(100)	100 (100)

Lähteet: SVT 1995; SVT 1997. Huoltajan ammattitiedot perustuvat ylioppilaskirjoitusvuotta lähimmän väestölaskennan tietoihin. Väestötilastoista on vertailuryhmäksi tarkasteltavilta vuosilta poimittu 40–54-vuotiaat miehet, koska huoltajalla tarkoitetaan tässä tutkimuksessa yleensä isää (94%) ja suurin osa heistä todennäköisesti sijoittuu kyseiseen ikäryhmään. Taulukossa eivät ole mukana yrittäjät, koska ylioppilasaineiston tiedot ja väestötilastojen tiedot eivät ole tältä osin vertailukelpoisia. Suomalaisten 40–54-vuotiaiden miesten jakaumat on laskettu vuosilta 1971–1991 koko väestöstä ja vuoden 1995 osalta työllisestä työvoimasta.

TAULUKKO 2. Laudaturylioppilaiden huoltajien sijoittuminen eri tuloryhmiin vuosina 1971–1995 (suluissa 40–54 -vuotiaiden suomalaisten miesten osuudet vastaavina vuosina) (%)

HUOLTAJAN TULOTASO	1971 N = 2773	1975 N = 3789	1982 N = 5242	1985 N = 5734	1991 N = 5085	1995 N = 6107
Ylin tuloryhmä	50 (23)	47 (22)	51 (27)	53 (29)	58 (30)	39 (16)
Kesk. tuloryhmä	40 (57)	42 (57)	38 (53)	34 (49)	31 (47)	46 (54)
Alin tuloryhmä	10 (20)	11 (21)	11 (20)	13 (22)	11 (23)	15 (30)
YHTEENSÄ	100(100)	100(100)	100(100)	100(100)	100(100)	100 (100)

Lähde: Tilastokeskuksen julkaisemattomat tilastot. Ryhmien tulorajojen määrittelyssä on käytetty hyväksi väestön valtionveron alaisia tuloja koskevia tilastoja. Tilastoista on poimittu erikseen kultakin vuodelta 40–54 -vuotiaiden miesten tulotiedot ja sen jälkeen jaettu joukko kolmeen tuloryhmään siten, että keskimmaisen tuloryhmään sijoittui noin puolet koko joukosta ja alimpaan sekä ylimpään tuloryhmään molempiin noin 20–30 prosenttia koko joukosta. Poikkeuksena on vuosi 1995, jossa ylimmän tuloryhmän raja jouduttiin tilastoluokituksista johtuen asettamaan niin korkeaksi, että siihen sijoittui vain joka kuudes miehistä. (ks. liite, taulukko 3.)

TAULUKKO 3. 40–54 -vuotiaiden suomalaisten miesten keskimääräinen tulotaso vuosina 1970–1995

VUOSI	ALIN TULORYHMÄ		KESKIMMÄINEN TULORYHMÄ		YLIN TULORYHMÄ	
	mk	%	mk	%	mk	%
1970	0 - 5 999	20	6 000 - 17 999	57	18 000 -	23
1975	0 - 14 999	21	15 000 - 39 999	57	40 000 -	22
1980	0 - 24 999	20	25 000 - 59 999	53	60 000 -	27
1985	0 - 49 999	22	50 000 - 99 999	49	100 000 -	29
1990	0 - 79 999	23	80 000 - 149 999	47	150 000 -	30
1995	0 - 79 999	30	80 000 - 199 999	54	200 000 -	16

TAULUKKO 4. Laudaturylioppilaiden huoltajien koulutusaste (%) (suluissa suomalaisten 40–54 -vuotiaiden miesten sijoittuminen eri koulutusryhmiin vastaavina vuosina)

HUOLTAJAN KOULUTUS- ASTE	1971 N = 2914	1975 N = 3870	1982 N = 5331	1985 N = 5610	1991 N = 5099	1995 N = 6226
KORKEA-ASTE	24 (6)	30 (7)	33 (9)	35 (12)	45 (14)	45 (15)
KESKIASTE	22 (15)	24 (18)	28 (24)	32 (32)	33 (40)	36 (47)
PERUSASTE	54 (79)	46 (75)	39 (67)	33 (56)	22 (46)	19 (38)
YHTEENSÄ	100(100)	100(100)	100(100)	100(100)	100(100)	100(100)

Lähteet: SVT 1970; STV 1977; STV 1981; STV 1988; STV 1992; STV 1997. Korkea-asteen koulutuksella tarkoitetaan tässä yhteydessä vähintään alimman korkea-asteen koulutuksen saaneita, keskiasteen koulutuksella alemman ja ylemmän keskiasteen koulutuksen suorittaneita ja perusasteen koulutuksen suorittaneita niitä, joilla on korkeintaan perusasteen tutkinto. (Koulutusluokitus 1994.)

TAULUKKO 5. Vuoden 1982 laudaturylioppilaiden ja kaikkien ylioppilaiden huoltajien koulutusaste (%)

Isän koulutusaste	Kaikki Ylioppilaat 1982 (n=30738)	Laudatur- Ylioppilaat 1982 (n=5331)
Korkea-aste	16	33
Keski-aste	31	28
Perusaste	53	39
Yhteensä	100	100

Lähde: Hermunen 1984, 73.

TAULUKKO 6. Laudaturylioppilaiden huoltajien ja 40-54 -vuotiaiden suomalaisten miesten keskimääräinen tulotaso vuosina 1970-1995

VUOSI	HUOLTAJIEN KESKIMÄÄRÄINEN TULOTASO mk/vuosi	40-54 -VUOTIAIDEN MIESTEN KESKIMÄÄRÄINEN TULOTASO mk/vuosi
1970	23313	15626
1975	45589	31414
1980	73212	50721
1985	122830	87201
1990	199910	132925
1995	204585	132586 ¹

¹ Tässä kohtaa kyseessä on poikkeuksellisesti 35-54 -vuotiaiden miesten valtionveron-
alaiset tulot (Lähde STV 1997.)

TAULUKKO 7. Huoltajan koulutus- ja tulotason sekä sosioekonomisen aseman perusteella laaditun kodin resurssija kuvaavan summamuuttujan pisteytys

KODIN RESURSSIT	PISTEET
Huoltajan koulutustaso	
Korkea-aste	3
Keskiaste	2
Perusaste	1
Huoltajan sosioekon. asema	
Ylempi toimihenkilö	3
Alempi toimihenkilö	2
Työntekijä/maanviljelijä	1
Huoltajan tulotaso	
Suurituloinen	3
Keskituloinen	2
Pienituloinen	1

Summamuuttujassa kullakin osiolla on sama painoarvo eli jokaisen kyseisistä osioista on katsottu vaikuttavan yhtä suurella osuudella. Maksimipistemäärän (9) saa suurituloinen ylempi toimihenkilö, joka on suorittanut korkea-asteen koulutuksen. Minimipistemäärän (3) saavat puolestaan pienituloiset työntekijät ja maanviljelijät, joilla on enintään perusasteen koulutus. Niukkojen resurssien ryhmään kuuluvat ne, jotka saavat pistemäärän 3-4, keskiryhmään sijoittuvat pistemäärän 5-7 saaneet ja runsaitten resurssien ryhmään pistemäärän 8-9 saaneet.

TAULUKKO 8. Ammattikoulu-, opisto- ja korkeakoulututkinnon suorittaneiden osuudet vuoteen 1995 mennessä sukupuolen mukaan (%)

KOULUTUS	1971			1975			1982			1985		
	n = 3294			n = 4159			n = 5642			n = 5937		
	M	N	yht.	M	N	yht.	M	N	yht.	M	N	yht.
Ammattikoulu	0	1	1	1	1	1	1	3	2	1	3	2
Opisto	4	12	9	4	14	11	9	22	17	8	23	18
Korkeakoulu	86	79	81	84	75	79	70	60	64	64	55	58
Tiedot puuttuvat ²	10	8	9	11	9	9	20	15	17	27	19	22
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

² Puuttuvien joukosta ei voida erottaa täysin luotettavasti niitä, joiden koulutustietoja ei ole saatu tai joilla ei ole lainkaan ylioppilastutkinnon jälkeistä koulutusta.

TAULUKKO 9. Laudaturylioppilaiden kodin resurssit ja oma koulutustaso sukupuolen mukaan (%)

KODIN RESURSSIT	1971 n = 2334						1975 n = 3019					
	Ammattik.		Opisto		Korkeak.		Ammattik.		Opisto		Korkeak.	
	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N
Ylin ryhmä	0	1	2	7	98	93	1	2	2	10	97	88
Keskiryhmä	0	1	4	12	96	87	1	1	5	17	94	82
Alin ryhmä	0	2	7	16	93	82	2	1	8	18	90	81

KODIN RESURSSIT	1982 n = 4017						1985 n = 3831					
	Ammattik.		Opisto		Korkeak.		Ammattik.		Opisto		Korkeak.	
	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N
Ylin ryhmä	1	2	6	15	93	83	1	2	5	17	94	81
Keskiryhmä	1	3	12	28	87	69	2	3	14	33	84	64
Alin ryhmä	3	5	1	33	81	62	3	4	14	36	83	60

Taulukko 10. Laudaturylioppilaiden jakautuminen eri koulutusaloille sukupuolen mukaan (%)

KOULUTUSALA	1971 n = 2992			1975 n = 3772			1982 n = 4678			1985 n = 4644		
	M	N	yht.	M	N	yht.	M	N	yht.	M	N	yht.
Humanistinen ala	7	21	15	7	17	13	7	12	10	6	11	9
Opettajankoulutus	1	5	4	2	7	5	5	16	12	4	12	10
Kaupallinen- ja yhteiskuntatiet. ala	30	43	38	23	36	31	29	38	35	31	42	38
Tekniikka ja luonnont.	41	12	23	44	14	26	40	10	21	44	11	22
Hoitoala	18	17	17	18	22	20	11	18	16	8	18	14
Maa- ja metsät. Ala	2	2	2	5	3	4	6	3	4	4	3	4
Muut erikoisalot	1	0	1	1	1	1	2	3	2	3	3	3
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

TAULUKKO 11. Laudaturylioppilaiden viisi suosituinta koulutusala tai -
tutkintoa sukupuolen mukaan (%)

Vuoden 1971 ylioppilaat n= 2992			Vuoden 1975 ylioppilaat n= 3772				
Miehet		Naiset	Miehet		Naiset		
Diplomi-insinööri	27	Kaup. al.kand.	18	Diplomi-insinööri	33	Lääketiet.	15
Lääketiet.	18	FM, (Hum.ala)	12	Lääketiet.	17	Kaup. al. Kand	11
FM, (mat&luon.)	10	Yhteiskuntatieteet	11	FM, (mat&luon)	8	FM, (hum.ala)	10
Yhteiskuntatieteet	9	Lääketiet.	11	Oikeustiede	7	Yhteiskuntatieteet	8
Oikeustiede	8	Hum&est,(al.kand)	8	FM, (Hum.ala)	5	Kaup. am.& op.	7

Vuoden 1982 ylioppilaat n=4678			Vuoden 1985 ylioppilaat n=4644				
Miehet		Naiset	Miehet		Naiset		
Diplomi-insinööri	29	Opettaja	16	Diplomi-insinööri	32	Kaup. am. & op.	17
Ekonomi	12	Kaup. am. & op.	14	Ekonomi	13	Opettaja	12
Lääketiet.	10	Ekonomi	10	Lääketiet.	7	Ekonomi	12
FM, (mat&luon.)	7	FM, (Hum. ala)	10	FM, (mat&luon.)	6	Yhteiskuntatieteet	9
FM, (Hum. ala)	7	Lääketiet.	9	Kaup. am. & op.	6	Lääketiet.	9

TAULUKKO 12. Miesten kuusi suosituinta ammattia kodin resurssien mukaan (%)

YO 1971	YO 1975	YO 1982	YO 1985
YLIN RESURSSIRYHMÄ			
(n=327)	(n=515)	(n=749)	(n=831)
Lääkärit 15	Lääkärit 16	Atk-päälliköt. ym. 8	Atk-päälliköt. ym. 9
Yliopiston opettajat 9	Atk-päälliköt. ym. 6	Lääkärit 8	Lääkärit 6
Atk-päälliköt. ym. 6	Opettajat 5	Opettajat 5	Teletekn. Insinöörit 5
Opettajat 5	Kaupalliset johtoh. 4	Yliopiston opettajat 5	Yliopiston opettajat 4
Liikeryitysten joht. 4	Yliopiston opettajat 4	Teletekn. Insinöörit 4	Opettajat 3
Tekniset johtoh. 3	Teletekn. Insinöörit 4	Rakennusinsinöörit 3	Kaupalliset johtoh. 3
KESKIMMÄINEN RESURSSIRYHMÄ			
(n=351)	(n=439)	(n=558)	(n=563)
Lääkäri 9	Lääkärit 11	Atk-päälliköt. ym. 9	Atk-päälliköt. ym. 9
Atk-päälliköt. ym. 8	Atk-päälliköt. ym. 8	Lääkärit 6	Teletekn. Insinöörit 5
Opettajat 7	Kaupalliset johtoh. 6	Teletekn. Insinöörit 6	Opettajat 3
Julk. hall. johtajat 6	Opettajat 5	Opettajat 4	Yliopiston opettajat 4
Kaupalliset johtoh. 4	Yliopiston opettajat 5	Kaupalliset johtoh. 3	Rakennusinsinöörit 3
Yliopiston opettajat 4	Teletekn. Insinöörit 4	Yliopiston opettajat 3	Tilastotutk. ja suunn. 2
ALIN RESURSSIRYHMÄ			
(n=285)	(n=321)	(n=337)	(n=251)
Opettajat 12	Opettajat 10	Atk-päälliköt. ym. 10	Atk-päälliköt. ym. 10
Lääkärit 12	Atk-päälliköt. ym. 9	Opettajat 7	Teletekn. Insinöörit 6
Atk-päälliköt. ym. 6	Lääkärit 8	Yliopiston opettajat 5	Opettajat 4
Yliopiston opettajat 5	Muiden tekn.al.insin.5	Lääkärit 4	Muiden tekn.al. insin. 4
Teletekn. Insinöörit 5	Yliopiston opettajat 4	Kaupalliset johtoh. 3	Yliopiston opettajat 3
Laskentat. Johtot. 4	Teletekn. Insinöörit 4	Teletekn. Insinöörit 2	Lääkärit 2

TAULUKKO 13. Naisten kuusi suosituinta ammattia kodin resurssien mukaan (%)

	YO 1971		YO 1975		YO 1982		YO 1985
YLIN RESURSSIRYHMÄ							
	(n=362)		(n=585)		(n=1013)		(n=1145)
Opettajat	13	Lääkärit	14	Opettajat	14	Opettajat	10
Lääkärit	12	Opettajat	11	Lääkärit	9	Lääkärit	8
Yliopiston opettajat	3	Hammaslääkärit	5	Sihteerit	3	Sihteerit	3
Kaupalliset johtoh.	3	Atk-päälliköt, ym.	3	Lainopilliset asiam.	3	Yliopiston opettajat	2
Sihteerit	3	Sairaanhoitajat	3	Atk-päälliköt, ym.	2	Atk-päälliköt, ym.	2
Hammaslääkärit	2	Laskentat. Johtot.	2	Yliopiston opettajat	2	Kaupalliset johtoh.	2
KESKIMMÄINEN RESURSSIRYHMÄ							
	(n=585)		(n=719)		(n=1018)		(n=1204)
Opettajat	20	Opettajat	15	Opettajat	12	Opettajat	10
Lääkärit	6	Lääkärit	8	Sihteerit	5	Sihteerit	5
Sihteerit	6	Sihteerit	5	Lääkärit	4	Lääkärit	5
Julk. hall. johtajat	4	Hammaslääkärit	3	Atk-päälliköt, ym.	3	Sairaanhoitajat	3
Atk-päälliköt, ym.	3	Sairaanhoitajat	3	Sairaanhoitajat	3	Kirjanpitäjät	2
Psykologit	3	Laskentat. Johtot.	3	Yliopiston opettajat	2	Yliopiston opettajat	2
ALIN RESURSSIRYHMÄ							
	(n=503)		(n=580)		(n=831)		(n=663)
Opettajat	23	Opettajat	19	Opettajat	14	Opettajat	12
Sihteerit	9	Lääkärit	6	Sihteerit	5	Sihteerit	5
Lääkärit	6	Sihteerit	5	Sairaanhoitajat	3	Atk-päälliköt, ym.	3
Julk. hall. johtajat	4	Julk. hall. johtajat	4	Atk-päälliköt, ym.	3	Kirjanpitäjät	3
Sairaanhoitajat	3	Hammaslääkärit	4	Lääkärit	3	Sairaanhoitajat	3
Laskentat. Johtot.	4	Sairaanhoitajat	3	Kirjanpitäjät	2	Yliopiston opettajat	3

TAULUKKO 14. 1971 ja 1975 kirjoittaneiden laudaturylioppilaiden sosio-ekonominen asema sukupuolen mukaan vuonna 1995 (%)

Sosioekonominen asema	YO 1971 N = 2753			YO 1975 n = 3524		
	M	N	yht.	M	N	yht.
Ylempi toimihenkilö	90	75	81	88	75	80
Alempi toimihenkilö	7	23	16	8	22	17
Työntekijä	2	1	2	3	2	2
Maanviljelijä	1	1	1	1	1	1
Yhteensä	100	100	100	100	100	100

TAULUKKO 15. Vuosien 1971–1985 laudaturylioppilaiden pääasiallinen toiminta vuonna 1995 (Suluissa vastaavan ikäluokan luvut koko väestössä³) (%)

Pääasiallinen toiminta	YO 1971		YO 1975		YO 1982		YO 1985	
Työllinen	88	(75)	88	(75)	79	(70)	74	(66)
Työtön	5	(14)	4	(14)	6	(15)	6	(16)
Opiskelija	2	(2)	3	(3)	7	(5)	13	(7)
Eläkeläinen	2	(5)	1	(3)	1	(2)	0	(2)
Muu	3	(4)	4	(5)	7	(8)	7	(9)
Yhteensä	100	(100)	100	(100)	100	(100)	100	(100)

³ Koko väestöä koskevat osuudet on laskettu väestön pääasiallista toimintaa koskevista tilastoista (SVT 1997). Työttömyyttä koskeva luku tarkoittaa työttömien osuutta koko ikäluokasta. Kyseessä ei siis ole työttömyysastetta kuvaava luku, joka laskettaisiin työttömän työvoiman osuutena työvoimasta.

TAULUKKO 16. Ylioppilaiden jakautuminen eri lääneihin kirjoittamisvuonna ja vuonna 1995 (%)

Asuinlääni	YO 1971		YC 1975		YO 1982		YO 1985	
	1971	1995	1975	1995	1982	1995	1985	1995
Uudenmaan lääni	26	45	29	45	28	47	30	48
Turun ja Porin lääni	14	11	14	10	13	11	13	11
Hämeen lääni	16	11	15	12	14	11	14	12
Kymen lääni	7	3	7	4	8	3	7	3
Mikkelin lääni	4	2	4	2	4	2	4	2
Pohjois-Karjalan lääni	3	1	3	1	3	2	3	2
Kuopion lääni	7	3	6	4	5	3	4	3
Keski-Suomen lääni	4	3	4	4	5	4	5	4
Vaasan lääni	8	5	7	5	9	4	8	4
Oulun lääni	8	6	7	5	8	6	7	5
Lapin lääni	3	2	3	2	3	2	4	2
Ahvenanmaan maakunta	0	0	0	0	0	0	0	0
Tiedot puuttuvat	0	8	1	6	0	5	1	4
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100	100

TAULUKKO 17. 1970-luvulla kirjoittaneiden laudaturylioppilaiden sijoittuminen eri tuloryhmiin vuonna 1995 sukupuolen mukaan (%)

HENKILÖN TULOTASO	YO 1971			YO 1975			35-44-vuotiaat suomalaiset		
	M	N	yht.	M	N	yht.	M	N	yht.
Ylin tuloryhmä	80	57	66	76	51	61	32	11	22
Kesk. tuloryhmä	12	33	25	16	38	29	47	64	55
Alin tuloryhmä	8	9	9	8	11	10	21	25	23
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100	100	100

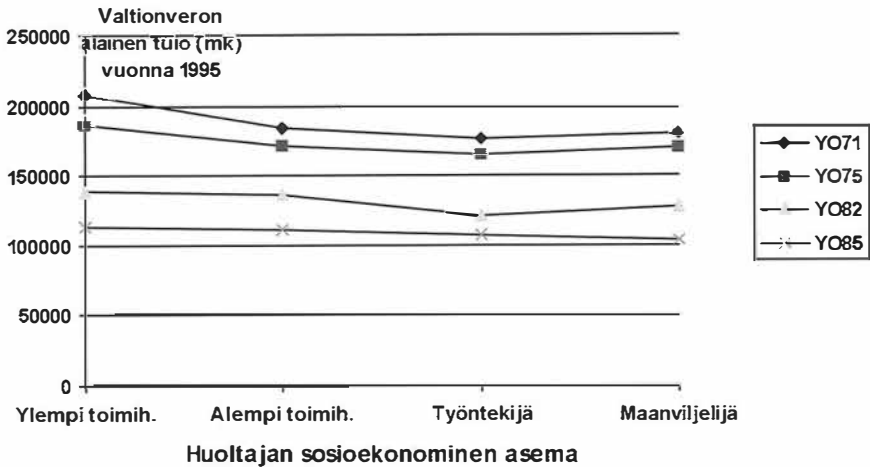
TAULUKKO 18. Miesten ja naisten valtioveronalaisten tulojen mediaanit (mk/vuosi)

SUKUPUOLI	YO 1971		YO 1975		YO 1982		YO 1985
	1980	1995	1985	1995	1990	1995	1995
Miehet	60062	241375	99705	217425	115102	166519	134185
Naiset	39582	162405	74303	150376	91441	116064	102018
Naisten tulotaso miesten tuloista	66 %	67%	75%	69%	79%	70%	76%

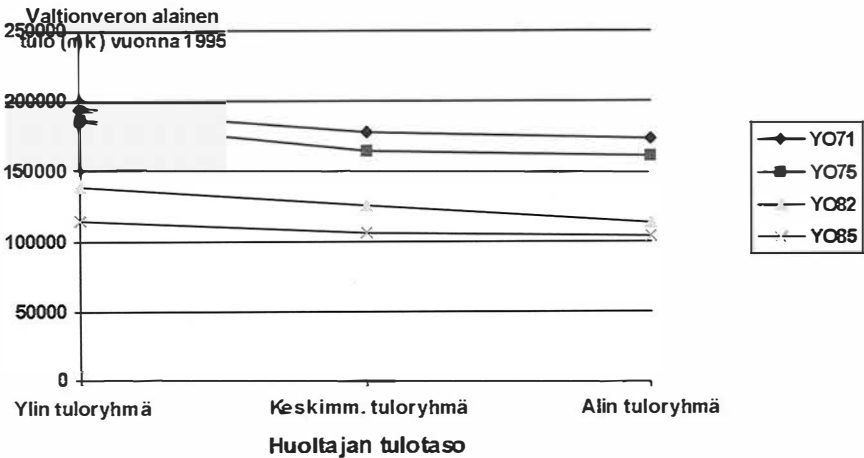
TAULUKKO 19. Kuuden laudaturin ylioppilaiden sosioekonominen asema

SOSIOEKONOMINEN ASEMA	N	%
Ylempi toimihenkilö	241	88
Alempi toimihenkilö	15	6
Työntekijä	4	1
Maanviljelijä	3	1
Yrittäjä	3	1
Muut	7	3
Yhteensä	273	100

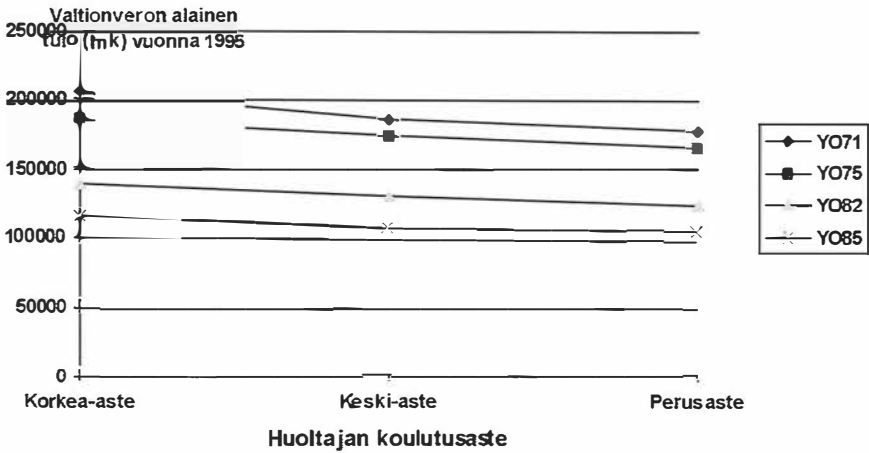
Edellisten lisäksi kuuden laudaturin ylioppilaita koskevassa aineistossa oli mukana 40 opiskelijaa

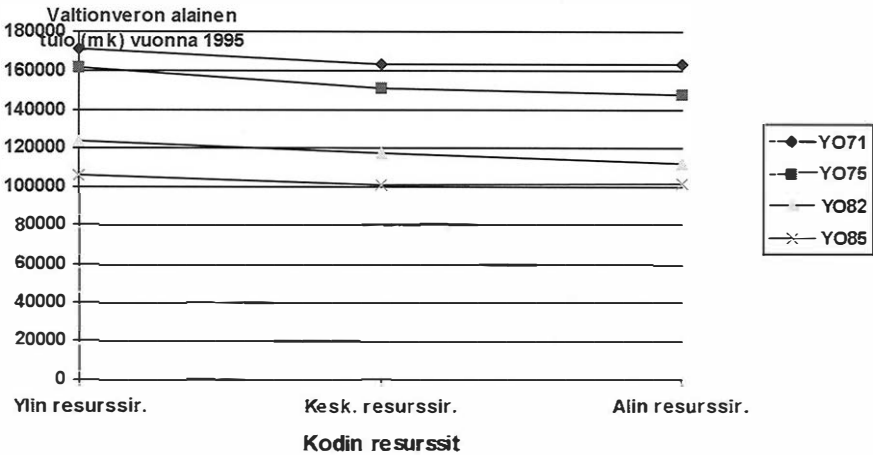
KUPIO 1. Vuosina 1971, 1975, 1982 ja 1985 kirjoittaneiden laudaturylioppilaiden valtionveron alaiset tulot vuonna 1995 huoltajan sosioekonominen aseman mukaan

KUPIO 2. Vuosina 1971, 1975, 1982 ja 1985 kirjoittaneiden ylioppilaiden valtionveron alaiset tulot vuonna 1995 huoltajan tulotason mukaan

KUUVIO 3. Vuosina 1971, 1975, 1982 ja 1985 kirjoittaneiden ylioppilaiden valtionveron alaiset tulot vuonna 1995 huoltajan koulutusasteen mukaan

KUUVIO 4. Vuosina 1971, 1975, 1982 ja 1985 kirjoittaneiden naisten valtionveron alaiset tulot vuonna 1995 kodin resurssitason mukaan

MISSÄ OLET KUUDEN LAUDATURIN YLIOPPILAS?

Joka kevät tuhansissa suomalaisissa kodeissa juhlietaan valkolakin saaneita ylioppilaita. Näytelmän suuria sankareita ovat etenkin kuuden laudaturin ylioppilaat. Valio-oppilaita haastatellaan paikallislehdissä, heille jaetaan stipendejä ja heihin kohdistetaan monenlaisia odotuksia. Mutta mitä tapahtuu näytelmän sankareille juhlien jälkeen? Millaisiin opintoihin ja ammatteihin he hakeutuvat? Mikä merkitys loistavalla koulumenestyksellä on ylipäätään heidän elämässään ollut?

Olen tekemässä tutkimusta koulumenestyjien elämänurista ja etsin nyt eri ikäisiä, aikoinaan kuusi laudaturia (tai enemmän) kirjoittaneita ylioppilaita. Toivoisin Sinun kirjoittavan tarinan omasta koulutus- ja työurastasi sekä siitä, millaiset eväät hyvä koulumenestys on elämällesi antanut. Kuvaa elämäsi koulun alaluokilta nykyhetkeen saakka. Mitkä seikat mielestäsi olivat syynä hyvään koulumenestykseen? Minne hakeuduit opiskelemaan lukion jälkeen ja millaisissa työtehtävissä olet toiminut aikuisiällä? Koetko menestyneesi myös työelämässä ja muilla elämän alueilla? Jos et hakeutunut lukion jälkeen koulutukseen, kerro mikä sai sinut tekemään kyseisen päätöksen ja miten koet sen vaikuttaneen elämääsi. Tarkoitus on löytää mahdollisimman monenlaisia elämäntarinoita, joten toivoisin saavani myös niiden ihmisten kertomuksia, jotka kokevat tehneensä jollakin tavoin poikkeuksellisia valintoja.

Kirjoitelmia tullaan käyttämään yhtenä aineistona laajemmassa koulumenestyjien elämänuraa koskevassa väitöskirjatutkimuksessa. Toivon, että liität mukaan myös henkilötietosi mahdollista myöhempää yhteydenottoa varten. Kaikki antamasi tiedot säilytän ehdottomasti luottamuksellisina. Ellet halua kirjoittaa omalla nimelläsi, pyydän kuitenkin, että ilmoitat ikäsi ja sukupuolesi sekä kotipaikkasi lukiovuosinasi.

"Koulumenestyjän elämäntarinan" voit lähettää 31. 8. 1999 mennessä osoitteeseen:

Markku Vanttaja
Turun yliopisto
Kasvatustieteiden laitos
Lemminkäisenkatu 1
20520 TURKU
puh. 02/333 8584
e-mail: markku.vanttaja@utu.fi

KASVATUSALAN TUTKIMUKSIA – RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES

1. *ARTO JAUHAINEN, RISTO RINNE & JUHANI TÄHTINEN (TOIM.)*
KOULUTUSPOLITIikka SUOMESSA JA YLIKANSALLISET MALLIT
(EDUCATIONAL POLICY IN FINLAND AND GLOBAL MODELS)
2. *RAIJA HUHMARNIEMI, SIMO SKINNARI & JUHANI TÄHTINEN (TOIM.)*
PLATONISTA TRANSMODERNISMIIN – JUONTEITA IHMISYYTEEN, IHMISEKSI
KASVAMISEEN, OPPIMISEEN, KASVATUKSEEN JA OPETUKSEEN
(FROM PLATO TO TRANSMODERNISM – REFLECTIONS ON HUMANITY,
GROWING UP TO BE A HUMAN BEING, LEARNING, EDUCATION AND TEACHING)
3. *ERKKI OLKINUORA, MIRJAMAIJA MIKKILÄ–ERDMAN,
SAMI NURMI & MARIA OTTOSON*
MULTIMEDIAOPPIMATERIAALIN TUTKIMUSPOHJAISTA ARVIOINTIA
JA SUUNNITTELUN SUUNTAVIIVOJA
(RESEARCH-BASED ASSESSMENT OF MULTIMEDIA LEARNING
MATERIAL AND MAIN LINES OF PLANNING)
4. *SARI HUSA & JARMO KINOS*
AKATEEMISEN VARHAISKASVATUKSEN MUOTOUTUMINEN
(FORMATION OF ACADEMIC EARLY CHILDHOOD EDUCATION)
5. *REIJO BYMAN*
CURIOSITY AND EXPLORATION: A CONCEPTUAL OVERVIEW AND
STRUCTURAL MODELING
6. *LEENA KOSKI*
HYVÄN LAPSEN JA KASVATTAMISEN IDEAAALIT – TUTKIMUS AAPISTEN JA
LUKUKIRJOJEN MORAALISEN KOSMOLOGIAN MUUTOKSISTA ITSENÄISYYDEN AIKANA
(THE IDEAL OF THE GOOD CHILD AND CONCEPTION OF IDEAL
CHILD REARING – A STUDY OF THE CHANGES IN THE MORAL COSMOLOGY
OF ABC BOOKS AND ELEMENTARY READERS IN FINLAND)
7. *JUHANI RAUTOPURO & PERTTI VÄISÄNEN*
EXPERIENCING STUDIES AT THE UNIVERSITY OF JOENSUU.
MODELLING A STUDENT COHORT'S SATISFACTION, STUDY ACHIEVEMENTS
AND DROPPING OUT
8. *MARKKU VANTTAJA*
KOULUMENESTYJÄT – TUTKIMUS LAUDATURYLIOPPILAIJEN
KOULUTUS- JA TYÖURISTA